

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of Karabuk
University Faculty of
Economics and
Administrative
Sciences

CİLT / VOLUME: 5
SAYI / ISSUE: 1
YIL / YEAR: 2025

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
Journal of Karabuk University Faculty of Economics and Administrative Sciences

Hakemli Dergidir
Blind Peer Reviewed Journal

İmtiyaz Sahibi (Grant Holder)
Prof. Dr. Fatih KIRIŞIK

Baş Editör (Head Editor)
Doç. Dr. Mehmet KIRLIOĞLU

Editör (Editor)
Dr. Öğr. Üyesi Abdül Samet ÇELİKÇİ

İndeks Editörü (Index Editor)
Dr. Öğr. Üyesi Sefa ERKUŞ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü (Managing Editor)
Arş. Gör. Emel BEDİR

Alan Editörleri (Field Editors)
Kamu Yönetimi ve Yönetim Bilişim Sistemleri (Public Administration and Management Information Systems)
Doç. Dr. Yasin TAŞPINAR
Sosyal Hizmet, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (Social Work, Labour Economics and Industrial Relations)
Doç. Dr. Bora BALUN
Siyaset Bilimi (Political Science)
Doç. Dr. Utku AYBUDAK

Yayın Kurulu (Editorial Board Members)
Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Oğuzhan ZENGİN (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Tarık TUNCAY (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Yener ŞİŞMAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. H. İrem KALAYCI KIRLIOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramile DADAŞOVA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Yakup KAYA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Yaser SNOUBAR (Qatar University)
Dr. Öğr. Üyesi Veysi BAYDAR (Karabük Üniversitesi)

CİLT/Volume: 5 SAYI/Number: 1 YIL/Year: 2025

YAYIN TÜRÜ/TYPE OF PUBLICATION

Yerel/Süreli Yayın (Periodical)

YAYIN DİLİ/LANGUAGE

Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

The publication language of the journal is Turkish and English.

YAYINLANMA BİÇİMİ/PERIOD of PUBLICATION

Yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published twice a year.

YAYIN TARİHİ/PUBLICATION DATE

30.06.2025

İNDEKSLER (INDEXES)

Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi aşağıdaki ulusal ve uluslararası indekslerce taranmaktadır.

Journal of Karabuk University Faculty of Economics and Administrative Sciences has been indexed by the following national and international database.

-ResearchBib Academic Resource Index

-İdealonline

-I2OR

-CiteFactor

-Asos İndeks

-Scientific Indexing Services (SIS)

-Directory of Research Journals Indexing

YAYIN YÖNETİM YERİ/ADMINISTRATION OFFICE OF PUBLICATION

Karabük Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Karabük-TÜRKİYE

Tel: +90 444 0 478

İLETİŞİM ADRESİ/CONTACT ADDRESS

Karabük Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kat: 4, Oda No: 403

Karabük-TÜRKİYE

Tel: +90 444 0 478 / +90 370 418 65 08

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/unikatoplumvebilim>

unikad@karabuk.edu.tr

kirlioglumehmet@gmail.com

sametcelikci@hotmail.com

Bu dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüş ve ifadeler yazarların sorumluluğundadır.
Statements and opinions expressed in papers published in this journal are the responsibility of the authors.

EDİTÖRDEN

Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin yeni sayısını siz değerli okuyucularımızla paylaşmanın memnuniyetini yaşıyoruz. Bu sayımızda, farklı disiplinlerden ve perspektiflerden beslenen, güncel toplumsal, siyasal, ekonomik ve hukuki meseleleri ele alan on kıymetli çalışmaya yer verilmiştir.

Dergimizin bu sayısı; sosyal bilimlerin çok yönlü doğasını ve disiplinler arası araştırmalara duyulan ihtiyacı bir kez daha ortaya koymaktadır. Tüketici davranışları alanında gerçekleştirilen bibliyometrik analiz, ulusal akademik birikimi haritalandırmakta ve araştırma eğilimlerine ışık tutmaktadır. Sosyal hizmet lisans öğrencilerinin pandemi döneminde uzaktan eğitime dair deneyimleri, pandemi sonrası eğitim politikalarına katkı sunabilecek nitelikte özgün bulgular içermektedir.

Türkiye'nin Düzey-2 bölgeleri arasında gelir yakınsamasına yönelik yapılan analiz, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesine dair politika önerileri üretirken; idari işlemlerde yetki unsuruna dair yargı kararlarının incelendiği çalışma, kamu yönetimi ve idare hukuku açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Tarihsel bağlamda, II. Meşrutiyet'in ilanında Miralay Sadık Bey'in rolü ve Cemiyet'in Manastır Merkezi'ne dair çalışma, siyasal gelişmelerin yerel düzeydeki aktörlerle olan ilişkisini anlamamıza yardımcı olurken; Anayasa Mahkemesi'nin sosyo-politik etkisine odaklanan çalışma, yüksek yargının toplumsal dönüşümler üzerindeki etkisini tartışmaya açmaktadır.

Avrupa Birliği'nin mülteci entegrasyon politikaları, Bosna Hersek'te radikalleşme ve güvenlik tartışmaları, Türkiye'deki Müslüman azınlık gruplara dair çokkültürlü yaklaşımlar gibi konuları ele alan uluslararası nitelikteki çalışmalar, küresel ölçekte yaşanan dönüşümlere dair farklı perspektifler sunmaktadır. Ayrıca organize sanayi bölgelerinin çevreye etkisini konu alan çalışma, kalkınma ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki hassas dengeyi bir kez daha gündeme taşımaktadır.

Bu sayımızın hazırlanmasında katkı sunan yazarlarımıza, titiz hakem değerlendirmeleriyle bilimsel kaliteyi temin eden değerli hakemlerimize ve yayın sürecini özveriyle yürüten sayı alan editörlerimize teşekkür ederim. Dergimizin bu sayısının okuyuculara yeni bakış açıları kazandırmasını, sosyal bilimler alanındaki çalışmalara katkı sağlamasını temenni ediyorum.

Saygılarımla,
Doç. Dr. Mehmet KIRLIOĞLU

CİLT/Volume: 5 SAYI/Number: 1 YIL/Year: 2025

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/unikatoplumvebilim>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Ulusal Yazında Tüketici Yenilikçiliği Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi
Bibliometric Analysis of Consumer Innovativeness Research in National Literature
Gözde KARABİLAL, Mustafa Halid KARAARSLAN

1-17

Challenges Faced by BSW Students in Distance Education amid the Covid-19 Pandemic
Sosyal Hizmet Lisans Öğrencilerinin Covid-19 Pandemisi Sırasında Uzaktan Eğitimde Karşılaştıkları Zorluklar
Oğuzhan ZENGİN, Gizem Nur SAĞLIK TUĞRUL, Ahmet SAYGI, Beyza YUMRUKAYA, Elif ŞİMŞEK, Halenur DEMİR, Ruveyda DÖNMEZ

18-36

An Analysis of Income Convergence between Nuts-2 Regions of Türkiye
Türkiye'nin Düzey-2 Bölgeleri Arasında Gelir Yakınsamasının Analizi
Murat ERGÜL

37-49

Yargı Kararları Işığında İdari İşlemin Yetki Unsuru ve Yetki Unsurundaki Hukuka Aykırılık Halleri
The Authority Element of Administrative Acts in Light of Judicial Decisions and Instances of Illegality in the Authority Element
Emin HÜSEYİNOĞLU, İrem TEKİN

50-65

II. Meşrutiyet'in İlanında Cemiyet'in Manastır Merkezi ve Miralay Sadık Bey'in Rolü
The Bitola Center of the Committee and the Role of Miralay Sadık Bey in The Declaration of The II. Constitutional Ruling
Umut DEPE

66-77

Anayasa Mahkemesinin Sosyo-Politik Etkisi: Türkiye Örneği
The Socio-Political Impact of The Constitutional Court: The Case of Türkiye
Abdülazim İBRAHİM

78-93

Avrupa Birliği Mülteci Entegrasyonunun Farklı Boyutlarıyla Analizi
Analysis of European Union Refugee Integration in Its Different Dimensions
Beyza Nur ALGIN DEMİR, Osman KURTER

94-110

Bosna Hersek'te Yabancı Savaşçılar ve Radikalleşme Ekseninde Güvenlik Tartışmaları

Security Debates on Foreign Fighters and Radicalization in Bosnia and Herzegovina

İbrahim Fevzi GÜVEN

111-132

Muslim Minority Groups in Türkiye Within The Framework of Multiculturalism: A Study on the Laz Community

Çokkültürlülük Çerçevesinde Türkiye'deki Müslüman Azınlık Grupları: Laz Topluluğu Üzerine Bir Araştırma

Ayşe Hilal TANIŞ, Can KAKIŞIM

133-146

Organize Sanayi Bölgeleri ve Çevre Sorunları

Organized Industrial Zones and Environmental Problems

Turan YÖRÜK, Kemal YAMAN

147-162

ULUSAL YAZINDA TÜKETİCİ YENİLİKÇİLİĞİ ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Gözde KARABİLAL¹
Mustafa Halid KARAARSLAN²

Öz

Bu çalışmada, TR Dizin veri tabanında yayınlanan tüketici yenilikçiliği konulu makalelerin bibliyometrik analizini gerçekleştirmek amaçlanmıştır. "Tüketici yenilikçiliği" anahtar kelimesiyle yapılan tarama sonucunda toplamda 30 makale bulunmuş ve bu makalelerin tamamı analize dahil edilmiştir. Makalelerin anahtar kelimelerine yönelik sıklık analizi, ANACONDA yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiş ve bu analizle hangi anahtar kelimelerin daha sık kullanıldığı görsel olarak sunulmuştur. Makaleler, kaynakçaların dillerinin analiz edilmesiyle Türkçe ve İngilizce dillerinin kullanıldığı, başka bir dilin ise kullanılmadığı, ayrıca İngilizce kaynak kullanımının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, en çok atıf alan yazarlar analiz edilmiş ve makalelerin aldıkları toplam atıf sayıları incelenmiştir. Örneklem sayıları, örneklem kimler üzerinde yapıldığı ve örneklem büyüklüklerine göre sıralama yapılmış, veriler tablolastırılmıştır. Yazarların üniversiteleri, yayınladıkları makale sayıları ve bu makalelere yapılan atıf sayıları, analiz edilen makalelerin yayın tarihleri, kullanılan analiz yöntemleri, makalelerin yayınlandığı dergiler tablolar halinde sunulmuştur. Çalışmada araştırma modelleri incelenerek tüketici yenilikçiliği ile ilişkili değişkenler tablolastırılmıştır. 2019 yılından itibaren tüketici yenilikçiliği üzerine yapılan çalışmaların sayısında artış olduğu, faktör analizinin en çok tercih edilen analiz yöntemi olduğu ve kolayda örnekleme yönteminin en yaygın kullanılan örneklem metodu olduğu, çalışmanın öne çıkan bulguları arasındadır. Literatür taramasına dair bulgular, tüketici yenilikçiliği alanındaki ulusal çalışmalarda sınırlı bir literatür bulunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Yenilikçiliği, Bibliyometrik Analiz, TR Dizin.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF CONSUMER INNOVATIVENESS RESEARCH IN NATIONAL LITERATURE

Abstract

In this study, it is aimed to perform a bibliometric analysis of the articles on consumer innovation published in the TR Index database. As a result of the search with the keyword 'consumer innovation', a total of 30 articles were found and all of these articles were included in the analysis. The frequency analysis of the keywords of the articles was performed using Anaconda software and with this analysis, it was visually presented which keywords were used more frequently. By analyzing the languages of the bibliographies of the articles, it was determined that Turkish and English languages were used, no other language was used, and the use of English sources was higher. In addition, the most cited authors were analyzed and the total number of citations received by the articles was examined. The data were tabulated and sorted according to the number of samples, the sample was conducted on and sample sizes. The universities of the authors, the number of articles they published and the number of citations to these articles, the publication dates of the analyzed articles, the analysis methods used, and the journals in which the articles were published are presented in tables. In the study, research models were examined and variables related to consumer innovativeness were tabulated. Since 2019, the number of studies on consumer innovation have increased, factor analysis is the most preferred analysis method and convenience sampling is the most widely used sampling method. The findings of the literature review show that there is a limited literature in national studies in the field of consumer innovation.

Keywords: Consumer Innovation, Bibliometric Analysis, TR Index.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, gozdekarabilal@gmail.com, ORCID: 0009-0002-1992-4636

² Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, mustafahk@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2130-5076

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin: Karabilal, G. ve Karaarslan, M. H. (2025). Ulusal yazında tüketici yenilikçiliği araştırmalarının bibliyometrik analizi. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-17.
DOI: 10.63233/kbüibf.1635870

GİRİŞ

Yeni ürünlere yönelik davranışların, tüketicilerin yenilikçilik eğilimleriyle bağlantılı olduğu Özden (2019) tarafından ortaya konmuş; bu da bireylerin yenilikçilik özelliklerinin incelenmesini önemli bir araştırma konusu haline getirmektedir. Bireysel yenilikçiliği kişilik özellikleriyle ilişkilendiren ilk çalışma, 1978 yılında Midgley ve Dowling tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, bireysel yenilikçiliği, bir bireyin başkalarının etkisinden bağımsız olarak yeni bilgiyi benimseme ve yenilikçi kararlar alma kapasitesi olarak tanımlamış ve bu sürecin iletilen deneyim, durumsal etkiler ve ürün kategorisinden bağımsızlığına dikkat çekmişlerdir (Midgley, 1978: 229), aynı çalışmada bireysel yenilikçiliğin iki ölçülebilir kategorisini belirlemişlerdir. İlk kategori, bir kişilik özelliğiyle bağlantılı olan doğuştan gelen yenilikçilik, ikincisi ise yenilikçi davranışlarda gözlemlenen gerçekleşmiş yenilikçiliktir. Doğuştan gelen yenilikçilik, bireyin başkalarının etkisinden bağımsız olarak yeni ürün veya hizmetlere yönelik karar alma yatkınlığıdır (Goldsmith, 1984: 159). Gerçekleştirilmiş yenilikçilik, bir ürün ya da fikri benimseme süresiyle ölçülen bir davranıştır (Foxall, 1984). Ancak Goldsmith (1991: 209), doğuştan yenilikçiliğin en yüksek soyutlama düzeyine sahip küresel özellikleri temsil ettiğini belirtmiş, bu nedenle belirli bir alan veya ürün kategorisi incelendiğinde bunun sınırlı bir değer taşıyacağını ifade etmiştir.

Bu bağlamda, ürün kategorisinin etkisini dikkate alabilmek için, belirli bir alanı hedefleyen ve gerçek insan davranışlarını açıklamaya yönelik alana özgü yenilikçilik terimi önerilmiştir (Midgley, 1993: 611). Alana özgü yenilikçilik, bireyin belirli bir ürün kategorisine olan ilgisini ifade eder ve o alandaki yeni ürünleri öğrenme ve benimseme eğilimini göstermektedir. Bu konuda ilk kapsamlı çalışma, Goldsmith ve Hofacker tarafından 1991 yılında gerçekleştirilmiştir (Bartels ve Reinders, 2011: 604). Bu çalışma ilk olarak rock albümleriyle başlamış, ardından moda giysiler (Goldsmith ve Flynn, 1992: 46), şarap (Goldsmith ve D’Hauteville, 1998: 187) ve internet (Goldsmith, 2001: 152) gibi ürün kategorilerine uyarlanmıştır.

Bu çalışma, TR Dizin’de yayımlanan tüketici yenilikçiliği konulu makaleleri bibliyometrik analizle inceleyerek, Türkiye’deki mevcut literatürün durumunu ve bu alandaki boşlukları ortaya koymayı amaçlamıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

YAZAR VE YILI	ANALİZLER	BULGULAR
Roehrich, 2004	Tüketici yenilikçiliğinin teorik tanımları ve ölçüm ölçeklerini eleştirerek, mevcut ölçeklerin eksikliklerini ve yeni ölçek geliştirme gerekliliğini tartışmıştır.	Makale, tüketici yenilikçiliğinin ölçümüne yönelik teorik ve ölçek uyumsuzluklarını ortaya koymuştur.
Nasution ve Garnida, 2010	Tüketici yenilikçiliğini genel özellik, kategoriye özgü yatkınlık ve bu iki perspektifi birleştiren bir yaklaşım olarak ele alıp ürün benimseme süreçlerini daha iyi açıklamaya odaklanmaktadır.	Her bir yaklaşım için uygun ölçüm yöntemlerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.
Bartels ve Reinders, 2011	Genel kişilik özelliği yenilikçiliği” veya doğuştan gelen yenilikçilik, alana özgü yenilikçilik, gerçekleşmiş davranış veya yenilikçilik davranış.	Yenilikçiliğin farklı kavramsallaştırma ve operasyonel süreçlerden oluştuğu belirtilmiştir. Bu farklı kavramsallaştırmalara dayanarak, yazarlar tüketici yenilikçiliği üzerine daha fazla ampirik araştırma için öneriler sunmaktadır.

Akdoğan ve Karaarslan, 2013	Tüketici yenilikçiliği kavramını üç ana boyut çerçevesinde değerlendirmektedir: yenilikçilik eğilimi, belirli bir ilgi alanına yönelik yenilikçilik ve yenilikçi davranışlar. Pazarlama disiplini açısından yenilikçi tüketicilerin önemi, onların yenilikleri takip etme, benimseyip çevrelerine aktarma eğilimleriyle ilişkilendirilmiştir.	Araştırma, literatürde tüketici yenilikçiliği ile ilgili çözülemeyen problemlere dikkat çekmiş ve bu problemleri ele alarak gelecekte yapılacak çalışmalar için öneriler sunmuştur. Bu öneriler, tüketici yenilikçiliği kavramının daha iyi anlaşılmasını ve ölçüm süreçlerinin geliştirilmesini hedeflemektedir.
Kaushik ve Rahman, 2014	Tüketici yenilikçiliği (CI) ile ilgili 101 makaleden oluşan sistematik bir literatür taraması sonucunda, CI'nın üç temel boyutu olan doğuştan gelen yenilikçilik, alana özgü yenilikçilik ve yenilikçi davranış arasındaki ilişkileri analiz etmiştir.	Tüketici yenilikçiliği, üç temel boyutta ele alınmış ve her bir boyut için temel yapılar ve korelasyonlar ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, bu boyutların gelecekteki araştırmalarda bağımsız değişkenler olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir.
Çelik, 2016	2000-2015 yılları arasında ulusal tez merkezinde yenilikçilik konusunda yapılan doktora tezleri incelenmiştir.	Tezlerin büyük bir çoğunluğunun Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, İşletme Anabilim Dalı kapsamında hazırlandığı tespit edilmiştir. Araştırmaların en yoğunlaştığı alanın ise yenilikçilik performansı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kuswati, 2018	Tüketici yenilikçiliği kavramını ve bu kavramın ölçümüne yönelik literatürü incelemeyi amaçlamaktadır.	Tüketici yenilikçiliği, genel ve özel olmak üzere iki farklı seviyede ele alınmıştır. Genel seviye, küresel ve doğuştan gelen yenilikçilikle tanımlanırken, özel seviye ise belirli bir alana özgü yenilikçilikle ilişkilendirilmiştir.
Şenbabaoğlu ve Parıltı, 2019	Web of Science veri tabanında tüketici yenilikçiliği konulu 1980-2018 yılları arasındaki bilimsel yayınlar bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir.	2015 yılı ve sonrasında tüketici yenilikçiliği konusunun literatürde çalışma alanı olarak artış eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir.
Soysal, 2022	1981 ile 2021 yılları arasında Web of Science veri tabanında yayımlanan hizmet yeniliği temalı makaleler, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir.	Araştırmaların 2000'li yıllardan itibaren artış gösterdiği ve en çok yayının İsveç'teki iki üniversite tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Literatür taraması incelendiğinde, tüketici yenilikçiliği üzerine yapılan çalışmaların yenilikçilikle ilgili farklı konulara odaklandığı görülmüştür. Roehrich (2004) yenilikçilik ölçeklerini, Nasution ve Garnida (2010) ürün benimsemeyi, Bartels ve Reinders (2011) yenilikçilik türlerini incelemiştir. Akdoğan ve Karaarslan (2013) yenilikçiliğin boyutlarını, Kaushik ve Rahman (2014) yenilikçiliğin boyut ilişkilerini, Kuswati (2018) yenilikçilik seviyelerini tartışmıştır. Bu çalışmalar uluslararası literatüre odaklanmıştır. Ancak, Türkiye'deki TR Dizin veri tabanında tüketici yenilikçiliği üzerine sistematik bir analiz bulunmamaktadır. TR Dizin, Türkiye'deki yenilikçilik çalışmalarını anlamak için önemli bir kaynak olmasına rağmen, bu alanda bir inceleme yapılmamıştır. Bu çalışma, TR Dizin'deki tüketici yenilikçiliği yayınlarını analiz ederek bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, tüketici yenilikçiliği üzerine yayımlanmış makaleleri TR Dizin veri tabanından elde edilen verilerle bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemek ve bu alandaki gelişmeleri ve eksiklikleri belirlemektir. Kasım 2024'te, TR Dizin'de o güne kadar yayımlanan tüm makaleler araştırılmıştır. Çalışma kapsamında, makalelerde en sık kullanılan Türkçe anahtar kelimeler sıklık analizi ile belirlenmiş ve kelime bulutu yöntemiyle görselleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, makaleler yıllara ve yayımlandıkları dergilere göre dağılımı, kullanılan örneklem yöntemleri, veri toplama yöntemleri, analiz türleri, atıf sayıları, yazar bilgileri ve araştırma modeli içerip içermemesi gibi parametreler açısından betimsel istatistiksel yöntemlerle analiz edilmiştir. Ayrıca, araştırma modelleri incelenerek tüketici yenilikçiliği ile ilişkili değişkenler tablolaştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, tablo ve görsellerle desteklenerek sunulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde, TR Dizin veri tabanında yapılan tarama ile tespit edilen tüketici yenilikçiliği konulu makalelerin bulguları, farklı ölçütler doğrultusunda analiz edilerek sunulmuştur.

Kelime Bulutu

Araştırmanın bulgularını desteklemek amacıyla, analiz edilen içeriklerden elde edilen anahtar kelimeler görselleştirilmiş ve kelime bulutu oluşturulmuştur. Aşağıda, Şekil 1'de gösterildiği gibi, elde edilen anahtar kelimelerin görseli sunulmuştur.

Şekil 1. Tüketici Yenilikçiliği Üzerine Yapılan 30 Makaleden Elde Edilen Anahtar Kelimelerin Kelime Bulutu

Kaynak: Görsel ANACONDA yazılımı kullanılarak çıkarılmıştır (2024)

Şekil 1, TR Dizin 'de yer alan 30 makalenin anahtar kelimelerinden oluşturulan kelime bulutunu göstermektedir. Bu bulut, tüketici yenilikçiliği üzerine yapılan akademik çalışmaların öne çıkan kavramlarını görsel olarak temsil etmektedir. Kelime bulutunda belirgin şekilde öne çıkan

tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve satın alma gibi kavramlar, araştırmaların tüketici davranışlarını yenilikçilik, risk yönetimi ve satın alma süreçleri üzerinden incelediğini göstermektedir.

Tablo 1. Yayınlarla İlgili Genel Sonuçlar

Makaleler	30
Yayımlandığı Dergiler	21
Kullanılan Anahtar Terimler	121
Yayın Yılları	2009-2023
Toplam Atıf Sayıları	102
Makale Yazarları	58
Tek Yazarlı Yayın Sayısı	5
Çok Yazarlı Yayın Sayısı	24
Sayfa Aralığı	14-32

Tablo 1'deki verilere göre, TR Dizin veri tabanında 2009-2023 yılları arasında yayımlanmış toplam 30 makale bulunduğu görülmektedir. Bu makaleler, 21 farklı dergide yayımlanmış olup, toplamda 121 anahtar kelime kullanılmıştır. Çalışmalara katkıda bulunan yazar sayısı 58 olup, makalelerin 24'ü çok yazarlı, 5'i ise tek yazarlıdır. İncelenen makalelere yapılan toplam atıf sayısı 102 olarak kaydedilmiş ve makale başına düşen ortalama atıf sayısı 3,4 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2. Makalelere Ait Betimsel Sonuçlar

Yazım Dili	Frekans (N)	Yüzde %
Türkçe	23	76.67
İngilizce	7	23.33
Yazar Sayıları	Frekans (N)	Yüzde %
Tek Yazarlı	5	16.67
İki Yazarlı	20	66.67
Üç Yazarlı	5	16.67
Sayfa Sayıları	Frekans (N)	Yüzde %
10 Sayfadan Az	0	0.00
11-20 Sayfa	14	46.67
21-30 Sayfa	15	50
30 Sayfadan Fazla	1	3.33
TOPLAM	30	100

Tablo 2'de yer alan verilere dayanarak, ele alınan makalelerin yazım dili, yazar sayısı ve sayfa sayısı gibi betimsel veriler ortaya konmuştur. Buna göre, makalelerin büyük bir kısmının (%76,7) Türkçe dilinde yazıldığı, geri kalan kısmının ise (%23,3) İngilizce dilinde olduğu görülmektedir. Yazar sayısı açısından incelendiğinde, makalelerin %16,7'sinin tek yazarlı olduğu, %66,7'sinin ise iki yazarlı olduğu, %16,7'sinin ise üç yazarlı olduğu tespit edilmiştir. Makalelerin sayfa sayısı aralığına bakıldığında, çoğunluğunun (%46,7) 11-20 sayfa aralığında yer aldığı, %50'sinin 21-30 sayfa aralığında olduğu, %3,3'ünün ise 30 sayfanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmaya ilişkin bir diğer önemli bulgu, makalelerin yıllara göre dağılımıdır. Bu dağılım, konuya gösterilen ilginin zaman içinde nasıl bir değişim gösterdiğini analiz etmek açısından önemlidir. Analize dahil edilen 30 makalenin yıllara göre dağılımı Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Frekans (N)	Yüzde %
2009	1	3.33
2010	1	3.33
2011	1	3.33
2013	1	3.33
2014	2	6.67
2016	1	3.33

2017	2	6.67
2018	1	3.33
2019	4	13.33
2020	5	16.67
2021	5	16.67
2022	3	10.00
2023	3	10.00
TOPLAM	30	100

Tablo 3’deki verilere göre, analiz edilen makalelerin yıllar bazında dağılımı incelendiğinde, en fazla makalenin 2020 (%16,7) ve 2021 (%16,7) yıllarında yayımlandığı görülmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, 2019 yılından itibaren konuya duyulan ilginin arttığı görülmektedir. 2019 ve sonrasındaki yayımlar, toplam makale sayısının büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

Tablo 4. Makalelerin Yayımlandığı Dergilere Göre Dağılımı

Dergiler	Frekans (N)	Yüzde %
İşletme Araştırmaları Dergisi	4	13.33
İşletme ve Yönetim Çalışmaları: Uluslararası Bir Dergi	3	10.00
Beykoz Akademi Dergisi	3	10.00
Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi	2	6.67
Atatürk İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	2	6.67
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1	3.33
Türk Çalışmaları- Ekonomi, Finans, Politika	1	3.33
Girişimcilik ve İnovasyon Yönetim Dergisi	1	3.33
Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1	3.33
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1	3.33
Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi	1	3.33
Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1	3.33
Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1	3.33
Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1	3.33
Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi	1	3.33
Türk Çalışmaları (Elektronik)	1	3.33
Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1	3.33
Doğuş Üniversitesi Dergisi	1	3.33
Connectist: İstanbul Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi	1	3.33
Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1	3.33
Boğaziçi Dergisi: Sosyal, Ekonomik ve İdari Araştırmalar Dergisi	1	3.33
TOPLAM	30	100

Tablo 4’teki verilere göre, analiz edilen makalelerin yayımlandığı dergilere ilişkin bir dağılım yapılmıştır. Çalışma kapsamında, 21 farklı dergide yayımlanmış 30 makale incelenmiştir. İşletme Araştırmaları Dergisi en fazla makale yayımlayan dergi olup, 4 makale (%13,3) ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu İşletme ve Yönetim Çalışmaları: Uluslararası Bir Dergi ve Beykoz Akademi Dergisi takip etmekte, her biri 3 makale (%10) yayımlamıştır. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi ve Atatürk İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi ise 2 makale (%6,7) yayımlamıştır. Diğer dergilerde ise yalnızca 1 makale yayımlanmıştır.

Tablo 5. Makalelerde Tercih Edilen Örneklem Yöntemlerinin Dağılımı

Örneklem Seçim Yöntemi	Frekans (N)	Yüzde %
Basit Rastgele Örneklem	2	6.45
Kolayda Örneklem	18	58.6
Yargısal (Amaçlı)	1	3.23
Kartopu	2	6.45
Belirtilmemiş	8	25.8
TOPLAM	31	100

Tablo 5’deki verilere göre, analiz edilen makalelerin seçtikleri örneklem yöntemlerine ilişkin bir dağılım yapılmıştır. Bu dağılıma göre, en yaygın kullanılan örneklem yöntemi Kolayda Örneklem olup, 18 makale (%58,6) bu yöntemi kullanmıştır. Basit Rastgele Örneklem ve Kartopu yöntemleri ise her biri 2 makale (%6,5) ile daha az kullanılmıştır. Yargısal (Amaçlı) örneklem yöntemiyle 1 makale (%3,2) gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, örneklem yöntemi belirtilmemiş olan 8 makale (%25,8) bulunmaktadır. Bununla birlikte, bazı makalelerde birden fazla örneklem yöntemi kullanıldığı için, toplam örneklem yöntemi sayısı 31 olarak kaydedilmiştir.

Tablo 6. Makalelerde Kullanılan Veri Toplama Yöntemlerinin Dağılımı

Veri Toplama Yöntemleri	Frekans (N)	Yüzde %
Anket	28	87.5
Görüşme	2	6.25
Odak Grup	0	0.00
Literatür Taraması	2	6.25
TOPLAM	32	100

Tablo 6’daki verilere göre, analiz edilen makalelerin veri toplama yöntemlerine ilişkin bir dağılım yapılmıştır. En sık kullanılan veri toplama yöntemi anket olup, 28 makale (%87,5) bu yöntemi kullanmıştır. Görüşme ve Literatür Taraması yöntemleri ise her biri 2 makale (%6,3) ile daha az kullanılmıştır. Odak Grup yöntemi ise hiç kullanılmamıştır. Ayrıca, bazı makalelerde birden fazla veri toplama yöntemi kullanıldığı için, toplam veri toplama yöntemi sayısı 32 olarak kaydedilmiştir.

Tablo 7. Makalelerde Kullanılan Analiz Yöntemlerinin Dağılımı

Analiz Yöntemleri	Frekans (N)
Faktör Analizi	22
Korelasyon Analizi	12
Regresyon Analizi	10
Güvenirlilik Analizi	10
YEM (Yapısal Eşitlik Modeli)	10
T – Testi	7
Varyans Analizi	5
Betimsel İstatistik	2
Frekans Analizi	2
Bartlett Testi	2
Yol (Path) Analizi	1
Cronbach's Alpha Analizi	1
Tamamlayıcı İstatistik	1
Model Testi	1
Düzenleyici Etki Analizi	1
Çoklu Ayırma Analizi	1
Kümeleme Analizi	1
Ortak Yöntem Sapma Analizi	1
Normallik Testi	1
Çoklu Normal Dağılım Analizi	1
Belirtilmemiş	3
TOPLAM	95

Tablo 7’deki verilere göre, analiz edilen makalelerde kullanılan analiz yöntemlerine ilişkin dağılım yapılmıştır. Bu çalışmalarda en sık kullanılan analiz yöntemi Faktör Analizi olup, 22 makale bu yöntemi kullanmıştır. Bunu Korelasyon Analizi ve Regresyon Analizi takip etmektedir. Ayrıca, Güvenirlilik Analizi, YEM (Yapısal Eşitlik Modeli) ve T-Testi gibi yöntemlerde sırasıyla 10 makale ile yaygın olarak kullanılmıştır.

En az kullanılan analiz yöntemleri arasında ise Yol (Path) Analizi, Cronbach's Alpha Analizi, Tamamlayıcı İstatistik, Model Testi, Düzenleyici Etki Analizi, Çoklu Ayırma Analizi, Kümeleme Analizi, Ortak Yöntem Sapma Analizi, Normallik Testi ve Çoklu Normal Dağılım Analizi yer almakta olup her biri yalnızca 1 makale ile kullanılmıştır. Bununla birlikte, bazı makalelerde birden fazla analiz yöntemi kullanıldığı için, toplam analiz yöntemi sayısı 95 olarak kaydedilmiştir.

Tablo 8. Makalelerin Yazar Adı, Yayın Yılı, Örneklem Sayısı ve Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Yazar Adı	Makalenin Yılı	Örneklem Sayısı	Örneklem Grubu Dağılımı
Nilgün Tuzcu Ümit Arklan	02.09.2023	1176	Öğrenciler
Buket Özoğlu Hasan Bülbül	26.02.2021	870	Niğde İl Merkezinde Bulunan Tüketiciler
Demet Akarçay Ulutaş Elmas Akın Döne Ayhan	28.12.2016	820	Konya İlinde Çeşitli Üniversitelerdeki Öğrenciler
Muhammed Baykal Ahu Yazıcı Ayyıldız	05.03.2020	700	Kuşadası’ndaki Beş Yıldızlı Otellerde Kalan Yerli ve Yabancı Tatilciler
Serkan Aydın	01.07.2009	659	İstanbul, İzmit, Sakarya ve Zonguldak’taki Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Kullanım Durumu
Özge Sığırcı Müge Yalçın	2010	610	Farklı Meslek, Eğitim ve Gelir Düzeylerinden 18-65 Yaş Arası Kadın ve Erkekler
Emine Şenbabaoğlu Danacı Nurettin Parıltı	02.03.2021	600	Türkiye’deki 15 Yaş Üzeri Akıllı Telefon Kullanıcılar
Esen Şahin Emel Gelmez	16.06.2020	571	Konya İl Merkezindeki Tüketiciler
Aydın Kayabaşı Pınar Özkan	21.11.2019	541	Üniversite Öğrencileri
İbrahim Avcı	09.09.2020	518	Türkiye’nin Otomobilinden Haberdar Olan Tüketiciler
Serap Çabuk Sena Tekeli	12.01.2023	427	Y Kuşağı Tüketiciler
Mert İnal Burçak Başak Yiğit Semih Okutan	25.12.2022	420	Türkiye’de Yaşayan ve Proteinli Süt Fonksiyonel Gıda Kategorisindeki Ürünleri En Az Bir Kez Kullanmış Olan Tüketiciler
Şükrü Yapraklı Başak Gül	04.05.2021	415	Erzurum’da 18 Yaş ve Üstü Yaşayan Tüketiciler
Aysel Erciş Bahar Türk	15.04.2014	410	Erzurum Merkezde Oturan 18 Yaş ve Üstü Kişiler
Sevda Deneçli Öykü Ezgi Yıldız Balaban Ceyda Deneçli Arıbakan	15.12.2022	407	Türkiye’de Yaşayan, Ülkedeki Bankaların Chatbot Uygulamalarını Kullanan ve bu Bankalardan Hizmet Alan Kişiler
Aybike Tuba Özden	05.08.2019	402	Ankara ve Samsun’da Seçilmiş Tüketiciler
Hasan Bülbül	01.08.2014	402	Üniversite Öğrencileri

Buket Özoğlu			
Mücahid Yıldırım Şuayip Özdemir	18.11.2021	400	18 Yaş Üstü, Çalışan, Düzenli Bir Gelire Sahip ve Kırsal Bir Bölgede Yaşayan Türk Halkı
Pınar Özkan Ezgi Karataş Yücel Engin Yücel	03.07.2018	400	Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 2017-2018 Güz Döneminde Öğrenim Gören 177 Kadın ve 142 Erkek Öğrenci
Mustafa Can Samırkaş Uğur Yıldırım	20.06.2021	398	Mersin'in Bütün İlçelerinde İkamet Eden ve Finansal Ürün ile Hizmetlerden En Az Birini Kullanan Tüketiciler
Filiz Çopuroğlu	29.08.2022	389	E-Ticaret Pazar Yerlerini Kullanan Tüketiciler
Fatih Şahin Cevat Söylemez	05.07.2022	314	Akıllı Saat, Kablosuz Kulaklık Gibi Giyilebilir Teknolojik Cihazları Tercih Eden Katılımcılar
Çağlar Karakurt Oylum Korkut Altuna	26.03.2019	311	Hepsiburada'dan Ürün Satın Alma Tecrübesine Sahip Tüketiciler
Fatih Koç Caner Giray Yener Girişken	27.11.2017	300	İstanbul'da Yaşayan ve Instagram Kullanan Bireyler
Canan Eryiğit Bahtışen Kavak	31.12.2011	287	Ankara'nın Farklı Semtlerinden Tüketiciler
Esra Özkan Pir	25.12.2020	286	Erzincan'da Yaşayan 18-80 Yaş Arası Tüketiciler
Tutku Eker İşcioğlu Beril Ağyol	26.06.2019	187	Türkiye'de Giyim Alışverişi Yapan Tüketiciler
Tutku Eker İşcioğlu Serap Atakan	13.06.2021	153	Almanya'da İkamet Eden Türk ve Alman 12-18 Yaş Arası Genç Tüketiciler

Tablo 8, çalışmada incelenen makalelerin örneklem grubu, örneklem sayısı, yayın yılı ve yazar adı dağılımlarını göstermektedir. 2023 yılı itibarıyla yayımlanan bir makale, 1176 kişilik örneklem büyüklüğü ile en yüksek örneklem sayısına sahip olup, bu makale öğrenciler üzerine odaklanmıştır. En küçük örneklem sayısı ise 153 kişiyle yapılan Almanya'da ikamet eden 12-18 yaş arası Türk ve Alman genç tüketiciler üzerine yapılan çalışmada görülmektedir.

Tablo 9. Makalelerin Türkçe ve İngilizce Atıf Verilen Kaynak Sayısı Dağılımı

Kaynak Sayısı	Frekans (N)	Yüzde %
Türkçe Atıf Verilen Kaynak Sayısı	361	19.7
İngilizce Atıf Verilen Kaynak Sayısı	1.474	80.3
TOPLAM	1.835	100

Tablo 9'da yer alan verilere göre, çalışmada ele alınan makalelerde atıf verilen kaynak sayısının toplam 1.835 olduğu görülmektedir. Bu kaynakların 361'i Türkçe, 1.474'ü ise İngilizce kaynaklardan oluşmaktadır.

Tablo 10. Makalelerin Yazar Adı ve Üniversitesi, Yayınladığı Makale Sayısı, Toplam Atıf Sayısı Dağılımı

Yazar Adı	Üniversitesi	Yayınladığı Makale Sayısı	Makalelerin Toplam Atıf Sayısı
Serkan Aydın	(Türk Telekom A.Ş.)	1	22
Hasan Bülbül	Niğde Üniversitesi	2	18
Buket Özoğlu	Niğde Üniversitesi	2	18

M. Şükrü Akdoğan	Erciyes Üniversitesi	1	15
Mustafa Halid Karaarslan	Ahi Evran Üniversitesi	1	15
Canan Eryiğit	Hacettepe Üniversitesi	1	9
Bahtişen Kavak	Hacettepe Üniversitesi	1	9
Emine Şenbabaoğlu	Düzce Üniversitesi	1	8
Nurettin Parıltı	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	1	8
Fatih Koç	Kocaeli Üniversitesi	1	6
Caner Giray	Okan Üniversitesi	1	6
Yener Girişken	Altınbaş Üniversitesi	1	6
Aysel Erciş	Atatürk Üniversitesi	1	5
Bahar Türk	Atatürk Üniversitesi	1	5
İbrahim Avcı	Gümüşhane Üniversitesi	1	5
Pınar Özkan	Dokuz Eylül Üniversitesi	1	3
Ezgi Karataş Yücel	Dokuz Eylül Üniversitesi	1	3
Engin Yücel	Dokuz Eylül Üniversitesi	1	3
Tutku Eker İşçioğlu	Piri Reis Üniversitesi	2	2
Serap Atakan	Bilgi Üniversitesi	1	2
Tutku Eker İşçioğlu	Piri Reis Üniversitesi	2	2
Beril Ağyol	Piri Reis Üniversitesi	1	2
Şükrü Yapraklı	Atatürk Üniversitesi	1	2
Başak Gül	Atatürk Üniversitesi	1	2
Aybike Tuba Özden	On dokuz Mayıs Üniversitesi	1	1
Aydın Kayabaşı	Dumlupınar Üniversitesi	1	1
Pınar Özkan	Dokuz Eylül Üniversitesi	1	1
Muhammed Baykal	AdnanMenderesÜniversitesi	1	1
Ahu Yazıcı Ayyıldız	Adnan Menderes Üniversitesi	1	1
Esen Şahin	Selçuk Üniversitesi	1	1
Emel Gelmez	Selçuk Üniversitesi	1	1
Mücahid Yıldırım	Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	1
Şuayip Özdemir	Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	1
Özge Sığırıcı	Marmara Üniversitesi	1	0
Müge Yalçın	Marmara Üniversitesi	1	0
Demet Akarçay Ulutaş	KTO Karatay Üniversitesi	1	0
Elmas Akın	KTO Karatay Üniversitesi	1	0
Döne Ayhan	KTO Karatay Üniversitesi	1	0
Çağlar Karakurt	İstanbul Üniversitesi	1	0
Oylum Korkut Altuna	İstanbul Üniversitesi	1	0
Esra Özkan Pir	Binali Yıldırım Üniversitesi	1	0
Emine Şenbabaoğlu	Düzce Üniversitesi	1	0
Nurettin Parıltı	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	1	0
Buket Özoğlu	Ömer Halisdemir Üniversitesi	2	0
Hasan Bülbül	Ömer Halisdemir Üniversitesi	2	0
Mustafa Can Samırkaş	Mersin Üniversitesi	1	0
Uğur Yıldırım	Mersin Üniversitesi	1	0
Mert İnal	Sakarya Üniversitesi	1	0
Burçak Başak Yiğit	Sakarya Üniversitesi	1	0
Semih Okutan	Sakarya Üniversitesi	1	0
Sevda Deneçli	Nişantaşı Üniversitesi	1	0
Öykü Ezgi Yıldız Balaban	İstanbul Kültür Üniversitesi	1	0

Ceyda Deneçli Arıbakan	Nişantaşı Üniversitesi	1	0
Fatih Şahin	On yedi Eylül Üniversitesi	1	0
Cevat Söylemez	Dumlupınar Üniversitesi	1	0
Filiz Çopuroğlu	Gaziantep Üniversitesi	1	0
Nilgün Tuzcu	Süleyman Demirel Üniversitesi	1	0
Ümit Arkan	Süleyman Demirel Üniversitesi	1	0
Serap Çabuk	Çukurova Üniversitesi	1	0
Sena Tekeli	Toros Üniversitesi	1	0

Tablo 10'da makalelerde yer alan yazarların üniversiteleri, gerçekleştirdikleri yayın sayıları ve bu yayınlara yapılan toplam alıntı sayıları detaylı şekilde gösterilmiştir. Verilere göre, en yüksek atıf sayısına sahip yazarlar arasında 22 atıf ile Serkan Aydın yer almaktadır. Bunu 18 atıf ile Hasan Bülbül ve Buket Özoğlu takip etmektedir. Diğer yazarlar arasında 15 atıf alan M. Şükrü Akdoğan ve Mustafa Halid Karaarslan bulunmaktadır. Atıf sayısı 9 olan yazarlar ise Canan Eryiğit ve Bahtişen Kavak'tır. 8 atıf alan yazarlar arasında Emine Şenbabaoğlu ve Nurettin Parıltı yer almaktadır. Atıf sayısı 6 ve daha düşük olan yazarlar ise sırasıyla Fatih Koç, Caner Giray, Yener Girişken, Aysel Erciş, Bahar Türk, İbrahim Avcı, Pınar Özkan, Ezgi Karataş Yücel, Engin Yücel, Tutku Eker İşçiöğlu, Serap Atakan, Beril Ağyol, Şükrü Yapraklı, Başak Gül, Aybike Tuba Özden, Aydın Kayabaşı ve diğer yazarlar yer almaktadır.

Tablo 11. Makalelerde En Çok Atıf Alan Yazarların Dağılımı

Yazar Adı	Atıf Sayısı
Goldsmith, R. E.	25
Roehrich, G.	13
Im, S.	13
Rogers, E. M.	13
Vandecasteele, B.	11
Geuens, M.	11
Midgley, D. F.	11
Sarstedt, M.	9
Hirunyawipada, T.	9
Mason, C. H.	9
Dowling, G. R.	9
Wedel, M.	9
Steenkamp, J. B.	9
Hair, J. F.	8
Hirschman, E. C.	8
Deniz, A.	8
Venkatraman, M. P.	8
Kavak, B.	8
Foxall, G. R.	7
Ringle, C. M.	7
Steenkamp, J.	7
Bayus, B. L.	7
Goldsmith, R.	7
Tellis, G. J.	7
Hofacker, C. F.	6
Paswan, A. K.	6
Kim, J.	6

Tablo 11'e göre, makalelerde en yüksek atıf sayısına sahip yazarların dağılımı verilmiştir. En yüksek atıf sayısına sahip yazarlar, 25 atıf ile Goldsmith, R. E olup, onu 13 atıf ile Roehrich, G., Im, S. ve Rogers, E. M. takip etmektedir. Diğer yazarlar arasında 11 atıf alan Vandecasteele, B., Geuens, M., Midgley, D. F., ve 9 atıf alan Sarstedt, M., Hirunyawipada, T., Mason, C. H. yer almaktadır. Atıf

sayısı 8 ve daha düşük olan yazarlar ise sırasıyla Hair, J. F., Hirschman, E. C., Deniz, A., Venkatraman, M. P., Kavak, B., Foxall, G. R., Ringle, C. M., Steenkamp, J., Bayus, B. L., Goldsmith, R., Tellis, G. J., Hofacker, C. F., Paswan, A. K., Kim, J. şeklinde sıralanmaktadır.

Tablo 12. Araştırma Modeli İçeren ve İçermeyen Makalelerin Dağılımı

Araştırma Modeli	Frekans (N)	Yüzde %
Var	19	63.33
Yok	11	36.67
TOPLAM	30	100

Tablo 12'ye göre, çalışmada ele alınan makalelerin 19'unda araştırma modeline yer verildiği, 11'inde ise araştırma modelinin bulunmadığı görülmektedir. Bu dağılıma göre, araştırma modeli içeren makalelerin oranı %63,3 araştırma modeli içermeyen makalelerin oranı ise %36,7 olarak belirlenmiştir.

Tablo 13. Tüketici yenilikçiliği ile ilişkili faktörler

Değişkenler	Değişkenlerin Kabul/Red Sonucu	İlgili çalışmalar
Bağımsız değişkenler		
Sosyal medya kullanımı	+	(Tuzcu ve Arklan, 2023)
Gelişmeleri kaçırma korkusu	+	(Tuzcu ve Arklan, 2023)
Hedonik değer	Red	(Şahin ve Söylemez, 2022)
Faydacı değer	Red	(Şahin ve Söylemez, 2022)
Ürün değeri	Red	(Şahin ve Söylemez, 2022)
Materyalist eğilimler	+	(Pir, 2020)
Kişilik özellikleri	+	(Tuzcu ve Arklan, 2023)
Risk alma eğilimi	+	(Aydın, 2009)
Öz saygı	+	(Aydın, 2009)
Uzmanlık	+	(Aydın, 2009)
Sosyal kimlik	+	(Aydın, 2009)
Başkalarının yargılarına duyarlılık	Kısmen +	(Özden, 2019)
Sosyal geri çekilme	Kısmen +	(Özden, 2019)
Olumlu izlenim bırakma	Kısmen +	(Özden, 2019)
Aracı değişkenler		
Gelişmeleri kaçırma korkusu	+	(Tuzcu ve Arklan, 2023)
Tüketici güveni	+	(Tuzcu ve Arklan, 2023)
Tüketici Yenilikçiliği	Kısmen +	(Çopuroğlu, 2023)
Algılanan değer	+	(Şahin ve Gelmez, 2020)
Yaşam tarzı	Kısmen	(Danacı ve Parıltı, 2021)
Ödül	Kısmen	(İnal, Yiğit ve Okutan, 2022)- (Koç, Giray ve Girişken, 2017)
Güven	Kısmen	(İnal, Yiğit ve Okutan, 2022)- (Koç, Giray ve Girişken, 2017)
Algılanan risk	Kısmen	(Koç, Giray ve Girişken, 2017)
Bağımlı değişkenler		
Marka bağlılığı	Red	(Tuzcu ve Arklan, 2023)
Satın alma	Red	(Şahin ve Söylemez, 2022)
Algılanan risk	Kısmen	(Yapraklı ve Gül, 2021)- (Özoğlu ve Bülbül, 2021)- (Şahin ve Söylemez, 2022)- (Şahin ve Gelmez, 2020)- (Baykal ve Ayyıldız, 2020)- (Koç, Giray ve Girişken, 2017)
Ürün ilgilenimi	Kısmen +	(Yapraklı ve Gül, 2021) – (Özoğlu ve Bülbül, 2021)
Online satın alma davranışı	Kısmen +	(Yapraklı ve Gül, 2021)
İçgüdüsel satın alma eğilimi	Kısmen	(Özoğlu ve Bülbül, 2021)
Teknolojik inovasyon	+	(Danacı ve Parıltı, 2021)

Algılanan değer	+	(Danacı ve Parıltı, 2021)
Satın alma niyeti	+	(Avcı, 2020)
Ödül	+	(İnal, Yiğit ve Okutan, 2022- (Koç, Giray ve Girişken, 2017)
Güven	+	(İnal, Yiğit ve Okutan, 2022)- (Koç, Giray ve Girişken, 2017)
Gereklilik	+	(İnal, Yiğit ve Okutan, 2022)
Toplam-Zaman risk	Kısmen +	(Baykal ve Ayyıldız, 2020)
Fiziksel performans	Kısmen +	(Baykal ve Ayyıldız, 2020)
Psikolojik finansal	Kısmen +	(Baykal ve Ayyıldız, 2020)
Sosyal risk	Kısmen +	(Baykal ve Ayyıldız, 2020)
Davranışsal niyet	Kısmen	(Koç, Giray ve Girişken, 2017)

Not: "+" (Pozitif Etki): İlgili çalışmada değişkenin tüketici yenilikçiliği üzerinde pozitif etkisi bulunmuştur. **"Red" (Reddedildi):** Çalışmada değişken ile tüketici yenilikçiliği arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. **"Kısmen +":** Çoğunlukla pozitif bir ilişki bulunmuş, ancak bazı hipotezler desteklenmemiştir. **"Kısmen"** ifadesi, değişkenin bazı çalışmalarda pozitif, bazı çalışmalarda ise negatif veya ilişkisiz bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 13'e göre, tüketici yenilikçiliği ile ilişkili faktörler, bağımsız, aracı ve bağımlı değişkenler olarak sınıflandırılmıştır. Bağımsız değişkenlerden sosyal medya kullanımı, gelişmeleri kaçırma korkusu, materyalist eğilimler, kişilik özellikleri, risk alma eğilimi, öz saygı, uzmanlık ve sosyal kimlik tüketici yenilikçiliği ile pozitif yönde ilişki göstermiş; başkalarının yargılarına duyarlılık, sosyal geri çekilme ve olumlu izlenim bırakma kısmen pozitif ilişki göstermiş; hedonik değer, faydacı değer ve ürün değeri ise tüketici yenilikçiliği ile anlamlı bir ilişki göstermemiştir.

Aracı değişkenlerden gelişmeleri kaçırma korkusu, tüketici güveni ve algılanan değer pozitif yönde ilişki göstermiş; tüketici yenilikçiliği kısmen pozitif ilişki göstermiş, yaşam tarzı, ödül, güven ve algılanan risk ise kısmen ilişki göstermiştir.

Bağımlı değişkenlerden teknolojik inovasyon, algılanan değer, satın alma niyeti, ödül, güven ve gereklilik pozitif yönde ilişki göstermiş; ürün ilgilenimi, online satın alma davranışı, toplam-zaman risk, fiziksel performans, psikolojik finansal ve sosyal risk kısmen pozitif ilişki göstermiş; algılanan risk, içgüdüsel satın alma eğilimi ve davranışsal niyet kısmen ilişki göstermiş; marka bağlılığı ve satın alma ise anlamlı bir ilişki göstermemiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, 2009-2023 yılları arasında TR Dizin'de yayımlanan tüketici yenilikçiliği konulu makaleleri bibliyometrik analizle inceleyerek, Türkiye'deki mevcut literatürün durumunu ve bu alandaki boşlukları ortaya koymayı amaçlamıştır. Toplam 30 makale; yayın yılları, dergi dağılımları, metodolojik tercihler, atıf sayıları, yazar özellikleri ve tüketici yenilikçiliği ile ilişkili faktörler gibi birçok açıdan incelenmiştir. Bulgular, tablo ve görsellerle desteklenerek sunulmuş; böylece tüketici yenilikçiliği alanındaki ulusal yazının gelişimi ve alandaki boşluklar ortaya konmuştur.

Analiz sonuçları, tüketici yenilikçiliği üzerine yapılan çalışmaların 2009 yılında başladığını ve özellikle 2019 sonrası dönemde belirgin bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır (Tablo 3). 2020 ve 2021 yıllarında yayın sayılarındaki zirve (%16,67 her biri), akademik ilginin bu dönemde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu artış, Rogers'ın Yeniliklerin Yayılması Teorisi (1962) çerçevesinde, COVID-19 pandemisinin tetiklediği davranışsal değişimler, dijital iletişim kanallarının yaygınlaşması ve teknolojik erişilebilirlikle açıklanabilir. Pandemi, tüketicileri kısıtlamalara karşı yenilikçi çözümler bulmaya yöneltmiş, dijital platformlar ise bu yeniliklerin

paylaşılmasını ve benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Teknolojik araçlar, yeniliklerin denenebilirliğini ve fark edilebilirliğini artırarak tüketici yenilikçiliğini güçlendirmiş, bu da yenilikçiliğin pazarlama stratejileri ve akademik literatürde önemli bir konu haline gelmesini sağlamıştır.

Makalelerin metodolojik özellikleri incelendiğinde, veri toplama yöntemleri arasında anket tekniğinin (%87,5) baskın olduğu tespit edilmiştir (Tablo 6). Anket yönteminin yaygınlığı, nicel araştırmaların evreni temsil etme kabiliyeti, maliyet etkinliği ve geniş kitlelere ulaşma kolaylığı ile açıklanabilir. Bununla birlikte, nicel yöntemler tüketici yenilikçiliğinin genel eğilimlerini anlamada etkili olsa da, nitel yöntemlerin (örneğin, derinlemesine görüşmeler veya odak grup çalışmaları) sınırlı kullanımı, literatürde önemli bir boşluk oluşturmaktadır. Dolayısıyla, gelecekteki araştırmalarda nitel ve karma yöntem yaklaşımlarının benimsenmesi, tüketici yenilikçiliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Tüketici yenilikçiliği ile ilişkili faktörlerin analizi, Tablo 13'te detaylı bir şekilde sunulmuştur. Bulgulara göre, sosyal medya kullanımı, gelişmeleri kaçırma korkusu, materyalist eğilimler, kişilik özellikleri, risk alma eğilimi, öz saygı, uzmanlık ve sosyal kimlik gibi bağımsız değişkenler, tüketici yenilikçiliği ile pozitif bir ilişki göstermektedir. Bu değişkenler, tüketicilerin yenilikçi ürünlere yönelik tutumlarının bireysel ve sosyal etkenlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, hedonik değer, faydacı değer, ürün değeri, marka bağlılığı ve satın alma gibi değişkenler, tüketici yenilikçiliği ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki göstermemiş ve hipotezler reddedilmiştir. Bu bulgu, yenilikçiliğin değer temelli veya davranışsal çıktılarla doğrudan bağlantılı olmayabileceğini ve bu ilişkinin ürün kategorisi, tüketici segmenti veya kültürel bağlam gibi faktörlere bağlı olarak değişebileceğini düşündürmektedir. Kısmen kabul edilen değişkenler arasında başkalarının yargılarına duyarlılık, sosyal geri çekilme, olumlu izlenim bırakma, algılanan risk, ürün ilgilenimi, çevrimiçi satın alma davranışı, içgüdüsel satın alma ve davranışsal niyet bulunmaktadır. Bu değişkenlerin tüketici yenilikçiliği üzerindeki etkisi, çalışmalara ve test edilen hipotezlere bağlı olarak farklılık göstermiştir. Örneğin, algılanan risk bazı bağlamlarda yenilikçiliği olumsuz etkilerken, diğer bağlamlarda nötr bir etki sergilemiştir.

Yapılan analizlerde, tüketici yenilikçiliği çalışmalarında faktör analizinin en çok kullanılan yöntem olduğu görülmüştür (22 makale, Tablo 7). Bu, yenilikçiliği daha ayrıntılı anlamak için kullanılan bir yöntem olduğunu gösterir. Örneklem yöntemlerinde ise kolayda örneklem öne çıkmaktadır (%58,6, Tablo 5). Ancak, bu yöntem, sonuçların tüm toplumu temsil etme gücünü azaltabilir. Olasılığa dayalı örneklem yöntemlerinin daha çok kullanılması, bulguların daha geniş kitlelere uygulanmasını sağlayabilir.

Kaynakça analizinde, İngilizce kaynakların (%80,3) Türkçe kaynaklardan daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir (Tablo 9). Bu, çalışmaların uluslararası literatürle bağlantılı olduğunu gösterse de Türkiye'ye özgü bilgiye katkıda bulunmak için Türkçe kaynakların kullanımının artırılması faydalı olabilir. Atıf analizinde, uluslararası yazarlardan Goldsmith, R. E. (25 atıf) en çok referans alırken, ulusal yazarlardan Serkan Aydın (22 atıf) öne çıkmaktadır (Tablo 10 ve 11). Bu hem küresel hem de yerel düzeyde önemli katkıların olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın temel kısıtı, yalnızca TR Dizin veri tabanına odaklanmasıdır. Bu, uluslararası tüketici yenilikçiliği çalışmalarının bütüncül bir şekilde incelenmesini kısıtlamaktadır. Gelecekteki araştırmalar, Web of Science veya Scopus gibi uluslararası veri tabanlarını dahil ederek Türkiye'deki çalışmaları küresel bağlamda karşılaştırabilir.

KAYNAKÇA

- Akarçay-Ulutaş, D., Akın, E., & Ayhan, D. (2016). Mattison affluenza ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışması. *Journal of Turkish Studies*, 11(21), 649-662.
- Avcı, İ. (2020). Yerli markalı otomobil satın alma niyetinde etnosentrizm, ülke imajı ve yenilikçiliğin etkisi: Türkiye'nin otomobili (TOGG) bağlamında bir araştırma. *Business & Economics Studies: An International Journal*, 20, 439-466.
- Aydın, S. (2009). Kişisel ve ürün temelli yenilikçilik: Cep telefonu kullanıcıları üzerine ampirik bir uygulama. *Journal of Business Research*, 10(2), 188-203.
- Bartels, J., & Reinders, M. J. (2011). Consumer innovativeness and its correlates: A propositional inventory for future research. *Journal of Business Research*, 64(6), 601-609.
- Baykal, M., & Yazıcı Ayyıldız, A. (2020). Tüketici yenilikçiliğinin algılanan risk üzerine etkisi: Kuşadası'ndaki 5 yıldızlı otel müşterileri örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 510-530.
- Bülbül, H., & Özoğlu, B. (2015). Tüketici yenilikçiliği ve algılanan riskin satın alma davranışına etkisi. *Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 43-58.
- Çabuk, S., & Tekeli, S. (2023). Gen Y consumers' innovativeness perception towards coffee-themed cafés and its effect on their satisfaction. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 1-34.
- Çelik, N. (2016). Yenilikçilik konusunda yapılan doktora tezlerinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(1), 29-42.
- Çopuroğlu, F. (2023). Tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakati üzerindeki etkisinde tüketici güveninin aracı rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (55), 81-98.
- Deneçli, S., Yıldız, Ö., & Deneçli, C. (2022). Examining the relationship between consumer innovativeness and trust in chatbot applications: A study on Turkish banking sector. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (63), 59-85. [h](#)
- Eker İşcioğlu, T., & Ağyol, B. (2019). Giyim alışverişinde çevrimiçi ve çevrimdışı kanal tercihinin belirleyen unsurlar. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(2), 1042-1060.
- Erciş, A., & Türk, B. (2014). Kişisel değerler ve içsel yenilikçilik boyutları ilişkisinin yapısal eşitlik modeliyle incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 75-88.
- Eryiğit, C., & Kavak, B. (2011). Tüketici yenilikçiliğinin tutumsal ve davranışsal uyumunun incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 95-113.
- Foxall, G. R. (1984). *Corporate innovation: Marketing strategy*. New York: St. Martin's Press.
- Goldsmith, R. E. (1984). Personality characteristics associated with adaption-innovation. *The Journal of Psychology*, 117(2), 159-165.
- Goldsmith, R. E. (2001). Using the Domain Specific Innovativeness Scale to identify innovative Internet consumers. *Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy*, 11(2), 149-158.
- Goldsmith, R. E., & Hofacker, C. F. (1991). Measuring consumer innovativeness. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 19, 209-221.

- Goldsmith, R. E., d’Hauteville, F., & Flynn, L. R. (1998). Theory and measurement of consumer innovativeness: A transnational evaluation. *European Journal of Marketing*, 32(3/4), 340-353.
- Goldsmith, R., & Flynn, L. R. (1992). Identifying innovators in consumer product markets. *European Journal of Marketing*, 26(12), 42-55.
- İnal, M., Yiğit, B. B., & Okutan, S. (2022). Tüketicilerin fonksiyonel gıda (proteinli sütler) satın alma istekliliğini etkileyen faktörlerin incelenmesi: Tüketici yenilikçiliğinin düzenleyici etkisi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(4), 1241–1255.
- İşcioğlu, T. E., & Atakan, M. S. (2021). Türk ve Alman gençlerin giyim motivasyonu, marka duyarlılığı ve moda yönelimi: Karşılaştırmalı bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 300–325.
- Karaarslan, M., & Akdoğan, M. Ş. (2013). Tüketici yenilikçiliği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 1-20.
- Karakurt, Ç., & Korkut Altuna, O. (2019). Yenilikçilik ve risk algısı düzeylerine göre kullanıcıların internette alışverişlerinde web sitesi memnuniyetini etkileyen faktörler: Hepsiburada örneği. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(1), 204–235.
- Karataş Yücel, E., Özkan, P., & Yücel, E. (2018). Tüketici yenilikçiliği ile fonksiyonel gıdalara yönelik tutum arasındaki ilişki: Üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 26(2), 265-280.
- Kaushik, A. K., & Rahman, Z. (2014). Perspectives and dimensions of consumer innovativeness: A literature review and future agenda. *Journal of Strategic Marketing*, 22(3), 239-263.
- Kayabaşı, A., & Özkan, P. (2020). Küresel tüketim odaklılık, tüketici yenilikçiliği, küresel ve yerel marka tutumları açısından kümeleme analizi ile pazar bölümlendirme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 27, 159-178.
- Koç, F., Giray, C., & Girişken, Y. (2017). Tüketici yenilikçiliği ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkide sisteme güven ve algılanan riskin düzenleyici etkisi: Instagram dükkân uygulamasına yönelik bir araştırma. *Beykoz Akademi Dergisi*, 5(2), 232-252.
- Kuswati, R., & Irmawati. (2018). Consumer innovativeness: Literature review and measurement scales. *KnE Social Sciences*, International Conference on Economics, Business and Economic Education 2018 (ICE-BEES 2018), 3(10), 663–672.
- Midgley, D. F., & Dowling, G. R. (1978). Innovativeness: The concept and its measurement. *Journal of Consumer Research*, 4(4), 229–242.
- Midgley, D. F., & Dowling, G. R. (1993). A longitudinal study of product form innovation: The interaction between predispositions and social messages. *Journal of Consumer Research*, 19(4), 611–625.
- Nasution, R. A., & Garnida, N. (2010). A review of the three streams of consumer innovativeness. In *Proceedings of PICMET 2010: Technology Management for Global Economic Growth*, Phuket, Thailand, pp. 1–11.
- Özden, A. T. (2019). Tüketici yenilikçiliği ve sosyal onay ihtiyacı arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1537–1558.
- Özkan Pir, E. (2020). Determination and analysis of the effects of materialist tendencies on consumer innovation in terms of demographic variables. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 139–154.

- Özoğlu, B., & Bülbül, H. (2021). İçgüdüsel satın almaya tüketici yenilikçiliği, ürün ilgilenimi ve algılanan riskin etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 9(1), 34–56.
- Roehrich, G. (2004). Consumer innovativeness: Concepts and measurements. *Journal of Business Research*, 57(6), 671–677.
- Samırkaş, M. C., & Yıldırım, U. (2021). Tüketici yenilikçiliği kapsamında finansal teknolojilere uyum. *Turkish Studies - Economics Finance Politics*, 16(2), 959–985.
- Sığırcı, Ö., & Yalçın, A. M. (2010). Marka genişlemelerinde tüketici değerlendirmelerini etkileyen faktörler. *Bogazici Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 24(1–2), 67–88.
- Soysal, A. N. (2022). Hizmet inovasyonu konulu çalışmaların bibliyometrik analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 142-158.
- Şahin, E., & Gelmez, E. (2020). Tüketici yenilikçiliği, algılanan risk ve kişilik özelliklerinin satın alma davranışı üzerine etkisi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(2), 2289–2311.
- Şahin, F., & Söylemez, C. (2022). Giyilebilir teknoloji ürünlerinde faydacı ve hedonik değerın satın alma niyeti üzerindeki rolü: Tüketici yenilikçiliğinin düzenleyici etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(3), 1244-1269.
- Şenbabaoğlu Danacı, E., & Parıltı, N. (2019). Tüketici yenilikçiliğinin görsel haritalama tekniğıyle bibliyometrik analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(2), 713–730.
- Tuzcu, N., & Arklan, Ü. (2023). Sosyal medya kullanımının marka bağılılığı ve tüketici yenilikçiliğı üzerindeki etkisinde gelişmeleri kaçırma korkusunun aracılık rolü. *Maliye ve Finans Yazıları*, 2023, 2115-2144.
- Yapraklı, Ş., & Gül, B. (2021). Tüketici yenilikçiliğı, algılanan risk ve ürün ilgileniminin online satın alma davranışı üzerindeki etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(5), 1507-1534.
- Yıldırım, M., & Özdemir, Ş. (2021). Tüketici etnosentrizmi ve tüketici yenilikçiliğı açısından yerli elektrikli otomobili satın alma niyetleri: Bir ön değerlendirme. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(2), 110-142.

CHALLENGES FACED BY BSW STUDENTS IN DISTANCE EDUCATION AMID THE COVID-19 PANDEMIC

Oğuzhan ZENGİN¹, Gizem Nur SAĞLIK TUĞRUL², Ahmet SAYGI³, Beyza YUMRUKAYA⁴, Elif ŞİMŞEK⁵, Halenur DEMİR⁶, Ruveyda DÖNMEZ⁷

Abstract

This study aims to identify the difficulties encountered by BSW students through distance education in Turkey during the Covid-19 pandemic and to understand the effects of distance education. The findings of the study show that (n=756) 54% of the students have a computer and 54,4% have internet access. It was found that 73,9% of the participants found distance education less efficient than face-to-face education; 79,2% needed face-to-face education; 75,9% complained about infrastructure problems, and 73,5% complained about difficulty in focusing. 84,3% of the participants believed that distance education could not create environments such as friendship gained through face-to-face education, 60,4% reported that they learned more stress and exhaustion during distance education, and 47,8% reported that they forgot what they learned through distance education. In addition, in the study, it was determined that there was a significant difference between the participants' grade level and their concerns about negative events to be experienced in distance education, and between their grade point averages and feelings lonely in the distance education process. Among the participants who did not have a special field of study during the distance education process, 48,1% reported that they had problems in home/family relationships during the distance social work education process. These findings showed that the continuation of social work education through distance education during the pandemic period had various effects on BSW students, and recommendations were developed in this direction.

Keywords: Covid-19, Distance Education, Social Work Education, Pandemic, BSW.

SOSYAL HİZMET LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN COVID-19 PANDEMİSİ SIRASINDA UZAKTAN EĞİTİMDE KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR

Öz

Bu araştırma, Covid-19 pandemi döneminde Türkiye'de uzaktan eğitim yoluyla sosyal hizmet eğitimi alan lisans öğrencilerinin karşılaştıkları zorlukları tespit etmeyi ve uzaktan eğitimin etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Araştırma bulguları öğrencilerin (n=756) %54'ünün bilgisayar, %54,4'ünün internet erişimi olduğunu göstermektedir. Katılımcıların %73,9'unun uzaktan eğitimi yüz yüze eğitime göre daha az verimli bulduğu; %79,2'sinin yüz yüze eğitime ihtiyaç duyduğu; %75,9'unun altyapı sorunlarından, %73,5'inin ise odaklanma güçlüğünden şikayetçi olduğu saptanmıştır. Katılımcıların %84,3'ü uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimle kazanılan arkadaşlık gibi ortamları yaratamayacağına inandığını, %60,4'ü uzaktan eğitim sürecinde stresli ve bitkin öğrendiğini, %47,8'i uzaktan eğitimle öğrendiklerini unuttuğunu bildirmiştir. Ayrıca çalışmada, katılımcıların sınıf düzeyi ile uzaktan eğitimde yaşanacak olumsuz olaylara yönelik kaygıları ve not ortalamaları ile uzaktan eğitim sürecinde kendilerini yalnız hissetmeleri arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Uzaktan eğitim sürecinde özel bir çalışma alanına sahip olmayan katılımcıların %48,1'i uzaktan sosyal hizmet eğitimi sürecinde ev/aile ilişkilerinde sorun yaşadıklarını bildirmiştir. Bu bulgular, pandemi döneminde sosyal hizmet eğitiminin uzaktan eğitim yoluyla sürdürülmesinin, sosyal hizmet lisans öğrencileri üzerinde çeşitli etkileri olduğunu göstermiş olup çalışmada bu doğrultuda öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Uzaktan Eğitim, Sosyal Hizmet Eğitimi, Pandemi, Sosyal Hizmet Lisans Öğrencisi.

¹ Prof., Karabük University, Social Work, oguzen04@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2682-0870

² Res. Asst., Karabük University, Social Work, gizemsaglik@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6296-6471

³ Social Worker, Akbas Law and Consultancy Office, ahmtsyg6606@gmail.com, ORCID: 0009-0009-3084-7003

⁴ Social Worker, Mavi Düş Special Education and Rehabilitation Center, yumrukayabeyzaa@gmail.com, ORCID: 0009-0008-8073-5432

⁵ Social Aid Officer, Bartın Social Assistance and Solidarity Foundation, elf.simsek99@gmail.com, ORCID: 0009-0005-0134-6489

⁶ Social Worker, İsmet Paşa Primary School, hale.dmr99@gmail.com, ORCID: 0009-0001-6991-237X

⁷ Social Worker, Mimaroba Special Education and Rehabilitation Center, ruveyda.donmezz@gmail.com, ORCID: 0009-0004-0057-5303

Bu Yayıma Atıfta Bulunmak İçin: Zengin, O., Sağlık Tuğrul, G. N., Saygi, A., Yumrukaya, B., Şimşek, E., Şimşek, Demir, H. ve Dönmez, R. (2025). Challenges faced by BSW students in distance education amid the covid-19 pandemic. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 18-36.

DOI: 10.63233/kbuiibfdergisi.1677614

INTRODUCTION

In December 2019, the Covid-19 infection, caused by the Novel Coronavirus, emerged in the city of Wuhan, China. The World Health Organization declared a high likelihood of contagion associated with the virus, initiating widespread concern and anxiety at both individual and societal levels as the virus rapidly spread worldwide (Sahu, 2020). With the increasing transmission rate, outbreaks were declared in 114 countries. According to the announcement by the Ministry of Health of the Republic of Turkey, the first case of Covid-19 in Turkey was observed on March 11, 2020. Following the initial case, measures were implemented nationwide to prevent/mitigate the spread of the virus (Ministry of Health of the Republic of Turkey, 2020a, 2020b; World Health Organization, 2020).

The global Covid-19 pandemic, which commenced in 2019, not only had medical ramifications but also significantly impacted various sectors, including the economy, law, education, transportation, and tourism (UNESCO, 2020). This multifaceted impact on different aspects of life necessitated the implementation of diverse measures and policies. During this period, measures such as travel bans, quarantine mandates, declaration of states of emergency, and regulations to maintain social distancing were enacted. To minimize the spread of the outbreak, at times, curfews were imposed, and calls were made to urge individuals to adhere to these restrictions. This practice aimed to minimize individuals' movements within the community (Murphy, 2020; Sharifi & Khavarian-Garmsir, 2020).

As stated above, one of the sectors most affected by the Covid-19 pandemic is the education sector. To prevent the spread of the virus in all countries, educational activities were either suspended or shifted to distance learning models. In Turkey, where the rate of participation in higher education is significantly high (Anadolu Agency, 2022), a decision was made on March 16 to suspend primary and secondary education for one week, and higher education institutions for three weeks, as a preventive measure based on the concern that student mobility could increase the rate of virus transmission. Due to the increasing rate of virus transmission, it was later decided that higher education institutions would conduct education and teaching through distance learning during the spring semester of 2020 (Council of Higher Education, 2020a, 2020b). Distance education is an increasingly popular form of learning that allows for instruction from your place of residence with physical separation between teachers and students, using various information technologies, and providing access to online/offline materials (Berg & Simonson, 2024; Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus, 2024). Consequently, universities continued their educational activities through their distance learning systems.

In Turkey, during a certain period of the Covid-19 pandemic, social work education was conducted through distance learning models due to the measures taken (McFadden et. al., 2020). It is known that social work education comprises a curriculum that includes both theoretical and practical courses, aiming for BSW students to acquire the knowledge, skills, and values required by the profession, enabling them to adapt to professional life seamlessly. In this regard, it is noteworthy that learning approaches that reinforce experiences, interactions, dialogues, and collaborations hold significant importance in social work education curricula. Given the interpersonal nature of social work as a profession focused on human relationships and interpersonal interactions, the question arises as to whether distance learning can be an effective method of education. In parallel to this question, debates arise regarding whether the skills required by the social work profession and discipline cannot be acquired through distance learning, and whether social work education would be adequate solely through a teaching method that emphasizes theoretical knowledge (Vernon et. al., 2009; Jones, 2010; Hamilton et. al., 2017; Tuncay, 2020; Saumya, 2022). However, a different perspective suggests that the distance learning

model creates an opportunity for equity for students/individuals who face difficulties accessing formal education due to economic, geographical, or health-related issues (Jones, 2010). For instance, research conducted in the United States showed that a majority of students receiving social work education through distance learning were married or single, active working women. In this regard, it is stated that distance social work education provides significant equity opportunities for women (Collins, 2008). Tuncay (2020) also notes that while there is a connection between social work's principle of equality and social justice and distance education contributing to equal opportunities, providing social work education solely through distance learning, which is based on practice and interaction, is challenging and brings both advantages and disadvantages.

This research was conducted to identify the challenges and difficulties encountered by students studying social work in Turkey during the Covid-19 pandemic period in distance learning, aiming to understand the effects of distance education on BSW students.

METHOD

In this study, a quantitative research method was employed. Quantitative research is a research method based on the collection and analysis of quantitative data, aiming to examine relationships between variables and to make sense of causal relationships between variables. The study utilized the survey model, which aims to describe a current or past situation as it is, and specifically employed the general survey model, which refers to surveys conducted on samples taken from the population to make any judgment about the population consisting of numerous components. The survey model and the general survey model were preferred in this study due to their ability to easily collect data from large groups and work with the determined sample (Karasar, 2008; Büyüköztürk et. al., 2022).

Participants

The participant of this study consists of BSW students enrolled in social work education at any university in Turkey. When determining the sample of the study, the convenience sampling method, which is one of the non-probability sampling methods, was utilized. Convenient sampling methods refer to the researcher selecting individuals, entities, or elements from the population scope that are easily accessible and suitable for evaluation (Korkmaz, 2020). The sample of this study comprises a total of 756 BSW students, with 675 females and 81 males. The participants of the study were reached by sharing the link to the data collection tool on social media groups.

Data Collection Tools

During the preparation stage of the questionnaire used in the research, a relevant literature review was conducted, and a pool of questions related to the topic to be measured was created. Subsequently, questions suitable for the research were selected and organized from the pool of questions. The questionnaire consists of a total of 63 questions, including 26 questions related to the distance education process, 21 questions related to distance social work education and its effects on BSW students, and 16 questions related to sociodemographic information. The questionnaire was designed in a 5 Likert scale format, including the options "strongly agree, somewhat agree, undecided, somewhat disagree, strongly disagree".

Data Collection and Analysis

The data for the research were collected by uploading the entire questionnaire to Google Forms. The data collection process for the research covers the period from October 5, 2020, to June 4, 2021.

The analysis of research data was conducted using the Statistical Package for the Social Sciences 22.0 (SPSS 22.0) statistical package. Initially, data entry was performed, and to determine the distribution of the data, the Kolmogorov-Smirnov test and Skewness-Kurtosis tests were applied. As a result of these tests, it was observed that the data set did not follow a normal distribution ($p < 0.05$). Due to the non-normal distribution of the data set, non-parametric analyses were used for inferential statistics. Thus, the data analysis employed the Chi-square, Mann-Whitney U, and Kruskal-Wallis H tests.

Ethics

The ethical approval of the study was obtained with the approval of the Ethics Committee for Social and Human Sciences Research of Karabük University dated December 24, 2020, and numbered 2020/13-31.

FINDINGS

In the findings, students' socio-demographic information, computer and internet access status, the relationship between access to computer, internet and the belief that course success will decrease, experiences, attitudes and perceptions towards distance education, the relationship between grade levels and anxiety about negative outcomes, student grades and feelings of isolation, student workspace ownership and home issues, and the impact of family income on distance education on household/family relationships are provided.

Table 1. Sociodemographic

Variables	Characteristics	n	%
Age group	20 years old and below	309	40,9
	21 years old and above	447	59,1
Sex	Female	675	89,3
	Male	81	10,7
Grade levels	1st grade	156	20,6
	2nd grade	173	22,9
	3rd grade	173	22,9
	4th grade	254	33,6
Living place	Metropolis	359	47,5
	City	137	18,1
	District	175	23,2
	Village	85	11,2
Grade point average	1,00-1,50	11	1,5
	1,51-2,00	16	2,0
	2,01-2,50	73	9,7
	2,51-3,00	248	32,8
	3,01-3,50	327	43,3
	3,51-4,00	81	10,7
Living with	Family	724	95,8
	Spouse	6	0,8
	Relative	2	0,3
	Friend/Friends	15	2,0
	Other	9	1,1
Having a study room in the living place	Yes	542	71,7
	No	214	28,3
Monthly income status	Low	80	10,6
	Middle	555	73,4
	High	121	16,0

The information showing the distribution of BSW students participating in the research according to some sociodemographic factors is presented in Table 1. In this study, the majority of BSW students participating in the research were in the age group of 21 years and above (59,1%), followed by those aged 20 years and below (40,9%). Among the participants in the sample, 89,3% were females and 10,7% were males. The higher proportion and number of female participants in the research result from the fact that the majority of BSW students receiving social work education in Turkey are female. The participants, 20,6% of participants of first-grade students, 22,9% of second-grade students, 22,9% of third-grade students, and 33,6% of fourth-grade students. The majority of BSW students indicated that they reside in a metropolis (47.5%), while some participants mentioned living in a city (23.2%), district (18.1%), and village (11.2%). Regarding the BSW students' grade point averages, the majority (43.3%) fell within the range of 3.01-3.50, followed by those with an average between 2.51-3.00 (32.8%). The vast majority of BSW students reported living with their families (95.8%), followed by those living with friend/friends (2%) and other arrangements (1.1%). Additionally, 71.7% of participants stated that they have a study room in their living area. Furthermore, 73.4% of the participating BSW students described their monthly income status as middle.

Table 2. Computer access status

Variables	1st Grade		2nd Grade		3rd Grade		4th Grade		Total	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
I have a computer with sufficient hardware that I can use anytime I want.	66	42,3	89	51,4	106	61,3	147	57,9	408	54
I have a computer with sufficient hardware, but I can't always use it.	23	14,7	26	15,0	25	14,5	39	15,4	113	14,9
I have a computer, but it doesn't have sufficient hardware.	27	17,3	33	19,1	29	16,8	49	19,3	138	18,3
I don't have a computer that I can use in any way.	40	25,6	25	14,5	13	7,5	19	7,5	97	12,8
Total	156	100	173	100	173	100	254	100	756	100

The examination of computer access status of BSW students participating in the research according to their grade levels is presented in Table 2. Accordingly, 61.3% of third-grade students, 57.9% of fourth-grade students, 51.4% of second-grade students, and 42.3% of first-grade students stated that they have sufficient hardware and a computer they can use anytime. In total, the majority of BSW students (54%) have access to a computer with sufficient hardware, while 12.8% stated that they do not have access to any usable computer at all.

Table 3. The relationship between access to computer and the thought that course success will decrease

I thought my academic performance would decrease with distance learning.												
Computer access status	Strongly agree		Agree		Neither agree nor disagree		Disagree		Strongly disagree		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
I have a computer with sufficient hardware that I can use anytime I want.	146	35,8	93	22,8	51	12,5	42	10,3	76	18,6	408	100
I have a computer with sufficient hardware, but I can't always use it.	48	42,5	25	22,1	11	9,7	10	8,8	19	16,8	113	100
I have a computer, but it doesn't have sufficient hardware.	68	49,3	15	18,1	5	3,6	17	12,3	23	16,7	138	100
I don't have a computer that I can use in any way.	63	64,5	12	12,4	9	9,3	2	2,1	16,7	11,3	97	100

Total	325	43,0	155	20,5	76	10,1	71	9,4	11	17,1	756	100
--------------	------------	-------------	------------	-------------	-----------	-------------	-----------	------------	-----------	-------------	------------	------------

p=0,00

The relationship between students' computer access status and their belief that academic achievement will decrease is presented in Table 3. In the creation of Table 3, a Chi-square test yielded $p=0.00$. It was found that there is a significant relationship between BSW students' computer access status and their belief that academic achievement will decrease in distance education. While 35% of BSW students who have access to a computer with sufficient hardware they can use anytime indicated that they believe their academic achievement will decrease, it was observed that the proportion of participants who think their academic achievement will decrease increases as computer access decreases.

Table 4. Internet access status

Variables	1st Grade		2nd Grade		3rd Grade		4th Grade		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
I have a reliable internet connection that works smoothly, and I can use it whenever I want.	66	42,3	91	52,6	108	62,4	145	57,5	411	54,4
I have a reliable internet connection that works smoothly, but I can't always use it.	11	7,1	16	9,2	13	7,5	19	7,5	59	7,8
I have internet, but I frequently experience connection issues.	71	45,5	59	34,1	50	28,9	80	31,5	260	34,4
I don't have an internet connection that I can use in any way.	8	5,1	7	4,0	2	1,2	9	3,5	26	3,4
Total	156	100	173	100	173	100	254	100	756	100

p=0,00

Information regarding BSW students' internet access status is presented in Table 4. Accordingly, 45.5% of first-year BSW students stated that they have access to the internet but frequently experience connectivity issues. In contrast, most of the second-year BSW students (52.6%), third-year BSW students (62.4%), and fourth-year BSW students (57.5%) reported having a reliable internet connection that works smoothly and can be used anytime.

Table 5. The relationship between internet access and the thought that course success will decrease

I thought my academic performance would decrease with distance learning.

Internet access status	Strongly agree		Agree		Neither agree nor disagree		Disagree		Strongly disagree		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
I have a reliable internet connection that works smoothly, and I can use it whenever I want.	144	35	99	24,1	46	11,2	35	8,5	87	21,2	411	100
I have a reliable internet connection that works smoothly, but I can't always use it.	28	47,5	8	13,6	5	8,5	9	15,3	9	15,3	59	100
I have internet, but I frequently experience connection issues.	136	52,3	45	17,3	25	9,6	25	9,6	29	11,2	260	100
I don't have an internet connection that I can use in any way.	17	65,4	3	11,5	0	0	2	7,7	4	15,4	26	100

Total	325	43	155	20,5	76	10,1	71	9,4	129	17,1	756	100
--------------	------------	-----------	------------	-------------	-----------	-------------	-----------	------------	------------	-------------	------------	------------

p=0,00

The relationship between participants' internet access status and their belief that academic achievement will decrease is depicted in Table 5. The Chi-square test resulted in $p=0.00$. Accordingly, there is a significant relationship between BSW students' internet access status and their belief that academic achievement will decrease in distance education. 65.4% of students who do not have access to any usable internet connection stated that they believe their academic achievement will decrease in distance education; similarly, 52.3% of BSW students who frequently experience connectivity issues also expressed that they believe their academic achievement will decrease.

Table 6. Attitudes and perceptions towards distance education

Variables	Strongly agree		Agree		Neither agree nor disagree		Disagree		Strongly disagree	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
I have trouble staying focused while listening to distance lectures.	556	73,5	122	16,1	21	2,8	23	3,0	34	4,5
Learning through distance education was more efficient compared to learning through face-to-face education.	35	4,6	31	4,1	52	6,9	79	10,4	559	73,9
Synchronous (real-time) exams conducted in distance education are sufficient for measuring knowledge.	46	6,1	76	10,1	92	12,2	100	13,2	442	58,5
The distance education model directs towards individual work, reducing teamwork activities.	446	59,0	116	15,3	80	10,6	34	4,5	80	10,6
The negative occurrences (such as power outages, etc.) that happen beyond my control during the distance education process make me anxious.	574	75,9	113	14,9	30	4,0	11	1,5	28	3,7
I think distance education cannot create the social environments (friendships, cultural activities, etc.) provided by face-to-face education.	637	84,3	60	7,9	25	3,3	10	1,3	24	3,2

The frequencies of BSW students' opinions regarding distance education are presented in Table 6. The majority of students (73.9%) indicated that the distance education process is less efficient compared to face-to-face learning. Participants in the study expressed concerns (75.9%) due to infrastructure issues that occurred beyond their control and reported difficulties in focusing while listening to classes through distance education (73.5%). 59% of the participants stated that the distance education model directs them towards individual study and reduces teamwork, while 58.5% mentioned that synchronous exams conducted in distance education are not sufficient in measuring knowledge. Additionally, 84.3% of the BSW students expressed their belief that distance education cannot create environments such as friendships gained through face-to-face education.

Table 7. Experiences in distance social work education

Variables	Strongly agree		Agree		Neither agree nor disagree		Disagree		Strongly disagree	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
I need face-to-face communication for social work education.	599	79,2	89	11,8	37	4,9	13	1,7	18	2,4
I tend to forget a topic quickly that I learned in distance social work education.	361	47,8	189	25,0	77	10,2	56	7,4	73	9,7
The experiences I have during distance social work education make me feel stressed, tired, exhausted, and fatigued.	457	60,4	158	20,9	48	6,3	38	5,0	55	7,3
Attending seminars and conferences by different academicians in the field of social work during the pandemic has been beneficial for me.	308	40,7	171	22,6	116	15,3	29	3,8	132	17,5
I can quickly access the content of social work courses.	329	43,5	232	30,7	75	9,9	46	6,1	74	9,8
I thought the distance education process would be insufficient for the field of social work.	542	71,7	112	14,8	42	5,6	22	2,9	38	5,0

Table 7 has been created to convey the thoughts of BSW students regarding distance social work education. 79.2% of BSW students expressed the need for face-to-face communication for social work education; 60.4% stated that they felt tired, stressed, and exhausted during the process of distance social work education; 47.8% mentioned that they quickly forget the subjects they learned. However, some BSW students reported that they were able to access social work course content quickly (43.5%) and participated in seminars/conferences by different academicians in the field of social work, believing that these conferences contributed to their education (40.7%).

Table 8. The relationship between grade levels and anxiety about negative outcomes

	Grade level	n	Mean	sd	KW	p
The negative occurrences (such as power outages, etc.) that happen beyond my control during the distance education process make me anxious.	1st grade	156	344,58	3	12,095	,007
	2nd grade	173	374,10			
	3rd grade	173	379,08			
	4th grade	254	401,93			

The results of the Kruskal-Wallis test for the variable "I am anxious about the negative occurrences (power outage, etc.) that occur outside of my control during the distance education process" scores obtained by the BSW students participating in the study, according to their classes, are presented in Table 8. Accordingly, there is a significant difference between the class levels and

the anxiety of BSW students about negative occurrences (such as a power outage). When looking at the mean ranks by class level, it is observed that 4th-year BSW students have the highest anxiety score (401.93) while 1st-year BSW students have the lowest anxiety score (344.58).

Table 9. The relationship between student grades and feeling isolated

	Grade point average	n	Mean	sd	KW	p
Being separated from my friends during the distance education process makes me feel lonely.	1,00-2,00	27	471,09	4	9,911	,042
	2,01-2,50	73	410,34			
	2,51-3,00	248	364,99			
	3,01,3,50	327	380,29			

The Kruskal-Wallis test results for the variable "Feeling lonely due to being separated from friends during the distance education process based on students' grade point averages" scores obtained by the BSW students participating in the study are presented in Table 9. There is a significant difference between BSW students' grade point averages and feelings lonely due to being separated from friends during the distance education process. Considering the mean ranks of the groups, students with grade point averages ranging from 1.00 to 2.00 (471.09) obtained the highest score, while BSW students with grade point averages ranging from 3.51 to 4.00 (353.07) obtained the lowest score.

Table 10. Relationship between student workspace ownership and home

Variables	The distance social work education process causes issues within my home											
	Strongly agree		Agree		Neither agree nor disagree		Disagree		Strongly disagree		Total	
Having a study room in the living place	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Yes	160	29,5	106	19,6	45	8,3	46	8,5	185	34,1	542	100
No	103	48,1	50	23,4	15	7	11	5,1	35	16,4	214	100
Total	263	34,8	156	20,6	60	7,9	57	7,5	220	29,1	756	100

p=0,00

Table 10 was created to examine the relationship between BSW students' ownership of a dedicated study space and the occurrence of problems in household/family relationships during the distance social work education process. The Chi-square test result for Table 10 was found to be p=0.00. Accordingly, a significant relationship was found between BSW students' ownership of a dedicated study space and the incidence of problems in household/family relationships during the distance social work education process. According to the results, 48.1% of BSW students who did not have a dedicated study space reported experiencing problems in household/family relationships during the distance social work education process.

Table 11. Family income and distance education impact on household/family relationships

Monthly income level	Distance social work education process causes issues within my household/family relationships											
	Strongly agree		Agree		Neither agree nor disagree		Disagree		Strongly disagree		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Low	42	52,5	17	21,3	6	7,5	2	2,5	13	16,2	80	100
Middle	194	35,0	120	21,6	48	8,6	46	8,3	147	26,5	555	100
High	27	22,3	19	15,7	6	5,0	9	7,4	60	49,6	121	100
Total	263	34,8	156	20,6	60	7,9	57	7,6	220	29,1	756	100

p=0,00

The findings regarding the relationship between the monthly income of the family and the occurrence of problems in household/family relationships during the distance social work education process in the Covid-19 are presented in Table 11. The Chi-square test resulted in $p=0.00$. Accordingly, there is a significant relationship between BSW students' monthly income status and their perceptions of experiencing problems in household/family relationships during the distance social work education in the Covid-19 process. Among BSW students who described their economic situation as low, 52.5% indicated that the distance social work education process led to problems in household/family relationships, while among those describing their economic situation as middle, 35% reported experiencing such problems. In contrast, among BSW students who described their economic situation as high, 49.6% stated that the distance social work education process did not lead to problems in household/family relationships.

DISCUSSION AND CONCLUSION

In the conducted research, BSW students stated that they have access to a computer with sufficient hardware or mentioned that they do not have access to any usable computer. According to the data from the Turkish Statistical Institute (2020), the rate of portable computers such as laptops, tablets, notebooks in households is determined to be 45.1%. There was found to be a statistically significant relationship between students' computer access status and their belief that their academic performance would decrease in distance education, with the belief increasing as computer access becomes restricted. It is considered that the sudden transition to distance education, as required by the conditions of the period, has been substantial. Indeed, McFadden et. al. (2020) and Díaz-Jiménez, et. al. (2020), express that the changes experienced during the Covid-19 process have affected not only university academic and administrative staff but also students. These findings suggest that the challenges students face due to inadequate technological infrastructure in public health crises overlap with similar barriers in low-resource regions and have been found to face greater challenges in accessing education due to technological deprivation and psychosocial stress (Menon & Motala, 2022; UNICEF, 2022 March). During the distance learning process, students may experience anxiety about accessing classes, exams, and conducting research due to the lack of adequate hardware or not having a computer, leading them to believe that their academic performance would decrease. Consistent with the findings of this study, research by Ajmal & Ahmad (2019) and Lischer et. al. (2021) also found that students experienced anxiety and difficulties during distance learning due to various reasons, such as insufficient time allocated for assignments and a lack of feedback. Nonetheless, despite participants voicing anxiety stemming from limited access to technological resources and infrastructure during distance education, it remains crucial to acknowledge the profound impact of the Covid-19 pandemic, which has thrust

societies into unprecedented circumstances and has far-reaching implications for public health across micro, mezzo, and macro levels. Also, some research has stated that the abrupt upheaval in students' routines has resulted in a notable surge in mental health challenges, encompassing phenomena such as emotional detachment, depressive symptoms, and heightened anxiety levels and significant disruptions to daily routines (Cao et. al., 2020; Cohen et. al., 2020; Liu et. al., 2020; Meo et. al., 2020; Ozamiz-Etxebarria et. al., 2020; Taylor et. al., 2020; Scheffert et. al., 2021). Additionally, the finding from the research conducted by Lischer et al. (2021), which indicates that students' workloads increased to a certain extent during the pandemic, is also considered to be significant. When considering the context of BSW students, it becomes apparent that these shifts may engender a reciprocal relationship between pandemic-related anxiety and the challenges of distance learning, underscoring the multidimensional nature of anxiety experienced during this period. While different studies show that students have either positive (Mathew & Chung, 2020; Avsheniuk et. al., 2021) or negative (Bozavlı, 2021; Yurdal et. al., 2021; Groton & Spadola, 2020) attitudes towards distance learning, it is believed that facilitating and widespread access to electronic devices such as computers and tablets, as well as providing privileges regarding ownership, could be effective in addressing uncertainties and difficulties.

The majority of BSW students participating in the research indicated that they have a reliable internet connection that they can use anytime, while some mentioned that they do not have internet access. According to the data from the Turkish Statistical Institute (2020), the rate of individuals using the internet is 79%, and the rate of accessing the internet from home is 90.7%. This situation is thought to affect students' educational life primarily, especially the distance learning process. Indeed, in this study, a significant relationship was found between students' internet access status and their belief that their academic performance would decrease in distance education. Since distance education is entirely dependent on internet access, students without access may be restricted in their ability to access education. Students experiencing frequent connection problems with internet access may encounter connection issues during live classes, which can make it difficult for them to follow lessons. The findings of a survey conducted by the Union of Chambers of Turkish Engineers and Architects (2020) support the finding of this research on internet access, indicating that 3 out of 10 students face problems accessing the internet, and some students do not have internet infrastructure in their area or have insufficient internet access speed to access the university's distance education system. Similarly, another study conducted in Vietnam by Dinh & Nguyen (2020) and Garbe et. al., (2020) found that BSW students experienced difficulties during distance education in terms of internet access issues, connection interruptions, and low-quality audio and video. A study conducted by Sari & Nayir (2020) indicates that this situation is also described as a difficulty by educators, as it leads to an inability to reach students who lack internet access. Based on the findings regarding the internet access and computer ownership status of the students participating in the research, the enactment of the "Decision on Providing Technological Devices and Internet Support to Higher Education Students" on October 25, 2023, in Turkey is considered a positive development. With this development, it is anticipated that students benefiting from the support within the scope of the decision may experience relatively less hardship in terms of technological devices (computers and mobile phone devices) and internet access.

The BSW students indicated that the distance learning process is less effective compared to face-to-face education. Additionally, participants believe that the distance learning model directs individuals towards individual study, reducing teamwork, and consider synchronous exams in distance learning inadequate for measuring knowledge. Rowbotham (2020) also stated that there has been a decline in students' contentment with their educational experience within the realm of distance learning. In another study, Dinh & Nguyen (2020) found that BSW students' level of satisfaction with face-to-face education was significantly higher than that of distance education in the pandemic period. Additionally, parallelly, the study with BSW students who are in 4th grade, Uysal et. al.,

(2021) was conducted and found that dissatisfaction was expressed that distance education was less efficient than face-to-face education. However, in our study, some students mentioned being able to quickly access social work course content and participating in online academic conferences, symposiums in the field of social work, believing that these conferences or symposiums contributed to their knowledge. Indeed, other studies also indicate that the ability to access more resources and rewatch online class recordings is beneficial in distance education (Lin & Gao, 2020; Lamanauskas & Makarskaitė-Petkevičienė, 2021; Todri et al., 2021; Aldossary, 2021). This situation demonstrates, as noted by Mason et. al. (2010) and Bracons & de León Romero (2021), that distance social work education has both advantages and disadvantages. Thus, it can be argued that face-to-face education is generally perceived as more effective and satisfying, especially for promoting teamwork and reliable assessment, while distance education offers unique advantages such as flexible access to resources, enrolled courses, and participation in online academic activities. However, these advantages may not fully compensate for challenges such as reduced student satisfaction and limitations in collaborative learning. Therefore, a balanced approach that integrates the strengths of both methods can enhance the overall educational experience for BSW students by addressing the various needs and preferences expressed in the literature.

The majority of BSW students expressed their belief that distance education cannot create environments such as the friendships fostered by face-to-face education. Similarly, a large portion of students indicated their need for face-to-face communication in social work education, feeling tired, stressed, and fatigued during distance social work education, and quickly forgetting what they learned on the topic. When examining the highest levels of anxiety experienced by BSW students during the distance education process based on their class levels, it is observed that fourth-year students exhibit the highest levels of anxiety, while first-year students have the lowest levels of anxiety. When anxiety related to academic achievement is examined on a class basis, it is predicted that fourth-year students may experience anxiety due to being in their final academic year and not wanting their overall averages to be affected, as well as facing difficulties in adapting to a different system from what they are accustomed to. It is also considered that first-year students may have lower levels of anxiety due to their lack of sufficient experience with the system, as well as the belief that they can improve their academic performance in future periods in case of possible failure. According to Díaz-Jiménez, et. al. (2020) and Kmietowicz (2020), anxiety levels among BSW students escalated notably amidst the Covid-19 pandemic with identified contributing factors such as students' anxiety regarding their academic and financial circumstances, the uncertainty, lack of interpersonal communication as well as residing in urban areas during the academic term. Carleton (2016) suggests that individuals facing an unseen threat of a virus during the pandemic experience intense fear and anxiety due to the uncertainty of how the situation unfolds. Parallely, in studies conducted in different countries, it was found that students showed high anxiety, uncertainty, and depressive symptoms during the pandemic process (Marques et. al., 2021; Savage et. al., 2020; Şahin et. al., 2022; Tao et. al., 2021). A significant difference was found between BSW students' grade point averages and feelings lonely due to being separated from their friends during the distance education process. Students who felt lonely during the distance education process were predominantly those with grade point averages ranging from 1.00 to 2.00, while those with grade point averages ranging from 3.51 to 4.00 were least likely to feel lonely. Feeling lonely and socially isolated during the Covid-19 pandemic may result from being away from social support mechanisms such as friends and the school environment. In the literature review, no studies were found that directly focused on the grade point averages and staying away from the social environment, but Papouli, et al. (2020) stated that social work students participated in distance therapy sessions to reduce the stress and discomfort caused by social distance and isolation; Szkody & McKinney (2019) and Szkody et. al. (2021) stated that increased social support was associated with psychological health and that social supports can prevent individuals from psychological problems during the Covid-19 period. Snoubar (2022), on the other hand, brought a more

comprehensive perspective to the situation and stated that this situation experienced during the Covid-19 period should be addressed at the social policy level. In the other hands, the lack of face-to-face interaction, limited teamwork, and isolation can hinder key social work skills like empathy, collaboration, and cultural sensitivity, typically developed through in-person practicums (Reamer, 2022, 2023). Prolonged exposure to such stressors may cause emotional burnout and reduced professional confidence (Apgar & Cadmus, 2022). These challenges may impact BSW students' professional identity, highlighting the need for support strategies like virtual mentorship or hybrid learning. Briefly, the findings in the current study, supported by studies across various contexts suggest a critical need for targeted interventions, such as enhanced mental health support and hybrid learning models, to mitigate anxiety and foster a sense of community and engagement in distance social work education.

A significant relationship was observed between BSW students having their own study space and experiencing problems within their homes during the distance social work education process. According to the findings, BSW students who did not have a dedicated study space reported experiencing problems within their homes or family relationships during the distance social work education process. The lack of a designated study space for students to spend time and unwind as they wish during the distance education process may lead to stress and tension, potentially resulting in problems within family relationships. Indeed, if it was thought about education process, in the study conducted by Rudenstine et. al. (2021), it emphasized that there may be difficulties in participating in the distance education process in the home environment, preparing for the lessons and accessing appropriate environments that can maintain the necessary attention and focus during class participation. Moreover, the inability of students to retreat to their own space after experiencing issues may escalate existing problems to the level of conflict. The findings show that there is a significant relationship between BSW students' monthly income status and their perceptions of experiencing problems within their homes or family relationships during the distance social work education process. Some BSW students who described their economic situation as low reported experiencing problems within their homes or family relationships during the distance social work education process. Additionally, among those who described their economic situation as middle, similar issues were reported. In contrast, some BSW students who described their economic situation as high stated that they did not experience problems within their homes or family relationships during the distance social work education process in Covid-19 pandemic. It may be thought that students who characterize their family's economic situation as low may experience increased stressors within the family due to pandemic-related unemployment and further impoverishment, leading to increased family tensions and disputes. Different research which more comprehensive than this study supported these findings like Kristenson, et. al. (2004) noted that the inability to work, job loss, or negative experiences during employment can increase stress levels and be disruptive to mental health; Şentürk & Bozkurt (2021) founded that domestic problems can increased in poor families during the pandemic period while families that have middle and high economic status close to each other. Knight et. al. (2021), Hagedorn et. al. (2022) and Khlaif et. al. (2021) found that during a crisis such as Covid-19, some students have to study in an environment shared with families because they don't have their rooms and these conditions negatively affect their learning abilities and hinder success. Considering that the problems may be intersectional, it can be thought that the macro-level effects of the pandemic may affect in a large the family and educational lives of students.

RECOMMENDATIONS

It is believed that the continuation of social work education entirely through distance means may have negative effects on students' individual and professional identities in the long term. For distance social work education to be effectively implemented, it is considered crucial to ensure

equal opportunities among students and provide necessary technological infrastructure, as well as facilitate access to course materials. In this regard, it is recommended that universities work towards developing a user-friendly and customizable interface for their distance education systems. Additionally, in regions with limited internet and computer access, local governments could provide facilities such as individual rooms in public libraries with suitable conditions for distance learning, including soundproofing, to enable students to benefit. To address the socialization needs of students who are isolated from their peer groups during distance education, it is suggested that opportunities for active participation and discussion be provided in classes, with instructors being attentive to this aspect. Furthermore, curricula should incorporate courses related to resolving family-related issues that may arise during distance education periods, aiming to contribute to students' personal development. Moreover, to facilitate the resolution of family problems during distance education, access to mental health professionals who can provide psychosocial support to individuals and families should be made more accessible. In summary, efforts should be made to enhance the accessibility and effectiveness of distance social work education, ensuring that students have equal opportunities, technological resources, and support systems in place to address potential challenges and promote their overall well-being and development.

LIMITATIONS

This research was conducted with BSW students in Covid-19 pandemic process. The limitations of this research are that the research the 756 participants have educated some university social work department in Turkey. Additionally, the sample is consisting of majority women students. This situation prevented the research findings from being analysed according to the gender variable.

REFERENCES

- Ajmal, M., & Ahmad, S. (2019). Exploration of anxiety factors among students of distance learning: A case study of Allama Iqbal Open University. *Bulletin of Education and Research*, 41(2), 67-78.
- Aldossary, K. (2021). Online distance learning for translation subjects: tertiary level instructors' and students' perceptions in Saudi Arabia. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 22(6), 1-13.
- Anadolu Agency. (2022). Education participation rate in Turkey is above the OECD average. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-egitime-katilim-orani-oecd-ortalamasinin-uzerinde/2730439>
- Apgar, D., & Cadmus, T. (2022). Using mixed methods to assess the coping and self-regulation skills of undergraduate social work students impacted by COVID-19. *Clinical Social Work Journal*, 50(1), 55-66.
- Avsheniuk, N., Seminikhyna, N., Svyrydiuk, T., & Lutsenko, O. (2021). ESP students' satisfaction with online learning during the COVID-19 pandemic in ukraine. *Arab World English Journal*, 1, 222-234.
- Berg, G. A. & Simonson, Michael (2024). distance learning. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/distance-learning>
- Bozavlı, E. (2021). Is foreign language teaching possible without school? Distance learning experiences of foreign language students at Ataturk university during the COVID-19 pandemic. *Arab World English Journal*. 12, 3-18.
- Bracons, H., & de León Romero, L. P. (2021). Educación universitaria a distancia durante la pandemia de la covid 19. Reflexiones desde el Trabajo Social. EHQUIDAD. *Revista Internacional de Políticas de Bienestar y Trabajo Social*, (16), 247-268.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2022). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. PEGEM Akademi.
- Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. (2024). distance education. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/distance-education>
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., & Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, 287, 112934.
- Carleton, N. (2016) Fear of the unknown: One fear to rule them all?. *Journal of Anxiety Disorders*, 41, 5-2.
- Cohen, A. K., Hoyt, L. T., & Dull, B. (2020). A descriptive study of COVID-19-related experiences and perspectives of a national sample of college students in spring 2020. *Journal of Adolescent Health*, 67(3), 369-375.
- Collins, S. (2008). Open and distance learning in qualifying social work education in Britain and the USA: Celebrating diversity and difference?. *Social Work Education*, 27(4), 422-439.
- Council of Higher Education. (2020a) Press briefing. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx>
- Council of Higher Education. (2020b). Global pandemic of the century: Turkey's successful fight against coronavirus “higher education”.

<https://covid19.yok.gov.tr/Sayfalar/HaberDuyuru/turkiye-nin-koronavirusle-basarili-mucadelesi-yuksekokretim-ile-ilgili-hususlar.aspx>

- Dargut, T., Torun, F., & Erdem, M. (2016). A cross-sectional literature review on distance education research. *Journal of Open Education Applications and Research*, 2(1), 71-93.
- Decision on Providing Technological Device and Internet Support to Higher Education Students. *Official Gazette of the Republic of Turkey* 32350. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/10/20231025-4.pdf>
- Díaz-Jiménez, R. M., Caravaca-Sánchez, F., Martín-Cano, M. C., & De la Fuente-Robles, Y. M. (2020). Anxiety levels among social work students during the COVID-19 lockdown in Spain. *Social Work in Health Care*, 59(9-10), 681-693.
- Dinh, L. P., & Nguyen, T. T. (2020). Pandemic, social distancing, and social work education: Students' satisfaction with online education in Vietnam. *Social Work Education*, 39(8), 1074-1083.
- Garbe, A., Ogurlu, U., Logan, N., & Cook, P. (2020). COVID-19 and remote learning: Experiences of parents with children during the pandemic. *American Journal of Qualitative Research*, 4(3), 45-65.
- Groton, D. B., & Spadola, C. E. (2020). Variability, visuals, and interaction: online learning recommendations from social work students. *Social Work Education*, 41(2), 157-165.
- Hagedorn, R. L., Wattick, R. A., & Olfert, M. D. (2022). "My entire world stopped": College students' psychosocial and academic frustrations during the COVID-19 pandemic. *Applied Research in Quality of Life*, 17(2), 1069-1090
- Hamilton, L., Brown, C., & Rogers, R. (2017). Distance education in social work: A review of the literature. Professional development: *The International Journal of Continuing*, 20(2), 45-56. www.profdevjournal.org/volume19-20.html
- Jones, P. (2010). Collaboration at a distance: Using a wiki to create a collaborative learning environment for distance education and on-campus students in a social work course. *Journal of Teaching in Social Work*, 30(2), 225-236.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (18. Ed.). Nobel Yayın Dağıtım, 67-81.
- Khlaif, Z. N., Salha, S., & Kouraichi, B. (2021). Emergency remote learning during COVID-19 crisis: Students' engagement. *Education and information technologies*, 26(6), 7033-7055.
- Kmietowicz, Z. (2020). Rules on isolation rooms for suspected COVID-19 cases in GP surgeries to be relaxed. *BMJ*, 368, 707-714.
- Knight, H., Carlisle, S., O'Connor, M., Briggs, L., Fothergill, L., Al-Oraibi, A., Yildirim, M., Morling, J. R., Corner, J., Ball, J., Denning, C., Vedhara, K., & Blake, H. (2021). Impacts of the COVID-19 pandemic and self-isolation on students and staff in higher education: A qualitative study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(20), 10675.
- Korkmaz, İ. (2020). Nicel araştırmalarda evren, örneklem, örnekleme teknikleri. In B. Oral, A. Çoban (Ed.). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. PEGEM Akademi.
- Kristenson M., Eriksen, H. R., Sluiter, J. K., Starke, D., & Ursin, H. (2004) Psychobiological mechanisms of socioeconomic differences in health. *Social Science and Medicine*, 58(8), 1511-1522.

- Lamanauskas, V., and Makarskaitė-Petkevičienė, R. (2021). Distance lectures in university studies: advantages, disadvantages, improvement. *Contemporary Educational Technology*, 13:e309.
- Lin, X., and Gao, L. (2020). Students' sense of community and perspectives of taking synchronous and asynchronous online courses. *Asian Journal of Distance Education*, 15, 169–179.
- Lischer, S., Caviezel Schmitz, S., Krüger, P., Safi, N., & Dickson, C. (2021). Distance education in social work during the COVID-19 pandemic: Changes and challenges. *Frontiers in Education*, 6, Frontiers Media SA.
- Liu, C. H., Zhang, E., Wong, G. T. F., & Hyun, S. (2020). Factors associated with depression, anxiety, and PTSD symptomatology during the COVID-19 pandemic: Clinical implications for US young adult mental health. *Psychiatry Research*, 290, 113172.
- Marques, G., Drissi, N., de la Torre Díez, I., de Abajo, B. S., & Ouhbi, S. (2021). Impact of COVID-19 on the psychological health of university students in Spain and their attitudes toward Mobile mental health solutions. *International Journal of Medical Informatics*, 147, 104369.
- Mason, J. A., Helton, L. R., & Dziegielewski, S. (2010). Psychosocial environmental relationships among MSW students in distance learning and traditional classrooms. *Journal of Social Service Research*, 36(3), 230–247.
- Mathew, V. N., and Chung, E. (2020). University students' perspectives on open and distance learning (ODL) implementation amidst COVID-19. *Asian Journal of University Education*, 16, 152–160.
- McFadden, P., Russ, E., Blakeman, P., Kirwin, G., Anand, J., Lähteinen, S., Baugerud, G. A., & Tham, P. (2020). COVID-19 impact on social work admissions and education in seven international universities. *Social Work Education*, 39(8), 1154–1163.
- Menon, K., & Motala, S. (2022). Pandemic disruptions to access to higher education in South Africa: a dream deferred?. *South African Journal of Higher Education*, 36(4), 47-65.
- Meo, S. A., Abukhalaf, A. A., Alomar, A. A., Sattar, K., & Klonoff, D. C. (2020). COVID-19 pandemic: impact of quarantine on medical students' mental wellbeing and learning behaviors. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 36(COVID19-S4), S43.
- Murphy, P. (2020). COVID-19: Proportionality, public policy and social distancing. *Springer Nature*. doi:10.1007/978-981-15-7514-3
- Ozamiz-Etxebarria, N., Dosil-Santamaria, M., Picaza-Gorrochategui, M., & Idoiaga-Mondragon, N. (2020). Stress, anxiety, and depression levels in the initial stage of the COVID-19 outbreak in a population sample in the northern Spain. *Cadernos de Saude Publica*, 36, e00054020.
- Papouli, E., Chatzifotiou, S., & Tsairidis, C. (2020). The use of digital technology at home during the COVID-19 outbreak: Views of social work students in Greece. *Social Work Education*, 39(8), 1107-1115.
- Reamer, F. (2023). Social work boundary issues in the digital age: Reflections of an ethics expert. *Advances in Social Work*, 23(2), 375-391.
- Reamer, F. G. (2022). Social work and digital technology. In L. Rapp-McCall, A. R. Roberts & K. Corcoran (Eds.) *Social Workers' Desk Reference*, (pp.151-157). Oxford University Press.
- Rowbotham, J. (2020). Students pass judgement on online learning: 'never again'. *The Australian*. <https://www.proquest.com/docview/2465864018?accountid=10344&sourcetype=Newspapers>

- Rudenshtine, S., McNeal, K., Schulder, T., Ettman, C. K., Hernandez, M., Gvozdieva, K., & Galea, S. (2021). Depression and anxiety during the COVID-19 pandemic in an urban, low-income public university sample. *Journal of Traumatic Stress, 34*(1), 12-22.
- Sahu, P. (2020). Closure of universities due to coronavirus disease 2019 (COVID-19): Impact on education and mental health of students and academic staff. *Cureus, 12*(4), e7541.
- Sari, T., & Nayir, F. (2020). Challenges in distance education during the (Covid-19) pandemic period. *Qualitative Research in Education, 9*(3), 328-360.
- Saumya. (2022). Role and relevance of open and distance learning in social work education: Case study of IGNOU, India. *Social Work Education, 1*-20.
- Savage, M. J., James, R., Magistro, D., Donaldson, J., Healy, L. C., Nevill, M., & Hennis, P. J. (2020). Mental health and movement behaviour during the COVID-19 pandemic in UK university students: Prospective cohort study. *Mental Health and Physical Activity, 19*, 100357.
- Scheffert, A. H., Parrish, D. E., & Harris, H. (2021). Factors associated with social work students' academic stress during the COVID-19 pandemic: A national survey. *Journal of Social Work Education, 57*(sup1), 182-193.
- Sharifi, A., & Khavarian-Garmsir, A. R. (2020). The COVID-19 pandemic: Impacts on cities and major lessons for urban planning, design, and management. *Science of the Total Environment, 749*, 142391. doi:10.1016/j.scitotenv.2020.142391
- Snoubar, Y. (2022). Critical roles of social work during a pandemic: Lessons from the front lines. In *New Trends in Social, Humanities and Administrative Sciences*, 553-563.
- Szkody, E., & McKinney, C. (2019). Stress-buffering effects of social support on depressive problems: Perceived vs. received support and moderation by parental depression. *Journal of Child and Family Studies, 28*, 2209-2219. doi:10.1007/s10826-019-01437-1
- Szkody, E., Stearns, M., Stanhope, L., & McKinney, C. (2021). Stress-buffering role of social support during COVID-19. *Family Process, 60*(3), 1002-1015.
- Şahin, C. U., Aydın, M., & Kulakaç, N. (2022). Anxiety, motivation, stress levels and associated factors among university students in the COVID-19 pandemic. *Anxiety, 7*(1), 94-101.
- Şentürk, Ü., & Bozkurt, V. (2021). Family in the COVID-19 pandemic: Family ties and communication problems. In V. Bozkurt, G. Dawes, H. Gülerce, & P. Westenbroek (Ed.) *The Societal Impacts of COVID-19: A Transnational Perspective* (pp. 173-192). Istanbul University Press.
- Tao, S., Wu, X., Li, S., Ma, L., Yu, Y., Sun, G., & Tao, F. (2021). Circadian rhythm abnormalities during the COVID-19 outbreak related to mental health in China: A nationwide university-based survey. *Sleep Medicine, 84*, 165-172.
- Todri, A., Papajorgji, P., Moskowitz, H., & Scalera, F. (2021). Perceptions regarding distance learning in higher education, smoothing the transition. *Contemporary Educational Technology, 13*(e287).
- Tuncay, T. (2020). Online social work education: Opportunities and obstacles. *Turkish Journal of Social Work Research, 4*(1), 18-27.
- Turkish Ministry of Health. (2020a). What is Covid-19? <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>
- Turkish Ministry of Health. (2020b). COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfection) Guide. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi.pdf

- Turkish Statistical Institute. (2020). Household information technology usage survey. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679%20~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=%C4%B0internet%20kullan%C4%B1%20oran%C4%B1%202020%20y%C4%B1%C4%B1nda,%75%2C3%27t%C3%BC](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679%20~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=%C4%B0internet%20kullan%C4%B1%20oran%C4%B1%202020%20y%C4%B1%C4%B1nda,%75%2C3%27t%C3%BC).
- UNESCO. (2020). COVID-19 Educational disruption and response. <https://en.unesco.org/themes/education-emergencies/coronavirus-school-closures>
- UNICEF. (2022). Syrian refugees 2021 consolidated emergency report. <https://open.unicef.org/sites/transparency/files/2022-04/Syrian%20Refugees%20CER%202021.pdf>
- Union of Chambers of Turkish Engineers and Architects. (TMMOB) (2020). <http://www.tmmob.org.tr/icerik/tmmob-istanbul-ikk-covid-19-salgini-donemi-universite-ogrencileri-uzaktan-egitim-durum>
- Uysal, Z., Dinç, H., & Sever, M. (2021). Examining social work practices before and after the coronavirus (covid-19) pandemic: A study on social work students. *IZU Journal of Social Work*, 5(2), 230-244.
- Vernon, R., Vakalahi, H., Pierce, D., Pittman-Munke, P., & Adkins, L. F. (2009). Distance education programs in social work: Current and emerging trends. *Journal of Social Work Education*, 45(2), 263-276. doi:10.5175/JSWE.2009.200700081
- World Health Organization. (2020). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>.
- Yurdal, M. O., Sahin, E. M., Kosan, A. M. A., & Toraman, C. (2021). Development of medical school students' attitudes towards online learning scale and its relationship with E-learning styles. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 22, 310–325.

AN ANALYSIS OF INCOME CONVERGENCE BETWEEN NUTS-2 REGIONS OF TÜRKİYE

Murat ERGÜL¹

Abstract

It is well-recognized that socio-economic development disparities exist both between developed and developing countries and among regions within these nations. Consequently, reducing or eliminating regional disparities remains one of the primary concerns of economic policymakers. This study aims to examine whether income disparities in Türkiye exhibit a tendency to diminish over time by converging towards a common trend. To detect potential convergence dynamics, the study employs per capita income data from Level-2 regions, covering Türkiye's 26 regions as classified in accordance with the European Union's Nomenclature of Units for Territorial Statistics (NUTS). The dataset, comprising annual series for the 2004–2022 period, was obtained from the Turkish Statistical Institute. Utilizing the PANIC (Panel Analysis of Nonstationarity in Idiosyncratic and Common Components) procedure—an innovative approach that diverges from standard panel unit root analyses by accounting for idiosyncratic factors and providing more robust results—the study seeks to uncover the structural characteristics of potential convergence processes in Türkiye. Findings suggest that certain regions demonstrate a convergence tendency, with prospects of achieving the average per capita income level in the long run. Based on these results, policy recommendations are proposed to support and enhance the observed convergence patterns.

Keywords: Income Convergence, Income Disparities, Fourier PANIC Procedure

TÜRKİYE'NİN DÜZEY-2 BÖLGELERİ ARASINDA GELİR YAKINSAMASININ ANALİZİ

Öz

Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler arasında, ayrıca bu ülkelerin içindeki bölgeler arasında belirgin sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının varlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bölgesel farklılıkların yok edilmesi ya da en aza indirilmesi iktisadi karar vericilerin ilgilendiği popüler konular arasında ön sıralarda yer almaktadır. Bu çalışma, Türkiye'deki gelir farklılıklarının uzun vadede bir yakınsama sürecine girerek azalma eğilimi gösterip göstermediğini incelemeyi hedefler. Olası bir yakınsama hareketinin tespiti için Avrupa Birliği'nin İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına (NUTS) paralel olarak belirlenmiş ve Türkiye'nin 26 bölgesini kapsayan Düzey2 bölgelerinin kişi başı gelir seviyeleri veri seti olarak kullanılmıştır. 2004-2022 zaman aralığına ait olan ve yıllık olarak oluşturulan seriler Türkiye İstatistik Kurumundan temin edilmiştir. Çalışma literatürde görece yeni olan ve standart panel birim kök analizlerine göre daha tutarlı sonuçlar veren ve idiosenkratik faktörleri dikkate alarak diğer yöntemlerden farklılaşan PANIC (Panel Analysis of Nonstationarity in Idiosyncratic and Common Components) prosedürünü devreye sokarak Türkiye'deki olası yakınsama süreçlerinin yapısını ortaya koymayı amaçlar. Uygulanan yeni yöntem sonrası Türkiye'de belirli bölgelerin yakınsama eğilimi göstererek ortalama kişi başı gelir seviyesini uzun dönemde yakalama şansı olduğu sonucuna varılmış ve elde edilen sonuca paralel olarak politika önermeleri oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gelir Yakınsaması, Gelir Farklılıkları, Fourier PANIC Prosedürü

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İktisat Bölümü, muratergul@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2117-7561

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin: Ergül, M. (2025). An analysis of income convergence between nuts-2 regions of Türkiye. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 37-49.

DOI: 10.63233/kbuiibfdergisi.1596129

INTRODUCTION

Since the Industrial Revolution, disparities in income and development have emerged both across countries and within regions of the same country. These disparities have become one of the most pressing issues of the 21st century, contributing to increasing differentiation and divergence between nations and regions. Such economic imbalances have laid the groundwork for chronic economic problems, including migration, urban sprawl, environmental pollution, overpopulation in urban centers, high real estate prices, cultural conflicts, social discord, and unrest. The rising divergence between regions, seen as the root cause of these costly issues, is recognized as a critical problem requiring solutions at the international level.

The 2023 OECD report notes that developing countries are converging toward high-income countries due to their relatively higher growth rates. However, it also highlights that in half of these converging countries, regional disparities are intensifying. Furthermore, adverse events such as pandemics, famines, and wars exacerbate these disparities, rendering them chronic and deep-rooted. Such inequalities, which dominate the global agenda, not only impact developing nations but also pose significant challenges for developed economies (Barrios and Strobl, 2009:576).

Increased divergence undermines the foundations of healthy economic structures and adversely affects growth rates (Barro, 2008:8). In the literature, regional divergence has been systematically conceptualized, particularly through numerous studies examining interregional disparities around the world, most notably in Italy, where it has come to be recognized as the North–South divide. In the context of Türkiye, this divergence manifests as an East-West divide. The relatively disadvantaged economic position of eastern regions contributes to slower growth in these areas, negatively affecting national average growth rates. The causes of these disparities have been attributed to various factors in economic literature. Geographic, cultural, climatic, and historical influences are considered significant drivers of regional inequalities. These factors impact societal structures, living conditions, and, consequently, per capita income levels, creating stark differences between regions.

Against this backdrop, the question of whether less-developed regions can converge with more-developed ones in the medium or long term has garnered substantial scholarly attention. A key reason for this interest lies in the neoclassical perspective, particularly Solow's (1956) seminal work, which posits that low-income regions are expected to exhibit higher growth rates in per capita income compared to high-income regions. This perspective argues that the mobility of labor and capital will eventually mitigate regional imbalances. This concept, widely tested in the literature as β -convergence, highlights two primary types of convergence. The first, absolute convergence, rooted in the neoclassical view, suggests that low-income countries grow faster than high-income countries, leading to a reduction in income disparities over time. The second, conditional convergence, adopted by endogenous growth theories, predicts that regions or countries achieve similar growth rates in the long run, considering structural differences and variations in technological levels among them. In the study by Gezici and Hewings (2004:122), absolute β -convergence is mathematically expressed as follows:

$$\ln\left(\frac{Y_{i,t+T}}{Y_{i,t}}\right) = \alpha + \beta \ln(Y_{i,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

In this equation " $Y_{i,t}$ " represents the per capita income level of region "i" at time "t". The parameter " α " appears as a constant term in the equation, while " β " is the estimated coefficient that indicates the presence of convergence. The term $\varepsilon_{i,t}$ serves as the error term in the equation.

If the coefficient " β " is found to be negative and statistically significant, it indicates the existence of convergence among the regions under analysis, thereby validating the convergence hypothesis.

$$\ln\left(\frac{Y_{i,t+T}}{Y_{i,t}}\right) = \alpha + \beta \ln(Y_{i,t}) + \gamma \ln(X_{i,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

As previously mentioned, in cases where conditional convergence is being tested, it is essential to account for the differences among the regions under investigation. The term $\gamma \ln(X_{i,t})$ on the right-hand side of Equation (2) represents one of these distinguishing factors. Such differentiating characteristics, which are believed to influence the convergence processes among regions, are incorporated into the first equation as independent variables on the right-hand side to test for conditional convergence.

This study examines whether per capita income among regions in Türkiye exhibits a tendency toward convergence. The significant disparities in per capita income between the eastern and western regions of the country, which are readily observable, have the potential to address numerous economic and social issues if they demonstrate a convergence trend. In this context, a closer examination of the issue of regional disparities in Türkiye, along with an analysis of their causes and consequences, serves as a prerequisite for making more accurate and comprehensive evaluations. The structure of the article includes a literature review, a methodology section outlining the model and data sets used, a section presenting the empirical results, and a conclusion that discusses the findings and proposes relevant policy recommendations.

LITERATURE REVIEW

The idea that relatively less developed countries can catch up with wealthier nations in the long term has garnered significant attention in literature, becoming a central topic of numerous studies. To explore evidence of convergence, various countries and regional groups—such as the United Kingdom (Bishop and Grippaios, 2004), China (Weeks and Yudong Yao, 2003), Spain (Maza and Villaverde, 2009), Germany (Kosfeld, Eckey, and Dreger, 2006), France (Bonnet and Sotura, 2021), Türkiye (Ursavaş and Mendez, 2023), and Austria (Ivanovski, Awaworyi, and Inekwe, 2020) have been tested at different regional levels.

While some studies have identified signs of convergence within their samples, others have failed to detect such indications. The table below categorizes and organizes key studies in literature based on their primary characteristics, aiming to provide a systematic overview of the convergence process in the existing body of research.

Table 1. Selected Examples from International Literature

The Author(s) of The Study	Time Interval	Countries and/or Country Groups	Methodology	The Obtained Result
Pfaffermayr, M. (2009).	1980-2002	212 European Regions	Spatial Maximum Likelihood Approach	Mix results are obtained.
Cartone, A. et al. (2021).	1981-2009	187 European Regions	Spatial Quantile Regression Model	European regions with relatively low growth rates tend to exhibit higher convergence rates.
Chiquiar Cikurel, D. (2002).	1970-2001	Mexico	Non-Linear Least Squares	No evidence of convergence is observed during the post-1985 period, including the NAFTA process.

Zhang, H. et all. (2020).	2003-2016	30 Chinese Region	Coefficient Of Variation and Gini Coefficient Method	While stochastic convergence cannot be identified at the national level, evidence of divergence is observed in numerous regions located in the eastern part of the country at the regional level.
Desli, E., Gkoulgkoutsika, A. (2021).	1980-2016	40 Top-Income Economies	Beta Convergence, Pairwise Stochastic Approach, Log(T) Convergence Approach	Based on the testing methods employed, unconditional beta convergence is identified
Kremer, M. et all. (2022).	1960-2007	Developed and Developing Countries	Panel Data Regression Models	In literature, the lack of evidence for convergence in earlier periods has now been replaced by processes of unconditional convergence.
Holobiuc, A. M. (2020).	2000-2018	European Countries	Panel Regression Analysis	The study identifies that, certain variables such as labor force participation rate, labor productivity, and gross fixed capital formation, have a positive impact on the convergence trend among European Union countries.
Cavenaile, L., Dubois, D. (2011).	1990-2007	Central And Eastern Europe and of the 15 Western Countries	Panel Regression Analysis	The study yields varying results for the country groups included in the sample. Western European countries and newly acceded members from Eastern and Central Europe exhibit distinct convergence patterns.
Ćurčić, T. T., Stanišić, N. (2023).	2000-2020	European Transition Countries	Panel Regression Analysis	The impact of migration on income convergence rates in European countries is identified at varying levels.
Shen, et all. (2021).	2019Q1-2020Q4	Chinese Regions	Distribution Dynamics Approach	Safety policies implemented during the pandemic have led to a divergence among the sample regions.
Ganong, P., Shoag, D. (2017).	1940-2010	US	Panel Regression Analysis	The reduction in population mobility within the United States and the decline in migration to relatively more developed regions, resulting from implemented policies, are associated with a decrease in the rate of income convergence between regions

Tortosa-Ausina, et all. (2005).	1965-1997	50 provinces of Spain	Panel Regression Analysis	The study finds no strong evidence of income convergence, while convergence patterns are identified for labor productivity, total factor productivity, and capital intensity.
Savoia, F. (2020).	1989-2013	EU Countries	Cross-Section And Panel Convergence Regressions Models	A divergence is observed among NUTS2 regions. Regions with similar institutions are found to have a higher probability of convergence.
Próchniak, M., Witkowski, B. (2013).	1960-2009	post-communist countries	Bayesian averaging of classical estimates (BacE) approach	The study identifies the existence of slow convergence among the sample countries
Ursavaş, U., Mendez, C. (2023).	2007-2019	81 provinces of Türkiye	Nonlinear Dynamic Factor Model	The study identifies six convergence clubs, and the spatial distribution of these clubs highlights the east-west divide within the country.

The table above provides examples of studies that investigate convergence in income levels across countries and regions within countries. As illustrated, the findings vary across different geographical contexts, reflecting the heterogeneity in both the regions analyzed and the methodological approaches employed. Variations in the datasets and analytical techniques often lead to divergent empirical outcomes. In this context, the present study seeks to contribute to the existing literature by applying the Fourier PANIC test, a relatively recent and methodologically advanced panel unit root approach, to examine convergence dynamics with greater flexibility and robustness.

In addition to studies focusing on the convergence of per capita income levels across regions toward economically more developed areas, the concept of convergence has been tested in various other contexts. International literature includes analyses of convergence tendencies in per capita CO2 emissions (Criado and Grether, 2011), factor productivity (Miller and Upadhyay, 2002), socio-economic factors (Otoiu, and Titan, 2015), employment rates (Maynou, Ordóñez and Silva, 2022), and the sizes of various sectors, highlighting the application of convergence processes across diverse domains.

METHODOLOGY: MODEL, UNIT ROOT TEST AND DATA DESCRIPTION

Model

The concept of convergence originated from Solow's (1956) neoclassical framework, which posits that countries with relatively lower income levels tend to have higher growth rates, thereby showing a tendency to converge in terms of income levels with wealthier countries. At this point, Carlino and Mills (1993:336) proposed that two conditions must be met for convergence processes to occur, classifying them as stochastic convergence and Beta convergence. The study linking the stochastic convergence process to the existence of stationarity in relative series, meaning that the series tend to deviate from one another within a limited range, identifies stochastic convergence for U.S. regions during the period from 1929 to 1990. Therefore, if the tested relative series do not represent a unit root process, i.e., if they are stationary, the existence of stochastic convergence is

confirmed. In this sense, the presence of stochastic convergence implies that the series exhibits a long-term relationship. If unit root detection is found in relative series, a long-term relationship between the series cannot be established, and the existence of stochastic convergence is rejected. If stochastic convergence is calculated for per capita income levels in the selected sample regions, the analysis continues based on this assumption;

$$(Relative\ per\ Capita\ Income\ Level)_{i,t} = \ln \left(\frac{Per\ Capita\ Income\ Level_{i,t}}{Per\ Capita\ Income\ Level_t} \right) \quad (3)$$

In this equation, "ln" represents the logarithmic process, "i" denotes the cross-sectional dimension, and "t" represents the time dimension. Therefore, "*Per Capita Income Level*_{*i,t*}" refers to the per capita income level of region "i" at time "t", while "*Per Capita Income Level*_{*t*}" represents the average per capita income level across all regions at time "t". The data calculated for each region will indicate whether the regions are converging toward each other or not.

In this study, the potential stationarity of the per capita income series for the NUTS-2 regions of Türkiye will be tested using panel unit root analysis. The detection of stationarity will indicate the presence of a convergence tendency among the regions. However, using the panel data method to detect stationarity may carry the risk of biased results by overlooking cross-sectional dependence. To address this issue, the recently introduced PANIC procedure will be employed.

Unit Root Test and PANIC Procedure

Considering the stationarity of the series used is closely related to obtaining more consistent results. Unit root analysis can be employed to identify potential stationarity characteristics in the series, thereby revealing the relationships among the series. If stationarity is not found in the series under analysis, it indicates that permanent economic shocks may occur, and there will be no convergence process between the series. Payne et al. (2022), differing from standard unit root tests, introduced a new unit root test to examine stochastic convergence for per capita greenhouse gas emissions. With this new approach, two key issues that need to be considered are emphasized: cross-sectional dependence and structural breaks. Ignoring these two factors may lead to incorrect results in unit root analysis. Taking into account these real-world phenomena, such as cross-sectional dependence and structural breaks, opens the way for more robust results. To address these objectives, Payne et al. based their analysis on the widely used Lagrange Multiplier (LM) unit root test proposed by Lee and Strazicich (2003), which accounts for two structural breaks, and the PANIC (Panel Analysis of Nonstationarity in Idiosyncratic and Common Components) procedure developed by Bai and Ng (2004), which considers both the common factors affecting the series collectively and the idiosyncratic factors specific to each series (thus accounting for cross-sectional dependence). In this context, the panel data model created by Nazlioglu et al. (2023:81) to analyze the structure of these factors' movements across sections, using the new unit root test, is expressed as follows:

$$Y_{i,t} = d_{i,t} + \hat{V}_i F_t + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

In this equation, $Y_{i,t}$ represents the observation data of unit "i" at time "t", $d_{i,t}$ denotes the non-stochastic, deterministic constant or trend for unit "i" at time "t", and " F_t " is the vector of common factors excluding the observation. " $\hat{V}_i$ " reflects the factor representing each series' individual response to the common factor. At this point, the PANIC tests, enriched with a Fourier function, are introduced as a version of the LM test, which does not yield reliable results in the presence of slow and smooth breaks. Also, this novel approach offers several methodological advantages. Traditional unit root tests often fail to adequately account for structural breaks; however, the Fourier Panic Procedure can yield more reliable and robust results even when the time dimension is relatively short (Nazlioglu and Karul, 2017). Consequently, in cases where the sample period comprises fewer than

20 time points, as in this study, the Fourier Panic Procedure is likely to provide more stable and consistent outcomes compared to conventional panel unit root tests. The model in which unknown types of nonlinear breaks are expressed using the Fourier function is formulated as follows:

$$d_{i,t} = \alpha_i + \beta_{i,t} + \sum_{k=1}^{m_i} c_{i,k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^{m_i} d_{i,k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (5)$$

In the constructed model, the term " m_i " represents the Fourier frequencies that need to be estimated individually for cross-sectional units, taking the values " $m_i = 1$ " and " $m_i = 2$ ", according to Enders and Lee (2012).

Data Description

This study utilizes Türkiye 's Level 2 data, which is integrated with the NUTS system used by the European Union, based on fundamental values such as the more effective implementation of regional policies and the alignment of regional statistics at the international level. The datasets created by the Turkish Statistical Institute (TÜİK) include data from 26 geographical regions that share socio-economic similarities. The data sets used for the analysis consist of annual data from the period 2004-2022. Like many developed and developing countries, Türkiye has been implementing regional development policies for many years to reduce regional inequalities. This study aims to assess whether income inequalities in Türkiye 's Level 2 regions show a trend of convergence within the framework of convergence dynamics. Table 2 below systematically presents the regional codes of Türkiye 's Level 2 regions and the provinces included in these regions.

Table 2. NUTS2 Regions of Türkiye

Nuts2 Region Code	Regions
TR10	İstanbul
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR31	İzmir
TR32	Aydın, Denizli, Muğla
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR51	Ankara
TR52	Konya, Karaman
TR61	Antalya, Isparta, Burdur
TR62	Adana, Mersin
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB1	Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır

TRC3

Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

The descriptive statistics of the per capita income variable are presented in Table 3.

Table 3. Descriptive Statistics of Per Capita Income Series

Region	Mean	Median	Max.	Min.	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis
TR10	16618.75	17326.22	20882.71	10331.55	2705.608	-0.593	2.838
TR21	11891.3	12539.28	14168.4	7572.197	1768.402	-0.883	3.04
TR22	7340.156	7493.138	9126.722	4561.969	1257.905	-0.478	2.476
TR31	11692.83	12317.76	14449.65	7233.145	1867.719	-0.736	2.935
TR32	8918.903	9192.802	10921.54	5919.417	1359.304	-0.458	2.479
TR33	8246.712	8843.4	10134.22	4647.829	1434.457	-0.956	3.332
TR41	11436.05	11769.03	14375.01	7126.699	1842.536	-0.533	2.813
TR42	12964.32	13353.12	15925.78	7717.908	2126.671	-0.841	3.141
TR51	14215.19	14550.45	18361.84	8784.42	2396.112	-0.401	2.718
TR52	7744.832	7868.28	9987.8	4419.908	1446.669	-0.621	2.93
TR61	10697.37	10466.58	13781.4	7047.44	2007.865	-0.231	2.152
TR62	7648.846	7999.094	9349.675	4611.118	1247.98	-0.815	3.06
TR63	6185.858	6600.688	7613.799	3665.116	1048.991	-0.91	2.996
TR71	6934.991	7169.048	8653.563	4010.515	1292.224	-0.67	2.634
TR72	7629.934	7831.924	9665.187	4531.464	1334.769	-0.559	2.802
TR81	7193.667	7556.498	9291.603	3837.9	1472.98	-0.689	2.717
TR82	7340.156	7493.138	9126.722	4561.969	1257.905	-0.478	2.476
TR83	6405.452	6254.195	8048.387	3790.016	1179.936	-0.469	2.38
TR90	6702.202	6609.447	8460.129	3905.493	1233.555	-0.418	2.474
TRA1	6370.622	6270.252	8370.04	3544.181	1266.281	-0.556	2.766
TRA2	4183.952	4180.983	5341.049	2323.625	832.969	-0.642	2.613
TRB1	5892.186	5796.384	7585.57	3338.793	1063.75	-0.662	3.091
TRB2	3854.539	3877.685	5100.864	2137.688	766.672	-0.486	2.871
TRC1	6192.912	6230.804	7819.133	3549.981	1205.588	-0.594	2.564
TRC2	4184.672	4187.164	5530.842	2851.642	732.036	0.04	2.005
TRC2	4184.672	4187.164	5530.842	2851.642	732.036	0.04	2.005
TRC3	4750.127	4852.25	6137.326	2541.611	949.594	-0.809	3

Note: Min. is minimum value of per capita income. Max. is maximum value of per capita income. Std. Dev. is the standard deviation.

Table 2 presents various descriptive statistics related to per capita income for NUTS-2 regions in Turkey. The statistics provided in the table offer a general overview of the central tendencies and distributional characteristics of income across these regions. The fact that nearly all skewness values in the table are negative indicates that the income distribution is left-skewed. This implies that the data set includes a small number of regions with very low-income levels, while most regions exhibit relatively high levels of per capita income. Additionally, the fact that most kurtosis values are around 3 indicates that the distribution is approximately normal.

EMPRICAL RESULTS

As mentioned in previous sections of the study, cross-sectional dependence in panel data analyses can negatively affect the results of standard panel data methods, reducing their reliability. To address this issue, the PANIC procedure, which accounts for both the common factors affecting the series and the idiosyncratic factors (cross-sectional dependencies) specific to each series, is employed to test whether Türkiye 's NUTS2 regions are involved in a convergence process.

Initially, the Fourier PANIC Test analysis results for $m=1$ and $m=2$ Fourier frequency values are systematically presented in Tables 4 and 5, respectively. Therefore, the null hypothesis and alternative

hypothesis for the PANIC procedure, which tests the stationarity hypothesis in the idiosyncratic and common components, are formulated as follows:

H₀: The series contains unit root, meaning that there is no long-run convergence of per capita income levels and no longer-run convergence.

H₁: The series are stationary, and a tendency for long-run convergence is observed.

When the Fourier PANIC procedure is applied, small sample sizes tend to reduce the power of the test; therefore, a 10% significance level is commonly used as the basis for statistical inference. Therefore, if the obtained p-value is smaller than the 0.1 significance level, the series is stationary, and the null hypothesis is rejected. This implies that the per capita income level in the relevant region shows a tendency for convergence. The primary distinction between the m=1 and m=2 Fourier frequency values can be said to highlight the nature of structural breaks. In this context, Table 4, created for the m=1 Fourier frequency value, presents the unit root analysis under simple structural breaks and results containing only one Fourier term, while Table 5, created for m=2, contains results for more complex structural breaks with two Fourier terms.

Table 4. Fourier PANIC Test Analysis Results (m=1 Specification)

Regions	Fourier Statistics	P-Values	Lags	Critical Values		
				%10	%5	%1
TR10	-2.7904	0.4625	0	-4.0381	-4.6071	-5.8648
TR21	-2.8850	0.3889	2	-3.9069	-4.4512	-5.7301
TR22	-4.1149	0.0848	1	-3.9844	-4.5308	-5.7953
TR31	-3.9404	0.0961	2	-3.9069	-4.4512	-5.7301
TR32	-4.3927	0.0648	0	-4.0381	-4.6071	-5.8648
TR33	-3.2146	0.3003	0	-4.0381	-4.6071	-5.8648
TR41	-7.1062	0.0028	3	-3.8058	-4.3684	-5.6691
TR42	1.1820	0.9998	2	-3.9069	-4.4512	-5.7301
TR51	-4.8666	0.0338	1	-3.9844	-4.5308	-5.7953
TR52	-2.4978	0.5971	0	-4.0381	-4.6071	-5.8648
TR61	-2.3691	0.6583	0	-4.0381	-4.6071	-5.8648
TR62	-2.8900	0.3870	2	-3.9069	-4.4512	-5.7301
TR63	-3.6469	0.1229	3	-3.8058	-4.3684	-5.6691
TR71	-4.8618	0.0308	2	-3.9069	-4.4512	-5.7301
TR72	-2.0514	0.8188	0	-4.0381	-4.6071	-5.8648
TR81	-5.2973	0.0185	1	-3.9844	-4.5308	-5.7953
TR82	-4.1149	0.0848	1	-3.9844	-4.5308	-5.7953
TR83	-5.8860	0.0069	3	-3.8058	-4.3684	-5.6691
TR90	-2.9554	0.3892	1	-3.9844	-4.5308	-5.7953
TRA1	-3.7022	0.1485	1	-3.9844	-4.5308	-5.7953
TRA2	-3.1138	0.3252	1	-3.9844	-4.5308	-5.7953
TRB1	-3.3109	0.2281	2	-3.9069	-4.4512	-5.7301
TRB2	-3.3967	0.2024	2	-3.9069	-4.4512	-5.7301
TRC1	-7.2384	0.0025	3	-3.8058	-4.3684	-5.6691
TRC2	-5.3488	0.0197	0	-4.0381	-4.6071	-5.8648
TRC3	-3.0548	0.3499	1	-3.9844	-4.5308	-5.7953

The results derived from the $m=1$ Fourier frequency values, as presented in Table 4, suggest that the per capita income levels of the provinces representing the statistical regions TR22, TR31, TR32, TR51, TR41, TR71, TR81, TR82, TR83, TRC1 and TRC2 exhibit a convergence trend at the 10% significance level. Conversely, for the statistical regions TR10, TR21, TR33, TR42, TR52, TR61, TR62, TR63, TR72, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2 and TRC3 the null hypothesis cannot be rejected. Consequently, these regions do not participate in the convergence process at the same significance level. Based on the findings, it can be inferred that nearly half of the series exhibit a convergence tendency when analyzed using the $m=1$ Fourier PANIC procedure, which accounts for simple structural breaks. The results from the Fourier PANIC test, which incorporates two Fourier terms and accounts for more complex structures (or economic shocks), are presented in Table 5.

Table 5. Fourier PANIC Test Analysis Results ($m=2$ Specification)

Regions	Fourier Statistics	P-Values	Lags	Critical Values		
				%10	%5	%1
TR10	-6.9498	0.0161	2	-5.0447	-5.7308	-7.5810
TR21	-5.8113	0.0528	0	-5.1591	-5.8555	-7.7033
TR22	-2.9879	0.6411	0	-5.1591	-5.8555	-7.7033
TR31	-38.0017	0.0001	3	-4.9135	-5.6185	-7.5242
TR32	-7.6142	0.0085	3	-4.9135	-5.6185	-7.5242
TR33	-4.2905	0.2260	0	-5.1591	-5.8555	-7.7033
TR41	-3.3728	0.4914	0	-5.1591	-5.8555	-7.7033
TR42	2.2076	1.0000	2	-5.0447	-5.7308	-7.5810
TR51	-3.9132	0.2504	3	-4.9135	-5.6185	-7.5242
TR52	-3.8550	0.3313	0	-5.1591	-5.8555	-7.7033
TR61	-5.9998	0.0416	1	-5.1266	-5.8098	-7.6407
TR62	-5.5998	0.0513	3	-4.9135	-5.6185	-7.5242
TR63	-3.6384	0.3966	0	-5.1591	-5.8555	-7.7033
TR71	-3.3906	0.4508	2	-5.0447	-5.7308	-7.5810
TR72	-5.6227	0.0612	1	-5.1266	-5.8098	-7.6407
TR81	-5.0383	0.1086	1	-5.1266	-5.8098	-7.6407
TR82	-2.9879	0.6411	0	-5.1591	-5.8555	-7.7033
TR83	-4.2368	0.2351	1	-5.1266	-5.8098	-7.6407
TR90	-5.7753	0.0481	2	-5.0447	-5.7308	-7.5810
TRA1	-5.9869	0.0421	1	-5.1266	-5.8098	-7.6407
TRA2	-3.7357	0.3654	1	-5.1266	-5.8098	-7.6407
TRB1	-15.3584	0.0001	3	-4.9135	-5.6185	-7.5242
TRB2	-4.7537	0.1319	2	-5.0447	-5.7308	-7.5810
TRC1	0.1254	1.0000	2	-5.0447	-5.7308	-7.5810
TRC2	-4.7859	0.1277	2	-5.0447	-5.7308	-7.5810
TRC3	-11.8813	0.0001	1	-5.1266	-5.8098	-7.6407

Considering the results obtained, the null hypothesis is rejected for the statistical regions of TR10, TR21, TR31, TR32, TR61, TR62, TR72, TR81, TR90, TRA1, TRB1 and TRC3. Therefore, the per capita income series for these regions are found to be stationary, indicating that these regions are in a convergence process. On the other hand, for the regions of TR22, TR33, TR41, TR42, TR51, TR52, TR63, TR71, TR82, TR83, TRA2, TRB2, TRC1 and TRC2 the probability values greater than 0.1 lead to the acceptance of the null hypothesis, thus confirming the presence of a unit root. Consequently, it is concluded that these regions do not exhibit income convergence. When considering the results presented in Table 4 and Table 5 together, contrasting findings emerge. For instance, TR61 and TR62 statistical regions do not show convergence in Table 4, but in Table 5, per

capita income levels in these regions converge towards the average per capita income level. This discrepancy suggests that these regions only demonstrate convergence under complex, nonlinear influences. On the other hand, TR31, TR32, and TR81 regions exhibit convergence towards the average per capita income in both Table 4 and Table 5. Thus, these regions exhibit an income convergence tendency under both simple and complex nonlinear effects.

CONCLUSION

As previously discussed, regional income disparities in Türkiye, as in many other countries, give rise to various socio-economic challenges. This issue remains one of the foremost problems that Türkiye, like any other nation, must address. This study provides an opportunity to examine more closely the East-West divide in Türkiye, which can be viewed as a local counterpart to the North-South regional inequalities observed in the international literature. The results derived from the application of the relatively novel and promising Fourier PANIC procedure to Türkiye's Level 2 regions indicate that a significant number of regions demonstrate a convergence trend towards the national average income level. However, it is also apparent that income disparities, particularly in the eastern regions, persist. Specifically, the statistical regions A2, which encompasses the provinces of Ağrı, Kars, Iğdır, and Ardahan, and B2, which includes Van, Muş, Bitlis, and Hakkâri, show no evidence of income convergence according to both the $m=1$ and $m=2$ Fourier PANIC test results. The ongoing tendency of income inequality, which may lead to various socio-economic issues such as inefficient resource utilization, underemployment, low welfare levels, unemployment, and social unrest, highlights the critical need for further targeted interventions aimed at improving these regions. Public investments, incentive policies to stimulate private sector involvement, as well as strategic infrastructure and development programs, could serve to support the aforementioned regions. Such measures would contribute to improving the growth rates of Türkiye's Eastern regions, thereby amplifying their positive impact on the overall national growth trajectory.

REFERENCES

- Bai, J., & Ng, S. (2004). A PANIC attack on unit roots and cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Barrios, S., & Strobl, E. (2009). The dynamics of regional inequalities. *Regional Science and Urban Economics*, 39(5), 575-591.
- Barro, R. J. 2008. "Inequality and Growth Revisited." Asian Development Bank Working Paper Series on Regional Economic Integration No. 11.
- Bishop, P., & Grippaios, P. (2004). Earnings biases and convergence in the UK: a county level analysis. *Applied Economics Letters*, 11(1), 33-37.
- Carlino, G. A., & Mills, L. O. (1993). Are US regional incomes converging?: A time series analysis. *Journal of monetary economics*, 32(2), 335-346.
- Cartone, A., Postiglione, P., & Hewings, G. J. (2021). Does economic convergence hold? A spatial quantile analysis on European regions. *Economic Modelling*, 95, 408-417.
- Cavenaile, L., & Dubois, D. (2011). An empirical analysis of income convergence in the European Union. *Applied Economics Letters*, 18(17), 1705-1708.
- Chiquiar, D. (2005). Why Mexico's regional income convergence broke down. *Journal of development Economics*, 77(1), 257-275.
- Criado, C. O., & Grether, J. M. (2011). Convergence in per capita CO2 emissions: a robust distributional approach. *Resource and Energy Economics*, 33(3), 637-665.
- Ćurčić, T. T., & Stanišić, N. (2023). International migrations and income convergence in European transition countries. *Ekonomski horizonti*, 25(3), 183-196.
- Desli, E., & Gkoulgkoutsika, A. (2021). Economic convergence among the world's top-income economies. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 80, 841-853.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). A unit root test using a Fourier series to approximate smooth breaks. *Oxford bulletin of Economics and Statistics*, 74(4), 574-599.
- Ganong, P., & Shoag, D. (2017). Why has regional income convergence in the US declined?. *Journal of Urban Economics*, 102, 76-90.
- Gezici, F., & Hewings, G. J. (2004). Regional convergence and the economic performance of peripheral areas in Turkey. *Review of Urban & Regional Development Studies*, 16(2), 113-132.
- Holobiuc, A. M. (2020). Income convergence in the european union: national and regional dimensions. *European Financial and Accounting Journal*, 15(2), 45-65.
- Ivanovski, K., Awaworyi Churchill, S., & Inekwe, J. (2020). Convergence in income inequality across Australian states and territories. *Social Indicators Research*, 148(1), 127-142.
- Kosfeld, R., Eckey, H. F., & Dreger, C. (2006). Regional productivity and income convergence in the unified Germany, 1992–2000. *Regional Studies*, 40(7), 755-767.
- Kremer, M., Willis, J., & You, Y. (2022). Converging to convergence. *NBER macroeconomics annual*, 36(1), 337-412.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of economics and statistics*, 85(4), 1082-1089.

- Maynou, L., Ordóñez, J., & Silva, J. I. (2022). Convergence and determinants of young people not in employment, education or training: An European regional analysis. *Economic Modelling*, 110, 105808.
- Maza, A., & Villaverde, J. (2009). Spatial effects on provincial convergence and income distribution in Spain: 1985–2003. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 100(3), 316-331.
- Miller, S. M., & Upadhyay, M. P. (2002). Total factor productivity and the convergence hypothesis. *Journal of Macroeconomics*, 24(2), 267-286.
- Nazlioglu, S., & Karul, C. (2017). A panel stationarity test with gradual structural shifts: Re-investigate the international commodity price shocks. *Economic Modelling*, 61, 181-192.
- Nazlioglu, S., Lee, J., Tieslau, M., Karul, C., & You, Y. (2023). Smooth structural changes and common factors in nonstationary panel data: an analysis of healthcare expenditures. *Econometric Reviews*, 42(1), 78-97.
- OECD (2023), *OECD Regional Outlook 2023: The Longstanding Geography of Inequalities*, OECD Publishing, Paris.
- Otoiu, A., & Titan, E. (2015). Socio-economic Convergence in the EU at National and Regional Level. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1090-1095.
- Payne, J. E., Lee, J., Islam, M. T., & Nazlioglu, S. (2022). Stochastic convergence of per capita greenhouse gas emissions: New unit root tests with breaks and a factor structure. *Energy Economics*, 113, 106201.
- Pfaffermayr, M. (2009). Conditional β -and σ -convergence in space: A maximum likelihood approach. *Regional Science and Urban Economics*, 39(1), 63-78.
- Próchniak, M., & Witkowski, B. (2013). Real β -convergence of transition countries: Robust approach. *Eastern European Economics*, 51(3), 6-26.
- RPS Submitter, B. D. F., Bonnet, F., & Sotura, Â. (2021). Regional Income Distributions in France, 1960–2018. *Banque de France Working PaperNo*, 832.
- Savoia, F. (2020). *Income inequality convergence across EU regions* (No. 760). LIS Working Paper Series.
- Shen, J., Shum, W. Y., Cheong, T. S., & Wang, L. (2021). COVID-19 and regional income inequality in China. *Frontiers in Public Health*, 9, 687152.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Tortosa-Ausina, E., Pérez, F., Mas, M., & Goerlich, F. J. (2005). Growth and convergence profiles in the Spanish provinces (1965–1997). *Journal of Regional Science*, 45(1), 147-182.
- Ursavaş, U., & Mendez, C. (2023). Regional income convergence and conditioning factors in Turkey: revisiting the role of spatial dependence and neighbor effects. *The Annals of Regional Science*, 71(2), 363-389.
- Ursavaş, U., & Mendez, C. (2023). Regional income convergence and conditioning factors in Turkey: revisiting the role of spatial dependence and neighbor effects. *The Annals of Regional Science*, 71(2), 363-389.
- Weeks, M., & Yudong Yao, J. (2003). Provincial conditional income convergence in China, 1953–1997: a panel data approach. *Econometric Reviews*, 22(1), 59-77.
- Zhang, H., Geng, Z., Yin, R., & Zhang, W. (2020). Regional differences and convergence tendency of green development competitiveness in China. *Journal of Cleaner Production*, 254, 119922.

YARGI KARARLARI IŞIĞINDA İDARİ İŞLEMİN YETKİ UNSURU VE YETKİ UNSURUNDAKİ HUKUKA AYKIRILIK HALLERİ¹

Emin HÜSEYİNOĞLU²

İrem TEKİN³

Öz

İdare kamu yararını gözeterek toplumun gündelik ihtiyaçlarını sağlamak için kamu hizmeti niteliği taşıyan faaliyetlerde bulunur. Bu faaliyetler idari işlem veya idari eylem şeklinde ortaya çıkar. İdari işlemler yetki, şekil, sebep, konu ve maksat unsurlarına sahiptir. Bu unsurlardan herhangi birinin bulunmaması halinde, işlem hukuka aykırı duruma gelir. İdari işlem, mevzuatın yetkili kıldığı makam tarafından yapılmalıdır. Ancak bu kuralın istisnaları vardır. Fiili memur teorisi, vekalet, yetki veya imza devri, yetkide paralellik ilkesi ve cari işlerin yürütülmesi yetkisizliği ortadan kaldırır. İdari işlemin yetkisiz makam tarafından yapılması halinde, idari işlem yetki unsuru bakımından hukuka aykırı hale gelir. Bu hukuka aykırılık halleri çeşitli görünümde ortaya çıkar. Fonksiyon gaspı, idarenin yasama veya yargı yetkisine giren bir alanda işlem yapmasıdır. Yetki gaspı, idarenin görev alanına giren bir konuda, idareye yabancı bir kimse veya idare adına irade açıklama yetkisi bulunmayan bir kişi tarafından idare adına işlem yapılmasıdır. Yetki tecavüzü, bir kimsenin resmi sıfat taşımasına rağmen, yetkisiz olarak idari işlem yapmasıdır. İdari işlemin, yetkisiz bir makam tarafından yapıldığının, uzman olmayan bir kişi tarafından bile anlaşılacak kadar açık olması durumunda ağır ve bariz yetki tecavüzünden söz edilir. Yetki tecavüzü ile yapılan işlemlerin yaptırımı, iptal edilebilirliktir. Fonksiyon gaspı, yetki gaspı ve ağır ve bariz yetki tecavüzü ile yapılan işlemler ise yok hükmünde sayılır. Ancak bazen, hukuk dünyasında sonuç doğurmaları nedeniyle, bu işlemlerin yok hükmünde oldukları yargı kararıyla tespit edilmeli ve iptal edilmelidir.

Anahtar kelimeler: İdari İşlem, Yetki Unsuru, Fonksiyon Gaspı, Yetki Gaspı, Yetki Tecavüzü.

THE AUTHORITY ELEMENT OF ADMINISTRATIVE ACTS IN LIGHT OF JUDICIAL DECISIONS AND INSTANCES OF ILLEGALITY IN THE AUTHORITY ELEMENT

Abstract

The administration, in pursuit of the public interest, carries out public service activities to meet the daily needs of society. These activities are manifested in the form of administrative acts or actions. Administrative acts consist of elements of authority, form, cause, subject matter, and purpose. In the absence of any of these elements, the transaction becomes unlawful. An administrative act must be carried out by the authority empowered by legislation. However, there are exceptions to this rule. The de facto officer theory, power of attorney, delegation of authority or signature, the principle of parallelism in authority, and the execution of ongoing affairs may eliminate the lack of authority. When an administrative act is carried out by an unauthorized body, the act becomes defective in terms of its authority element. These defects may manifest in various ways. Usurpation of function occurs when the administration acts in a domain that falls under the jurisdiction of the legislative or judicial branches. Usurpation of authority refers to an act carried out on behalf of the administration by a person who is not part of the administrative body or someone who lacks the authority to act on its behalf. Encroachment of authority is when a person takes administrative action without authorization, despite holding an official title. If it is so obvious that the administrative action has been taken by an unauthorized authority that even a non-specialist can recognize it, it is considered a case of gross and blatant encroachment of authority. The sanction for acts involving encroachment of authority is annulment. Acts involving usurpation of function, usurpation of authority, or gross and manifest encroachment of authority are considered null and void. However, due to the legal consequences they may produce, such acts may need to be judicially declared null and annulled.

Keywords: Administrative Act, Element of Authority, Usurpation of Function, Usurpation of Authority, Encroachment of Authority.

¹ Bu makale, 16-18 Nisan 2025 tarihlerinde Ankara’da gerçekleştirilen 3. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal, Beşeri, İdari ve Eğitim Bilimleri Kongresinde “İdari İşlemin Yetki Unsuru” başlığı ile sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, eminhuseyinoglu@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4196-2295.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2428213504@ogrenci.karabuk.edu.tr, ORCID: 0009-0006-9967-7258.

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin: Hüseyinoğlu, H. ve Tekin, İ. (2025), Yargı kararları ışığında idari işlemin yetki unsuru ve yetki unsurundaki hukuka aykırılık halleri. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 52-65.

DOI: 10.63233/kbuiibfdergisi1679482

GİRİŞ

Hukuk devleti, idare hukukuna hakim olan en temel ilkelerdendir. Hukukun işlevleri olan eşitlik, özgürlük, güvenlik, toplumsal düzen ve barış, bu ilke sayesinde sağlanabilmektedir (İbrahim, 2021: 236). Hukuk devletinin gereği olarak, idare, kamu yararını gözeterek toplumun gündelik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla idari işlem veya idari eylem şeklindeki faaliyetlerinde hukuk kurallarına uymakla yükümlüdür. İdari işlemler yetki, şekil, sebep, konu ve maksat unsurlarına sahiptir ve bu unsurlardan herhangi birinin bulunmaması halinde, işlem hukuka aykırı duruma gelir.

İdari işlem, mevzuatın yetkili kıldığı makam tarafından yapılmalıdır. Örneğin belediye personeli belediye başkanı tarafından atanır. Belediye personelinin vali tarafından atanması halinde idari işlem yetki unsuru bakımından hukuka aykırı olur. İdari işlemin yetki unsurundaki hukuka aykırılık halleri çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, yargı kararları dikkate alınarak idari işlemin yetki unsuru ve yetki unsurundaki hukuka aykırılık halleri incelenmektedir. Çalışmanın amacı, idari işlemin yetki unsuru ve yetki unsurunda hukuka aykırılık halleri konusunda temel bilgiler vermek ve ortaya çıkan veya çıkabilecek sorunları tespit etmeye çalışmaktır.

İdari İşlem Kavramı

İdari işlem, kamu kurum ve kuruluşlarının, önceden belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde, idarenin tek yanlı irade açıklaması ile hukuk düzeninde değişiklik yaparak hukuki sonuç doğuran bir tasarruftur (Atay, 2022: 236). Üniversite tarafından bir personele veya öğrenciye disiplin cezası verilmesi, belediyenin bir bina hakkında yıkım kararı vermesi, bakanlık tarafından bir memurun göreve atanması veya Rekabet Kurumunun bir şirkete idari para cezası vermesi idari işlemlere örnek olarak verilebilir.

İdari işlemler genellikle idare organları tarafından yapılır. Ancak bazen, yasama ve yargı organlarının işlemleri de idari işlem niteliği taşıyabilir. Bu işlemler, idari fonksiyona dahil olup, yasama ve yargı fonksiyonları kapsamına girmez (Kalabalık, 2021: 27). Örneğin bir hakim mahkeme kalemindeki memurlar arasında görev dağılımı yapması veya adliye binasının temizlik işleri için ihale açılması yönünde karar alınması idari işlem niteliğindedir (Atay, 2022: 277). Yine Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanlığının mecliste görev yapan bir kamu görevlisine disiplin cezası vermesi idari işlem sayılır (Günday, 2017: 14).

İdari işlem, idarenin hukuki sonuç doğurmaya yönelik irade açıklamalarıdır. Ancak idarenin bazı işlemleri idari işlem niteliğinde değildir (Gözler ve Kaplan, 2022: 136). İdari işlemler, kamu gücü kullanılarak yapılan tasarruflar olup, idarenin kamu hukuku alanındaki irade açıklamalarıdır (Akyılmaz vd., 2024: 368; Çağlayan, 2023a: 322). Dolayısıyla idarenin kendi özel mallarını işletmesi veya yap-işlet-devret sözleşmesi gibi sözleşmeler özel hukuka tabi olup, idari işlem sayılmazlar (Atay, 2022: 235).

İdarenin işlem yaparken kamu gücüne sahip olması, kamu yararı düşüncesine dayanmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2022: 142). Bu özelliğinden dolayı idari işlemlerden doğan uyuşmazlıklar kural olarak idari yargıda çözülür.

İdari İşlemin Unsurları

İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 2. maddesine göre, idari işlemler yetki, şekil, sebep, konu ve maksat unsurlarından oluşmaktadır.

Şekil unsuru, idari işlemin kurulması için yetkili idari makamca izlenmesi gereken adımları ve idari işlemin hukuk düzeninde aldığı biçimi ifade eder (Candan, 2011: 137). Örneğin Devlet Memurları Kanunu'nun (DMK) 130. maddesine göre, *“Devlet memuru hakkında savunması alınmadan disiplin cezası verilemez. Soruşturmayı yapanın veya yetkili disiplin kurulunun 7 günden az olmamak üzere verdiği süre içinde veya belirtilen bir tarihte savunmasını yapmıyan memur, savunma hakkından vazgeçmiş sayılır”*. Maddede tanının savunma imkanı tanınmadan bir memura disiplin cezası verilmesi, idari işlemin şekil yönünden hukuka aykırı olması sonucunu doğurur.

Sebeup unsuru, idari işlemin dayanağını oluşturmaktadır (Gözübüyük ve Tan, 2017: 483). Bu unsur, idari işlemin hangi olaydan dolayı tesis edildiğini ifade eder. Örneğin DMK'nın 125/1/D/a. maddesine göre, göreve sarhoş gelmek veya görev yerinde alkollü içki içmek kademe ilerlemesinin durdurulması cezasıyla cezalandırılır. Burada disiplin cezası işleminin sebebi, göreve sarhoş gelmek veya görev yerinde alkollü içki içmek eyleminden ibarettir.

Konu unsuru, idari işlemin hukuk düzeninde meydana getirdiği sonuçtur. Örneğin devlet memurluğundan çıkarma cezası işleminin konusu, kişinin memurluk sıfatının ortadan kalkmasıdır. İdari işlemin etkisi konusuyla anlaşılır (Yayla, 2009: 132). Konusu imkânsız olan veya kanuna aykırı olan idari işlem, konu yönünden hukuka aykırıdır (Akyazan, 2009: 229).

Maksat unsuru, idari işlemin yapılması sonucunda ulaşılması istenen kamu yararadır (Derdiman, 2010: 547). İdarenin kamu yararı dışında bir maksat güderek işlem yapması, idari işlemin maksat yönünden hukuka aykırı olması sonucunu doğurur (Atay, 2022: 268). Örneğin normalde üst düzey kamu görevlisinin yetersizliği halinde görevden alınması hukuka uygundur. Ancak görevden alma işlemi, boşaltılacak kadroya bakanın akrabası olan bir kişinin atanması niyetiyle yapılmışsa, işlem maksat yönünden hukuka aykırı olur (Candan, 2011: 160).

Yetki unsuru, idari işlemi gerçekleştirmeye yönelik güç, otorite ve irade kullanma yeteneğidir (Derdiman, 2010: 538). İdari işlem, sadece kanunla belirlenmiş ve sınırlanmış makamlar tarafından yapılabilir (Atay, 2022: 243). Dolayısıyla görevli makam, idari işlem yaparken kanunla belirlenen yetki alanı içinde kalarak irade açıklamasında bulunmalıdır (Çağlayan, 2023b: 516). Bu makamın kişi, yer, konu veya zaman yönünden yetkili olmaması halinde idari işlem yetki yönünden hukuka aykırı olur.

İdari İşlemlerde Yetki Görünümleri

Kişi Yönünden Yetki

Kişi yönünden yetki, idarenin görev alanı içine giren bir konuda hangi idari makamın irade açıklayarak idari işlemi yapmaya yetkili olduğunu ifade eder (Atay, 2022: 245). İdare adına işlem yapmaya yetkili kişiler, hukuk kuralları ile önceden belirlenmiştir (Çağlayan, 2023b: 523). İdari işlem, bu makamlarda yer alan ve kendisine yetki verilen kişiler tarafından kullanılır (Derdiman, 2010: 538). Örneğin valiler il sınırları içinde genel emir çıkarma yetkisine sahiptir. Ancak idareyle ilgisi bulunmayan bir haber spikeri genel emir çıkardığını ileri sürerse, bu durum kişi yönünden yetkisizlik olup, idari işlemin hukuka aykırı olması sonucunu doğurur.

Konu Yönünden Yetki

Konu bakımından yetki, belli konulara ilişkin idari işlemin hangi idari makam tarafından yapılacağını ifade eder (Akyılmaz vd., 2024: 410). Bir idari makam sadece yetkili olduğu konuda idari işlem yapabilir (Kalabalık, 2021: 54). Bu konuların dışında bir idari işlem yapılırsa, işlem yetki yönünden hukuka aykırı olur (Çağlayan, 2023b: 526). Örneğin kaymakam tarafından onanması gereken ilçe belediye encümenine ait kamu yararı kararının, ilçenin bağlı bulunduğu il valisi

tarafından onanması konu yönünden yetkisizlik olup, idari işlemin hukuka aykırı olması sonucunu doğurur (Günday, 2017: 137).

Yer Yönünden Yetki

Yer yönünden yetki, idari makamın idari işlem yapma yetkisini kullanabileceği coğrafi alanı ifade eder (Günday, 2017: 137). İdari makamın, kendi yetkili olduğu coğrafi alan dışında yaptığı işlem hukuka aykırı olacaktır (Kalabalık, 2021: 58). Örneğin Karabük Belediyesinin, Kastamonu Belediye sınırları içinde bulunan bina hakkında yıkım kararı vermesi yer yönünden yetkisizlik olup, idari işlemin hukuka aykırı olması sonucunu doğurur.

Zaman Yönünden Yetki

Zaman yönünden yetki, idari işlemi yapma yetkisinin hukuken öngörülen süre içinde kullanılmasını ifade eder (Derdiman, 2010: 539). Görevli makam, kendisine tanınmış olan yetkiyi ancak görev süresi devam ettiği süre boyunca kullanabilir (Demirkol, 1998: 68). Örneğin göreve henüz başlamamış, görevden alınmış veya emekliye sevk edilmiş bir kamu görevlisinin yaptığı işlem, zaman yönünden yetkisizlik olup, idari işlemin hukuka aykırı olması sonucunu doğurur.

Yetkisizliği Gideren Haller

İdari işlemin yetki unsurundaki hukuka aykırılığı kaldıran nedenler bulunmaktadır. Fiili memur teorisi, yetkide paralellik ilkesi, yetki veya imza devri, vekalet ve günlük işlerin yürütülmesi yetkisizliği ortadan kaldırır.

Fiili Memur Teorisi

Fiili memur teorisine göre, mağduriyetleri önlemek amacıyla bazı durumlarda, aslında yetkisiz olan bir kişinin yaptığı işlemlerin hukuka uygun kabul edilmesi gerekir (Atay, 2022: 245). Fiili memur teorisi, görünüşte memur teorisi ve zaruret hali teorisi şeklinde iki farklı alanda ortaya çıkmaktadır (Kalabalık, 2021: 68).

Görünüşte Memur Teorisi: Görünüşte memur teorisine göre, hukuka aykırı bir atama işlemi sonucunda bir kimse fiili memur durumuna düşmüş olabilir. Bu kimse görünüşte memur olup, ilgili memurun kendisi ve üçüncü kişiler atama işleminin hukuka aykırı olduğu bilmeyebilir. İşte bu görünüşte memurun yaptığı işlemler, geçerli olarak kabul edilmelidir (Gözübüyük ve Tan, 2017: 457). Çünkü görünüşte memurun yaptığı işlemler yetkisizlik nedeniyle hukuka aykırı sayılırsa, bundan iyi niyetli üçüncü kişiler zarar görür. İyiniyetli kişilerden, bu kimsenin hukuka aykırı olarak atanmış olduğunu bilmelerini veya araştırmalarını beklemek hakkaniyetli olmaz (Gözler ve Kaplan, 2022: 156).

Bu bağlamda Yargıtay, iyiniyetli şekilde evlenen kişilerin mağduriyetini önlemek için köy muhtarının kendi idari görev alanı dışında yaptığı evlendirme işleminin geçersiz sayılamayacağına karar vermiştir⁴.

⁴ Yargıtay, İBK, T.13.12.1985, E.1985/4, K.1985/9: “Yasa koyucu, sadece dini nikahla meydana gelen birleşmelere dahi, ülke gerçeklerini düşünerek, her beş ya da on yılda bir yasa çıkarmak suretiyle geçerlik tanırken, yasaların öngördüğü şekil şartlarına uyularak yapılan evlenme akitlerinin, sadece köy sınırları dışında gerçekleştirilmiş olması nedeniyle yok sayılması çelişkiye yol açar. Türkiye’de medenî nikahın hala gereği şekilde yerleşmemiş olduğu bilinmektedir. Bilimsel eserlerde bu durumun, Medenî Kanun’un öngördüğü şekil şartlarının karışık olmasından ve asırlarca devam eden alışkanlık ve geleneklerden ileri geldiği ifade edilmektedir. Bu koşullarda, evlenme akitlerinin, muhtarın kendi görev alanı dışında yapılmış olması nedeniyle yok sayılması, ülkede medenî nikah ilkesine karşı olumsuz bir gelişme meydana

Zaruret Hali Teorisi: Zaruret hali teorisine göre, çok zorunlu hallerde bir kimsenin bazı işlemleri idare adına yaptığı varsayılabilir ve aslında idare adına işlem yapma yetkisi bulunmayan bu kişi tarafından yapılan işlemler hukuka uygun görülebilir (Ulusoy, 2021: 387). Savaş, doğal afet, yangın gibi olağanüstü durumlarda, kamu hizmetlerinin yürütülmesi ihtiyacı nedeniyle memur olmayan kişilerin kamu yararı amacıyla gerçekleştirdiği işlemler idare adına yapılmış kabul edilir (Atay, 2022: 245).

Gerçekten de olağanüstülük, zorunlu kamu hizmetlerinin aksamaması veya devlete olan güvenin devamı gibi nedenlerle, fiilen memur gibi hareket eden kişilerin gerçekleştirdiği işlemlerin geçerli sayılmasını gerektirir (Derdiman, 2010: 543). Örneğin savaş nedeniyle görevlerinden uzaklaşan yerel yönetim kurullarının görevlerini fiilen yerine getiren kişilerin gerçekleştirdiği işlemlerin idare tarafından yapıldığını kabul etmek gerekebilir (Kalabalık, 2021: 69-70). Benzer şekilde, ani bir savaş saldırısı nedeniyle silahları yetersiz olan askerlere yardım amacıyla, yetkisiz kişilerin köylülerin evlerindeki silahlara el koymalarını idarenin işlemi olarak görmek ve idarenin, köylülerin uğradığı zararları gidermesi gerektiğini kabul etmek gerekir. Çünkü bu örnekte, askerlere silah temin etmeye çalışan yetkisiz kişiler fiilen idare adına hareket etmektedir.

Yetkide Paralellik İlkesi

Yetkide paralellik ilkesine göre, bir idari işlemin yapılması için yetkili kılınan makam, kanunda aksine bir hüküm bulunmadığı sürece, işlemin değiştirilmesi, geri alınması ve kaldırılması konusunda da yetkilidir (Zabunoğlu, 2012: 323). Örneğin Belediye Kanunu'nun 38/1/j. maddesine göre, belediye personelini atama yetkisi belediye başkanına aittir. Bu durumda, kanunda belirtilen usule uygun olarak belediye personelini görevden alma yetkisi, aynı şekilde belediye başkanına ait olacaktır.

Yetkide paralellik ilkesine aykırı olarak yapılan işlem hukuka aykırı olur. Örneğin Danıştay bir olayda, ortak kararname ile bakanlık müfettişliğine atanmış olan kişinin sadece bakan onayıyla bu görevden alınmasını yetkilerin paralelliği ilkesine uygun olmadığı için hukuka aykırı bulmuştur⁵. Yine Danıştay, belediye başkanı tarafından verilen işyeri açma ve çalışma ruhsatının, belediye encümeni tarafından iptal edilmesini, yetkide paralellik ilkesine aykırı bulmuştur⁶.

Kanaatimizce, yetkide paralellik ve hukuk devleti ilkelerinin bir sonucu olarak disiplin cezalarının da bu işlemi yapan idare tarafından geri alınabilmesi gerekmektedir. Ancak Danıştay, disiplin cezalarının geri alınamayacağı görüşündedir⁷. Doktrinde ise disiplin cezalarının geri alınıp alınmayacağı konusu tartışmalıdır (Bkz. Varkal, 2022: 82).

gelmesine neden olabilir. Şu halde eşlerin yasa kurallarına uygun hareket ettikleri inancı ile yaptıkları evlenmelerin geçerli sayılmasında kamu yararı bulunduğu kuşkusuzdur. ... Görevli olmayan bir kimsenin alenen yaptığı evlenme akdi, tarafların iyiniyetinin korunması gerektiği düşüncesiyle geçerli sayılabildiğine göre, köy muhtarının kendi idari görev alanı dışında yaptığı evlenme akdinin de evleviyetle geçerli sayılması icap eder. Sorunun bu şekilde çözümü, bir yuva kurmak inancı içinde ve iyiniyetle evlenen kişilerin güven duygusu içinde birlikte yaşamalarını sağladığı gibi, ülke gerçeklerine de en uygun olanıdır".

⁵ Danıştay, 5.D, T.28.4.1982, E.1979/6789, K.1982/5317.

⁶ Danıştay, 10.D, T.21.05.2019, E.2019/7924, K.2019/4209; Aynı Yönde: Danıştay, 8.D, T.26.11.2013, E.2013/5211, K.2013/8692, Danıştay 8.D, T.13.3.2013, E.2010/3000, K.2013/1929.

⁷ Danıştay, 12.D, T.3.10.2018, E.2016/7512, K.2018/3400: "Danıştayın yerleşik içtihatlarıyla da kabul edildiği üzere ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde kesinleşen disiplin cezaları, disiplini veren idari merciler yönünden bağlayıcı ve kesin nitelikte olup, idari mercilerin vermiş oldukları disiplin cezalarını geri almaları verdikleri disiplin cezası yerine bir başka disiplin cezası verme yoluna gitmeleri kural olarak olanaksızdır. Kamu hizmetinin belli bir düzen içerisinde yürütülmesi için gerekli önlemlerden olan disiplin cezası, niteliği gereği diğer idari işlemlerden farklı olup, disiplin cezası vermeye yetkili organlar, bu organların oluşumu, çalışma usulü, karar oluşturulması, bu kararlara itiraz ve bütün bu sürecin her aşaması için öngörülen süre koşulları ile disiplin cezası işlemi sıkı şekil şartına bağlı olarak

Yetki ve İmza Devri

Yetki devri, idari işlem yapma yetkisinin bir makamdan başka bir makama devredilmesidir (Zabunoğlu, 2012: 324). Bu devirde, yetkiyi devralan makamın kullandığı yetkiden doğan sorumluluk, yetkiyi devralan kişiye ait olur (Ulusoy, 2021: 388). Yetkiyi devreden makam, yetki devri süresince devrettiği yetkilerini kullanamaz (Kalabalık, 2021: 63). Yetki devrinde, yetkiyi devreden ya da devralan makamdaki kişi değişse bile, yetki devri sona ermez (Ulusoy, 2021: 388). Yetki devrinde, alt devir yasak olup, yetkiyi devralan makam, aldığı yetkiyi bir başka makama devredemez (Zabunoğlu, 2012: 325).

İmza devri, alt kademelerde yer alan kişilere, üst makam tarafından idari işlemin yapılması konusunda imza atma yetkisi verilmesidir (Derdiman, 2010: 541). Bu uygulamaya idari makamların günlük iş yükünün hafifletilmesi amacıyla başvurulur (Açdoyuran, 2000: 399). İmza devriyle yapılan işlemde doğan sorumluluk hem devreden, hem de devralan makama aittir (Gözler, 2019: 890). İmza devrinde, imza yetkisi veren kişi, bu yetkiyi istediği zaman kendisi de kullanabilir (Açdoyuran, 2000: 400). İmza yetkisini devreden ya da devralan makamdaki kişinin değişmesi halinde imza devri kendiliğinden sona erer (Yıldırım vd., 2020: 484). İmza devrinde, alt devir mümkün olup, yetkiyi veren yasaklamadıkça, bu yetki bir başkasına devredilebilir (Zabunoğlu, 2012: 325).

Yetki veya imza devri, yalnızca kanun veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile öngörülen hallerde mümkündür (Gözler ve Kaplan, 2022: 158)⁸. Örneğin İl İdaresi Kanunu hükümlerine dayanarak valilerin imza yetkilerini, vali yardımcılara devredebilmesinin mümkün olması nedeniyle “Vali adına Vali Yardımcısı” şeklinde tesis edilen bir idari işlem hukuka uygundur⁹.

Vekalet

Vekalet, herhangi bir sebeple görevi başında olmayan kamu görevlisi adına idari işlem yapma yetkisinin bir başka kamu görevlisini tarafından yerine getirilmesidir (Yıldırım vd., 2020: 484). Vekalet ihtiyacı duyulmasının nedeni, kamu hizmetinin sürekliliği ilkesinin bir sonucu olarak hizmetin aksamamasının önlenmesidir (Ulusoy, 2021: 392). Bu durumlarda, vekil tarafından yapılan idari işlem yetki unsuru bakımından hukuka uygun sayılır. Vekaletin, vekalet verme ve vekaleten atama şeklinde iki türü bulunmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2022: 161).

Vekalet verme; bir idari makamda bulunan kişinin izin, hastalık, yurt dışında bulunma gibi nedenlerle yetkilerini geçici olarak kullanmadığı durumlarda, idari işlem yapma yetkisini başka bir

uygulanabilmektedir. Bu özellik, disiplin cezasının yeni bir idari işlemle ortadan kaldırılmasına engeldir.”; Danıştay, 12.D, T.16.06.2008, E.2008/1919, K.2008/3714: “Danıştayca da kabul edildiği üzere, ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde kesinleşen disiplin cezaları, disiplin cezalarını veren idari merciler yönünden bağlayıcı ve kesin nitelikte olup, idari mercilerin vermiş oldukları disiplin cezalarını geri almaları, verdikleri disiplin cezası yerine başka bir disiplin cezası verme yoluna gitmeleri kural olarak olanaksızdır. Kamu hizmetinin belli bir düzen içerisinde yürütülmesi için gerekli önlemlerden olan disiplin cezası, niteliği gereği öteki idari işlemlerden farklı olup, disiplin cezası vermeye yetkili organlar, bu organların oluşumu, çalışma usulü, karar oluşturulması, bu kararlara itiraz ve bütün bu sürecin her aşaması için öngörülen süre koşulları ile disiplin cezası işlemi sıkı şekil şartına bağlı olarak uygulanabilmektedir. Bu özellik disiplin cezasının yeni bir idari işlemle ortadan kaldırılmasına engeldir.”; Aynı Yönde: Danıştay, 12.D, T.26.03.2007, E.2006/3521, K.2007/1413.

⁸ Danıştay, 10.D, T.21.1.1992, E.1991/1213, K.1992/73: “Bakanlar Kuruluna tanınan bu yetkinin ancak Kanunla bir devir yetkisi tanınması halinde devredilebilmesi mümkün olup; böyle açık bir yetkinin bulunmaması ve yukarıda anılan yasal düzenleme karşısında, bankalarca kredi işlemlerinde faiz dışında temin olunacak masrafların nitelik ve azami sınırlarının tespiti konusunda Merkez Bankası ve Bankalar Kanunu uyarınca Bakanlar Kuruluna tanınan yetkinin başka bir mercie devredilmesi olanaksız bulunmaktadır. Bu durumda, dayanağını kanundan almayan devir yetkisi verilmek suretiyle Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına hazırlanan dava konusu tebliğde mevzuata uyarlık bulunmamaktadır”.

⁹ Danıştay, 2.D, T.23.11.2021, E.2021/181, K.2021/4385.

kişiye devretmesidir (Zabunoğlu, 2012: 326). Örneğin yıllık izne ayrılan dekanın, dekan yardımcılarının birine vekalet vermesi böyledir (Gözler ve Kaplan, 2022: 161).

Vekaleten atama; ölüm, istifa, görevden alınma veya başka bir yere atanma gibi nedenlerle boşalan makama, bu makama atanma niteliklerine sahip veya benzer niteliklere sahip kişiler arasından yetkili amir tarafından belirli bir süreliğine yapılan görevlendirmedir (Atay, 2022: 246-247). Yetkili amir, vekaleten atama konusunda yetkisini kullanırken kamu yararı ve hizmet gereklerini göz önünde bulundurmalıdır¹⁰.

Günlük İşlerin Yürütülmesi

Günlük işlerin yürütülmesi, kamu hizmetlerinin sürekliliği ilkesinin gereği olarak, görev süresi dolan makamın yerine yenisi göreve başlayıncaya kadar, görev süresi dolan kişinin yetkilerini bir süre daha kullanmaya devam etmesidir. Ancak bu yetki, günlük işlerin yürütülmesi ile sınırlıdır (Gözler ve Kaplan, 2022: 162). Bunlar, geciktirilmesi halinde kamu zararına yol açacak olan veya belli bir sürede yapılmasında yasal zorunluluk bulunan işlerdir¹¹.

Günlük işlerin dışında yapılan işlemler yetkisizlik nedeniyle hukuka aykırı olur. Danıştay, istifa eden ve görev süresi bir gün sonra sona erecek olan Bakanlar Kurulu tarafından olağandışı bir yöntemle yapılan merkez valisi atama işlemini, idari işlemin maksat unsuru bakımından hukuka aykırı bulmuştur¹². Kanaatimizce, atama işlemi günlük işlerden olmadığından, bu örnekte aynı zamanda idari işlemin yetki unsuru bakımından da hukuka aykırılık bulunmaktadır.

Yetki Unsurundaki Hukuka Aykırılık Halleri

Yetki unsurundaki hukuka aykırılıklar, bazı durumlarda işlemin iptal edilmesini gerektirmeyebilir. İdarenin bağlı yetki içinde bulunduğu işlemler yetkili olmayan idari makam tarafından yapılmış olsa bile, iptal edilmez. Danıştay, yükseköğrenim mezunu olmayan bir kişinin, yeni kanun hükümleri uyarınca öğretmenlikten memurluğa atanması sürecinde, işlem belediye meclisinin onayına sunulmadan belediye başkan yardımcısı tarafından yapılmış olsa bile, işlemin iptaline gerek

¹⁰ Danıştay, 12.D, T.27.2.2006, E.2003/4043, K.2006/630: “Olayda, 30.4.2003 günlü, 44 sayılı genel işlem ile bahsi geçen Kanunla ihdas edilen İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, Bakanlıkça yeni bir atama yapılmaya kadar görevleri sona eren Kültür ve Turizm İl Müdürlerinden birisinin görevlendirilmesinin öngörülmesi nedeniyle kararname ile atanmış İl Turizm Müdürü olan davacının vekaleten görevlendirilmesi gerekirken İl Kültür Müdür Yardımcısı olup bu görevi vekaleten yürüten H..... S.....'ın söz konusu müdürlüğe atama yapılmaya kadar vekaleten görevlendirilmesinde vekalet görevi verilmesi hususunda idareye tanınan takdir yetkisinin hukuka uygun biçimde kamu yararı ve hizmet gerekleri amacı gözetilerek kullanılmadığı kanaatine varıldığından dava konusu vekaleten görevlendirme işleminde hukuka uyarlık görülmemiştir”.

¹¹ Danıştay, 5.D, T.30.10.1996, E.1995/4052, K.1996/3262.

¹² Danıştay, 5.D, T.30.10.1996, E.1995/4052, K.1996/3262: “Parlamentar rejimlerde Bakanlar Kurulu'nun kurulması ve görevde kalabilmesi, programlarının meclis çoğunluğunun destek vermesine bağlı olduğuna göre, göreve başlarken güven oyu alamamış veya görevi sırasında güvenoyu verilmeyerek düşürülmüş olan Bakanlar Kurulu'nun, önem ve özelliği nedeniyle hemen karara bağlanması gereken, geciktirilmesi kamu zararına yol açacak olan veya belli bir sürede yapılmasında yasal zorunluluk bulunan işler dışında, kurulacak yeni Bakanlar Kurulu'nun programını uygulamasını zorlaştırıcı veya büsbütün engelleyici köklü kararlar almaktan ve geleceğe dönük yükümlülükler yaratmaktan kaçınması; yeni hükümetin kurulup göreve başlamasına kadar geçen sürede ancak günlük-gündelik işleri, her zamanki işleri yapması ve yürütmesi gerekir. Yukarıda açıklandığı üzere davacının görevinden alınarak merkeze atanmasında hukuken geçerli herhangi bir neden ileri sürülmediğine ve buna ilişkin karar güvenoyu alamadığı için istifa etmiş ve görev süresi bir gün sonra sona erecek olan Bakanlar Kurulu'na ve olağanüstü bir yöntem izlenerek alınmış olmasına göre, dava konusu işlemin kamu yararı ve hizmet gerekleri gözetilmeksizin tesis edildiği, bu nedenle de maksat unsuru yönünden hukuka aykırı olduğu görüş ve kanaatine varılmıştır”.

olmadığına karar vermiştir. Çünkü burada idare, kişiyi öğretmenlik görevinden alma konusunda takdir yetkisine değil, bağlı yetkiye sahiptir¹³.

Buna karşılık idarenin işlemi yapma konusunda takdir yetkisinin bulunduğu hallerde, yetki sakatlığı idari işlemin iptaline yol açar. Örneğin öğrenci hakkında verilmesi gereken yükseköğretim kurumundan çıkarma cezasının disiplin kurulu yerine dekan tarafından verilmesi halinde, bu ceza iptal edilmelidir. Çünkü Yükseköğretim Kanunu'nun 54/9/d. maddesine göre, öğrencinin daha önce disiplin cezası almamış olması, pişmanlık duyması, yükseköğretim kurumundaki geçmiş davranışları ile çalışma ve başarı durumu dikkate alınarak, bir derece alt ceza verilmesi konusunda idarenin takdir yetkisi bulunmaktadır.

İdari işlemin yetki unsurundaki hukuka aykırılık halleri; fonksiyon gaspı, yetki gaspı, yetki tecavüzü ve ağır ve bariz yetki tecavüzünden ibarettir.

Fonksiyon Gaspı

Fonksiyon gaspı, idarenin, yasama ya da yargı organlarının görev alanına giren konularda işlem yapmaya kalkışmasıdır (Zabunoğlu, 2012: 329). Fonksiyon gaspı yerine bazen “görev gaspı” terimi de kullanılmaktadır (Günday, 2017: 142).

Fonksiyon gaspında, idare, yürütme erkine ait olmayan bir yetkiyi kullanmak suretiyle kuvvetler ayrılığı ilkesini çiğnemiş olur (Ulusoy, 2021: 395). Örneğin kanuna dayanılarak çıkarılmakla birlikte, kanun hükümlerini aşan hükümler içeren bir yönetmelik fonksiyon gaspı niteliğindedir. Örneğin Danıştay 17.09.2020 tarihinde, Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı

¹³ Danıştay, 5.D, T.28.5.1998, E.1995/3768, K.1998/1656: “Olayda davacının Eğitim Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü öğretmenliğinden park ve bahçeler müdürlüğü emrine memur olarak atanmasına ilişkin işlemin, belediye başkan yardımcısı tarafından tesis edildiği, bu işlemin ilk toplantısında belediye meclisinin onayına sunulduğunun davalı idarece öne sürülmediği ve bu yolda bir belgenin ibraz edilmediği dava dosyasının incelenmesinden anlaşılmış olup, bu durumda söz konusu atama işleminde 1580 sayılı Yasa ile adı geçen tüzüğe ve usulde ve yetkide paralellik ilkesine uyarlık bulunmadığı açıktır. Ancak, takdire dayalı işlemlerde yetki unsurunun öncelikle incelenmesi gerekli ve bu unsurdaki sakatlığın mutlak bir iptal nedeni teşkil ettiği tartışmasız ise de, kanunda sebepleri açıkça düzenlenen ve idarenin takdir yetkisinin bulunmadığı işlemlerde yetki yönünden sakatlık olsa dahi idari yargı yerince sebep ve konu yönünden inceleme yapılması mümkündür. ... Buna göre, 1739 sayılı Kanunun 18.6.1983 günlü, 18081 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 2842 sayılı Kanunla değişik 45. maddesinin 2. fıkrası hükmünde, öğretmenliğe atanabilmek için yükseköğretimin görmüş olma şartına yer verildiği halde, ilköğretmen okulu mezunu olmasına rağmen söz konusu maddede yapılan değişiklikten sonra, 30.5.1990 tarihinde öğretmenliğe atanan davacıyı davalı idarenin bu görevden alma hususunda bağlı yetki içinde olması karşısında, dava konusu işlemin yetkisiz makamca tesis edilmiş olmasına rağmen mahkemece, sebep unsuru yönünden incelenerek davanın reddedilmesinde hukuka aykırılık görülmemiştir.”; Aynı Yönde: Danıştay, 5.D, T.19.3.1999, E.1996/315, K.1999/740: “Ancak, takdire dayalı işlemlerde yetki unsurunun öncelikle incelenmesi gerekli ve bu unsurdaki sakatlığın mutlak bir iptal nedeni teşkil etmesi nedeniyle ve böyle bir durumun tesbiti halinde yargı yerince esas yönden denetim yapılmaması gerektiği tartışmasız ise de, kanunda sebepleri açıkça düzenlenen ve idarenin takdir yetkisinin bulunmadığı, bir başka deyişle idarenin bağlı yetki içinde bulunduğu işlemlerde yetki yönünden sakatlık olsa dahi idari yargı yerince sebep ve konu yönünden inceleme yapılmasının mümkün olduğu yargısal içtihatlarla kabul edilmiş bulunmaktadır. Olayda, eğitim öğretim hizmetleri sınıfı 5. dereceli öğretmen kadrosunda olup, 6/1. dereceden maaş alan davacının, eğitim öğretim hizmetleri sınıfı açıkça istisna tutulmasına rağmen 657 sayılı Kanunun anılan 68/B maddesine aykırı olarak 13.4.1993 tarihinde sözkonusu hüküm uyarınca 4. dereceli öğretmen kadrosuna atanmış olması karşısında, davacının açıkça kanuna aykırı olarak atandığı 4. dereceli öğretmenlik kadrosundan alınması idare için bir zorunluluk olup, idarenin bu konuda başka türlü bir seçim ve tercih hakkı bulunmamaktadır. Bir başka deyişle idare bu konuda bağlı yetki içindedir. Bu nedenle yukarıda her ne kadar davacının öğretmenlikten memurluğa atanmasına ilişkin dava konusu işlemde usul ve yetkide paralellik ilkesine uyarlık bulunmadığı tesbit edilmiş ise de, idarenin belli bir yönde işlem tesisi için bağlı yetki içinde bulunduğu durumlarda yetkili makam ancak kanunda öngörülen işlemi yapmak zorunda olacağına göre, dava konusu işlemin davacının kanuna aykırı şekilde atandığı 4. dereceli öğretmenlik kadrosundan alınmasına ilişkin kısmı yönünden yetkili makam olan Belediye Meclis kararının alınmamış olması sonucu etkileyen bir durum olmadığından dava konusu işlemin hukuka uygun bulunan bu kısmının iptalinde hukuki isabet görülmemiştir”.

Hakkında Kanun'un 108/9. maddesinde yer alan cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen bazı suçlar bakımından hükümlülere uygulanabilecek "tıbbi tedaviye tabi tutulma" tedbirinin usul ve esaslarını düzenleyen Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlardan Hükümlü Olanlara Uygulanacak Tedavi ve Diğer Yükümlülükler Hakkında Yönetmelik'te bu tedbirin "cinsel isteğin azalmasını veya yok edilmesini sağlayan yöntem" olarak tanımlanmasını hukuka aykırı bulmuştur¹⁴. Ancak bu kararda "fonksiyon gaspı" ifadesi kullanılmamıştır. Bu kararla birlikte üzerinde ciddi tartışmalar bulunan kimyasal kastrasyon yaptırımına son verilmiştir. Yine Danıştay, Ceza Muhakemesi Kanununda Öngörülen Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi, Gizli Soruşturmacı ve Teknik Araçlarla İzleme Tedbirlerinin Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik'te yer alan bazı maddelerin kanuni dayanağının bulunmaması ve bunun fonksiyon gaspı niteliğinde olması nedeniyle hukuka aykırı olduğuna karar vermiştir.¹⁵

Fonksiyon gaspı, yasama fonksiyonunun gaspı ve yargı fonksiyonunun gaspı şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Örneğin İçişleri Bakanlığının bir milletvekilinin dokunulmazlığını kaldırması, Adalet Bakanlığının yönetmelikle ceza kanununda değişiklik yapması, Cumhurbaşkanının para basılmasına karar vermesi, Adalet Bakanlığının genel veya özel af çıkarması, Cumhurbaşkanının TBMM Başkanını ataması, Maliye Bakanlığının vergi koyması veya büyükşehir belediyesinin kanun çıkarması halleri yasama fonksiyonunun gaspı niteliğindedir. Adalet Bakanlığının bir kimseye hapis cezası vermesi, belediye başkanının boşanma kararı vermesi, il özel idaresinin bir kimseye adli para cezası vermesi, İçişleri Bakanlığının uzun süredir kendisinden haber alınmayan kişi hakkında gaiplik kararı vermesi, Aile Bakanlığının çocuğa yeterli ilgiyi göstermeyen anne ve baba hakkında velayetin kaldırılmasına karar vermesi halleri ise yargı fonksiyonunun gaspı niteliğindedir.

Fonksiyon gaspında, yetki unsurundaki ağır hukuka aykırılık nedeniyle işlem hiç doğmamış sayılır ve yok hükmündedir (Candan, 2011: 129). Yok hükmünde olan işlemler, hiçbir zaman hukuka uygun hale gelmez ve süre koşulu aranmaksızın dava konusu edilebilir (Atay, 2022: 257).

Fonksiyon gaspıyla sakat olan işlemler, hukuk dünyasında herhangi bir değişikliğe neden olmadığı takdirde, mahkeme kararı aranmaksızın kendiliğinden yok hükmünde sayılırlar. Örneğin kaymakamın ilçe sınırlarında bulunan bir fırının sahibi hakkında hapis cezası vermesi durumunda, bu işlem infaz savcılığınca yok hükmünde sayılarak dikkate alınmaz ve yerine getirilemez. Yine, muhtarın köy sınırları içinde geçerli olacak şekilde kanun çıkarması durumunda, bu işlem kendiliğinden yok hükmünde sayılır. Bu işlemlere karşı dava açılmasına lüzum bulunmamaktadır.

Bununla birlikte genellikle fonksiyon gaspıyla yapılan işlemlerin kendiliğinden yok sayılması mümkün olmayıp, bu işlemlerin yokluklarının yargı kararıyla tespit edilerek iptal edilmesi gerekir.

¹⁴ Danıştay, 10.D, T.17.9.2020, E.2016/12975, K.2020/3048: "5275 sayılı Kanun'un 108. maddesinin ancak 'tedavi' konusunda idareye düzenleme yapma yetkisi verdiği, Yönetmeliğin aktarılan fıkrasındaki cinsel dürtünün azaltılmasına veya denetimine yönelik tedaviden, cinsel isteğin normal düzeylere indirilmesine yönelik düzenleme yönünden dayanağı Kanun hükmüne aykırılık bulunmadığı; ancak anılan fıkra da yer alan 'ile cinsel isteğin azalmasını veya yok edilmesini sağlayan yöntemdir.' ibaresinin Kanunda yer almadığı bu yönden düzenlemenin Kanun hükmünü aşar nitelikte olduğu görülmektedir. Bu durumda, Yönetmeliğin 7. maddesinin 1. fıkrasında yer alan 'ile cinsel isteğin azalmasını veya yok edilmesini sağlayan yöntemdir.' ibaresinin kanuni dayanağı olmadığından, düzenlemede bu yönüyle hukuka uyarlık bulunmamaktadır".

¹⁵ Danıştay, İDDK, T.4.11.2010, E.2010/2072, K.2010/1467: "Bu nedenle, genel anlamda, mahkemelerin yargılama faaliyeti içinde yer alan usul konusunun, idari alanın dışında kaldığının ve münhasıran yasa konusu olduğunun kabulü gerekmektedir. Yargılama usulü içinde düzenlenen bir konunun idari alan sayılabilmesi için ise, bu konuların neler olduğunun ve sınırlarının Yasa koyucu tarafından açıkça gösterilmesi zorunludur. Yasa koyucunun düzenleme yapma yetkisi vermediği hususların da idarece düzenlenebileceğinin kabulü, yargı yetkisinin idare tarafından kullanılması anlamına gelir ki, bu durumun diğer bir ifadesi 'fonksiyon gaspı'dır. ... Bu durumda, Ceza Muhakemesi Yasası'nın 135 ila 140. maddelerinde düzenlenen telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi ve gizli soruşturmacı ve teknik araçlarla izleme konularında Adalet Bakanlığının düzenleme yetkisi olmadığından, Yönetmeliğin dava konusu hükümlerinde bu nedenle hukuka uyarlık bulunmamaktadır".

Çünkü bu işlemler kamu gücüne dayanılarak alınmıştır ve dolayısıyla dış dünyada sonuçlar doğurabilirler (Gözler ve Kaplan, 2022: 165).

Fonksiyon gaspı niteliğindeki işlemlerin yok hükmünde olduğu kabul edilmekle birlikte, Danıştay kararlarında bu tür işlemler için yokluk tespiti yapılmaksızın iptal kararı verildiği görülmektedir. Örneğin Danıştay, Adalet Bakanlığı tarafından çıkarılan Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği'nin “Müdafinin soruşturma evrakını incelemesi” başlıklı 22/1. maddesinde yer alan “Kollukta bulunan soruşturma dosyası için yetkili Cumhuriyet savcısının yazılı emri gerekir” şeklindeki kuralın kanunla düzenlenmesi gereken bir alan olması nedeniyle fonksiyon gaspı niteliğinde olduğuna ve iptaline karar vermiştir¹⁶.

Uygulamada bazen kanunla düzenlenmesi gereken konularda, kanun tarafından idareye düzenleyici işlem yapma yetkisi verildiği görülmektedir. Ancak Anayasaya aykırı olan bu kanun hükümleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmektedir. Örneğin Anayasa Mahkemesi, 14.01.2015 tarihinde verdiği bir kararda, yükseköğretim kurumları yöneticileri, öğretim elemanları ve memurlarının disiplin suç ve cezalarının Yükseköğretim Kurulu tarafından düzenleneceğini öngören Yükseköğretim Kanunu'nun eski 53/b. maddesini disiplin işlerinin kanunla düzenlenmesi gereken bir alan olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir¹⁷. Bu kararın ardından Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmış ve öğretim elemanlarının disiplin işleri 02.12.2016 tarihli ve 6764 sayılı Kanunla Yükseköğretim Kanunu'nun 53/b. maddesi kapsamında yeniden düzenlenmiştir.

Benzer şekilde, Anayasa Mahkemesi 08.09.2022 tarihinde verdiği kararla, öğrenci disiplin işlerinin kanunla düzenlenmesi gereken bir alan olduğu gerekçesiyle, yükseköğretim kurumu öğrencilerinin disiplin işlerinin Yükseköğretim Kurulu tarafından çıkarılacak bir yönetmelikle düzenleneceğini öngören Yükseköğretim Kanunu'nun 65/a/9. ve 54/a. maddelerini iptal etmiştir¹⁸.

¹⁶ Danıştay, İDDK, T.20.11.2012, E.2008/2358, K.2012/2133: “Yargılama usulü içinde düzenlenen bir konunun idari alan sayılabilmesi için ise, bu konuların neler olduğunun ve sınırlarının Yasa koyucu tarafından açıkça gösterilmesi zorunludur. Yasa koyucunun düzenleme yapma yetkisi vermediği hususların da idarece düzenlenebileceğinin kabulü, yargı yetkisinin idare tarafından kullanılması anlamına gelir ki, bu durumun diğer bir ifadesi fonksiyon gaspıdır. ... Bu durumda, Ceza Muhakemesi Yasası'nın 153. maddesinde düzenlenen müdafinin soruşturma evrakını incelemesi konusunda Adalet Bakanlığının düzenleme yetkisi olmadığından, Yönetmeliğin davaya konu hükmünde bu sebeple hukuka aykırılık bulunmamaktadır”.

¹⁷ AYM, T.7.4.2015, E.2014/100, K.2015/6: “Anayasa'nın 128. maddesinin ikinci fıkrasında, ‘Memurların ve diğer kamu görevlilerinin nitelikleri, atanmaları, görev ve yetkileri, hakları ve yükümlülükleri, aylık ve ödenekleri ve diğer özlük işleri kanunla düzenlenir.’ denilmiş; 130. maddesinin dokuzuncu fıkrasında ise öğretim elemanlarının disiplin ve ceza işlerinin kanunla düzenleneceği kural altına alınmıştır. Dava konusu kural ile düzenlenmesi öngörülen hususlar, hangi fiillerin hangi disiplin cezalarını gerektireceği, bentte sayılan kişilerin disiplin işlemleri ve disiplin amirlerinin yetkileri gibi konuları içermektedir. Kamu görevlileri olarak memurların ve öğretim elemanlarının disiplin işlemleri konusunda kuralla getirilmiş bir kanuni güvence bulunmamaktadır. Söz konusu disiplin işlemleri, Anayasa'nın yukarıda yer alan hükümleri gereğince kanunla düzenlenmesi öngörülen hususlardır. Bu hâliyle öğretim elemanları, memurlar ve diğer personel için getirilmiş herhangi bir kanuni güvence bulunmadığı gibi yasal olarak belirlilik de sağlanmamıştır. Kural, sadece Devlet memurlarına uygulanan usul ve esasların göz önüne alınmasını düzenlemiş ancak bunun dışında herhangi bir kanuni düzenlemeye yer vermemiştir. Dava konusu kural bu hâliyle disiplin uygulamaları ile ilgili olarak genel ilkeleri ortaya koymamakta, disiplin cezalarını gerektiren hâl ve durumları belirlememektedir. Ayrıca kuralda, disiplin cezası vermeye yetkili amir ve kurullar, disiplin cezalarının verilmesinde zaman aşımı ve karar verme süreleri, yüksek disiplin kurulunun çalışma usul ve yöntemleri, kurul kararlarına itiraz ve savunma hakkı başta olmak üzere kamu görevlilerinin hakları, cezaların tatbik edilme şekli ve disiplin cezalarının hangi hâllerde özlük dosyasından silinebileceği gibi konuların hiçbirisi ile ilgili kanuni düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla kapsama dâhil personelin disiplin işlemlerine dair usul ve esasların kanunda gösterilmeyerek, tüm bu işlemlerin Yükseköğretim Kurulunca düzenlenmesini öngören dava konusu kural, Anayasa'nın 38., 128. ve 130. maddeleriyle bağdaşmamaktadır”.

¹⁸ AYM, T.8.9.2022, E.2022/54, K.2022/99: “Kuralla yükseköğretim öğrencilerinin disiplin işlemleri ile ilgili hususların düzenlenmesi yetkisi YÖK'e verilmiş ancak Kanun'un 54. maddesinin (a) fıkrasında düzenlenen disiplin suç ve cezalarına işaret ettiği anlaşılan disiplin işlemleri ile ilgili hususlar belirli bir açıklık ve kesinlikte ortaya konulmamıştır. ... Kural, disiplin cezası gerektiren eylemlerle disiplin cezalarının belirlendiği ancak disiplin suç ve cezaları arasında yeterli

Bu karar sonrasında Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmış ve yükseköğretim kurumu öğrencilerinin disiplin işleri 02.02.2023 tarihli ve 7437 sayılı Kanunla Yükseköğretim Kanunu'nun 54. maddesi kapsamında yeniden düzenlenmiştir.

Her ne kadar Anayasa Mahkemesinin bu kararlarında “fonksiyon gaspı” ifadesi açıkça kullanılmamış olsa da kanaatimizce, kanunla düzenlenmesi gereken bir alanda kanun koyucunun idareye düzenleyici işlem yapma yetkisi tanınması da fonksiyon gaspı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu durum, anayasaya aykırı şekilde, idareye fonksiyon gaspı niteliğinde işlem yapma yetkisi verilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla fonksiyon gaspının tespiti sadece idari yargı mahkemeleri tarafından değil, Anayasa Mahkemesi tarafından da yapılabilir. Başka bir ifadeyle, fonksiyon gaspı, yasama organı tarafından da gerçekleştirilebilir.

Yetki Gaspı

Yetki gaspı, idarenin görev alanına girmekle birlikte, idareye yabancı bir kimse veya idare adına irade açıklama yetkisi bulunmayan bir kişi tarafından idare adına işlem yapılmasıdır. Bu durumlarda, idari fonksiyona ait olan bir yetki, idare adına irade açıklama yetkisi bulunmayan bir kişi tarafından kullanılmaktadır (Ulusoy, 2021: 397)¹⁹.

Yetki gaspı, resmi sıfatın yokluğu ve resmi sıfatın sona ermesi olmak üzere iki şekilde ortaya çıkabilir (Gözler ve Kaplan, 2022: 165). Örneğin kantin çalışanının üniversite öğrencilerine sınavı notu vererek panoya asması, resmi sıfatın yokluğu nedeniyle yetki gaspıdır. Emekliye ayrılmış olan bir kaymakamın bir memura disiplin cezası vermesi ise resmi sıfatın sona ermesi nedeniyle yetki gaspıdır.

Yetki gaspı ile yapılan işlemler yok hükmündedir (Derdiman, 2010: 538). Ancak bazı durumlarda, bu işlemlerin yok hükmünde olduğunun yargı kararıyla tespit edilerek iptal edilmesi gerekmektedir. Danıştay, bir olayda, görev süresi sona ermiş bulunan bir rektörün başkanlık ettiği senato tarafından alınan kararların yetki gaspı ile yok hükmünde olduğuna ve iptaline karar vermiştir²⁰.

bağlantının kurulmadığı bir alanda idareye söz konusu alanın yönetmelikle düzenlenmesi yetkisini vermektedir. Bu durumda, ilgililerin hangi somut fiil ve olguya hangi hukuksal yaptırımın veya sonucun uygulanacağını belirli bir açıklık ve kesinlikte öngörebilmelerine yasal çerçevede imkân tanıyacak şekilde belirliliğe sahip olmayan düzenlemelerle idareye verilen yetkinin çerçevesinin çizildiği söylenemez. ... Bu itibarla kural belirlilik ve yasama yetkisinin devredilemezliği ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. ... Açıklanan nedenlerle kural, Anayasa'nın 2. ve 7. maddelerine aykırıdır”.

¹⁹ AYİM, 3.D, T.25.2.2004, E.2003/72, K.2004/231: “1632 sayılı As.C.K.nun 175 nci maddesine göre disiplin amirinin cezayı vermeden evvel faili kendini müdafaa etmek hakkını tanınması gerektiği belirtilmekte ise de davacının amiri olan kişinin davacının gerek yazılı gerekse sözlü bir savunmasını da almadığı, bu durumda savunması alınmadan ceza verilmesi nedeniyle ‘ceza verme’ idari işleminin kurucu unsuru mahiyetinde bulunan ‘savunma alma’ işleminin yapılmamasıyla tesis olunan uyarı cezası verme işleminde, sebep ve konu unsurları bakımından ağır hukuka ve kanuna aykırılık olduğu, öte yandan işlemi tesis eden ‘üst’ün ve davacının rütbelerinin albay olması dikkate alındığında da yapılan işlemin gerek şekil yönünden ve gerekse yetki gaspı mevcudiyeti nedeniyle yetki yönünden sakatlandığı görülmektedir. Böylece dava konusu ‘uyarı’ cezasına havi idari işlemin ‘savunma alma’ hazırlık işlemi yapılmadan kurulmasıyla, sebep ve konu unsurları bakımından işlemin ağır hukuka aykırılıkla sakatlanmasına yol açtığı, yine şekil unsuru ve yetki gaspı mevcudiyeti nedeniyle de yetki unsuru yönünden sakat bir işlem mesabesinde olduğu, bu durumda dava konusu yapılan ‘uyarı’ cezası sayılan idari işlemlerin kurucu unsurlarının yokluğu nedeniyle ‘yok hükmünde’ olduğu, bu sebeple iptalinin gerekeceği sonuç ve kanaatine varılmıştır”.

²⁰ Danıştay, 8.D, T.7.7.2006, E.2006/970, K.2006/2893: “Görev süresi sona ermiş bulunan bir rektörün senatoyu toplantıya çağırma ve senatoya başkanlık etme yetkisi bulunmadığından Yasada belirlenen usul kurallarına uyulmaksızın toplanan senatoca alınan kararlar ağır ve açık yetki gaspı ile malul olacaktır. Bir başka anlatımla bu şekilde alınmış olan kararların hukuki geçerliği bulunmamakta, yok hükmünde olmaktadır”.

Yetki Tecavüzü

Yetki tecavüzü, idarenin görev alanına giren bir konuda, idare adına irade açıklamaya yetkili bir kişinin, o konuda işlem yapma yetkisinin bulunmaması veya başka bir idari makamın görev alanına giren bir konuda işlem yapmasıdır (Akyılmaz vd., 2024: 414).

Yetki tecavüzü ile yapılmış olan işlem hukuka aykırı olmakla birlikte, yok hükmünde sayılmaz. Bu işlem, hukuk dünyasında doğmuştur ve hukuka uygunluk karinesinden yararlanır. Ancak işlem, hukuka aykırı olması nedeniyle iptal edilebilir (Günday, 2017: 142-143). Yetki tecavüzü, konu bakımından yetki tecavüzü ve yer bakımından yetki tecavüzü olmak üzere ikiye ayrılır (Gözler ve Kaplan, 2022: 167).

Konu bakımından yetki tecavüzünde, bir idari makam, diğer bir idari makamın görev alanına giren bir konuda işlem yapmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2022: 167). Örneğin vali yerine kaymakamın²¹, bakan yerine bakan yardımcısının, dekan yerine rektörün işlem yapması hallerinde konu bakımından yetki tecavüzü vardır (Kalabalık, 2021: 73).

Bununla birlikte Danıştay, üst disiplin amirinin aynı zamanda ilk disiplin amiri sıfatını taşıdığı ve bu sıfatla disiplin cezası verme yetkisine sahip olduğu görüşündedir²².

Yer bakımından yetki tecavüzünde, bir idari makam, başka bir idari makamın yetkili bulunduğu coğrafi sınırlarda işlem yapmaktadır (Zabunoğlu, 2012: 331). Örneğin bir belediyenin kendi sınırları dışında imar planı yapması²³, bir valinin komşu ilin sınırlarını da kapsayacak şekilde genel emir çıkarması hallerinde yer bakımından yetki tecavüzü vardır (Atay, 2022: 253).

Ağır ve Bariz Yetki Tecavüzü

İdari işlemin yetkisiz bir makam tarafından yapıldığının, uzman olmayan bir kişi tarafından bile anlaşılacak kadar açık olması durumunda ağır ve bariz yetki tecavüzünden söz edilir (Atay, 2022: 257). Örneğin kolluk amiri veya personeli, düzenleyici işlem yapma yetkisine sahip değildir (Aghabalaei Fanid, 2023: 67). Bir karakol amirinin yönetmelik çıkararak karakola asması durumunda ağır ve bariz yetki tecavüzünden söz edilir. Benzer şekilde Sağlık Bakanlığı bünyesinde görev yapmakta olan bir doktorun Milli Eğitim Bakanlığı tarafından başka bir yere atanması veya emekliye sevk edilmesi hallerinde ağır ve bariz yetki tecavüzü vardır (Kalabalık, 2021: 74).

²¹ Danıştay, 5.D, T.26.1.1995, E.1991/3136, K.1995/454: “Davacının görev yerinde hizmetle ilgili bir takım olumsuzluklarının tespit edilmesi veya hizmetine il veya ilçe içinde başka bir yerde ihtiyaç duyulması halinde, ancak 5442 sayılı Kanunun 8/b. maddesi uyarınca kendisini o görev yerine atayan Valilikçe geçici olarak görevlendirilmesi mümkün olup, yetkisi olmayan Kaymakamlıkça yapılan geçici görevlendirme işleminde hukuka uyarlık bulunmadığından işin esasına girerek davayı reddeden İdare Mahkemesi kararında hukuki isabet görülmemiştir”.

²² Danıştay, 12.D, T.8.2.2001, E.1999/3488, K.2001/392: “Temyizen incelenen kararda okul müdürü tarafından disiplin cezası verilmesi gerekirken, üstün, astın yetkisi dahilinde olan konularda karar alması durumunda yetki tecavüzü olduğu, yetkisiz İl Milli Eğitim Müdürünce aylıktan kesme cezası verilemeyeceği gerekçesi ile işlemin iptaline karar verildiği görülmüştür. Yukarıda sözü edilen Yönetmeliğin 4.maddesinin 3. fıkrası uyarınca, İl Milli Eğitim Müdürünün, öğretmen olan davacının ilk disiplin amiri sıfatına haiz olması nedeni ile davacıya dava konusu disiplin cezası verme hususunda yetkisiz olduğundan bahsedilemeyeceği açık olup, İl Milli Eğitim Müdürü tarafından davacıya disiplin cezası verilmesi, dava konusu işlemi sakatlar nitelikte görülmemiştir”.

²³ Danıştay, 6.D, T.16.3.2004, E.2002/5591, K.2004/1595: “İmar Kanunu, imar planlarının yapılması hususunda ilgili idarenin yetkisini yer yönünden sınırlandırmış bulunmaktadır. Buna göre, belediyelerin kendi sınırları dışında, bir başka belediye sınırlarındaki alanları kapsayacak biçimde imar planı yapmaları mümkün değildir. Bu durumda, Keçiören Belediyesi, Yenimahalle Belediyesi sınırlarındaki bir alanı da kapsayacak biçimde yaptığı uyumsuzluk konusu imar planında yetki yönünden hukuka uyarlık bulunmadığından, davanın reddi yolundaki İdare Mahkemesi kararında isabet bulunmamaktadır.”

Normal yetki tecavüzünden farklı olarak, ağır ve bariz yetki tecavüzünde işlemin yok hükmünde olduğu kabul edilmektedir (Atay, 2022: 257). Ancak ortadan kaldırılincaya kadar hukuk dünyasında sonuç doğurduklarından bu işlemlerin yargı kararıyla iptali gerekmektedir²⁴.

SONUÇ

Hukuk devleti ilkesi gereği, idare, eylem ve işlemlerinde hukuk kurallarına uymakla yükümlüdür. İdarenin bu yükümlülüğe aykırı hareket ederek tesis ettiği işlemler, hukuka aykırı sayılır ve yargı kararıyla iptal edilir. Yetkisiz bir makam tarafından tesis edilen idari işlemler de yargı kararıyla iptal edilmesi gereken bir sakatlık halini oluşturur.

Ancak bazı durumlarda, idari işlem yetkisiz bir makam tarafından yapılmış gibi görünse de yetki bakımından sakat değildir. Çünkü fiili memur teorisi, vekalet, yetki veya imza devri, yetkide paralellik ilkesi ve günlük işlerin yürütülmesi gibi unsurlar, yetkisizliği ortadan kaldırır. Bu unsurlar arasında fiili memur teorisi ve günlük işlerin yürütülmesi özellikle dikkat çekicidir.

Fiili memur teorisine göre, bazen yetkisiz bir kimsenin idare adına yaptığı işlemler geçerli sayılabilir. Örneğin Yargıtay, iyiniyetli şekilde evlenen kişilerin mağduriyetini önlemek için köy muhtarının kendi idari görev alanı dışında yaptığı evlendirme işlemini geçerli saymıştır. Benzer şekilde, idarenin geç kaldığı olağandışı durumlarda, kamu görevlisi gibi idare adına hareket etmek zorunda kalan ve bu kapsamda işlem yapan sıradan kişilerin gerçekleştirdiği işlemlerin, idari işlem olarak kabul edilmesi gerekebilir. Örneğin deprem sonrasında, tutanak düzenleyerek eczanelerden idare adına ücretsiz ilaç temin edip ihtiyaç sahiplerine dağıtan yetkisiz kişilerin işlemleri, idare adına yapılmış sayılmalı ve idare bu ilaçların bedelini karşılamalıdır.

Bir idari makamda bulunan kişi, görevinin sona ermesi durumunda, kamu hizmetlerinin kesintiye uğramasını engellemek amacıyla yerine gelecek kişinin göreve başlamasına kadar günlük işleri yapmaya devam eder. Ancak bu durumda, önemli kararların alınmaması gerekir. Danıştay, istifa eden ve görev süresi bir gün sonra sona erecek olan Bakanlar Kurulu tarafından olağandışı bir yöntemle yapılan merkez valilisi atama işlemini idari işlemin maksat unsuru bakımından hukuka aykırı bulmuştur. Kanaatimizce, atama işlemi günlük işlerden olmadığından, bu örnekte idari işlem yalnızca maksat unsuru değil, aynı zamanda yetki unsuru bakımından da hukuka aykırılık taşımaktadır.

Yetki unsurundaki sakatlıklar, bazı durumlarda işlemin iptal edilmesini gerektirmeyebilir. İdarenin bağlı yetki içinde bulunduğu işlemler yetkili olmayan idari makam tarafından yapılmış olsa bile, iptal edilmez. Buna karşılık idarenin işlemi yapma konusunda takdir yetkisinin bulunduğu hallerde, yetki sakatlığı idari işlemin iptaline yol açar. Örneğin öğrenci hakkında verilmesi gereken yükseköğretim kurumundan çıkarma cezasının disiplin kurulu yerine dekan tarafından verilmesi halinde, bu ceza iptal edilmelidir. Çünkü idare bu öğrenciye, bir derece alt ceza verilmesi konusunda takdir yetkisine sahiptir.

²⁴ AYİM, 2.D, T.5.3.1997, E:1997/63, K.1997/174: “Dava dosyasında mevcut belge ve bilgilerden; davacıya ‘1/20 maaş katı’ cezasının Askerlik Şubesi Başkanlığına vekalet eden Astsubay Bçvş. tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Oysa, T.S.K.'nde Görevli Devlet Memurları Disiplin Kurulları ve Disiplin Amirleri Yönetmeliği'nin değişik 9 ncu madde 4 ncu fıkrasında ‘MÜŞTAKİL BİRİMLERDE amirlik görevini asaleten veya vekaleten yürüten SUBAYLAR DİSİPLİN AMİRİ’ olduğu belirtildiğinden, adı geçen Astsubay; davacının disiplin dışı hareketleri hakkında aynı Yönetmeliğin 12 nci maddesi gereğince, Sungurlu Askerlik Şubesi Başkanı'nın bir üst disiplin amiri olan ÇORUM Askerlik Dairesi Başkanına başvurması gerekirken, yetkisi olmadığı halde, davacıya 1/20 maaş katı cezası vermiştir. Keza, Astsubay olan ve Askeri disiplin hükümlerine göre erbaş statüsünde bulunan Astsb. Bçvş. 'in, Askeri Ceza Kanunu'nun 171 nci ve takip eden maddelerine dayanarak, ceza verme yetkisi bulunmadığı cihetle, yetki tecavüzü sonucu verdiği ceza işlemi ağır şekilde sakatlanmış olup Yok Hükmündedir. Ancak, işlem ortadan kaldırılincaya kadar hukuk aleminde hükmünü sürdürmeye devam edeceğinden, işlemin iptaline karar vermek gerekmektedir”.

İdari işlemin yetki unsurundaki hukuka aykırılık halleri; fonksiyon gaspı, yetki gaspı, yetki tecavüzü ve ağır ve bariz yetki tecavüzünden ibarettir.

Fonksiyon gaspı, idarenin yasama veya yargı yetkisine giren bir alanda işlem yapmasıdır. Fonksiyon gaspı, yasama fonksiyonu gaspı ve yargı fonksiyonu gaspı şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Uygulamada idarenin yargı fonksiyonunu gasp etmesine ilişkin örnekler pek rastlanmamaktadır. Buna karşılık idarenin yasama yetkisini gasp etmesine ilişkin örnekler mevcuttur. Örneğin son yıllarda Danıştay, Adalet Bakanlığı tarafından çıkarılan bazı yönetmelik hükümlerini kanuna dayanmadığı veya kanun hükümlerini aşan hükümler içerdiği gerekçesiyle iptal etmiştir. Bu iptal kararları arasında, Danıştay'ın 17.09.2020 tarihinde iptal ettiği ve cinsel suç faillerine yönelik kimyasal kastrasyon yaptırımını öngören yönetmelik hükmü özellikle önemlidir. Çünkü bu kararlar birlikte, üzerinde ciddi tartışmalar bulunan kimyasal kastrasyon yaptırımına son verilmiştir.

Fonksiyon gaspı niteliğindeki işlemlerin yok hükmünde olduğu kabul edilmekle birlikte, Danıştay kararlarında bu tür işlemler için yokluk tespiti yapılmaksızın iptal kararı verildiği görülmektedir.

Uygulamada bazen kanunla düzenlenmesi gereken konularda, kanun tarafından idareye düzenleyici işlem yapma yetkisi verildiği ve Anayasaya aykırı olan bu kanun hükümlerinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi, yükseköğretim kurumları öğrencilerinin ve yükseköğretim kurumları görevlilerinin disiplin işlerinin yönetmelikle düzenlenebileceğini öngören kanun hükümlerini iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesinin bu kararlarında “fonksiyon gaspı” ifadesi açıkça kullanılmamış olsa da kanaatimizce, kanunla düzenlenmesi gereken bir alanda kanun koyucunun idareye düzenleyici işlem yapma yetkisi tanınması da fonksiyon gaspı olarak değerlendirilmelidir. Başka bir ifadeyle, fonksiyon gaspı, yasama organı tarafından da gerçekleştirilebilir.

Yetki gaspı, resmi sığata sahip olmayan bir kimsenin idare adına işlem yapmasıdır. Uygulamada yetki gaspı örneklerine çok sık rastlanmamaktadır. Yetki gaspı ile yapılan işlemler yok hükmünde olmakla birlikte, bazı durumlarda bu işlemlerin yok hükmünde olduğunun yargı kararıyla tespit edilerek iptal edilmesi gerekmektedir.

Yetki tecavüzü, bir kimsenin resmi sıfat taşımasına rağmen, yetkisiz olarak idari işlem yapmasıdır. Yetki tecavüzü ile yapılmış olan işlem, hukuka aykırı olmakla birlikte yok hükmünde sayılmaz. Ancak yetki tecavüzünün ağır ve bariz olması durumunda işlem yok hükmünde sayılır. Her iki durumda idari işlemin yargı kararıyla iptal edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Açdoğuran, S. B. (2000). İdare hukukunda yetki ve imza devri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1-2), 391-402.
- Aghabalaie Fanid, N. (2023). Vali ve kaymakamın kolluk yetkileri. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 53-74.
- Akyazan, E. A. (2009). Maddi açıdan idari işlemler. *TBB Dergisi*, (85), 220-240.
- Akyılmaz, B., Sezginer, M., & Kaya, C. (2024). *Türk idare hukuku*. Ankara: Seçkin.
- Atay, E. E. (2022). *İdare hukuku*. Ankara: Seçkin.
- AYİM, 2. D, T. 5.3.1997, E. 1997/63, K.1997/174. www.kazanci.com.tr
- AYİM, 3. D, T. 25.2.2004, E. 2003/72, K. 2004/231. www.kazanci.com.tr
- AYM, T. 7.4.2015, E. 2014/100, K. 2015/6. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2015/6?EsasNo=2014%2F100>
- AYM, T. 8.9.2022, E. 2022/54, K. 2022/99. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2022/99>
- Candan, T. (2011). *Açıklamalı idari yargılama usulü kanunu*. Ankara: Adalet.
- Çağlayan, R. (2023a). *İdare hukuku dersleri*. Ankara: Adalet.
- Çağlayan, R. (2023b). *İdari yargılama hukuku*. Ankara: Seçkin.
- Danıştay, 10. D, T. 17.9.2020, E. 2016/12975, K. 2020/3048, <https://psikiyatri.org.tr/uploadFiles/8122020192753-D-10-Kismen-iptal-kismen-ret.pdf>
- Danıştay, 10. D, T. 21.1.1992, E. 1991/1213, K. 1992/73. www.hukukturk.com
- Danıştay, 10. D, T. 21.5.2019, E. 2019/7924, K. 2019/4209. www.hukukturk.com
- Danıştay, 12. D, T. 16.6.2008, E. 2008/1919, K. 2008/3714. www.hukukturk.com.tr
- Danıştay, 12. D, T. 26.3.2007, E. 2006/3521, K. 2007/1413. www.hukukturk.com.tr
- Danıştay, 12. D, T. 27.2.2006, E. 2003/4043, K. 2006/630. www.hukukturk.com
- Danıştay, 12. D, T. 3.10.2018, E. 2016/7512, K. 2018/3400. www.hukukturk.com.tr
- Danıştay, 12. D, T. 8.2.2001, E. 1999/3488, K. 2001/392. www.hukukturk.com.tr
- Danıştay, 2. D, T. 23.11.2021, E. 2021/181, K. 2021/4385. www.hukukturk.com.tr
- Danıştay, 5. D, T. 19.3.1999, E. 1996/315, K. 1999/740. www.hukukturk.com.tr
- Danıştay, 5. D, T. 26.1.1995, E. 1991/3136, K. 1995/454. www.hukukturk.com
- Danıştay, 5. D, T. 28.4.1982, E. 1979/6789, K. 1982/5317. www.hukukturk.com.tr
- Danıştay, 5. D, T. 28.5.1998, E. 1995/3768, K. 1998/1656. www.kazanci.com.tr
- Danıştay, 5. D, T. 30.10.1996, E. 1995/4052, K. 1996/3262. www.kazanci.com.tr
- Danıştay, 6. D, T. 16.3.2004, E. 2002/5591, K. 2004/1595. www.hukukturk.com
- Danıştay, 8. D, T. 13.3.2013, E. 2010/3000, K. 2013/1929. www.kazanci.com.tr
- Danıştay, 8. D, T. 26.11.2013, E. 2013/5211, K. 2013/8692. www.kazanci.com.tr
- Danıştay, 8. D, T. 7.7.2006, E. 2006/970, K. 2006/2893. www.kazanci.com.tr
- Danıştay, İDDK, T. 20.11.2012, E. 2008/2358, K. 2012/2133. www.kazanci.com.tr

- Danıştay, İDDK, T. 4.11.2010, E. 2010/2072, K. 2010/1467. www.kazanci.com.tr
- Demirkol, S. (1998). İptal davasında idari işlemin beş unsuru. *Sayıştay Dergisi*, (29), 65-89.
- Derdiman, R. C. (2010). *İdare hukuku*. Bursa: Alfa Aktüel.
- Gözler K. (2019). *İdare hukuku Cilt-I*. Bursa: Ekin.
- Gözler, K., & Kaplan, G. (2022). *İdare hukukuna giriş*. Bursa: Ekin.
- Gözübüyük, A. Ş., & Tan, T. (2017). *İdare hukuku Cilt-II*. Ankara: Turhan.
- Günday, M. (2017). *İdare hukuku*. Ankara: İmaj.
- İbrahim, A. (2021). Modern toplumlarda hukuk devleti: Siyasal meşrulaştırma aracı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 233-56.
- Kalabalık, H. (2021). *İdare hukuku dersleri Cilt- II*. Ankara: Seçkin.
- Kalabalık, H. (2022). *İdari yargılama usulü hukuku*. Ankara: Seçkin.
- Ulusoy, A.D. (2021). *Yeni Türk idare hukuku*. Ankara: Yetkin.
- Varkal, E. (2022). Kamu görevlileri disiplin hukukuna hâkim olan temel ilkeler. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 74-86.
- Yargıtay, İBK, T. 13.12.1985, E. 1985/4, K. 1985/9. www.kazanci.com.tr
- Yayla, Y. (2009). *İdare hukuku*. İstanbul: Beta.
- Yıldırım, T., Yasin, M., Kaman, N., Özdemir, H. E., Üstün, G., Çakır, H. M., & Oktay Tekinsoy, Ö. (2020). *İdare hukuku*. İstanbul: On İki Levha.
- Zabunoğlu, K.Y. (2012). *İdare hukuku Cilt-I*. Ankara: Yetkin.

II. MEŞRUTİYET’İN İLANINDA CEMİYET’İN MANASTIR MERKEZİ VE MİRALAY SADIK BEY’İN ROLÜ¹

Umut Depe²

Öz

Balkan Savaşları’na kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan ve Makedonya bölgesinin üç büyük şehriden biri olan Manastır, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Meşrutiyet mücadelesi verdiği önemli şehirlerden de birisiydi. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti teşkilatlanması içinde yer alan bir heyet-i merkeziye bulunmaktaydı. Enver Bey’in gayretleriyle kurulan bu merkezin başkanlığına Manastır’da Üçüncü Ordu bünyesine bağlı, On Üçüncü Süvari Alay Komutanı Miralay Sadık Bey getirilmişti. Miralay Sadık Bey’in başkanlığındaki bu merkez, Meşrutiyet davasına olan inancı, çalışkanlığı ve gözü pekliği sayesinde Cemiyet’in en aktif merkezi olmuştur. Resneli Niyazi, Eyüp Sabri Beyler gibi Meşrutiyet kahramanları ile Çolak İbrahim Bey ve Atıf Bey gibi Cemiyet fedailerini bu merkezin emrinde, hareket etmişlerdir. Netice olarak Meşrutiyet topları Osmanlı topraklarında ilk kez bu şehirde atılmıştır. Bu çalışmada İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ve yürüttüğü II. Meşrutiyet hareketinin, Manastır’da nasıl örgütlenip çalıştığı, Miralay Sadık Bey’in ve Cemiyet’in Manastır merkezi tarafından yapılan faaliyetlerin önemi, yöntemi ve Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesine olan katkıları incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Manastır, Miralay Sadık Bey, Resneli Niyazi Bey.

THE BITOLA CENTER OF THE COMMITTEE AND THE ROLE OF MIRALAY SADIK BEY IN THE DECLARATION OF THE II. CONSTITUTIONAL RULING

Abstract

Until the Balkan Wars, Bitola, which was within the borders of the Ottoman Empire and one of the three major cities in the Macedonian region, was also one of the important cities where the Union and Progress Society fought for the Constitutional Monarchy. There was a central board affiliated to the Union and Progress Society here. Miralay Sadık Bey, Commander of the Thirteenth Cavalry Regiment affiliated to the Third Army in Bitola, was appointed as the chairman of this center, which was established through the efforts of Enver Bey. This center, headed by Miralay Sadık Bey, became the most active center of the Society thanks to his belief in the Constitutional Monarchy cause, his diligence and his courage. Constitutional Monarchy heroes such as Resneli Niyazi and Eyüp Sabri Bey and Society devotees such as Çolak İbrahim Bey and Atıf Bey acted under the command of this center. As a result, the Constitutional Monarchy cannons were fired for the first time in Ottoman territory in this city. In this study, it will be attempted to examine how the Committee of Union and Progress and the Second Constitutional Monarchy movement it carried out were organized and worked in Bitola, the importance and method of the activities carried out by Miralay Sadık Bey and the Bitola center of the Society, and their contributions to the re-declaration of the Constitutional Monarchy.

Keywords: II. Constitution, Committee of Union and Progress, Bitola, Miralay Sadık Bey, Resneli Niyazi Bey.

¹ Bu makale, 2024 yılında, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında, Prof. Dr. Nurgün Koç danışmanlığında hazırlanan “Miralay Sadık Bey’in Askeri ve Siyasi Hayatı (1860-1941)” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, umutdepe@hotmail.com, ORCID: 0009-0008-6266-1863.

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin: Depe, U. (2025). II. Meşrutiyet’in ilanında Cemiyet’in Manastır merkezi ve miralay Sadık Bey’in rolü. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 5(1), 66-77.

DOI: 10.63233/kbuiibfdergisi.1673533

GİRİŞ

II. Meşrutiyet'i hazırlayan olay ve olguların başında, 1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet'e rağmen, amacına ulaşamayan anayasa girişimi vardır. Batı ülkelerinde anayasa kavramı keyfilikten uzak, sınırlandırılmış ve özgürleştirilmiş bir düzeni temsil eden ulvi bir mana kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de bu tür bir anlam kazanan anayasa hareketi Kanun-i Esasi ve şarta bağlanmış yönetim düzeni anlamına gelen Meşrutiyet kavramlarını doğurmuştur (Vatandaş, 2008: 48). Osmanlı aydınlarının bu kavramlar üzerinden verdiği mücadele 1876 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlanmıştır. 1878 yılında Sultan II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi askıya alması ise Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vuracak olan ilk ve en büyük siyasi örgütün yani İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasına neden olmuştur. Sultan, birkaç yıl içinde bu oluşumu ülke sınırları içinde etkisiz hale getirmiş olsa da Cemiyet yurt dışı örgütlenmesiyle faaliyetlerini sürdürmüştür (Tunaya, 1989: 7).

Meşrutiyet'in tekrar ilanına giden süreçte diğer önemli bir gelişme ise Makedonya sorunu³ ile ilgilidir. Çok çeşitli etnik ve dini unsurların yer aldığı bir bölge olan Makedonya, Vilayet-i Selase olarak adlandırılan Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden oluşuyordu. Bölgede 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan ve 1885 Filibe İsyanıyla artan komitacılık faaliyetleri bölgeyi patlamaya hazır bir barut fıçısı haline getirmişti (Artuç, 2008: 45). 1902 yılında başlayan Makedonya ayaklanmaları sonucu bölgede, Avrupa devletlerinin talebi sonucu kurulan umumi müfettişlik, karma polis ve jandarma teşkilatı gibi yapılar ile adli ve mali ıslahatlar, bölgede yaygınlaşan komitacılık yöntemlerinin yerini dolduracak bir çözüm bulamamıştı (Koloğlu, 2005: 291).

Makedonya bölgesinde Osmanlı Devleti'nin karşısında Arnavut, Bulgar ve Rum unsurlar, milletlerarası desteği sağlamak ve uyruğu olmak istedikleri devlete bağlanmak amacıyla nüfuz mücadelesi veriyordu (Küçükılınç, 2018: 37). Makedonya'da böyle bir ortam mevcutken bölgede yaşayan Türk-Müslüman unsurlar da soruna müdahil olarak örgütlenme çalışmalarına başlamış ve zamanla sayıları artmıştır. Bu örgütlenmeler içinde en önemlisi ise 1906 yılında Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'dir. Bu hareket kısa sürede Makedonya ve Balkanlar içinde yayılmış, önce Manastır sonra ardı ardına, Üsküp, Drama, Ohri, Resne, Edirne ve Serez şubeleri ile teşkilatlanmıştır (İlkin ve Tekeli, 1980: 51).

Bölgede bulunan Üçüncü Ordu'ya mensup subaylar tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, yurt dışında bulunan siyasi mültecilerle temas kurmuş, yapılan görüşmelerin ardından 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında yurt içi ve yurt dışı muhalefetin birleştiği bir oluşum haline gelmiştir (Zürcher, 2020: 115). Bu oluşumun amacı ise, II. Abdülhamit yönetimini anayasa ve meclis ile sınırlamak, bu sayede toprak kayıplarını durdurup devleti kurtarmak, ayrıca hürriyet, eşitlik ve adaleti imparatorluğun bütün unsurları arasında tesis etmektir (Tansu, 2020: 35).

Söz konusu subayların II. Abdülhamit yönetimine kırgınlıklarını ve devrim için motivasyonlarını artıran başka birtakım nedenler de vardır. Bu subaylar, 1905 Rus İhtilali ve İran'da kurulan meşruti yönetimden etkilenmişler, ayrıca Rumeli topraklarında Avrupa müdahalesinin artması, zaten ulusçu bir ideolojiye sahip bu eğitilmiş subayların milliyetçi hislerinin yükselmesine sebep olmuştur. Bunların yanında Makedonya bölgesinde karşılaştıkları Avrupalı subayların, kılık kıyafet ve maddi durumlarının iyiliği, buna karşılık kendi maaşlarının azlığı ve düzensiz ödenmesi,

³ Makedonya bölgesinde Müslüman ve gayrimüslim nüfusu neredeyse yarı yarıyaydı. Hristiyan çoğunluk ise Bulgarlardan oluşuyordu. Bulgarlar 1897'den itibaren bölgenin kendilerine ait olduğunu öne sürerek bölgede yoğun bir komitacılık faaliyetine başlamışlar, diğer unsurları sindirerek Avrupa kamuoyuna propaganda usulleriyle seslerini duyurmaya çalışıyorlardı. Avrupa ise bu bölgenin er geç Osmanlı yönetiminden çıkacağını öngörüyor, bölgenin kaç bölüme ayrılacağı ve kimlere pay edileceği sorunu Batılı zihinleri meşgul ediyordu. Osmanlı Devleti ise bölgede egemenliğini devam ettirebilmek için asayişini sağlıyor görüntüsü vermeye çalışıyordu (Akşin, 2017:88-89).

terfi ve atamalarda rejime bağlı alaylı subaylara öncelik tanınması gibi göz ardı edilemeyecek detaylarda bulunmaktaydı (Akşin, 2017: 88-89).

Çalışmamızda bu meseleler içinde ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve yürüttüğü II. Meşrutiyet hareketinin, Manastır'da nasıl örgütlenip çalıştığı, Miralay Sadık Bey'in ve Cemiyet'in Manastır merkezi tarafından yapılan faaliyetlerin önemi, yöntemi ve Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesine olan katkıları incelenmeye çalışılacaktır.

MİRALAY SADIK BEY

Miralay Sadık Bey⁴, II. Meşrutiyet ilan edildiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır merkezinin başkanlık görevindeydi. Sadık Bey, Harbiye'den 1882 yılında süvari mülazımı olarak mezun olmuş, aynı okulda bir dönem süvarilik, kılıç talimi, Fransızca ve resim dersleri vermiş, Suriye ve Trablusgarp'ta çeşitli birliklerde görev aldıktan sonra Manastır'da bulunan Üçüncü Ordu'ya bağlı Onüçüncü Süvari Alay Komutanlığı'na tayin olmuştur (Bozkurt, 2022: 200).

O esnada tüm Makedonya bölgesinde olduğu gibi Manastır'da da İttihat ve Terakki mensubu subaylar aktif olarak siyasi faaliyetlerde bulunuyor, ordu-halk bütünleşmesini sağlayarak Cemiyet'e siyasal güç kazandırıyorlardı. Bu subaylar genç ve muhalif oldukları için "Jön Türk" olarak anılmışlardır. Bu subayların çoğu 1878-1883 gibi yakın bir zaman aralığında doğmuştur. Bu durum, aynı zamanda onların birbirlerini askeri okullardan ve ordu içinden tanıdıkları anlamına da gelmektedir. Zürcher, Sadık Bey'i Manastır'daki bu subaylar arasında "şaşırtıcı bir istisna" olarak tanımlamış ve Sadık Bey'i Manastır'daki subayların ağabeyi ve koruyucusu olarak göstermiştir (Zürcher, 2015: 158).

Cemiyet, alınan karar gereği binbaşı rütbesinin üstündeki subayları üyeliğe kabul etmiyordu. Bu uygulamadan Sadık Bey istisna edilmişti. Çünkü Sadık Bey, göreve başladığı andan itibaren Harbiye mezunu mektepli bir subay olması, yaşça olgunluğu, ağır başlı tavırları ve sakin tabiatı ile dikkat çekmiş, üstelik Saray'ın adamı olmadığını da çevresine ispatlamıştı. Bu nedenlerle Manastır'daki bütün subayların saygısını ve sevgisini kazanmıştı (Şakir, 2011: 79).

Miralay Sadık Bey'in Cemiyet'e alınışı hakkında Kâzım Karabekir hatıratında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Karabekir, Sadık Bey'den Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın şöhretli lideri diye söz ederek, kendi çabalarıyla Cemiyet'e alındığını söyler. Sadık Bey'i askeri makamında ziyaret ederek güven ve samimiyetini kazandığını, Fransızca felsefe kitapları okuyan Sadık Bey'e bir takım askeri eserler vererek mesleki konuda kendisini geliştirmesinin ileride lazım olacağını söylediğini belirtir. İkili ilişkilerinin olgunlaştığı anda ise Enver Bey'e giderek Cemiyet'e alınması hakkındaki kararını bildirdiğini ve Enver Bey'in de uygun gördüğünü kaydeder (Karabekir, 2011: 114).

Karabekir, daha sonraki görüşmelerinde Sadık Bey'i ikna etmek için aralarında geçen şu diyalogu aktarır:

"Sadık Bey'i ziyaretimde devletin ve milletin durumu hakkında hasbıhal ettik. Makedonya'da Türk olmayan unsurların faaliyetlerinin arkalarında duran devletler sayesinde arttığını ve o devletlerin askeri durumlarının bizden iyi olduğunu söyledikten sonra, halimiz ne olacak? Bu iş nereye varacak? Diye sordum. Sadık Bey ise cevaben, kurtuluş göremediğini ve kaçınılmaz sondan ülkeyi kurtaracak hiçbir kuvvetin olmadığını söyledi. Ben ise böyle bir kuvvet varsa katılır mısınız? Diye sordum. Bu kuvvetin istibdadı yıkıp meşrutiyeti ilan etmek için ordunun da içinde bulunduğu

⁴ Miralay rütbesiyle emekli olduğundan dolayı, tarihimizde Miralay Sadık Bey olarak bilinmektedir. Manastır'da Onüçüncü Süvari Alay Komutanlığı ve Cemiyet'in Manastır merkezi başkanlığı görevlerini yürüttüğü sırada ise kaymakam (yarbay) rütbesinde bulunmaktaydı (Gazel, 2022:1).

güçlü bir cemiyet olduğunu söyledim. Sadık Bey ise böyle saygın bir cemiyet varsa eğer, size olan güven ve samimiyetinden dolayı derhal girerim dedi. Daha sonra üyelik ve yemin merasimi ile ilgili ayrıntıları konuştuk.” Karabekir, Sadık Bey'in yemin merasiminin Nuri Bey'in evinde yapıldığını ve törene bizzat Enver Bey tarafından götürüldüğünü de eklemektedir (Karabekir, 2011: 115).

Enver Bey ise anılarında 1907 Nisanı'na kadar Manastır merkezini Kâzım Bey ile beraber idare ettiklerini, fakat işlerin artmasından dolayı zorlandıklarını ve bu sebeple Sadık Bey'in idare azası olarak Cemiyet'e alınmasını münasip gördüklerini söyler (Erdoğan, 1991: 72-73).

Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdikten sonra Manastır merkezinin başkanlığına atanmıştır.⁵ Sadık Bey, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar tedbirli bir ihtilalci gibi hareket etmiş, davası uğruna her türlü fedakârlığı göze alarak çalışmış ve bu suretle Cemiyet içinde büyük bir nüfuz sahibi olmuştur. Sadık Bey'in Meşrutiyet'e giden süreçte en büyük dayanak noktalarından birisi de Manastır'da yer alan avcı taburları teşkilatı olmuştur. Zira bu teşkilat, başlarındaki subaylar ile beraber Cemiyet'e girmiş olduklarından dolayı Sadık Bey'in emrinde hareket ediyorlardı (Asım, 1934).

Sadık Bey'in Manastır bölgesinde ve Cemiyet içinde nüfuzunun oluşmasında, bölgede o zamanlar etkili bir tasavvufi akım olan Melamiliğin de⁶ etkisi vardır. Sadık Bey'in Melami olması, Cemiyet'e ait fikirlerin mistik bir zihniyetle yayılmasında yardımcı olmuştur (Kuran, 1945: 162). Manastır şehrinde Arnavutlar ve Bektaşilerin çoğunluğu teşkil etmesi ve son dönem Melamiliğinin kurucusu Muhammed Nuru'l-Arabi'nin Manastır'a yerleşerek Melamiliği yaygınlaştırmasının da etkisi vardır. Bu sebeplerle Ordu içindeki Melami subaylar Sadık Bey'in etrafında yer almışlardır (Küçükkılınç, 2018: 125).

MANASTIR MERKEZİ'NİN FAALİYETLERİ

Cemiyet, Selanik'te örgütlenip güçlendikten sonra Üçüncü Ordu'nun görev mntıkasına giren Kosova ve Manastır vilayetlerinde de teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Manastır örgütlenmesinde Enver Bey'in büyük rolü ve emeği vardır. Enver Bey'in bu konudaki en büyük şansı ise teşkilatlanma konusunda yetenekli bir isim olan Kâzım Karabekir ile birlikte çalışmış olmasıdır (Çavdar, 1991: 28).

Enver Bey hatıratında 1906 Eylül'ünde Selanik'te bulunduğu sırada, amcası Halil Bey vasıtasıyla Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nden haberdar olduğunu ve Hakkı Bey (Hâfız Hakkı Paşa) ile görüştüğünden sonra Cemiyet'e katıldığını söyler. Ardından Manastır'da bir şube kurup teşkilatlanmak maksadıyla harekete geçtiğini bunun için de işe en güvendiği arkadaşlarından başladığını belirtir. İlk olarak o sırada bölgede bulunan Erkân-ı Harb Reisi Hasan Bey'in muvafakatını aldığını ve ardından batarya komutanı Yüzbaşı Kâzım (Karabekir) Bey ile görüştüğünü ve bölgede Bulgarlar gibi çalışacak bir komite kurmayı teklif ettiğini aktarır. Üçünün birleşerek, program ve teşkilatlanma hususunda Selanik'ten Talat Bey'in destek ve talimatlarını alarak çalışmalara başladıklarını söyler (Cengiz, 1991: 61-64).

Kâzım Karabekir ise Manastır Merkezini “*rehberim*” dediği Enver Bey ile beraber kurduklarını doğrular. 30 Kasım 1906 tarihini ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Manastır Merkezi'nin

⁵ Manastır'da “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, Vilayet Heyeti Merkeziyesi” olarak çalışan ve bu adla beyanname yayınlayıp talimatlar gönderen bir oluşum vardı. Bu oluşumun merkez kadrosunda şu isimler vardır: Başkan: Süvari Kaymakamı Sadık Bey. Üyeler: Binbaşı Remzi Bey, Yüzbaşı Habip Bey, Topçu Üsteğmeni Yusuf Ziya Bey, Piyade Üsteğmen Tevfik ve Tercümanı Fahri Beyler (Aydemir, 1993:274).

⁶ Melamilik: IX. Yüzyılda Horasan'da ortaya çıkmış tasavvufi bir anlayıştır. XIX. yüzyıl sonlarında Nurül-Arabi tarafından kurulan üçüncü devre Melamiliği, Osmanlı elit tabakası içinde yayılmıştır (Ocak, 2014:815).

kuruluş tarihi olarak verir. Enver Bey ile beraber Selanik'te bulunan merkez-i umumiye bildirmek üzere, beş maddelik bir program tespit ettiklerini söyler (Karabekir, 2011: 85).

Karabekir, Cemiyet'in Manastır'da uygulayacağı çalışma prensiplerini ise üç madde ile şöyle özetler: *"Cemiyet üyeleri, kendisi gibi bildiği ve güvendiği herkesi cemiyete alacak. Manastır garnizonunda görev alan bütün subaylar arasında bir sevgi vücuda getirilecek. Genç subaylar tarafından bütün köyler aydınlatılıp bilgilendirilecek ve durumu kavrayabilecek kişiler cemiyete ithal edilecek"* (Karabekir, 2011: 322).

Manastır, uzun süreden beri Bulgar çetelerinin cirit attığı, komitacıların teşkilatlı yapıları ve faaliyetleriyle halk üzerinde olumsuz etkiler uyandırdığı bir vilayetti. Gerek çatışmalarda gerekse başka yöntemlerle ele geçirilen Bulgar çeteciler, ellerinde silah, bomba, komita kimliği gibi delillerle yakalandıklarında dahi, konsolosluk veyahut bağlı olduğu komita sayesinde serbest kalıyor ve tekrar komitacılık eylemlerine devam ediyordu (Şakir, 2014: 176). Bu ortam İttihatçıların da komitacılık eylemlerine yönelmesine yol açmıştır. Buradan hareketle denilebilir ki hukukun işlemediği bir düzen İttihatçı komitacılığı doğurmuş, İttihatçıları adaleti kendi kendilerine tesis etmeye zorlamıştır (Küçükılınç, 2018: 45).

Cemiyet'in teşkilatlanması ilerleyip önem kazanmaya başlayınca II. Abdülhamit bürokrasisi de karşı faaliyete geçip bölgeye hafiyeler göndermeye başladı. Cemiyet'in büyümesi ilk olarak Müfettiş-i Umumi Hüseyin Hilmi Paşa'nın dikkatini çekmiş *"Bulgar, Ulah ve Rum çeteleri yetmiyormuş gibi başıma bir de Müslüman çeteleri mi çıkacak"* diye çevresine serzenişte bulunarak, tahkikat için Kruşova'ya Polis Müfettişi Sami Bey'i yollamıştır. Bu sırada Cemiyet erkânı da harekâtı takip etmiş ve Sami Bey'in öldürülmesine karar vermişti. Bu karar, Sadık Bey tarafından gönderilen bir mülazım ile Kruşova'ya ulaştırılmış ve suikast görevi üçüncü avcı taburundan Müfreze Kumandanı İbrahim Bey'e (Çolak İbrahim Bey) verilmiştir. Polis Müfettişi Sami Bey, İbrahim Bey tarafından öldürülmüştür (Karabekir, 2011: 323-324). Bu girişim, bölgede istihbarat toplayarak Cemiyet üyelerinin isimlerini ve faaliyetlerini raporlayan Müfettiş Sami Bey'in Cemiyet'i deşifre etmesini engellemiş ve Meşrutiyet'e giden sürecin devamını sağlamıştır (Bilgin ve Kayabaşı, 2022: 1638).

Cemiyet'in faaliyetleri, tamamen komitacılık usulleriyle sınırlı değildi. Manastır ve çevresine dışarıdan düzenli olarak gazete getirtilememesi sebebiyle, bir matbaa kurulması ve o vakte kadar da el yazısı ile bir gazete yayımlanması Manastır heyet-i merkeziyesince kararlaştırılmıştı. Bu gazetenin ismi *"Neyyir-i Hakikat"* idi. Gazetenin metni ise Sadık Bey tarafından temize çekilmekteydi (Cengiz, 1991: 78). İhtilal gazetesi niteliği taşıyan bu gazete, hürriyet ve yenilik fikirlerinin geniş çevrelere yayılması için hizmet ediyordu (Simavi, 1979: 195). Meşrutiyet'in ilanından sonra da etkin bir şekilde yayınlarını sürdürdüğü anlaşılan bu gazetenin, Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'den önceki nüshalarına rastlanmamıştır (Nizamoglu, 2011: 102). İ.H.Uzunçarşılı, Neyyir-i Hakikat'in Meşrutiyet'in ilanından önce gizli olarak dokuz nüsha yayınladığını, sonrasında ise neşriyatını açık bir şekilde yaptığını belirtmiştir (Uzunçarşılı, 1956: 123). 30 Mayıs 1911 tarihli nüshasını incelediğimiz gazetenin üzerinde *"Tarih-i Tesisi: 8 Mart 1324"* (kuruluş tarihi: 21 Mart 1908) ibaresini gördüğümüzden bu tarihte kurulduğunu anlıyoruz.⁷

II. Meşrutiyet'in ilanına öncülük eden ünlü isimlerden biri olan Resneli Niyazi Bey de Manastır merkezine bağlıydı. Niyazi Bey, Harbiye mezunu olup Meşrutiyet'ten önce kolağası rütbesiyle Resne'de bulunan üçüncü tabur komutanlığına vekâleten bakmaktaydı (Uzunçarşılı, 1956: 107). Meşrutiyet'in ilanından sonra Hatırat-ı Niyazi adı altında anılarını yazmıştır. Niyazi Bey

⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), YB.021-115-8.

hatıratında, Meşrutiyet'e giden süreçte Manastır merkezi bünyesinde yaptığı faaliyetleri detaylı olarak vermektedir

Daha çok komitacı faaliyetleriyle bilinen Niyazi Bey'in Manastır çevresinde yer alan Debre, Ohri, Resne, İstroga ve Prespe kasabalarına ve bu mıntıkada yer alan Hristiyan köylerine dağıtılmak üzere Bulgarca yazdığı bir beyanname dikkat çeker. Niyazi Bey beyannamesinde özetle; Makedonya halkına yardım vaadinde bulunan Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan devletlerinin amacının bölge halkını birbirine düşürmek olduğunu söyler. Ülkede kötü gidişatın sorumlusu olarak istibdat idaresini gösteren Niyazi Bey, hürriyetin ardından bütün azınlıkların din ve ırk farkı olmadan kardeşlik ve adalet ile bir arada yaşayacağını garantisini verir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de bu gaye ile kurulduğunu söyler. Niyazi Bey beyannamesinin kimi yerlerinde ise bu vatanın kendilerine ait olduğunu, dışarıdan karıştırmak isteyenlere destek verenlerin pişman olacağını, başka gayelere kapılanlara müsaade edilmeyeceğini ve bu dava için ölmeye hazır olduklarını da tehditvari sözlerle belirtir (Niyazi Bey, 2020: 132-134). Niyazi Bey, yayınladığı beyannameyi Manastır merkezine de göndermiş ve cevaben girişimin yerinde olduğu, kalp kazanmak ve amaçlarını ifade etmek açısından çok münasip bir hareket olduğuna vurgu yapılmıştır (Niyazi Bey, 2020: 142).

Manastır merkezinin faaliyetleri içinde diplomatik girişimler de bulunmaktaydı. Niyazi Bey'in aktardığına göre, Reval'de İngiltere Kralı ve Rus Çarı'nın Osmanlı Devleti'nin parçalanması için bir görüşme yaptıkları duyulmuş ve Cemiyet'in iç siyasetteki gücünü göstermek amacıyla Manastır'daki konsolosluklara Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır merkezi imzalı bir beyanname verilmiştir. Bu beyanname: Öncelikle veriliş amacı olarak Makedonya'nın sorunlarını ve gerçeklerini arz etmek, çözüme gidecek yolları belirtmek olduğu yazar. Yabancı devletlerin takındığı tavır ve gösterdiği çözüm yollarının ise uygulanması imkânsız yöntemler olduğu belirtilir. Bu durumda kendi vatanlarının sorunlarını ve çözümlerini en iyi kendilerinin bileceğini ve söz söylemeye ancak kendilerinin hakkı olduğu vurgulanmıştır (Niyazi Bey, 2020: 74).

1908 yılının ortalarına gelindiğinde Cemiyet, Selanik ve Manastır merkezlerinin faaliyetleri neticesinde örgütlenmesini tamamlamış olmasına rağmen, II. Abdülhamit'in karşısına çıkmak için şartların henüz olgunlaşmadığını düşünüyordu. Onları devrim için harekete geçiren olay ise 1908 Haziran'ında gerçekleşen Reval Görüşmeleri olmuştur. Reval'de İngiltere ve Rusya arasında yapılan bu görüşme, aslında Almanya'ya karşı birleşmek için aralarındaki sorunları çözmeye yönelikti. Bu bağlamda Makedonya sorununun da yabancı denetimini esas alacak şekilde çözülmesi gündeme gelmiştir (Zürcher, 2020: 116). Cemiyet ise bu gelişmeler üzerine harekete geçmeye karar vermişti. Zira onlara göre, Makedonya'ya yapılacak bir yabancı müdahalesi hem İmparatorluğun bölünmesine yol açacak hem de Cemiyet'in bölgedeki eylemlerini sürdürmesine engel olacaktı. Bu düşünceden hareketle başlayan olaylar bir devrime dönüşecek ve bunun fitili ise Resne'de Niyazi Bey tarafından ateşlenecekti (Kansu, 2002: 121).

Niyazi Bey, Resne'den yaklaşık yüz elli kişilik silahlı birlikle dağa çıkarak ihtilali başlatmıştır. Niyazi Bey hatıratında 28 Haziran 1908'de harekete geçmeye karar verdiğini, konuyu ilk olarak bulunduğu bölgedeki hükümet yetkililerine açtığını ve kendilerine *"daha önce Avusturya ile kozunu paylaşan Rusya, bu sefer de İngiltere ile anlaşmıştır. Bu sebeple vatan büyük bir tehlike altındadır."* Diyerek durumun vahametini belirttiğini aktarır (Niyazi Bey, 2020: 91). 3 Temmuz Cuma günü yola çıkmayı kararlaştırdıklarını ve Manastır merkezini bu karardan haberdar ederek gerekli izin ve desteği istediklerini söyler (Niyazi Bey, 2020: 95). Manastır'dan beklenen haber gelince, belirttiği tarihte, herkesin Cuma namazında bulunduğu bir vakitte dağa çıkmak için yola koyulduklarını belirtir (Niyazi Bey, 2020: 103). Niyazi Bey aynı gün Yıldız Sarayına, Rumeli Umumi Müfettişliğine, Manastır Valiliğine, Jandarma Alay ve Tabur Komutanlığına ve Resne Nahiye Müdürlüğüne, hürriyetin ilan edilmesini isteyen beyannameler göndermiştir (Niyazi Bey, 2020: 109).

Resneli Niyazi Bey'in isyana kalkıştığı haberinin payitahta ulaşmasıyla II. Abdülhamit, meşrutiyet hareketinin tahmininden daha çok ilerlediğini anladı. Tarihçi kimliğiyle de bilinen Gazeteci Samih Nafiz Tansu'nun aktardığına göre, isyan haberi saraya ulaştığında II. Abdülhamit Rumeli Müfettiş-i Umumisi Hüseyin Hilmi Paşa'ya telgraf çekerek Cemiyet'in gerçek kuvvetini sormuştur. Gelen cevap ise şu olmuştur: *"arz ederim ki, bu bölgede benden başka herkes İttihatçıdır"* (Tansu, 2020: 36). Sultan, daha evvel Rumeli'deki karışıklıkların sınırlı bir grup tarafından yapıldığını ve bu faaliyetlerin istihbarat ve müfettişlik faaliyetleriyle giderilebileceğini düşünmüştü. Şimdi ise olayın büyüklüğü ve orduya başvurulması gerektiği anlaşılmıştı. Bunun için Makedonya'da bulunan ve en sadık paşalarından biri olan Şemsi Paşa'ya elindeki bütün olanaklarıyla isyanı bastırmasını emretmişti (Ahmad, 1999: 22).

Şemsi Paşa, II. Abdülhamit yönetimine bağlı, saygınlığı ve gücü bulunan alaylı bir paşaydı. Ayrıca padişah tarafından geniş yetkilerle donatılmıştı. Kâzım Karabekir, Şemsi Paşa'dan *"Cemiyet'in bir numaralı düşmanı"* olarak söz ederek, *"Eğer bu gelişinde cemiyetimize karşı ufacık bir hareketi görülürse Manastır mıntıkasında yok edilmesi için tertibat alacaktık"* demişti (Karabekir, 2011: 125). Şemsi Paşa'nın olası başarısı Cemiyet için çok fena sonuçlar doğuracak, Niyazi, Enver ve Sadık Beyler başta olmak üzere lider kadronun da hayatını tehlikeye sokacaktı. Nitekim Şemsi Paşa'nın Selanik'ten Manastır'a doğru hareket ettiği haber alınınca Cemiyet mensupları Manastır'ın dört tarafına dağıldılar. Şehirde Şemsi Paşa ve Saray aleyhinde büyük bir propaganda başladı. Bu propagandalarda Cemiyet'in nasıl bir gaye takip ettiği, Resneli Niyazi Bey'in sırf vatani kurtarmak için nasıl isyan ederek dağa çıktığı ve buna mukabil hükümetin nasıl inkılâp hareketlerini engellemeye teşebbüs ettiği vurgulanıyordu (Ragıp, 1935, 2 Temmuz).

Şemsi Paşa'ya karşı hiçbir şey yapılamayacağını gören Manastır merkezi başkanı Sadık Bey, hâlihazırda inkılâp için Şemsi Paşa'nın öldürülmesini en çok isteyenlerden biriydi ve bunun için fedai arayışına girmişti (Küçükılınç, 2018: 92). Dönemin yakın tanıklarından Gazeteci Yazar Mustafa Ragıp Bey, olayın üzerinden henüz otuz sene geçmeden 1935 yılında yayınladığı tefrikasında Sadık Bey'in girişimlerini şöyle anlatır:

"Sadık Bey, Cemiyet merkezinin uğraşları ve duvarlara yapıştırdığı beyannamelere rağmen Şemsi Paşa'nın öldürülmesi için fedai bölüğünden hiç kimsenin bu tehlikeli işe talip olmadığını görünce Nezir Bey'i yanına çağırdı. Ve genç teğmene katı bir tavırla şu emri verdi: Şemsi Paşa yoldadır. Bir fedai bul yahut kendin teşebbüs et! Paşa, yarın sabah mutlaka temizlenmelidir! (...) Nezir Bey, aynı zamanda hem kendi kumandanı hem de cemiyetin reisi vaziyetinde bulunan Sadık Bey'in bu emrine hiç itiraz etmeksizin itaat etti. Nezir Bey'in Manastır'dan ayrılmasından dört saat sonra Şemsi Paşa Manastır'da vurulmuştu" (Ragıp, 1935, 21 Temmuz).

Şemsi Paşa, 7 Temmuz sabahı geldiği Manastır'da Yıldız Saray'ı ile muhaberat etmek için girdiği postanenin kapısında, Cemiyet tarafından görevlendirilen genç bir zabıt olan Mülazım Atıf (Kamçıl) Bey tarafından vurularak öldürülmüştü (Tansu, 2020: 35). Aynı gün Manastır Valisi Hıfzı Bey, Şemsi Paşa'nın vurulduğunu, on beş dakika içinde vefat ettiğini ve suikastı gerçekleştirenin etrafta Şemsi Paşa'nın maiyetinde bulunan askerler ve diğer zabitan bulunduğu halde yakalanamadığını, Dâhiliye Nezareti'ne telgrafla bildiriyordu.⁸

Bu hadise aslında Cemiyet tarafından çaresizlikle atılan tehlikeli bir adımdı. Çünkü ordu mensubu bir Osmanlı paşasını öldürmek, müfettiş veya saray hafiyesi öldürmek gibi basit bir komitacılık eylemi değildi. Fakat her şeye rağmen oynanan kumar kazanılmıştı. Saray açısından bu önem ve yetkilerdeki bir paşanın suikasta kurban gitmesi büyük bir çöküntü ve ümitsizlik yaratırken, Cemiyet'te büyük bir moral ve motivasyon kaynağı olmuştur. Feroz Ahmad'a göre eğer Şemsi Paşa

⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR. 402.17.001.

bu suikasttan kurtulup Resneli Niyazi'nin üzerine gidebilseydi, isyanı kolaylıkla bastırarak güce sahipti (Ahmad, 1999: 22).

8 Temmuz akşamı Manastır merkezi, bir toplantı yaparak Atıf Bey'in yaptığı fedakârlık karşısında bütün Cemiyet'in şükran duygularının ifade edilmesine karar verir ve Sadık Bey Atıf Bey'e hitaben bir teşekkür mektubu yazar. Bu mektupta Sadık Bey, *"Büyük Fedai Kardeşimize"* başlığıyla şunları yazmıştır:

"Senin ismini yazmaktan şimdilik sakınıyoruz. Zaruri olarak bir müddet seni gizlemeye mecburuz. Allah'ın izniyle yakın bir zamanda bu millet, hürriyetini elde edince, senin makamın; milletin kalbi olacaktır (...) Hayatta iken milletin kendi eliyle yapacağı heykelini görecektir, bütün ümmetin bütün fertlerinin, senin önünde göstereceği sevgi, saygı ve teşekkürü kabul edeceksin. Sen, görevini yerine getirdin. Millet bu vakitten sonra senden artık bir vazife beklemeye (...). Asil kalbin rahat ve huzur içinde olsun. Millet sana karşı gelecek olan taarruzun karşısındadır. Ne dilersen ne arzularsan hepimiz canımız ve başımız üzere yerine getirmeye hazırız (...) Kardeşlerin kemali muhabbetle gözlerinden öperim" (Ragıp, 1935, 22 Eylül).

Şemsi Paşa'nın öldürülmesi, II. Abdülhamit'i önemli bir adamından yoksun bırakan bir darbe ve Niyazi Bey'i takibattan kurtararak Cemiyet'e nefes aldırarak önemli bir olay olsa da tek başına Meşrutiyet'in ilanını sağlayacak bir vaka değildi. Zira II. Abdülhamit henüz pes etmemiş, İttihatçı isyanını bastırmak için Şemsi Paşa'nın yerine Müşir Osman Paşa'yı Manastır'a göndermiş, aynı anda Selanik'e de asker sevkine başlamıştı. Bununla beraber Makedonya'nın üç büyük şehri olan Selanik, Manastır ve Kosova'da bulunan er ve subaylara bir nasihat heyeti göndermişti. Bu hamlelere karşılık Cemiyet de boş durmamış, üye alımını hızlandırarak kuvvetlenmeye devam etmiştir. Gönderilen nasihat heyeti ise dinleyici bulamamıştır (Uzunçarşılı, 1956: 111).

Maktul Şemsi Paşa'nın yerine vazifelendirilen Müşir Osman Paşa, 12 Temmuz'da Manastır'a gelmiş, fakat karşısında silah arkadaşlarının üzerine gitmek istemeyen emir dinlemez askerler ve güçlü bir İttihatçı organizasyonu bulmuştu. Diğer yandan II. Abdülhamit taraftarı yerel yöneticiler ise moralsiz ve ümitsizdi (Ahmad, 1999: 25). Bunun üzerine Osman Paşa şiddet kullanmadan, af ilan etmek gibi yumuşak usullerle Cemiyet'i dağıtmak, ayrıca Manastır'da bulunan Cemiyet yanlısı birlikleri Ohri tarafına sevk etmek istedi. Fakat yapmak istedikleri Cemiyet'in gözünden kaçmamıştı. Paşa'nın öldürülmesini isteyen fedailer bulursa da bu sefer suikast yerine kaçırılarak dağa kaldırılmasına karar verilmişti (Uzunçarşılı, 1956: 112).

Manastır merkezi tarafından bu iş için görevlendirilen Niyazi Bey, o sırada Eyüp Sabri Bey'in emrinde olan Ohri Milli Taburu'nun komutasını alarak Manastır'a gelmiş ve Müşir Osman Paşa'yı bulunduğu ikametgâhından alarak Resne'ye götürmüştür. Niyazi Bey, hatıratında Eyüp Sabri Bey ile beraber gerçekleştirdikleri bu olayı şöyle anlatır: *"Osman Paşa'nın evinden alınıp götürülmesi hakkında Cemiyet'in kararlaştırdığı plan elime ulaştı ve okuyup anlaşıldıktan sonra Manastır merkezinden gelen görevli zabıtların kılavuzluğu ile tatbikine geçildi.(...)Önce telgraf telleri kesildi, hükümet konağı kuşatılıp ele geçirildi.(...) Paşa'nın konağında nöbet tutan askerlerin silahlarını aldık.(...)Osman Paşa'ya ulaştığımızda kendisini saygıyla selamlayıp, Resne'ye götürerek misafir edeceğimizi söyleyerek elimizde bulunan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi imzalı mektubu kendisine verdik"* (Niyazi Bey, 2020: 233-234).

Bu arada Makedonya'nın her tarafındaki Cemiyet üyeleri II. Abdülhamit'in anayasayı tekrar yürürlüğe koyması için Saray'a telgraflar gönderiyordu. Bilhassa Manastır merkezinden gönderilen telgraflar artık ultiatom niteliği kazanmıştı. Zira Makedonya'nın en güçlü garnizonuna sahip olan ve Cemiyet'in kontrolünü elinde tutan Manastır merkezi, talepleri 26 Temmuz'a kadar karşılanmazsa elindeki güçleri İstanbul'a yürütmekle tehdit ediyordu. Padişah için artık seçenek kalmamıştı (Zürcher, 2015: 49). Uzunçarşılı, bu telgraflardan birinde Cemiyet'in Padişah'a tehdit olarak, istekler

yerine getirilmezse kendisinin yerine veliahda biat edileceği uyarısını yaptığını belirtmektedir (Uzunçarşılı, 1956: 121). Niyazi ve Eyüp Sabri Beylerin Müşir Osman Paşa'yı Resne'ye götürmelerinin ertesi günü 23 Temmuz 1908 tarihinde Cemiyet, bütün kamu yönetimini ele geçirerek Manastır'ın asker, sivil bütün halkı ile Meşrutiyet'i ilan etmiştir (Uzunçarşılı, 1956: 120).

MEŞRUTİYET'İN YANSIMAYAN YANKILARI

Manastır'da 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen Meşrutiyet, aynı gün birkaç saat arayla Üsküp, Köprülü, Serez ve Preşova gibi diğer kasabalarda da ilan edilmiştir. Cemiyet'in karargâhı ve ideolojik merkezi olarak ilk teşkilatlanmasının yapıldığı şehir olmasına rağmen, Selanik'te 24 Temmuz'da ilan edilmiştir. Selanik aynı zamanda Meşrutiyet'in ilan edildiği son önemli Makedonya şehri olmuştur. Selanik merkezi aslında 27 Temmuz'da Meşrutiyet'i ilan etme kararı almış, fakat Manastır'da işlerin bu kadar hızlı gelişeceğini öngörememişti (Ahmad, 1999: 27-28).

Cemiyet'in Manastır merkezinin başında bulunan Sadık Bey, başta Şemsi Paşa suikastı ve Müşir Osman Paşa hadisesi gibi kilit öneme haiz hadiseleri organize etmiştir. Bunun yanında Saray'a isyan ve tehdit telgrafları gönderen, etrafa beyannameler yazıp yayınlatan ve Meşrutiyet toplarını Selanik'ten evvel Manastır'da attıran da Sadık Bey ve başında bulunduğu Manastır merkezidir (Hilmi, 2022: 189).

Hatıratlara ve Meşrutiyet Dönemi'ni inceleyen eserlere bakıldığında, Sadık Bey'in ve Manastır merkezinin Meşrutiyet'in ilanındaki rolü, kendisini yakından tanıyan dönem tanıkları ve hayatını dikkatle tetkik etmiş yazarlar tarafından da önemle vurgulanmıştır.

Meşrutiyet kahramanlarından Resneli Niyazi Bey, hatıratında Sadık Bey ile Debreli Zülnun Bey vasıtasıyla tanıştığından bahsederek şöyle der: *"Bana Manastır merkezi adına emir veren, hareketlerimi takip eden, istikamet veren kimlerdi? Onların emirlerini yapıyordum, ama onları tanııyordum. Bana bu emirleri verip hadiseleri hazırlatan ve başarıya ulaştıranları görmeyi, kendilerini tebrik etmeyi candan, gönülden istemekteydim (...) Bu duygularla Vilâyet İdare Heyetinden bana kılavuzluk eden Süvari Yüzbaşı Debreli Zülnun Bey'e gittim. (...) Bana Sadık Bey'den kılıcı kadar kuvvetli bir kalemi olan, en mühim tebliğleri, emirleri, planları yapan kişi olarak bahsetti. (...) Daha sonra yanına götürdü. Ben, o büyük adamın, elini sakalını öptüm"* (Niyazi Bey, 2020: 268-269)

Sadık Bey, Meşrutiyet'in ardından büyük şöhret bulmuştur. Bu şöhret yazılı eserlere de yansımış, 1913 yılında yazılan bir risalede Sadık Bey'in kahramanlıklarından bahsedilmiştir. Eserde Sadık Bey'den Reval'in karayazılarına karşı (Reval Görüşmeleri'ne atıfta bulunarak) yazılan beyannamelerle koca bir milletin saadeti ve selameti için çalışan büyük kalpli Türk süvari zabiti olarak bahsedilmiştir (Kâmil, 1913: 13). Yazar, eserini *"Başta Miralay Sadık Bey olduğu halde yaşasın Hürriyet ve İtilafımızın ve İttihat Terakkimizin muhterem kahramanları"* cümlesiyle sonlandırmıştır (Kâmil, 1913: 16).

Telif eserlere bakıldığında ise Sadık Bey hakkında Gazeteci-Yazar Hasan Amca şunları söyler: *"II. Abdülhamit'i dize getiren olayların merkezi Manastır'dı. Buradaki isyan hareketlerine yön veren ve idare eden ise Sadık Bey'dir"* (Kabacalı, 1995: 97). Şevket Süreyya Aydemir ise Sadık Bey'den *"Cemiyet'in Manastır merkezi başkanı ve bu cemiyetin en kudretli adamı olan ve hatta Meşrutiyet'i fiilen kendi komitesinin kararıyla her yerden önce, Manastır'da ilan edip işi bir oldubitti haline getiren kişi"* olarak bahseder (Aydemir, 1994: 163). Celal Bayar ise Sadık Bey için *"Meşrutiyet'in tipik bir simasıydı. Manastır'da bulunduğu zaman Meşrutiyet'in ilanında takdire değer hizmetleri olmuştur"* der (Bayar, 1997: 56). Lütfi Simavi anılarında Sadık Bey'e *"Meşrutiyet'ten önce çıkardığı gizli ihtilal gazetesiyle hürriyet fikirlerinin yayılmasını sağlayan ve Manastır'da yüz bir pare top atışıyla Hürriyet'in Beşiği diye anılan Selanik'ten önce Meşrutiyet'i"*

ilan eden Hürriyet Kahramanı” satırlarını ayırmıştır (Simavi, 1979: 195). Ahmet Bedevi Kuran ünlü eserinde Meşrutiyet inkılabının Cemiyet'in Manastır merkezinin cüret ve cesaretiyle başarıldığını belirtmiştir (Kuran, 1945: 253). Zürcher, Sadık Bey'in özgeçmişini verirken kendisinden, “1907-1908 yıllarında başkanlığını yaptığı Manastır şubesinin başında II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir rol oynadı” sözleriyle bahsetmiştir (Zürcher, 2020: 447).

Meşrutiyet'in ilanı için, ilk isyan hareketinin Manastır mıntıkasında başlaması, devamı uğruna Şemsi Paşa'nın Manastır'da ortadan kaldırılması, II. Abdülhamit'e en etkili telgrafların Manastır'dan çekilmesi ve sonuç olarak da Meşrutiyet'in ilk olarak Manastır'da ilan edilmesi Sadık Bey'e büyük bir gurur vermişti. Sadık Bey bu kahramanlık hisleriyle Cemiyet'in genel merkezinin başına geçmek veyahut Cemiyet yönetiminde söz sahibi olmak istemişti. İşte o andan itibaren Selanik merkezi ile Sadık Bey arasında, bir anlaşmazlık başlamış, bir ikilik durumu ortaya çıkmıştı (Şakir, 2011: 60).

Bu durum zamanla Sadık Bey'i Cemiyet içerisinde muhalif hareketlere sevk etmiştir. Sadık Bey önce Cemiyet içerisinde Masonluk Layihası, Hizb-i Cedit Hareketi gibi girişimlerde bulunmuş, Cemiyet üyeliğinden ve askerlikten ayrıldıktan sonra siyasete atılarak İttihat ve Terakki karşıtı bütün muhalefetin bir araya geleceği, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın lider kadrosunda yer almıştır. İttihatçı karşıtlığına dayanan muhalif kimliği, Sadık Bey'in Millî Mücadele Hareketi'ne bakış açısını da belirlemiştir. İngiliz dostluğuna ve Damat Ferit'in Millî Mücadele karşıtı politikalarına hem fikren hem de fiilen destek veren Sadık Bey, Cumhuriyet'in ilanının ardından genel aftan muaf tutulan Yüzellilikler adı verilen kara listeye girerek vatandaşlıktan çıkarılmış ve on dokuz yıl Romanya'da sürgün hayatı yaşamıştır. Meşrutiyet'in ardından, Sadık Bey'in Cemiyet içinde ve dışında muhalefete başladığı ve Millî Mücadele'ye karşı geldiği günden bugüne kadar da Meşrutiyet için yaptıkları unutulmuştur.

SONUÇ

Manastır, Makedonya bölgesinin önemli bir şehri ve Üçüncü Ordu'nun da merkezi olması dolayısıyla Cemiyet, Selanik'in ardından burada da bir merkez kurarak teşkilatlanmıştır. O sırada şehre atanan Miralay Sadık Bey, çevresine ve Manastır merkezini kuran Enver ve Kâzım Bey gibi isimlere kendisini ispatlamış, Cemiyet'e alınarak Manastır merkezinin başına getirilmiştir.

Manastır merkezi, bölgede birçok komitacılık faaliyetlerinde bulunmuştur. Manastır merkezi bünyesinde hareket eden Çolak İbrahim Bey, Atıf Bey, Eyüp Sabri Bey ve bilhassa Resneli Niyazi Bey'in girişimleri meşrutiyet için önemli dönüm noktaları olmuştur. Bunlardan en önemlisi şüphesiz Niyazi Bey'in bir tabur askerle dağa çıkması suretiyle bölgeye gönderilen ve Padişah'ın en güvendiği adamlarından biri olan Şemsi Paşa'yı ortadan kaldırmak olmuştur. Manastır merkezinin faaliyetleri komitacılık usulleriyle sınırlı kalmamış Bulgar köylerine Bulgarca beyanname dağıtmak gibi sosyolojik, gazete çıkarmak gibi ideolojik, konsolosluklarla yazışmak gibi diplomatik faaliyetlerde de bulunmuştur. Bu faaliyetlere yön veren ise Miralay Sadık Bey'dir.

II. Meşrutiyet'in ardından başlayan Meşrutiyet Dönemi'nde Selanik kadrosu başta Enver Bey ve Talat Bey gibi isimlerle, Meşrutiyet şöhretine ve ülke yönetimine sahip olmuştur. Manastır şehri ise yöneticisiyle, eriyle, subayıyla, halkıyla, esnafıyla Meşrutiyet için savaşmış fakat başarıları Selanik şehri ve kadrosunun gölgesinde kalmıştır. Miralay Sadık Bey ise askeri kariyerinin ardından giriştiği siyasi maceralarında hatalar yapmış olsa da bu onun en az Enver Bey ve Niyazi Bey kadar “*Meşrutiyet Kahramanı*” olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1999). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge.
- Artuç, N. (2008). II. Meşrutiyet'in ilanı. *Doğu Batı: II. Meşrutiyet "100. Yıl"*, 1(45), 65-82.
- Asım, M. (1934, 28 Nisan). Korku ve Kıskaçlık. *Vakit*, 5.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa birinci cilt (1860-1908)*. İstanbul: Remzi.
- Aydemir, Ş. S. (1994). *Tek adam Mustafa Kemal birinci cilt 1881-1919*. İstanbul: Remzi.
- Bayar, C. (1997). *Ben de yazdım: milli mücadeleye gidiş 2. cilt*. İstanbul: Sabah.
- Bilgin, T. & Kayabaşı, M. (2022). Milli mücadele kahramanlarından albay Çolak İbrahim Bey. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan), 1633-1687.
- Bozkurt, C. (2022). Türk siyasetinde miralay Sadık Bey (1860-1941). *Türk Dünyası Araştırmaları*. 258(131), 199-214.
- Cengiz, H. E. (1991). *Enver Paşa'nın anıları (1881- 1908)*. İstanbul: İletişim.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), YB.021-115-8.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR.402.17.001
- Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: İletişim.
- Gazel, A. A. (2022). Miralay Sadık Bey (1860-1941). *Atatürk Ansiklopedisi*.
- Hilmi, F. A. (2022). *Muhalefetin iflası*. İstanbul: Büyüyenay.
- İlkin, S. & Tekeli, İ. (1980). İttihat ve Terakki hareketinin oluşumunda Selânik'in toplumsal yapısının belirleyiciliği. O. Okyar & H. İnalçık içinde, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (s. 1-65). Ankara: Meteksan.
- Kabacalı, A. (1995). *Bir ihtilalcinin serüvenleri: doğmayan hürriyet ve yarıda kalan ihtilal*. İstanbul: Engin.
- Kâmil, S. (1913). *Miralay Sadık Bey ve yeni çıkan fırka münasebetleriyle şanlı Türkler kahraman Osmanlılar*. İstanbul: Yeni Osmanlı.
- Kansu, A. (2002). *1908 devrimi*. İstanbul: İletişim.
- Karabekir, K. (2011). *İttihat ve Terakki cemiyeti*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Koloğlu, O. (2005). *Abdülhamid gerçeği*. İstanbul: Pozitif.
- Kuran, A.B. (1945). *İnkılap tarihimiz ve jön Türkler*. İstanbul: Tan.
- Küçükılınç, İ. (2018). *Jön Türklük ve Kemalizm kısıcında ittihadçılık*. İstanbul: Historia.
- Niyazi Bey, R. (2020). *Hürriyet kahramanı Resneli Niyazi hatıratı*. Ankara: Panama.
- Nizamoglu, Y. (2011). 10 Temmuz inkılabının birinci yıldönümünde Neyyir-i Hakikat Gazetesinin yayınladığı mecmua üzerine. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 30, 99-126.
- Ocak, A. Y. (2014). Türkiye tasavvuf tarihi yazıcılığında melamiler: yaklaşımlar, katkılar, sorunsallar. *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan 2.cilt*. (s. 807-830). İstanbul: Ülke.

- Ragıp, M. (1935, 2 Temmuz). Meşrutiyetten Önce Manastırda Patlayan Tabanca. Akşam, 6.
- Ragıp, M. (1935, 21 Temmuz). Meşrutiyetten Önce Manastırda Patlayan Tabanca. Akşam, 6.
- Ragıp, M. (1935, 22 Eylül). Meşrutiyetten Önce Manastırda Patlayan Tabanca. Akşam, 6.
- Simavi, L. (1979). *Osmanlı sarayının son günleri*. İstanbul: Hürriyet.
- Şakir, Z. (2011). *Hürriyet ve İtilaf nasıl doğdu nasıl yaşadı nasıl battı*. İstanbul: Akıl Fikir.
- Şakir, Z. (2014). *İttihat ve Terakki nasıl doğdu I*. İstanbul: Akıl Fikir.
- Tansu, S. N. (2020). *İki devrin perde arkası*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de siyasal partiler cilt III: İttihat ve Terakki: bir çağın bir kuşağın bir partinin tarihi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1956). 1908 yılında ikinci meşrutiyetin ne suretle ilan edileceğine dair vesikalar. *Belleten*, 20(77), 103-174.
- Vatandaş, C. (2008). Türkiye'nin batılılaşma süreci ve II. Meşrutiyet'i hazırlayan şartlar. A. Öz içinde, *Yüzüncü yılında II. Meşrutiyet* (s.11-64). İstanbul: Pınar.
- Zürcher, E.J. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine bir ulusun inşası: jön Türk mirası*. Ankara: Akıl Çelen.
- Zürcher, E. J. (2020). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim.

ANAYASA MAHKEMESİNİN SOSYO-POLİTİK ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Abdülazim İBRAHİM¹

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’nin yalnızca hukuki değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal sistem üzerindeki etkilerini çok boyutlu biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Anayasa Mahkemesi, anayasa normlarının korunmasından öte, bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, yasama ve yürütme organlarının sınırlandırılması ve demokratik denge-denetim mekanizmalarının işletilmesi gibi işlevlerle, anayasal düzenin temel aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda çalışma, Mahkeme’nin siyasi parti kapatma davaları, yasama faaliyetlerinin denetlenmesi, bireysel başvurular ve yürütme organına ait düzenleyici işlemlerin iptali gibi çeşitli kararlarının kamuoyu, siyasi partiler ve temel haklar üzerindeki etkilerini incelemektedir. Anayasa Mahkemesi’nin özellikle ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı, laiklik, eğitim politikaları ve dijital haklar gibi alanlarda verdiği kararlar, sadece bireysel başvuruların sonucu olmanın ötesinde, geniş kamu tartışmaları ve siyasal pozisyon alışlarına yol açmıştır. Ayrıca Mahkeme’nin verdiği kararların uygulanabilirliği, yargı bağımsızlığı ve kurumsal meşruiyet bağlamında değerlendirilmiş; kararların alt derece yargı organları ve kamu otoriteleri tarafından ne ölçüde uygulandığı sorgulanmıştır. Çalışmada ayrıca Anayasa Mahkemesi’nin siyasi partiler üzerindeki etkisi de ele alınmış; kapatma davalarının ideolojik kutuplaşmayı artırma riski ve parti programlarının anayasa sınırları içinde yeniden biçimlenmesine etkisi tartışılmıştır. Son olarak, Mahkeme’nin demokratikleşme sürecindeki rolü hukukun üstünlüğü ilkesi çerçevesinde analiz edilmiştir. Özellikle bireysel başvuru mekanizmasıyla birlikte Mahkeme’nin özgürlükçü kararlarının demokratik değerlerin yerleşmesinde dönüştürücü işlev gördüğü belirtilmiştir. Sonuç olarak Anayasa Mahkemesi, Türkiye’de anayasal demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün korunmasında merkezi bir aktör olmakla birlikte, bu rolün sağlıklı biçimde sürdürülebilmesi için yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi, kararların uygulanabilirliğinin güvence altına alınması ve kamuoyunun Mahkeme’ye olan güveninin korunması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa Mahkemesi, Hukukun Üstünlüğü, Demokratikleşme, Yargı Bağımsızlığı, Bireysel Başvuru.

THE SOCIO-POLITICAL IMPACT OF THE CONSTITUTIONAL COURT: THE CASE OF TÜRKİYE

Abstract

This study aims to analyze the multifaceted role of the Constitutional Court of Turkey, not only as a legal review body but also as an influential actor in the country’s social and political landscape. Beyond the protection of constitutional norms, the Court functions as a safeguard for fundamental rights and freedoms, a check on legislative and executive power, and a stabilizer of democratic checks and balances. In this context, the study examines the Court’s rulings on political party closures, legislative review, individual applications, and annulment of executive decrees, focusing on their impact on public opinion, political parties, and individual liberties. The decisions of the Constitutional Court, particularly in areas such as freedom of expression, freedom of assembly and demonstration, secularism, educational policy, and digital rights, have sparked broad public debate and influenced political discourse. The enforceability of these rulings is also evaluated in terms of judicial independence and institutional legitimacy, questioning to what extent lower courts and public authorities comply with the Court’s judgments. The study further explores the impact of the Court on political parties, discussing how closure cases may deepen ideological polarization or lead parties to reshape their programs within constitutional limits. Finally, the role of the Court in Turkey’s democratization process is assessed through the lens of the rule of law. It is emphasized that, especially with the introduction of the individual application mechanism, the Court has played a transformative role in promoting democratic values. In conclusion, while the Constitutional Court is a central actor in safeguarding constitutional democracy and the rule of law in Turkey, the effective continuation of this role depends on the strengthening of judicial independence, full implementation of its decisions, and the preservation of public trust in the judiciary.

Keywords: Constitutional Court, Rule of Law, Democratization, Judicial Independence, Individual Application.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, abdulazimibrahim@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7617-2429

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: İbrahim, A. (2025). Anayasa Mahkemesi’nin sosyo-politik etkisi: Türkiye örneği. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 78-93.

DOI: 10.63233/kbuiibfdergisi.1696712

GİRİŞ

Anayasa Mahkemeleri, yalnızca anayasa normlarının koruyucusu olarak değil, aynı zamanda anayasal düzenin sürdürülmesinde aktif rol oynayan kurumlar olarak da değerlendirilir. Türkiye’de Anayasa Mahkemesi (AYM), kurulduğu 1961 yılından bu yana sadece yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemekle kalmamış, zaman içinde siyasal karar süreçlerine doğrudan veya dolaylı etkilerde bulunan bir aktör haline gelmiştir. Bu dönüşüm hem mahkemenin yetki alanının genişlemesinden hem de anayasal denetimin demokratik işleyiş üzerindeki rolünden kaynaklanmaktadır.

Anayasa Mahkemesi’nin sosyo-politik etkisi, yalnızca hukukî normlar çerçevesinde değerlendirilmemelidir. Mahkemenin aldığı kararlar, özellikle siyasal haklar ve özgürlükler alanında kamuoyu gündemini belirleyebilen, siyasal tartışmaları yönlendirebilen ve hatta toplumsal kutuplaşmaları tetikleyebilen niteliktedir. Bu yönüyle AYM, sadece yargısal bir kurum değil; zaman zaman siyasi ağırlığı olan bir karar merci olarak da algılanmaktadır. 2010 yılında bireysel başvuru hakkının tanınmasıyla birlikte mahkemenin gündemine gelen davalar çeşitlenmiş, temel hak ve özgürlükler üzerinden yürütülen tartışmalar geniş bir toplumsal zemin bulmuştur. İfade özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı, seçme-seçilme hakkı gibi konularda alınan kararlar, yalnızca yasal etkiler değil, toplumsal ve siyasal yansımalar da yaratmaktadır. Bu durum, yargı kurumunun siyasal sistem içinde nasıl konumlandığı sorusunu da beraberinde getirmiştir.

Çalışmada, Anayasa Mahkemesi’nin Türkiye’deki sosyo-politik etkileri çok boyutlu bir biçimde ele alınacaktır. Özellikle mahkemenin siyasi partiler, yasama organı, yürütme, medya ve kamuoyu üzerindeki etkisi değerlendirilecek; mahkemenin hukuki sınırları ile siyasi etkileri arasındaki gerilim alanları irdelenecektir. Bu çerçevede, Anayasa Mahkemesi’nin kararları üzerinden Türkiye’de yargının siyasal aktörleşme eğilimi, anayasal denge-denetim mekanizmaları ve demokratik temsil üzerinde yarattığı etkiler tartışmaya açılacaktır.

ANAYASA MAHKEMESİ’NİN TÜRKİYE’DEKİ ROLÜ

Anayasa Mahkemesi, Türkiye’de anayasal yargının temel kurumu olarak 1961 Anayasası ile kurulmuştur (Anayasa Mahkemesi, 1961, md. 145-152). Kuruluş amacı, yasama ve yürütme organlarının anayasaya uygun davranmasını sağlamak ve hukuk devleti ilkesini tesis etmektir (Anayasa Mahkemesi, 1961, md. 145-152). Mahkeme, ilk olarak 22 Nisan 1962 tarihinde faaliyete geçmiştir (Anayasa Mahkemesi, 2023). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 148. maddesi uyarınca Anayasa Mahkemesi; kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve TBMM içtüzüğünün Anayasa’ya uygunluğunu denetlemekle görevlidir (T.C. Anayasası, 1982, md. 148). Ayrıca bireysel başvuru yoluyla temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddialarını inceleme yetkisi de 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle mahkemeye tanınmıştır (T.C. Anayasası, 1982, md. 148).

Anayasa Mahkemesi’nin görev alanı yalnızca norm denetimi ile sınırlı değildir. Siyasi parti kapatma davaları, milletvekilliğinin düşürülmesi, mal bildiriminde bulunmayan ya da yanlış beyanda bulunan kamu görevlilerine yönelik işlemler gibi önemli davalar da mahkemenin yetki alanına girmektedir. Bu işlevleri nedeniyle Anayasa Mahkemesi, Türkiye’de yalnızca yargısal değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal etkileri olan bir kurum haline gelmiştir (Teziç, 2008: 457). Özellikle siyasi parti kapatma davalarında Anayasa Mahkemesi, doğrudan siyasal sistemin yapısını etkilemiştir. Refah Partisi (1998) ve Demokratik Toplum Partisi (2009) gibi önemli partilere yönelik kapatma kararları, mahkemenin siyasal sistemdeki ağırlığını ve müdahale kapasitesini açıkça ortaya koymuştur. Bu kararlar yalnızca siyasal aktörleri değil, aynı zamanda kamuoyunu da doğrudan etkilemiş; toplumsal kutuplaşmaları derinleştirmiştir (Yazıcı, 2011: 132).

Anayasa Mahkemesi'nin rolü, bireysel başvuru mekanizmasının tanınmasından sonra daha da belirginleşmiştir. 2012 yılında ilk bireysel başvurunun alınmasıyla birlikte mahkeme, ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı ve özel hayatın gizliliği gibi alanlarda doğrudan bireyleri ilgilendiren kararlar vermeye başlamıştır. Bu da mahkemeyi yalnızca devletle birey arasındaki değil, bireyin hak arayışında da merkezi bir aktör haline getirmiştir (Şen, 2020: 203). Bireysel başvurular sayesinde Anayasa Mahkemesi'nin kamuoyundaki görünürlüğü artmış, toplumsal etkisi daha doğrudan hissedilir hale gelmiştir. Özellikle gazetecilerin tutukluluğu, sosyal medya paylaşımları nedeniyle yapılan cezalandırmalar ve gösteri hakkının sınırlandırılması gibi konularda verilen kararlar, geniş kitleler tarafından tartışılmıştır. Bu yönüyle mahkemenin kararları hem kamu politikalarını hem de siyasal söylemleri etkileyebilmektedir (Kaya, 2022a: 195). Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi'nin rolü zaman zaman tartışma konusu olmuş; özellikle yürütme organıyla gerginlik yaşandığı dönemlerde mahkeme kararları “siyasi” olarak nitelendirilmiştir. Bu tür dönemlerde mahkemenin tarafsızlığı ve bağımsızlığı konusunda kamuoyunda ciddi tartışmalar yaşanmış, bazı kararlar iktidar ve muhalefet arasında keskin ayrışmalara neden olmuştur. Bu durum, Anayasa Mahkemesi'nin yalnızca hukuki değil, sosyo-politik bir aktör olduğunu da göstermektedir (Karatepe, 2018a: 117).

Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye'deki konumu, anayasal yargının siyasal sistem içindeki işlevselliği açısından da önemlidir. Mahkemenin verdiği kararlar, kimi zaman yasama organını sınırlandırmakta, kimi zaman yürütmenin uygulamalarını geri almaya zorlamaktadır. Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin hayata geçirilmesi açısından olumlu olarak değerlendirilse de; siyasi müdahale tartışmalarının artması halinde yargı bağımsızlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Özbudun, 2012: 241).

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesi Türkiye'de yalnızca bir yargı organı değil; anayasal dengeyi sağlayan, siyasal kararları şekillendiren ve kamuoyunun hukuka olan güvenini temsil eden merkezi bir kurumdur. Bu nedenle mahkemenin kararlarının sadece normatif yönü değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal yansımaları da dikkate alınarak analiz edilmesi gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin bu çok boyutlu rolü, onu Türkiye'de anayasal demokrasinin kilit aktörlerinden biri haline getirmiştir.

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN SİYASİ OLAYLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin işlevi, yalnızca normatif hukuk sınırları içerisinde kalan bir denetim faaliyeti olmaktan çıkmış; zamanla siyasi süreçlere doğrudan ve dolaylı etkiler üreten bir kurumsal yapıya dönüşmüştür. Mahkeme, özellikle siyasi parti kapatma davaları, seçimle ilgili uyuşmazlıklar, bireysel başvuru kararları ve yasama faaliyetlerine ilişkin denetimleriyle siyasal alanın şekillenmesinde aktif bir rol oynamaktadır. Bu yönüyle Anayasa Mahkemesi, anayasal düzenin bir bekçisi olmanın ötesinde, siyasi denge ve gerilimlerin merkezinde yer alan bir karar mercii haline gelmiştir. (Karatepe, 2018a: 121) Anayasa Mahkemesi'nin bu etkisi, yalnızca doğrudan kararlarının sonuçlarıyla sınırlı değildir. Mahkemenin verdiği hükümler, çoğu zaman siyasal partiler arasında güç ilişkilerini etkileyen, kamuoyunu yönlendiren ve yasama-yürütme ilişkilerinde dengeyi yeniden inşa eden niteliktedir. Bu nedenle, Anayasa Mahkemesi'nin siyasi olaylar üzerindeki etkisinin incelenmesi hem anayasa hukuku hem de siyaset bilimi açısından önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. (Karatepe, 2018a: 117)

Aşağıda, bu siyasi etkiler özellikle iki ana eksen etrafında incelenecektir: birincisi, siyasi parti kapatma davaları yoluyla mahkemenin doğrudan siyasal sistem üzerindeki etkisi; ikincisi ise bireysel başvuru kararları aracılığıyla ifade özgürlüğü, siyasal katılım ve toplumsal hak arama süreçlerine katkısıdır. Bu iki bağlam, Anayasa Mahkemesi'nin yargısal faaliyetlerinin demokratik sistem üzerindeki yapısal etkilerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Siyasi Parti Kapatma Davaları

Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye'de en çok tartışma yaratan yetkilerinden biri, siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin yetkisidir. Bu yetki, 1982 Anayasası'nın 68. ve 69. maddelerinde düzenlenmiş olup, siyasi partilerin “*devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitliğe, hukuk devleti ilkelerine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırı faaliyetlerde*” bulunmaları durumunda kapatılabilecekleri hükme bağlanmıştır. (Kılınç, 2005: 282) Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi yalnızca hukukî denetim yapan bir yargı organı değil, aynı zamanda siyasi hayatı şekillendiren bir aktör konumundadır. (Akyazan, 2006: 263). Anayasa Mahkemesi, 1963 yılından bu yana onlarca siyasi partiyi kapatmıştır. Özellikle 1980 askeri darbesi sonrasında yeniden yapılandırılan siyasal sistemde, mahkemenin kapatma kararları siyasetin biçimlenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Refah Partisi'nin 1998 yılında, Fazilet Partisi'nin ise 2001 yılında kapatılması bu duruma çarpıcı örneklerdir. Her iki parti de “*laiklik karşıtı faaliyetlerin odağı haline geldiği*” gerekçesiyle kapatılmıştır. Ancak bu kararlar yalnızca yargı çerçevesinde değerlendirilmemiş, kamuoyunda yoğun şekilde tartışılmış ve siyasette yeni yapılanmaların doğmasına neden olmuştur (Yazıcı, 2006: 94). Refah Partisi'nin kapatılması, Türkiye'de İslamcı siyasetin legal zemindeki varlığının sorgulanmasına yol açmış; ancak aynı zamanda, bu tabanın Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) gibi yeni bir yapılanma altında siyasal hayata dönüşünü de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla kapatma kararı, yalnızca mevcut bir siyasi hareketi sonlandırmakla kalmamış, siyasi sistemde yeni güç dengeleri yaratmıştır. Bu yönüyle, mahkemenin kararlarının öngörülemeyen sosyo-politik sonuçlara neden olabildiği açıktır (Özbudun, 2012: 265).

Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma davalarındaki rolü, zaman içinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları çerçevesinde de değerlendirilmiştir. AİHM, Refah Partisi kararında (Refah Partisi ve Diğerleri v. Türkiye, 2003), Türkiye lehine karar vererek, demokratik toplumda siyasi partilerin demokratik düzeni tehdit eden faaliyetlerinin sınırlanabileceğini belirtmiştir. Ancak bu karar, Avrupa kamuoyunda ve hukuk çevrelerinde tartışmalara neden olmuştur. AİHM'nin bu istisnai yorumu, Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararlarına meşruiyet kazandırır da bu tür uygulamaların demokrasi ile gerilimli ilişkisi devam etmektedir (Sadurski, 2019: 58).

Kapatma davalarının bir diğer önemli örneği de Demokratik Toplum Partisi (DTP)'nin 2009 yılında kapatılmasıdır. Mahkeme, partinin “*terör örgütü PKK ile organik bağ kurduğu*” gerekçesiyle karar almıştır. Ancak bu karar, Kürt siyasal hareketinin demokratik siyasette temsil edilme alanını daraltmış ve siyasal temsilde sürekliliğin sekteye uğramasına neden olmuştur. DTP'nin kapatılması sonrasında da aynı tabanı temsil eden Halkların Demokratik Partisi (HDP) kurulmuş; böylece kapatma kararlarının siyasal eğilimleri tamamen ortadan kaldırmak yerine, farklı biçimlerde yeniden örgütlenmesine neden olduğu bir kez daha görülmüştür (Karatepe, 2018b: 97). Anayasa Mahkemesi'nin bu kararları, sadece ilgili partileri değil; aynı zamanda Türkiye'de siyasi çoğulculuk, temsiliyet ve demokratikleşme süreci üzerinde de doğrudan etkili olmuştur. Siyasal partilerin kapatılması, demokratik toplumun vazgeçilmez unsurlarının cezalandırılması gibi algılanmakta ve seçmen iradesinin yargı yoluyla engellenmesi tartışmalarını beraberinde getirmektedir. Bu durum, yargı organlarının “*siyasal alanı düzenleyen aktörler*” haline geldiği izlenimini doğurmakta, Anayasa Mahkemesi'nin tarafsızlığı ve meşruiyeti üzerine eleştirileri artırmaktadır. (Yılmaz, 2020: 181).

Bu bağlamda, Türkiye'de son yıllarda kapatma davalarının giderek daha fazla tartışıldığı ve bu tartışmaların hem yargı bağımsızlığı hem de demokratik meşruiyet açısından önem taşıdığı görülmektedir. Özellikle HDP hakkında açılan kapatma davası, bu tartışmaların yeniden alevlenmesine neden olmuştur. Bu tür davalarda yargı kararlarının yalnızca hukukî değil, aynı zamanda siyasal ve sosyolojik sonuçlarının da dikkate alınması gerekliliği açıktır. Aksi halde, Anayasa Mahkemesi'nin kararları, hukuk devleti ilkesini güçlendirmekten ziyade, siyasal kutuplaşmayı derinleştiren bir unsur haline dönüşebilir.

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma kararları, Türkiye'de yargı-siyaset ilişkilerinin en görünürleştiği alanlardan birini oluşturmaktadır. Mahkemenin bu alandaki kararları, hem siyasi partilerin örgütlenme özgürlüğü hem de toplumun siyasal tercihlerini ifade edebilme hakkı açısından doğrudan belirleyici olmaktadır. Bu nedenle, siyasi parti kapatma davalarında evrensel demokratik normlara, ifade özgürlüğüne ve çoğulculuk ilkesine azami dikkat gösterilmesi gerekmektedir.

Yasama Faaliyetlerinin Denetlenmesi

Anayasa Mahkemesi'nin en temel görevlerinden biri, yasama organı tarafından kabul edilen kanunların Anayasa'ya uygunluğunu denetlemektir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 148. maddesi uyarınca mahkeme, kanunlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) içtüzüğünün iptali amacıyla yapılan başvuruları esastan inceleyebilir. Bu denetim mekanizması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ve hukuk devleti anlayışının en somut tezahürlerinden biridir (T.C. Anayasası, 1982, md. 148). Anayasa Mahkemesi'nin yasama üzerindeki etkisi, yalnızca teknik bir anayasaya uygunluk denetimi olarak kalmamakta; kimi zaman siyasal dengeleri değiştiren, hükümet politikalarını etkileyen ve kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olan sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle toplumsal duyarlılığı yüksek konularda alınan iptal kararları, mahkemeyi siyasi tartışmaların merkezine taşıyabilmektedir. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi'nin 2008 yılında üniversitelerde başörtüsünü serbest bırakan anayasa değişikliğini iptal etmesi, sadece hukuki bir değerlendirme olarak değil, siyasi bir müdahale olarak da yorumlanmıştır (Teziç, 2008: 544).

Söz konusu karar, Anayasa'nın değiştirilemez maddeleri arasında yer alan laiklik ilkesinin ihlal edildiği gerekçesiyle verilmiş ve bu gerekçeyle sadece değişikliğin içeriği değil, yasama organının anayasal sınırları da tartışmaya açılmıştır. Kararın ardından hem yürütme hem de yasama organı ile Anayasa Mahkemesi arasında ciddi bir meşruiyet tartışması doğmuş; yargı organlarının halkın seçtiği temsilcilerin kararlarına müdahale edip etmediği sorusu, kamuoyunun ana gündemlerinden biri haline gelmiştir (Yazıcı, 2009: 79).

Anayasa Mahkemesi'nin yasama faaliyetlerini denetlemesi, kuşkusuz hukuk devleti ilkesinin bir gereğidir. Ancak bu denetim, yasama yetkisinin halk iradesinden kaynaklandığı göz önüne alınarak, demokratik temsilin sınırlarını gözetken bir hassasiyetle yürütülmelidir. Aksi halde yargı erkinin, yasama organı üzerinde sınırsız bir otorite kurduğu yönünde algılar oluşmakta; bu durum yargı bağımsızlığı kadar, yargının tarafsızlığı ilkesini de zedelemektedir (Kaya, 2022b: 214). Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesi'nin bazı iptal kararlarının demokratik işleyişi güçlendirdiği de göz ardı edilmemelidir. Özellikle temel hak ve özgürlükler alanında, ölçülülük ilkesine aykırı sınırlamaların iptali, bireylerin anayasal güvenliğini artırmakta ve yasama organını daha dikkatli hareket etmeye zorlamaktadır. Örneğin, gösteri hakkını sınırlayan bir yasal düzenlemenin iptali, yalnızca yasal denetim değil, aynı zamanda siyasal katılımın korunması açısından da olumlu bir işlev üstlenmektedir (Şen, 2021: 198).

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesi'nin yasama faaliyetlerine yönelik denetimi hem anayasal normların üstünlüğünü sağlamak hem de siyasal sistemin denge-denetim mekanizmasını işler kılmak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ancak bu denetimin, hukuk devleti ve demokratik meşruiyet ilkeleri arasında kurulan hassas dengeyi gözeterek uygulanması gereklidir. Anayasa Mahkemesi'nin kararları, yalnızca hukuki tekniklerle değil, aynı zamanda demokratik siyaset açısından doğurduğu etkilerle birlikte değerlendirildiğinde, mahkemenin yasama üzerindeki rolü daha doğru anlaşılacaktır.

Cumhurbaşkanlığı Kararlarına Etkisi

2017 Anayasa değişiklikleriyle birlikte Türkiye'de parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi, yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki ilişkilerde köklü

dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu sistemle birlikte yürütme yetkisi tek başına Cumhurbaşkanına verilmiş; Cumhurbaşkanlığı kararnameleri anayasal normlar içerisinde önemli bir normatif araç olarak tanımlanmıştır. Anayasa'nın 104. maddesine göre Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarabilir. Ancak bu kararnamelerin, Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasa'ya uygunluk denetimine tabi tutulabileceği hüküm altına alınmıştır (Gözler, 2018: 145–160). Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile yürütme organı, yasa gücünde olmasa da bağlayıcı düzenleyici işlemler gerçekleştirebilmektedir. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi'nin, söz konusu kararnamelerin iptali yoluyla yürütmenin tasarruflarını denetleme işlevi daha da önem kazanmıştır. Ancak bu denetim yetkisi, aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin en çok tartışılan alanlarından birini oluşturur. Mahkemenin bu alandaki denetimi, yürütmenin karar alma süreçleri üzerinde doğrudan etkili olabilmekte ve sistemin işleyişinde belirleyici rol oynayabilmektedir (Kaya, 2022b: 217). Anayasa Mahkemesi'nin 2018 sonrası verdiği bazı kararlar, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kapsamı, sınırları ve hukuki niteliği konularında içtihat oluşturu nitelik taşımaktadır. Örneğin, 2019 yılında verilen bir kararda, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kamu kurumlarının teşkilat yapısının yeniden düzenlenmesi konusu gündeme gelmiş; Mahkeme, bu düzenlemenin bazı bölümlerini yasama yetkisini gasp ettiği gerekçesiyle iptal etmiştir. Kararın gerekçesinde, kararnamelerin Anayasa'nın çizdiği çerçeve içinde ve yalnızca yürütme yetkisine ilişkin alanlarda geçerli olduğu vurgulanmıştır (AYM, E.2018/115, K.2019/14).

Bu karar, yasama ve yürütme arasında çizilmesi gereken sınırın belirsizleştiği bir dönemde Anayasa Mahkemesi'nin dengeleyici rolünü bir kez daha gündeme getirmiştir. Mahkeme, kararında açıkça Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Anayasa'ya aykırı olarak yasama alanına müdahale edemeyeceğini belirtmiş; bu karar, yürütme erkine karşı yargı organının anayasal fren mekanizması olarak işlev görebileceğini ortaya koymuştur (Şen, 2020: 159). Anayasa Mahkemesi'nin bu yetkiyi kullanması, yalnızca hukuki bir denetim işlevi olarak değil; aynı zamanda siyasi düzlemde kuvvetler ayrılığını koruyan bir müdahale biçimi olarak da değerlendirilmiştir. Bu kararlar, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin demokratik denge-denetim mekanizmaları bakımından ne ölçüde işlediği konusunda fikir vermektedir. Bununla birlikte, bazı eleştirmenler Mahkeme'nin bu tür müdahalelerini "*sistem karşıtı yargı aktivizmi*" olarak yorumlamakta ve yargının siyasi alanı şekillendirme arzusunun demokratik işleyişi zorlaştırabileceğini ileri sürmektedir (Karatepe, 2019: 130).

Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin iptal edilmesi, kamuoyunda da yoğun tartışmalara neden olmuştur. Özellikle sosyal medya platformlarının düzenlenmesi, kamu idaresindeki üst düzey atamalar veya yürütmenin ekonomi politikalarına ilişkin tasarrufları gibi konulara yönelik kararname düzenlemelerinde Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararları, geniş etki yaratmakta ve toplumsal karşılık bulmaktadır. Bu durum, Mahkeme'nin yalnızca devlet organları arasında değil, aynı zamanda kamuoyu ile yürütme arasındaki ilişkiyi de şekillendiren bir konumda olduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2021: 89). Ancak burada dikkat çekici olan husus, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin içeriği ile Anayasa Mahkemesi'nin iptal gerekçeleri arasında sürekli bir denge arayışının oluşmasıdır. Mahkeme, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin getirdiği yeni hukuki enstrümanları yorumlarken, anayasal normların üstünlüğünü koruma görevini yerine getirmeye çalışmakta; ancak bu görev, zaman zaman siyasi gerilimleri artıran bir unsur haline de gelebilmektedir (Sadurski, 2019: 112).

Sonuç olarak, Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle yürütme organının artan düzenleyici kapasitesi karşısında Anayasa Mahkemesi'nin denetim işlevi, Türkiye'de anayasal sistemin istikrarı ve hukuk devletinin korunması açısından merkezi öneme sahiptir. Mahkeme'nin bu alandaki kararları, sadece hukuki sınırları değil, aynı zamanda siyasi sorumluluğu da şekillendirmekte; yürütme erkinin demokratik ilkelerle uyumlu hareket etmesini sağlamaktadır. Bu durum, Mahkeme'yi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi içinde daha da stratejik bir aktör haline getirmektedir.

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN TOPLUMSAL OLAYLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Anayasa Mahkemesi, bireysel başvurular ve anayasal hakların korunması kapsamında aldığı kararlarla toplum üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı gibi konularda aldığı kararlar, kamuoyunda geniş yankı uyandırmaktadır.

İfade ve Basın Özgürlüğü Üzerindeki Kararları

Anayasa Mahkemesi, 2010 Anayasa değişikliğiyle getirilen bireysel başvuru mekanizması aracılığıyla, özellikle ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü konularında bireylerin temel haklarını koruyan önemli içtihatlar geliştirmiştir. Bu haklar, demokratik toplumun işleyişi açısından vazgeçilmez olup, Anayasa'nın 26. ve 28. maddeleriyle güvence altına alınmıştır. AYM'nin bu alandaki kararları, yalnızca bireysel hakları koruma işleviyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda kamuoyunu, medya dünyasını ve siyasal otoriteyi doğrudan etkilemektedir. (Karan, 2018a: 39-43). Özellikle basın mensuplarına yönelik gözaltı ve tutuklama uygulamalarına ilişkin bireysel başvurularda Anayasa Mahkemesi'nin verdiği "*hak ihlali*" kararları, ifade özgürlüğü alanında içtihat oluşturu nitelikte olmuştur. En dikkat çekici örneklerden biri, gazeteci Mehmet Altan ve Şahin Alpay kararlarıdır. Her iki başvuruda da Mahkeme, tutuklamaların "*hukuki temelden yoksun*" olduğu ve ifade özgürlüğü ile kişi güvenliği ve özgürlüğü haklarının ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Bu kararlar, yalnızca yargı organlarına değil, kamuoyuna ve siyasi karar vericilere de açık bir mesaj niteliği taşımıştır (AYM, 2018/Altan; 2018/Alpay).

Anayasa Mahkemesi'nin ifade özgürlüğüne ilişkin bir başka önemli kararı, Wikipedia'nın erişime engellenmesi davasında verilmiştir. Mahkeme, Wikipedia'ya getirilen erişim engelinin "*ifade özgürlüğüne orantısız müdahale*" teşkil ettiğine ve Anayasa'nın 26. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Bu karar, yalnızca dijital içerik üreticileri ve kullanıcıları açısından değil, genel olarak internete erişim hakkı ve bilgi edinme özgürlüğü açısından da büyük yankı uyandırmış; kamuoyunda özgürlükçü anayasa yargısının örneği olarak değerlendirilmiştir (AYM, E.2017/22355, K.2019/90). Sosyal medya ve dijital platformlar üzerindeki ifade özgürlüğü ihlallerine ilişkin bireysel başvurularda da AYM, kullanıcı lehine kararlar vererek "*sosyal medya paylaşımları yoluyla ifade edilen görüşlerin cezalandırılmasının demokratik toplumda kabul edilemez olduğuna*" hükmetmiştir. Bu kararlar, sadece bireysel hakların korunmasını değil, aynı zamanda internetin kamusal alan olarak tanınmasını sağlayan yargısal müdahaleler olarak önem taşımaktadır (Kaya, 2022a: 198).

Basın özgürlüğü kapsamında gazetecilerin haber verme faaliyetleri nedeniyle cezalandırılması ya da yargı önüne çıkarılması durumlarında da Mahkeme, sıklıkla Anayasa'nın 28. maddesine dayanarak "*basının kamuoyunu bilgilendirme görevi*"nin altını çizmiş ve cezai süreçlerin caydırıcı etkisine karşı koruma sağlamıştır. Özellikle yolsuzluk, kamu görevlilerinin denetlenmesi, siyasi eleştiri gibi hassas konularda yapılan haberlere yönelik cezalandırıcı uygulamalar, Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi tutulmuş ve çoğu zaman ifade özgürlüğünün ihlali olarak değerlendirilmiştir (Yazıcı, 2015: 241). Bu tür kararlar, aynı zamanda siyasal otoritenin sınırlandırılması ve kamu yönetiminin şeffaflaştırılması açısından da önem taşımaktadır. Anayasa Mahkemesi, ifade özgürlüğünü yalnızca bireyin kendini ifade etme hakkı olarak değil, aynı zamanda demokratik sistemin temel yapı taşlarından biri olarak görmektedir. Mahkemenin bu yaklaşımı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadı ile de büyük ölçüde uyumludur (Sadurski, 2019: 116). Bununla birlikte, Mahkeme'nin verdiği hak ihlali kararlarının bazen uygulanmadığı ya da geciktirildiği durumlar da kamuoyunda ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Bazı mahkemelerin AYM kararlarına direnmesi ya da kararların yeterince etkili biçimde yerine getirilmemesi, hukuk devleti ilkesine zarar veren bir gelişme olarak eleştirilmektedir. Bu durum, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının sadece yasal değil, aynı zamanda siyasi bir dirençle karşı karşıya kalabileceğini de göstermektedir (Karatepe, 2018b: 93).

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesi'nin ifade ve basın özgürlüğü konularında verdiği kararlar, yalnızca bireysel başvurular bağlamında değil, geniş toplumsal etkileri olan hukuki müdahaleler olarak da değerlendirilmektedir. Bu kararlar, demokratik kamuoyunun oluşumuna katkı sağlamakta, siyasal otoritenin keyfi müdahalelerine karşı koruma işlevi görmekte ve temel hakların güvencesi olma misyonunu pekiştirmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin bu alandaki etkisi, Türkiye'de anayasal demokrasinin inşasında vazgeçilmez bir yapıtaş olarak varlığını sürdürmektedir.

Toplantı ve Gösteri Özgürlüğüne Etkisi

Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, demokratik toplumun temel sütunlarından biri olup, bireylerin kolektif biçimde düşünce açıklamalarına olanak tanır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 34. maddesinde güvence altına alınan bu hak, yalnızca bireysel ifade özgürlüğünün bir yansıması değil, aynı zamanda siyasal katılımın ve toplumsal denetimin bir aracı olarak da işlev görmektedir. Anayasa Mahkemesi, bireysel başvurular yoluyla bu hakkın sınırlarının çizilmesinde ve ihlallerin tespitinde önemli bir yargısal aktör haline gelmiştir (Ekinci, 2019: 783). Son yıllarda, Anayasa Mahkemesi özellikle barışçıl toplantı ve gösterilere yönelik orantısız polis müdahalesi, idari yasaklamalar ve toplumsal eylemlere getirilen sınırlamalar nedeniyle yapılan bireysel başvurularda birçok “*hak ihlali*” kararı vermiştir. Bu kararlar, sadece başvuran birey açısından değil, toplumun geneli açısından da ciddi bir etki yaratmış, kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. Anayasa Mahkemesi, toplantı ve gösteri özgürlüğünü “*demokratik toplum düzeninin vazgeçilmez unsurlarından biri*” olarak nitelendirmekte ve bu hakkın keyfi şekilde sınırlandırılmayacağını vurgulamaktadır (AYM, 2014/149).

Anayasa Mahkemesi'nin 2014 yılında verdiği “*Gülseren Öztürk*” kararında, barışçıl bir gösteriye katılan başvurucunun kolluk kuvvetlerinin aşırı güç kullanımıyla karşı karşıya kalması neticesinde ifade, toplantı ve kötü muamele yasağının ihlal edildiğine hükmedilmiştir. Mahkeme bu kararda, toplantı özgürlüğünün yalnızca gösteri yapılmasına izin verilmesiyle değil, aynı zamanda bu hakkın kullanılmasının devlet tarafından fiilen güvence altına alınmasıyla mümkün olduğunu açıkça ortaya koymuştur (AYM, B. No: 2014/149, 2016).

Benzer şekilde 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü gösterilerinde yaşanan müdahaleler nedeniyle yapılan başvurular sonucunda Mahkeme, “*makul olmayan kısıtlama*”, “*orantısız müdahale*” ve “*önleyici yasaklama*” gerekçeleriyle çok sayıda hak ihlali tespiti yapmıştır. Bu kararlar, kamu düzeni ile temel haklar arasında kurulması gereken denge açısından önemli içtihatlar ortaya koymuştur (Yazıcı, 2015: 244).

Anayasa Mahkemesi, yalnızca polis müdahalesi gibi fiziki ihlalleri değil, aynı zamanda idari makamların gösterileri önleyici kararlarını da denetim kapsamına almıştır. Örneğin valiliklerce alınan “*genel yasaklama*” kararlarının, Anayasa'nın 34. maddesiyle bağdaşmadığını ifade eden Mahkeme, kamu düzeni gerekçesiyle yapılan sınırsız yasaklamaların demokratik toplum düzenine aykırı olduğuna hükmetmiştir (Karatepe, 2018b: 91). Böylece mahkeme, güvenlik odaklı yönetim anlayışına karşı birey merkezli bir anayasal perspektif geliştirmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin toplantı ve gösteri hakkına ilişkin verdiği kararlar, sadece yargı kararları olarak kalmamış; aynı zamanda kamuoyunda hak bilincini artırmış, sivil toplumun güçlenmesine katkı sağlamıştır. Mahkeme, bu alandaki kararlarıyla özellikle gençler, kadınlar, öğrenciler ve sendikalar gibi grupların kamusal alandaki görünürliğini ve ifade alanını koruyucu bir işlev üstlenmiştir. Bu durum, Türkiye'de anayasal yargının sadece bir “*iptal merci*” değil, aynı zamanda toplumsal dengeyi sağlayan kurucu bir güç haline geldiğini göstermektedir (Kaya, 2021: 157). Ancak bu kararların uygulamaya yansımaları her zaman tutarlı olmamıştır. Özellikle yerel idarelerin ya da kolluk kuvvetlerinin AYM kararlarına rağmen benzer uygulamaları sürdürmesi, yargı kararlarının bağlayıcılığı konusunda eleştirilere neden olmaktadır. Anayasa Mahkemesi kararlarının uygulanabilirliğinin artırılması ve

denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, toplantı ve gösteri özgürlüğünün gerçek anlamda korunabilmesi açısından hâlâ önemli bir ihtiyaçtır (Şen, 2020: 173).

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesi'nin toplantı ve gösteri hakkına ilişkin verdiği kararlar hem demokratik kamu düzeninin inşası hem de bireysel hakların korunması açısından belirleyici bir işlev görmektedir. Bu kararlar, güvenlik odaklı siyasal yaklaşımların ötesine geçen bir anayasal vizyonun ürünüdür ve toplumsal barışın sürdürülebilirliği açısından kritik rol oynamaktadır.

Eğitim ve Laiklik Üzerindeki Kararları

Anayasa Mahkemesi'nin eğitim politikalarına ilişkin verdiği kararlar, Türkiye'de hem laiklik ilkesinin yorumlanmasında hem de eğitimin ideolojik çerçevesinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Mahkeme, eğitim alanında yalnızca müfredatın düzenlenmesi gibi teknik konularla değil; aynı zamanda din eğitimi, imam hatip okulları ve başörtüsü gibi çok daha derin sosyo-politik tartışmaların merkezinde yer alan meselelerde de kararlar almıştır. Bu kararlar, hem kamuoyunda yoğun tartışmalara yol açmış hem de siyasi iktidarın eğitim politikalarını doğrudan etkilemiştir (Anayasa Mahkemesi, 1989; Anayasa Mahkemesi, 2009). Mahkeme'nin bu alandaki en tartışmalı kararlarından biri, 1997 yılında alınan imam hatip liseleri mezunlarının üniversiteye giriş sistemindeki katsayı uygulamasıyla ilgili kararıdır. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından uygulanan bu düzenleme, imam hatip mezunlarının özellikle ilahiyat dışındaki fakültelere girişini zorlaştıran bir uygulama olarak değerlendirilmiş ve bireyler arasında fırsat eşitliği ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle çokça eleştirilmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi, bu uygulamanın laik eğitim sistemini korumaya yönelik meşru bir sınırlama olduğunu belirtmiş ve düzenlemeyi iptal etmemiştir. Bu karar, eğitimde laiklik ilkesinin önceliğini vurgularken, dini eğitim alan bireylerin kamusal alana erişimindeki engelleri de gündeme taşımıştır (Teziç, 2008: 487).

Benzer biçimde, Anayasa Mahkemesi'nin başörtüsü serbestliğine ilişkin 2008 tarihli iptal kararı, eğitim alanında laiklik ve bireysel özgürlükler arasındaki gerilimi yeniden açığa çıkarmıştır. AK Parti tarafından Anayasa'nın 10. ve 42. maddelerinde yapılan değişikliklerle üniversitelerde başörtüsü serbest bırakılmak istenmiş, ancak Mahkeme bu değişiklikleri "*laiklik ilkesine aykırı*" bularak iptal etmiştir. Kararın gerekçesinde, laikliğin yalnızca din ve devlet işlerinin ayrılması değil, aynı zamanda kamusal alanda dinî simgelerin sınırlanması anlamına da geldiği belirtilmiştir. Bu karar kamuoyunda kutuplaşmayı artırmış ve AYM'nin toplumsal mühendislik rolü üstlendiği yönündeki eleştirileri beraberinde getirmiştir (Özbudun, 2012: 276).

Anayasa Mahkemesi'nin laiklik ilkesini koruma refleksi, zamanla değişim göstermeye başlamış; özellikle bireysel başvuru sisteminin devreye girmesiyle birlikte daha özgürlükçü bir eğilime yöneldiği gözlemlenmiştir. Örneğin, Mahkeme 2014 yılında aldığı bir kararda, bir öğretmenin derste başörtüsü takmasının "*disiplin cezası*" ile sonuçlanmasının, dinî inanç temelinde ayrımcılık teşkil ettiğine ve din özgürlüğünün ihlal edildiğine hükmetmiştir. Bu karar, Mahkeme'nin geçmişteki başörtüsü kararlarından ayrıştığını ve bireysel hakları daha öncelikli hale getirdiğini göstermektedir (AYM, B. No: 2014/256, 2015).

Eğitimde din eğitiminin zorunlu hale getirilmesiyle ilgili tartışmalar da Mahkeme'nin gündemine sıklıkla gelmiştir. Alevi yurttaşlar tarafından yapılan bireysel başvurularda, din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin "*çoğulculuktan uzak, Sünni İslam merkezli*" içerik taşıdığı yönündeki iddialar üzerine Mahkeme, bu derslerin içeriğinin din özgürlüğü ve velilerin eğitim tercih hakkı ilkeleriyle uyumlu olması gerektiğini belirtmiştir. Her ne kadar bu kararlar açık bir iptal içermese de, kamu idaresine yönelik yol gösterici nitelik taşıyan ve eğitim politikalarını yönlendiren bir işlev üstlenmiştir (Yazıcı, 2015: 248).

Anayasa Mahkemesi'nin eğitim ve laiklik ilişkisine dair kararları, yalnızca hukuki boyutuyla değil, aynı zamanda siyasal sonuçlarıyla da tartışma konusu olmuştur. Laiklik ilkesinin tanımı ve kapsamı konusundaki farklı yaklaşımlar, Mahkeme kararlarının hem siyasi iktidar hem muhalefet hem de toplum nezdinde farklı şekillerde algılanmasına neden olmaktadır. Bu durum, AYM'nin eğitim politikaları üzerinden toplumsal düzenin ideolojik yönlendirilmesinde etkili bir aktör haline geldiğini göstermektedir (Karatepe, 2019: 132).

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ KAMUOYU VE SİYASİ PARTİLER ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Anayasa Mahkemesi'nin kararları yalnızca bireysel hak ihlallerini gideren hukuki düzenlemeler olarak değil, aynı zamanda geniş çaplı toplumsal ve siyasal etkiler üreten kamusal müdahaleler olarak değerlendirilmektedir. Özellikle temel hak ve özgürlükler, laiklik, ifade özgürlüğü ve siyasal örgütlenme gibi alanlara ilişkin kararlar hem kamuoyunda geniş yankı uyandırmakta hem de siyasi partiler tarafından ideolojik pozisyon alma, meşruiyet arayışı veya muhalefet geliştirme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararların, yalnızca hukuki düzeyde değil; aynı zamanda kamuoyu algısı, siyasal rekabet, parti stratejileri ve seçmen davranışları üzerindeki etkilerini analiz etmek, mahkemenin sosyo-politik rolünü bütüncül biçimde değerlendirmek açısından kritik önem taşımaktadır. (Yıldırım, 2020:32).

Kamuoyu Algısı ve Hukuki Meşruiyet

Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlar, Türkiye'de yalnızca hukuk dünyasını değil, aynı zamanda kamuoyunu ve siyasi yapıyı da derinden etkileyen toplumsal olaylar olarak algılanmaktadır. Bu kararlar, yargının meşruiyeti, bağımsızlığı ve tarafsızlığı gibi ilkelerin kamuoyundaki görünürlüğünü ve güven düzeyini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, Anayasa Mahkemesi'nin işlevi sadece normatif düzeyde bir denetim mekanizması olmakla sınırlı değildir; aynı zamanda kamusal algının şekillenmesinde ve anayasal düzenin toplumsal kabulünde de belirleyici rol oynamaktadır (Karan, 2018b: 251).

Mahkemenin verdiği bazı kararlar, kamuoyu tarafından “*adaletin tecellisi*” olarak yorumlanırken; bazıları ise yargının siyasallaştığı ve yürütme ile yasamanın alanına müdahale ettiği şeklinde değerlendirilerek eleştiri konusu olabilmektedir. Bu tür değerlendirmelerde özellikle bireysel haklar, siyasi partiler, laiklik, ifade özgürlüğü ve toplantı hakkı gibi toplumsal hassasiyet taşıyan konular öne çıkmaktadır. Örneğin, Anayasa Mahkemesi'nin 2008 yılında üniversitelerde başörtüsünü serbest bırakan anayasa değişikliğini iptal etmesi, kamuoyunun önemli bir kesimi tarafından “*yargının siyasal bir karar alması*” olarak değerlendirilmiştir (Özbudun, 2012: 268).

Kamuoyu algısı üzerinde belirleyici olan bir diğer faktör, Anayasa Mahkemesi'nin bağımsızlığına ilişkin tartışmalardır. Mahkeme üyelerinin atanma şekli, siyasi iktidarla ilişkileri ve kararların zamanlaması gibi unsurlar, Mahkeme'nin kararlarının ne ölçüde hukuk devleti ilkesine uygun alındığı konusunda kamuoyunda soru işaretlerine neden olabilmektedir. Özellikle iktidar ile muhalefet arasında keskin görüş ayrılıklarının yaşandığı konularda alınan kararlar, Mahkeme'nin yansızlığına dair tartışmaları derinleştirebilmektedir (Karatepe, 2018b: 91). Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesi'nin verdiği bazı bireysel başvuru kararları özellikle ifade özgürlüğü, sosyal medya sansürü ve gazeteci tutuklamaları konularında geniş kesimler tarafından hukukun üstünlüğünü savunan örnekler olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Wikipedia erişim engelinin kaldırılması ve bazı gazetecilerin tutuklanmasının hak ihlali olarak kabul edilmesi kararları, Mahkeme'ye yönelik olumlu bir kamuoyu algısının oluşmasına katkı sağlamıştır (Yazıcı, 2015: 243). Ancak bu tür kararların kamuoyunda yarattığı etki genellikle kısa sürelidir ve Mahkeme'nin genel performansına dair değerlendirmeler, daha çok siyasal atmosferin etkisiyle şekillenir. Özellikle seçim dönemlerinde veya toplumsal gerilimin yüksek olduğu zamanlarda alınan kararlar, halkın gözünde yargının tarafsızlık

kapasitesini belirleyen başlıca göstergelerdir. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi'nin hukuki meşruiyeti, sadece anayasal yetkilere dayanmakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal meşruiyetini sürdürme becerisiyle de ilgilidir (Sadurski, 2019: 122).

Kamuoyunun kararlarla ilgili değerlendirmelerinde medyanın da önemli bir rol oynadığı göz ardı edilmemelidir. Medya, Anayasa Mahkemesi kararlarını nasıl sunduğuna bağlı olarak halk nezdinde yargının meşruiyetini güçlendirebilir veya zayıflatabilir. Özellikle kutuplaşmış medya ortamlarında, aynı karar farklı siyasi pozisyonlara göre ya yargı bağımsızlığının kanıtı ya da yargı darbesi olarak yorumlanabilmektedir. Bu durum, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının nesnel değerlendirilmesini zorlaştırmakta ve kurumsal meşruiyet üzerinde çelişkili etkiler yaratmaktadır (Kaya, 2022a: 194). Anayasa Mahkemesi'nin kamuoyu algısı açısından meşruiyetini koruyabilmesi, yalnızca içerik olarak hak temelli kararlar vermesiyle değil; aynı zamanda kararlarının şeffaf, gerekçeli, tutarlı ve zamanında açıklanmasıyla da doğrudan ilgilidir. Hukuki tartışmaların, kamuoyuna ulaşabilecek sadelikte bir gerekçelendirmeyle sunulması, halkın Mahkeme kararlarını daha iyi anlamasını ve içselleştirmesini sağlamaktadır. Bu da Mahkeme'nin anayasal sistem içindeki saygınlığını artıran önemli bir unsurdur (Tuncay ve Akıncı, 2014: 167).

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararların kamuoyunda nasıl algılandığı, Türkiye'de yargının meşruiyeti ve anayasal düzenin sürekliliği açısından belirleyici bir göstergedir. Mahkeme'nin meşruiyeti sadece hukuka değil, toplumsal kabule de dayanmalıdır. Bu nedenle Mahkeme'nin karar alma süreçleri kadar, bu kararların nasıl sunulduğu ve kamuoyunda nasıl karşılandığı da anayasal yargının demokratik sistem içindeki rolünü doğrudan etkilemektedir.

Siyasi Partiler Üzerindeki Etkisi

Anayasa Mahkemesi'nin kararları, siyasi partiler açısından yalnızca hukuki sonuçlar doğurmakla kalmaz, aynı zamanda siyasal yaşamı şekillendiren etkiler de yaratır. Türkiye'de siyasi partiler, yalnızca temsil mekanizmaları değil, aynı zamanda politik kimliklerin ve ideolojik çizgilerin taşıyıcıları olarak işlev gördükleri için, Anayasa Mahkemesi kararlarının bu aktörler üzerindeki etkisi oldukça belirleyicidir. Mahkeme'nin parti kapatma davaları, anayasa değişiklikleri ve siyasi partilere ilişkin mali denetim kararları, siyasi partilerin örgütlenme biçimlerinden söylem stratejilerine kadar birçok alanda değişime neden olabilmektedir. (Anayasa Mahkemesi, 2009; Mehter, 2004). En somut ve doğrudan etki, kuşkusuz siyasi parti kapatma kararlarında ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de Refah Partisi (1998), Fazilet Partisi (2001), Demokratik Toplum Partisi (2009) gibi partilerin kapatılması, yalnızca partinin sona erdirilmesi anlamına gelmemiş; aynı zamanda bu partilerin temsil ettiği ideolojik çizgilerin yeniden şekillenmesine ve yeni partilerin kurulmasına neden olmuştur. Bu süreçlerde Anayasa Mahkemesi'nin kararları, siyasi partilerin yasal sınırlarını belirleyen, onların söylem ve programlarını dönüştüren bir “*yargısal yönlendirme aracı*” haline gelmiştir (Yazıcı, 2006: 105).

Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partiler üzerindeki bir diğer önemli etkisi, parti finansmanına ilişkin denetim yoluyla ortaya çıkmaktadır. Anayasa'nın 69. maddesi uyarınca siyasi partilerin mali denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından gerçekleştirilir. Bu denetim kapsamında verilen kararlar, partilerin seçim dönemlerindeki harcama kapasitelerini, örgütlenme imkanlarını ve siyasal kampanyalarının kapsamını doğrudan etkilemektedir. Bazı durumlarda mali usulsüzlük nedeniyle kamu yardımının kesilmesi, küçük ve orta ölçekli partiler için hayati sonuçlar doğurabilmektedir (Tuncay ve Akıncı, 2014: 192). Bu mali denetim aynı zamanda siyasi partiler arasında fırsat eşitliği ilkesinin ihlal edilip edilmediği yönünde kamuoyunda tartışmalara yol açmakta, büyük partiler lehine işleyen yapının meşruiyeti sorgulanmaktadır. Anayasa Mahkemesi, kamu kaynağının etkin ve adil kullanımını sağlamak adına mali denetim yetkisini anayasal bir yükümlülük olarak yerine getirirse de bu denetimin siyasi partilerin kurumsal gücünü sınırlandırıcı etkisi olduğu da göz ardı edilemez (Karatepe, 2018a: 119).

Yine, Anayasa Mahkemesi'nin yasaların iptali yoluyla gerçekleştirdiği denetim süreci de siyasi partilerin yasa yapma sürecindeki etkinliğini etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Özellikle iktidar partilerinin Anayasa'ya aykırı bulunan bazı düzenlemelerinin iptali, hem yürütme gücünün sınırlandırılması anlamında bir fren mekanizması işlevi görmekte hem de muhalefet partilerine siyasal tartışma alanı açmaktadır. Bu durum, Mahkeme'yi dolaylı olarak siyasal gündemi belirleyen bir aktör haline getirmektedir (Özbudun, 2012: 289).

Anayasa Mahkemesi kararları, partilerin yalnızca eylemlerini değil, söylemlerini de etkilemektedir. Parti programlarının ve siyasi söylemlerin Anayasa ile uyumlu hale getirilmesi yönünde oluşan baskı, özellikle yeni kurulan partilerin daha dikkatli bir dil benimsemelerine neden olmaktadır. Bu durum, siyasal ifade özgürlüğü sınırları açısından yeni tartışmaları gündeme getirir de, yasal çerçevenin belirginleşmesi açısından Mahkeme'nin işlevselliğini göstermektedir (Kaya, 2022b: 213).

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesi'nin kararları siyasi partiler açısından yalnızca hukuki bağlayıcılığı olan kararlar değil, aynı zamanda siyasal alanda yönlendirici, sınırlayıcı ve yeniden şekillendirici nitelikte kararlardır. Bu kararlar sayesinde partiler hem anayasal sınırlar içinde kalmaya yönlendirilmekte hem de demokratik hukuk devleti ilkelerine uygun hareket etmeye zorlanmaktadır. Ancak bu süreçte yargı bağımsızlığı ve siyasal tarafsızlık ilkesinin korunması hem Mahkeme'nin kurumsal meşruiyeti hem de siyasal alanın çoğulculuğu açısından kritik önem taşımaktadır.

Hukukun Üstünlüğü ve Demokratikleşme Sürecine Etkisi

Anayasa Mahkemesi, modern anayasal sistemlerde hukukun üstünlüğünün korunmasında en önemli kurumsal mekanizmalardan biridir. Türkiye'de de Anayasa Mahkemesi (AYM), yalnızca anayasa normlarının denetimini yapan bir yargı organı değil; aynı zamanda demokratik sistemin temel ilkelerinin hayata geçirilmesinde ve bireylerin temel haklarının korunmasında önemli bir güvence rolü üstlenmiştir. Bu bağlamda AYM, demokratikleşme sürecinin hukuki zeminini güçlendirme ve anayasal devletin inşasını sürdürme açısından kritik öneme sahiptir (Ülgen Adadağ, 2023: 379). Hukukun üstünlüğü ilkesi, yalnızca yasaların yürürlükte olması anlamına gelmez; yasaların ve kamu otoritesinin keyfi biçimde kullanılmasını önleyen, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan bir anayasal çerçeveyi ifade eder. Anayasa Mahkemesi bu çerçevenin işletilmesinde kilit rol oynar. Özellikle bireysel başvuru mekanizmasının yürürlüğe girmesinden sonra, AYM'nin verdiği birçok karar, yalnızca hukuki sorunların çözümü değil, aynı zamanda demokratik kültürün gelişimi açısından da dönüştürücü bir etki yaratmıştır (Yazıcı, 2015: 250).

Ancak Anayasa Mahkemesi'nin hukukun üstünlüğünü temin eden işlevi, uygulamada çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Siyasi iktidarın yargı üzerindeki etkisi, Mahkeme üyelerinin atanma biçimi ve yargı kararlarının uygulanmasında yaşanan gecikmeler, bu işlevin zaman zaman tartışmalı hale gelmesine yol açmaktadır. Özellikle kamuoyunu yakından ilgilendiren siyasal içerikli kararlar alındığında, Mahkeme'nin bağımsızlığı ve tarafsızlığı konusunda ciddi eleştiriler gündeme gelmekte; bu da yargının demokratik rejim içindeki meşruiyetini zedeleyebilmektedir (Sadurski, 2019: 138).

Anayasa Mahkemesi'nin hukukun üstünlüğüne katkısı, yalnızca norm denetimi ile sınırlı değildir. Toplumun farklı kesimlerinden gelen bireysel başvurular üzerinden alınan kararlar, çoğu zaman siyasal iktidarın keyfi uygulamalarına karşı anayasal fren işlevi görmekte ve yurttaşların devlete karşı hukuki güvenliğini artırmaktadır. Bu kararlar, hak arama kültürünün gelişmesine, sivil toplumun güçlenmesine ve hukuki bilinç düzeyinin yükselmesine katkı sağlamaktadır (Karatepe, 2018a: 116). Öte yandan, Mahkeme'nin verdiği kararların uygulanabilirliği, hukukun üstünlüğünün somutlaşması bakımından büyük önem taşır. AYM'nin verdiği bazı kararların alt derece mahkemeleri tarafından geciktirilmesi veya doğrudan uygulanmaması, hem bireyler açısından hak ihlallerinin

devamına neden olmakta hem de Anayasa Mahkemesi'nin toplumsal etki gücünü azaltmaktadır. Bu durum, “*hukuki formalizm*” ile “*anayasal etkisizlik*” arasındaki gerilimde Mahkeme'nin etkinliğini sınırlandıran yapısal bir soruna işaret etmektedir (Şen, 2020: 189).

Anayasa Mahkemesi'nin demokratikleşme sürecine katkısı, yalnızca yargısal denetim ile değil; aynı zamanda topluma verdiği mesajlarla da ortaya çıkar. Mahkeme'nin laiklik, ifade özgürlüğü, kadın hakları, azınlık hakları gibi hassas konularda verdiği kararlar, yalnızca hukukî tartışmaları değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümü de tetiklemektedir. Bu yönüyle Mahkeme, demokratik değerlerin toplumda içselleştirilmesine katkı sunan bir norm üretim mekanizmasına dönüşmektedir (Kaya, 2022b: 215). Yine de AYM'nin bu etkisi, kararların sürekliliği, tutarlılığı ve zamanlaması ile doğrudan ilişkilidir. Siyasal kriz dönemlerinde verilen kararların demokratikleşmeye katkısı daha dikkatle izlenmekte ve kamuoyu tarafından çok daha güçlü tepkilerle karşılanmaktadır. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi'nin hukukun üstünlüğüne yaptığı katkı, yalnızca kurumsal yapıdan değil, aynı zamanda Mahkeme'nin konjonktürel olarak nasıl pozisyon aldığına da bağlıdır (Özbudun, 2012: 296).

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesi Türkiye’de hukukun üstünlüğünün sağlanması ve demokratikleşme sürecinin kurumsallaşması açısından vazgeçilmez bir role sahiptir. Ancak bu rolün etkili olabilmesi için yalnızca nitelikli ve hak temelli kararlar alınması yeterli değildir; bu kararların bağımsız bir yargı iradesiyle, açık ve anlaşılır gerekçelerle ve tam olarak uygulanabilir biçimde hayata geçirilmesi de gereklidir. Anayasa Mahkemesi, bu anlamda yalnızca anayasal metnin koruyucusu değil; aynı zamanda anayasal değerlerin topluma yerleşmesini sağlayan bir rehber kurum niteliğindedir.

SONUÇ

Türkiye’de Anayasa Mahkemesi (AYM), yalnızca anayasal normların koruyucusu değil; aynı zamanda siyasal alanın düzenlenmesinde, temel hakların teminat altına alınmasında ve toplumsal denge unsurlarının yeniden inşasında etkin bir rol oynayan anayasal bir aktör haline gelmiştir. 1961 Anayasası ile kurumsallaşan AYM, zaman içinde görev alanını genişletmiş; bireysel başvuru mekanizmasının hayata geçirilmesiyle birlikte toplumsal düzeyde daha görünür ve etkili bir konuma ulaşmıştır. Bu bağlamda Mahkeme'nin verdiği kararlar, salt hukuki tartışmaların ötesine geçerek, kamuoyunu yönlendiren, siyasi partilerin stratejilerini etkileyen ve bireylerin hak arama kültürünü dönüştüren dinamik bir içerik kazanmıştır.

Çalışmada da detaylandırıldığı üzere, Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararların etkileri çok boyutludur. Norm denetimi yoluyla yasama faaliyetleri üzerinde etkili olan Mahkeme, aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, siyasi parti kapatma davaları, kamu gücünün sınırlandırılması ve bireysel özgürlüklerin korunması gibi alanlarda da anayasal sınırları belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı, laiklik ilkesi ve eğitim politikaları gibi yüksek hassasiyet taşıyan konularda verilen kararlar, hem kamuoyu nezdinde hem de siyasal aktörler arasında yoğun tartışmalara yol açmaktadır.

Anayasa Mahkemesi'nin kamuoyu üzerindeki etkisi yalnızca kararın içeriğiyle değil, kararın ne zaman ve hangi gerekçeyle verildiğiyle de doğrudan ilişkilidir. Siyasal kutuplaşmanın yüksek olduğu dönemlerde alınan kararlar, Mahkeme'nin tarafsızlığı ve bağımsızlığı konusunda çeşitli eleştirilerin hedefi haline gelmekte; bu da yargının meşruiyeti açısından kırılganlık yaratabilmektedir. Bu nedenle Mahkeme'nin demokratik sistem içerisindeki güvenilirliğini artırabilmesi için hem usul hem de içerik bakımından daha açık, gerekçeli ve istikrarlı bir karar pratiği geliştirmesi elzemdir.

Öte yandan Mahkeme'nin demokratikleşme sürecine katkısı, bireysel başvuru kararlarında daha belirgin şekilde gözlemlenmektedir. Mahkeme, son yıllarda sosyal medya sansürü, gazeteci

tutuklamaları ve toplantı hakkının ihlali gibi birçok konuda hak temelli kararlar vererek demokratik kamuoyunun gelişimine katkı sağlamıştır. Ancak bu kararların uygulanabilirliği ve alt derece yargı tarafından benimsenmesi konusunda yaşanan sorunlar, hukukun üstünlüğü ilkesinin kurumsal düzeyde işlerliğini zayıflatmaktadır. Bu bağlamda, yalnızca kararların içeriği değil; bu kararların ne ölçüde etkili ve bağlayıcı biçimde hayata geçirilebildiği de anayasa yargısının demokratik işleyişe katkısı açısından belirleyici olmaktadır.

Siyasi partiler açısından Anayasa Mahkemesi hem bir sınır koyucu hem de yeniden şekillendirici bir rol oynamaktadır. Parti kapatma kararları, mali denetim süreçleri ve yasama faaliyetlerine dair iptaller, siyasal partilerin söylem ve örgütlenme biçimlerini doğrudan etkileyebilmekte; bu durum yargı-siyaset ilişkisinin sınırlarının yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır. Mahkeme'nin bu alandaki müdahalelerinin, demokratik çoğulculuğu zedelemeyecek biçimde; ifade ve örgütlenme özgürlüklerini önceliklendiren bir yaklaşımla sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye'de üstlendiği rol, klasik anlamda bir *“anayasaya uygunluk denetimi”* mekanizmasının çok ötesine geçmiştir. Mahkeme, modern demokratik sistemin hem kurucu ilkelerinin koruyucusu hem de toplumsal denge ve siyasal katılım süreçlerinin yönlendiricisi konumuna gelmiştir. Ancak bu rolün sağlıklı biçimde sürdürülebilmesi için bazı temel koşulların sağlanması gerekmektedir. Bunların başında yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi, siyasi iktidar ile yargı arasındaki mesafenin korunması, bireysel başvuru kararlarının etkili biçimde uygulanması ve Anayasa Mahkemesi kararlarının siyasi hedeflere araç edilmesinin önlenmesi gelmektedir.

Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi'nin kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi, demokratikleşme sürecinin derinleşmesi açısından stratejik öneme sahiptir. Mahkeme, yalnızca anayasal normların değil, aynı zamanda anayasal değerlerin taşıyıcısıdır. Türkiye'de hukukun üstünlüğünün, temel hakların ve demokratik temsilin kurumsallaşması, büyük ölçüde bu yüksek mahkemenin bağımsız, tutarlı ve toplumun meşru beklentilerine duyarlı kararlarıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyazan, A. E. (2006). 1982 Anayasası'na göre siyasi partilerin kapatılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (65), 249–276.
- Aliefendioğlu, Y. (2020). Yeni bir anayasa yargısı ve Anayasa Mahkemesi. Ankara: Anayasa Mahkemesi.
- Anayasa Mahkemesi. (1989). Karar No: 1989/12. *Norm Kararlar Bilgi Bankası*. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1989-12-nrm.pdf>.
- Anayasa Mahkemesi. (2009). Demokratik Toplum Partisi [Karar No: 2009/4]. *Anayasa Mahkemesi Resmi Karar Arşivi*. <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/2009/4/1>.
- Anayasa Mahkemesi. (2009). Karar No: 2009/139. *Norm Kararlar Bilgi Bankası*. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2009-139-nrm.pdf>.
- Anayasa Mahkemesi. (2015). Öğretmenin başörtüsü nedeniyle cezalandırılması kararı (B. No: 2014/256, 25.06.2015).
- Anayasa Mahkemesi. (2016). Gülseren Öztürk kararı (B. No: 2014/149, 06.01.2016).
- Anayasa Mahkemesi. (2018). Mehmet Altan kararı (B. No: 2016/23672, 11.01.2018).
- Anayasa Mahkemesi. (2018). Şahin Alpay kararı (B. No: 2016/16092, 11.01.2018).
- Anayasa Mahkemesi. (2019). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kamu teşkilatı düzenlemesi kararı (E. 2018/115, K. 2019/14, 10.04.2019).
- Anayasa Mahkemesi. (2019). Wikipedia erişim engeli kararı (B. No: 2017/22355, 26.12.2019).
- Ekinci, B. E. (2019). Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı bakımından bildirim usulünün kapsamı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(4), 753–794.
- Gözler, K. (2018). *Anayasa hukukunun genel esasları*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Karan, U. (2018a). *İfade özgürlüğü: Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru el kitapları serisi-2*. Ankara: Avrupa Konseyi Yayınları.
- Karan, U. (2018b). Anayasa Mahkemesi kararlarının İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına etkisi. *Anayasa Yargısı*, 35, 242–259.
- Karatepe, Ş. (2018a). Anayasa Mahkemesi ve demokratik denge: Hukukun üstünlüğü bağlamında değerlendirme. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 5(2), 110–123.
- Karatepe, Ş. (2018b). Anayasa Mahkemesi'nin siyasal sistemdeki algısı üzerine eleştirel bir inceleme. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 5(1), 85–97.
- Karatepe, Ş. (2019). Anayasa Mahkemesi'nin laiklik yorumunun dönüşümü. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 6(1), 123–137.
- Kaya, E. (2021). Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü: Anayasa Mahkemesi içtihatları çerçevesinde değerlendirme. *İnsan Hakları Yıllığı*, 39, 150–165.
- Kaya, E. (2022a). Medya ve anayasa yargısı: Yargı kararlarının sunumu ve kamuoyu algısı. *Toplum ve İletişim*, 18(2), 189–200.
- Kaya, E. (2022b). Anayasa yargısının demokratikleşme sürecine etkisi. *Toplum ve Hukuk*, 19(1), 210–225.

- Kılınç, A. (2005). İnsan haklarının anayasal konumu. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 279-290.
- Mehter, H. (2004). Siyasi partilerin mali denetimi. *Anayasa Yargısı*, 21, 465-485.
- Özbudun, E. (2012). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sadurski, W. (2019). *Poland's constitutional breakdown*. Oxford University Press.
- Şen, M. (2020). Bireysel başvuru kararlarının uygulanabilirliği sorunu. *Yargı ve Toplum*, 14(2), 182-194.
- Teziç, E. (2008). *Anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tuncay, M., & Akıncı, M. (2014). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası şerhi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ülgen Adadağ, Ö. (2023). Anayasa Mahkemesi kararlarında demokratik devlet. *Anayasa Yargısı*, 40(1), 371-385.
- Yazıcı, S. (2006). Siyasi partilerin kapatılması ve demokratik hukuk devleti. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 64, 88-105.
- Yazıcı, S. (2015). Türkiye’de anayasa yargısı ve demokratikleşme süreci. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 2(4), 248-260.
- Yıldırım, U. T. (2020). Türk siyasal hayatında anayasa yargısı-siyaset ilişkisi: Türk Anayasa Mahkemesi üzerinden bir değerlendirme. *Turkish Studies-Economy*, 16(1), 29-38.

AVRUPA BİRLİĞİ MÜLTECİ ENTEGRASYONUNUN FARKLI BOYUTLARIYLA ANALİZİ

Beyza Nur ALGIN DEMİR¹
Osman KURTER²

Öz

Kuruluşunun başlangıcından beri kendi içinde ekonomik entegrasyona odaklanan Avrupa Birliği (AB), zaman içinde diğer birçok alanda entegrasyon sağlamayı hedeflemiştir. Özellikle Suriye Mülteci Krizi sonrası dönemden itibaren, AB üyesi ülkelerdeki mülteci sayısı artışı, mülteci entegrasyonunun sağlanmasının ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bu ihtiyaca binaen AB özellikle ekonomik ve yönetim açısından çabalarını artırmıştır. AB'nin mülteci entegrasyonu alanında yaşadığı güncel zafiyetlere rağmen, bütün bir AB yapısı olarak politik, siyasi, yönetim ve ekonomik açılardan sağladığı ortak bütünleşmenin başarısı ise analiz edilme gerekliliğine sahip bir konudur. Bu çalışmada, AB ülkelerinin mülteci entegrasyonu araştırılırken, AB'nin mülteci entegrasyonu konusunda ne kadar başarılı olup-olmadığı sorusuna cevap aranmış, entegrasyonun farklı boyutlarıyla başarı oranı daha yüksek ve düşük ülkeler arasındaki ilişki analiz edilerek AB'nin mülteci entegrasyonunu zorlaştıran etkenler incelenmiştir. Birliğin mülteci entegrasyonu; hukuki, siyasi ve ekonomik, ayrımcılıkla mücadelede çift yönlülük boyutları ampirik ve istatistik verilere dayalı olarak entegrasyon bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışma, uluslararası bağımsız örgütlerin yayımlanmış verilerinden yararlanılarak icra edilmiş bir kantitatif çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği Mülteci Entegrasyonu, Mülteci Krizi, İlticanın Hukuki Boyutları, İltica ve Siyasal Etkiler, Entegrasyonu Zorlaştıran Etkenler.

ANALYSIS OF EUROPEAN UNION REFUGEE INTEGRATION IN ITS DIFFERENT DIMENSIONS

Abstract

The European Union (EU), which focused on economic integration at the beginning of its establishment, has aimed to achieve integration in many other areas over time. The increase in the number of refugees in EU member states, especially since the period after the Syrian Refugee Crisis, has shown how important it is to ensure refugee integration. Based on this need, the EU has increased its efforts, especially in terms of the economy and governance. Despite the current weaknesses experienced by the EU in the field of refugee integration, the success of joint integration has been achieved in terms of politics, political and economic aspects, as a whole EU structure is a subject that needs to be analyzed. In this study, while investigating the refugee integration of EU countries, the question of how successful the EU has been in refugee integration has been sought, and the factors that make refugee integration of the EU difficult have been examined by analyzing countries with higher and lower success rates in different dimensions of integration. The Union's refugee integration, legal, political, economic, and duality dimensions in combating discrimination have been evaluated in the context of integration based on empirical and statistical data. The study is a quantitative study conducted using published data from international independent organizations.

Keywords: European Union Refugee Integration, Refugee Crisis, Legal Dimension, Political Impact, Complicating Factors, EU Integration Success.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2428252524@ogrenci.karabuk.edu.tr, ORCID: 0009-0004-3378-1373.

² Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, osmankurter@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7581-1316

Bu Yayıma Atıfta Bulunmak İçin: Kurter, O. & Algin Demir, B. N. (2025). Avrupa Birliği mülteci entegrasyonunun farklı boyutları ile analizi. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 5(1), 94-110.

DOI: 10.63233/kbuiibfdergisi.1695013

GİRİŞ

İnsanların, inançları, siyasal görüşleri, ayrımcılığa maruz kalma, savaş, çatışma, doğal afetler, zulüm görme ve cinsel yönelimleri gibi bir dizi negatif sebeplerden dolayı veya daha iyi ekonomik koşullara ve yaşam standartlarına sahip olmak için ülkelerinden göç etmek ve başka ülkelere sığınmak mecburiyetinde kalabildikleri bilinmektedir (Balun, Kurter ve Dinçay, 2024). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (BMMYK) tanımına göre, “zulüm, savaş veya şiddet nedeniyle ülkesinden kaçmak zorunda kalan kişiye mülteci denir” (UNHCR, 2025). Avrupa ülkelerinde refah düzeyinin gelişmiş olması, kriz ve sorunlu bölgelere olan coğrafi yakınlığı, istihdam imkanlarının diğer ülkelere göre nispeten daha yüksek olması gibi nedenlerle, sığınma ihtiyacı olan bireyler Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeleri tercih edebilmektedir (Koçak ve Gündüz, 2016).

BMMYK’nın 2024 yılında oluşturduğu verilere göre, dünya çapında zorla yerinden edilmiş 122,6 milyon insan bulunmakla birlikte bu insanların 37,9 milyonunun mülteci ve 8 milyonun da sığınmacı olduğu bilinmektedir (UNHCR, 2024). Avrupa’ya sığınan mülteci sayısı, özellikle Suriye Mülteci Krizi sonrası dönemden itibaren bu denli yüksek iken, AB ülkelerinin her birinin farklı politikalar yerine, mülteci entegrasyonu alanında ortak politikalar belirlemesi önem arz etmektedir (Niemann ve Zaun, 2018). Hem AB üyesi ülkelerin hem de mülteci statüsünü almış olan üçüncü ülke vatandaşlarının refahının sağlanabilmesi için, mültecilerin bulundukları ülkenin yapısına entegre olmaları gerekmektedir. Bu nedenle bu araştırmamız, farklı boyutlarıyla beraber AB mülteci entegrasyonunu detaylı bir şekilde analiz etmek için yapılmıştır.

Çalışma, uluslararası bağımsız örgütlerin yayımlanmış verilerinden yararlanılarak icra edilmiş bir kantitatif bir çalışmadır. Bu bağlamda, bilimsel araştırmalarda önemli bir ölçüt olarak kabul edilen Göçmen Entegrasyon Politikası Endeksi (Migrant Integration Policy Index, MIPEX) verileri bağlamında AB mülteci entegrasyonu incelenmiştir (Ruedin, 2015; Klarsfeld, Traavik ve Van Dijk, 2021; MPG, 2025). MIPEX, ülkelerin mülteci entegrasyon seviyelerini ölçen, uluslararası kabul görmüş bir endekstir (Ruedin, 2015; Klarsfeld, Traavik ve Van Dijk, 2021; MPG, 2025). 2004 yılında bir AB vatandaşlık ve entegrasyon projesi olarak ortaya çıkan endeks, AB üye devletleri ile birlikte İngiltere, OECD ülkeleri, Arnavutluk, Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Ürdün, Moldova, Kuzey Makedonya, Rusya, Suudi Arabistan, Sırbistan, Güney Afrika, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ukrayna’yı da içine alan 56 değişik ülkede, işgücü piyasası hareketliliği, ailenin bir arada tutulabilme imkanları, mültecilerin eğitime eşit şekilde ulaşabilme imkanları, mültecilerin siyasete katılım kolaylığı, daimi ikametgah alabilme imkanları, vatandaşlık edinebilme olasılıkları ve ayrımcılığa karşı oluşturulan kanuni düzenlemelerin oluşturulup oluşturulmadığı gibi 8 önemli kriter açısından üye ülkeleri inceleyerek mültecilerin içinde bulundukları ülkelere entegrasyonunu ölçen benzersiz bir değerlendirme mekanizmasıdır. Ekonomik gelişmişlik açısından ülkelerin ekonomik gelişmişliğini ifade eden büyüme ve enflasyon rakamları ne ise, MIPEX indeksi de ülkelerdeki mültecilerin yerel topluma entegrasyonu açısından başarısı için aynı anlama gelmektedir.

Göç ve Entegrasyon Politika İndeksi verileri değerlendirilerek AB üyesi ülkelerin mülteci entegrasyonu analiz edilirken, ülkelerin mülteci nüfusları ve nüfusa dayalı mülteci oranları bağlamında mülteci entegrasyonları incelenerek, nüfus oranı ile entegrasyon arasındaki bağlantı incelenmiştir. Aynı zamanda mülteci entegrasyonunun hukuki boyutuna odaklanılmış ve hukuki süreçle ilgili inceleme de yapılmıştır. Siyasi boyutta, mültecilerin ülkelerin siyasetine etkisi araştırılırken, Suriye Mülteci Krizinden sonra iltica ederek mülteci statüsü alan bireylerin sayısındaki artış sonrasında sağ ve milliyetçi siyasi partilerin popülaritesinin artışı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ekonomik boyutta ise mülteci istihdamının önemi vurgulanırken, MIPEX İşgücü Piyasası Hareketliliği verilerine dayanarak işgücü ile genel entegrasyon puanları arasındaki bağlantı gözlemlenmiş ve ülkesinden ayrılmak zorunda kalıp AB üyesi ülkelere göç eden bireyler için AB’nin aldığı ekonomik sorumluluklar araştırılmıştır (MIPEX, 2020; MPG, 2025). Mültecilerin yaşadığı en

temel zorluklardan biri olan ayrımcılık ise, MIPEX'in ayrımcılıkla mücadele puanı ile entegrasyon puanı baz alınarak analiz edilmiş ve bu analiz yapılırken hem ev sahibi ülkenin hem de mülteci bireylerin entegrasyonunun çift yönlülüğü vurgulanarak, ülkelerin ayrımcılıkla mücadele seviyeleri ile mülteci entegrasyonları arasındaki doğrusal bağlantı istisnai örnekleriyle beraber değerlendirilmiştir. Son olarak, mültecilerin göç ettikleri ülkeye entegre olamaması durumunda yaşanabilecek olumsuz senaryolar ele alınarak mülteci entegrasyonunun her boyutunun arz ettiği önem aktarılmıştır.

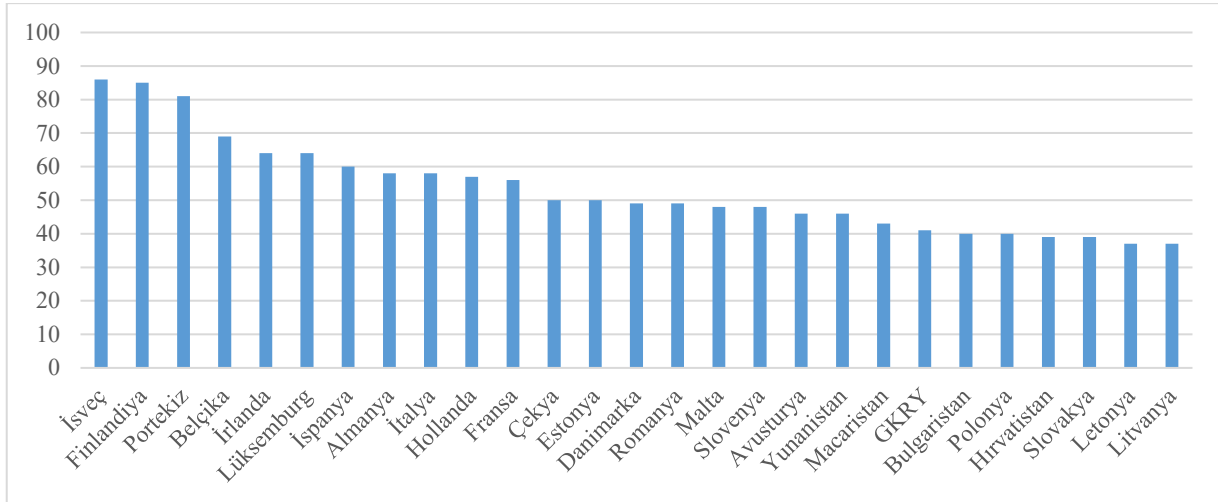
Araştırmanın kapsamı, AB üye ülkeleriyle sınırlı olmakla beraber farklı boyutlarda en olumlu ve en olumsuz sıralamalardaki ülkeler de ele alınmıştır. Çalışma, AB üyesi ülkelerin entegrasyon başarı oranlarını, bu oranların işgücü, ayrımcılıkla mücadele, mülteci nüfus oranı gibi diğer etkenler arasındaki bağlantısını ve bu sonuçlar dahilinde AB mülteci entegrasyonunun etkililik düzeyini analiz etmeyi amaçlamıştır.

Özellikle 2011 sonrası dönemde, başta AB ülkeleri olmak üzere, dünyada oluşan göç dalgası nedeniyle mülteci entegrasyonunun geliştirilmesi hem mülteciler hem de ev sahibi ülkeler için önem arz etmekle beraber entegrasyonu etkileyen durumların anlaşılması açısından çok önemlidir.

AB MÜLTECİ ENTEGRASYONUNUN SAYISAL VERİLERE DAYALI DEĞERLENDİRİLMESİ

AB mülteci entegrasyonunun sayısal verilere dayalı analizi noktasında ülkelerin MIPEX verilerinden faydalanarak, entegrasyon puanları arasındaki farklılıklar mülteci sayısı, nüfusa göre mülteci oranı, işgücü hareketliliği, aile birleşimi, eğitim, sağlık, siyasi katılım, uzun vadeli ikamet, vatandaşlığa erişim ve ayrımcılıkla mücadele kapsamında incelenmiş ve devletlerin mülteci entegrasyonunun başarı veya başarısızlığı farklı etkenler ele alınarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda, mülteci entegrasyonunun başarısını etkileyen birçok faktörün olduğu bilinirken (Kurter ve Balun 2022), bu faktörlerin ilgili ülkeler ve mülteci entegrasyon puanları arasındaki korelasyonları ele alınmıştır.

Grafik 1: AB Göç ve Entegrasyonu Politikası İndeksi

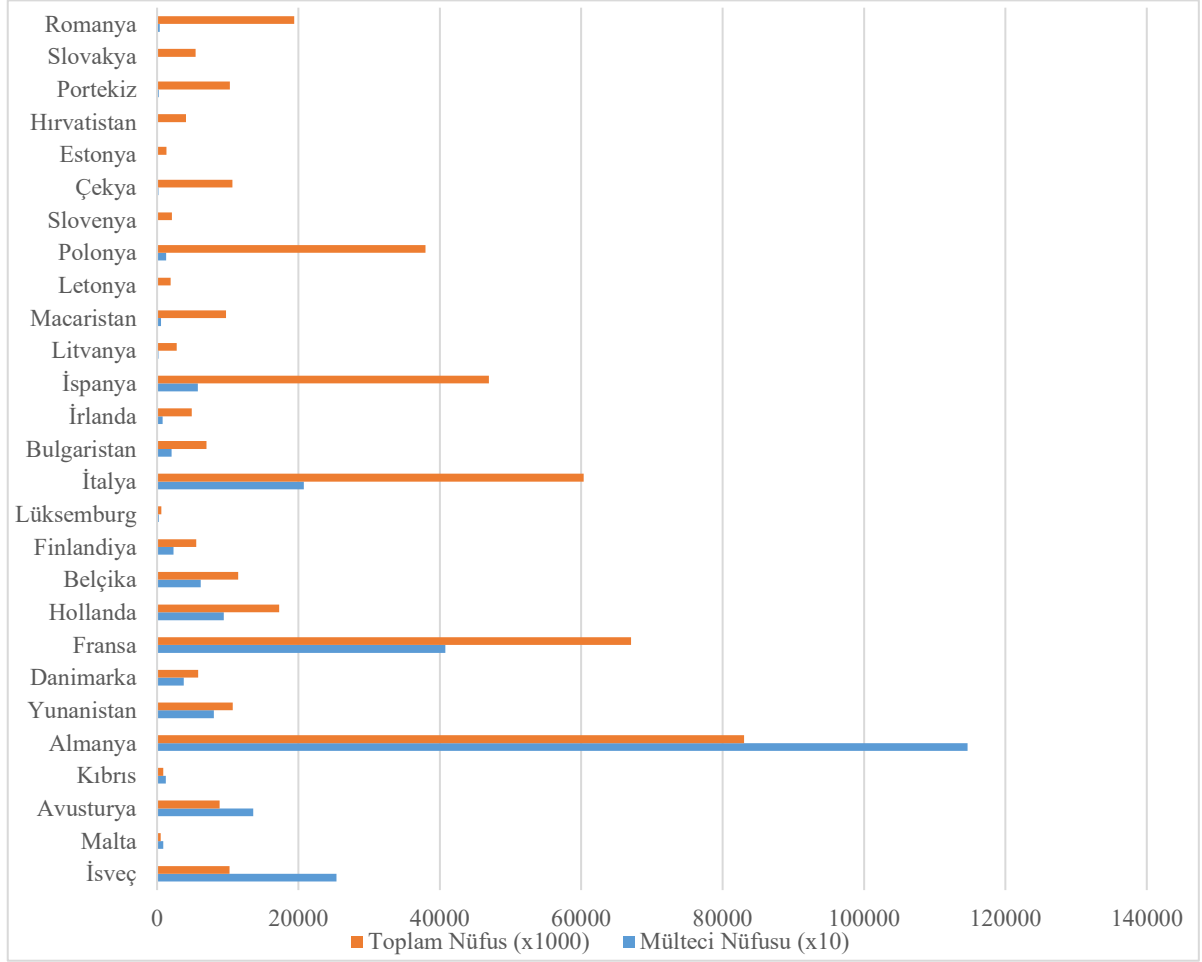
Kaynak: Grafik, (MIPEX, 2020) verilerine göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2019 yılı MIPEX verilerindeki sayısal değerler baz alındığında, AB'nin tüm üye ülkelerde mülteci entegrasyonu alanında tam anlamıyla bir bütünlük sağlayamadığı görülmektedir. Ülkeleri “olumlu”, “hafif olumlu”, “yarı olumlu”, “hafif olumsuz” ve “olumsuz” olmak üzere 5 gruba ayıran indekse göre, olumsuz kategorisine giren AB üyesi herhangi bir ülke bulunmamakla beraber;

Litvanya, Letonya, Slovakya, Hırvatistan, Polonya ve Bulgaristan ‘hafif olumsuz’ sınıflandırmasında yer alarak Göç ve Entegrasyonu Politika İndeksinde en alt grupta yer almaktadır. Bununla birlikte İsveç, Finlandiya ve Portekiz’in indekste ‘olumlu’ sınıflandırmasında yer alarak en yüksek kategoride bulunduğu görülmektedir. Bu bulgulara ek olarak, Grafik 1’de de gösterildiği gibi, AB üyesi ülkelerin indeks puanlarının ortalaması olan 53,3 puanı ile yarı olumlu kategorisinde yer aldığı hesaplanmaktadır (MIPEX, 2020; MPG, 2025).

Grafik 1 analiz edilirken, ülkelerin mülteci alımı konusundaki sorumluluk paylaşımı durumu da bir başka önemli husus olarak göze çarpmaktadır. Ülkelerin mülteci nüfuslarının ve nüfuslarına oranla ülkelerine kabul ettikleri mülteci oranının incelenmesi, mülteci oranı ile indeks puanının bağlantılı olup olmadığı sorusuna da cevap teşkil etmektedir. Ülkelerin kendi nüfuslarına oranla kabul ettikleri mülteci sayısının yükseklik veya düşüklüğü, MIPEX endeks puanının pozitif veya negatif olacağını belirlerken, bu ülkelerin mültecilere genel bakış açılarını da ortaya koyabilecek niteliktedir (Bauböck, 2018).

Grafik 2: AB Ülkelerinde Toplam ve Mülteci Nüfusları

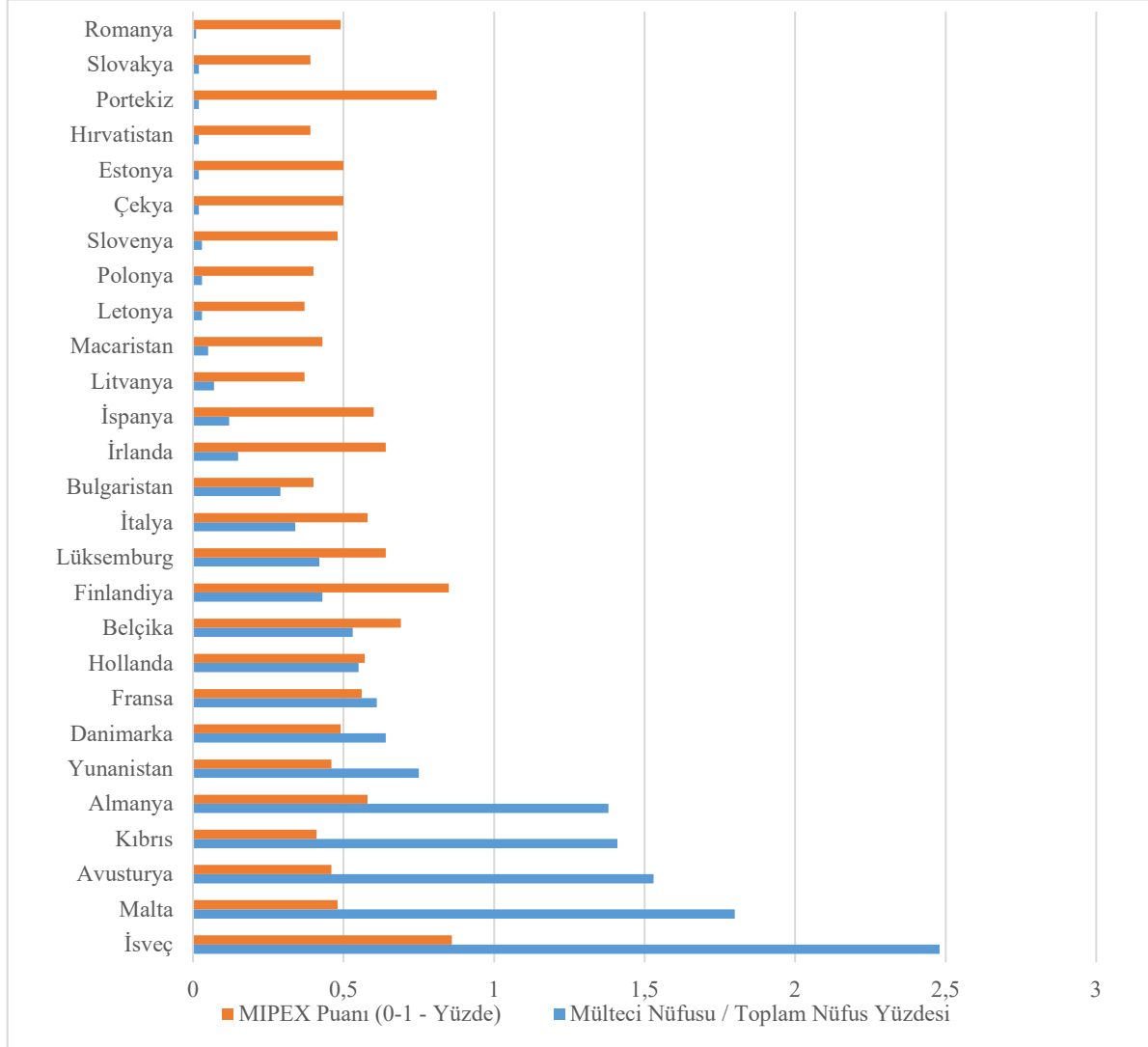

Kaynak: Avrupa İstatistik kurumu (Eurostat 2019) verilerine göre araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Günümüzde ülkelerini çeşitli sebeplerden dolayı terk etmek zorunda kalan ve AB üyesi ülkelere sığınıp mülteci statüsü alan birçok birey bulunmaktadır. Grafik 2’de AB üyesi ülkelerin nüfusları ve mülteci sayıları görülmektedir. Bu görselde İsveç’in 253.787 mülteci sayısı ile nüfusuna oranla en fazla mülteciye ev sahipliği yaptığı ve Avusturya’nın 135.951 mülteci ve %1,534 mülteci oranı ile İsveç’ten sonra ülkesinde genel nüfusa oranla en çok mülteci oranı barındıran AB üyesi olduğu görülmektedir. AB üyesi ülkeler arasında mülteci sayısı en yüksek olan ülke ise Almanya’dır (Eurostat, 2019). Almanya Grafik 2’de görüldüğü gibi aynı istatistiklere göre ülkesinde 1.146.682

mülteciye ev sahipliği yapmakta ve nüfusunun %1,381'i mülteci bireylerden oluşmaktadır. Bu rakamla Almanya, AB ülkeleri arasında aynı zamanda nüfusuna göre mülteci oranı en yüksek 3. ülke konumundadır. Romanya, Slovakya, Portekiz, Hırvatistan, Estonya, Çekya ve Slovenya'nın ise mülteci sayısı ve oranı bakımından diğer AB üyesi ülkelere nazaran daha düşük olduğu görülmektedir (Eurostat, 2019). Bu noktada nüfuslarına göre mülteci oranı düşük ülkelerin mi mülteci entegrasyonunun daha yüksek, yoksa mülteci oranı yüksek AB ülkelerinin mi mülteci entegrasyonunda daha başarılı olduğu analiz edilmelidir.

Grafik 3: Mülteci Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı ve MIPEX Puan İlişkisi

Kaynak: (Eurostat 2019; MIPEX, 2020; MPG, 2025) verilerine göre araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 3'te AB üye ülkelerinin hem toplam nüfuslarının yüzde kaçının mülteci olduğu görülmekte hem de söz konusu oranlar ile MIPEX puanlarının korelasyon içinde olup olmadıkları araştırılmaktadır. Mülteci oranı en yüksek olan ülkeler içinde ilk sırada İsveç gelmekte olup onu sırasıyla Malta, Avusturya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Almanya takip etmektedir (MIPEX, 2020; MPG, 2025). En fazla mülteci oranına sahip olan İsveç, 89 MIPEX puanı ile en yüksek mülteci entegrasyon puanına sahiptir (MIPEX, 2020; MPG, 2025). Buna karşılık mülteci oranı en yüksek diğer ülkelerden Malta 48, Avusturya 46, Güney Kıbrıs 41 ve Almanya 58 MIPEX puanına sahiptir (MIPEX, 2020; MPG, 2025). Toplam nüfuslarına göre mülteci oranı en fazla olan beş ülke arasında puan farkları gözlemlenirken, İsveç dışındaki mülteci oranı yüksek ülkelerin entegrasyon puanlarının çok fazla olmadıkları görülmektedir. Bu durum mülteci oranı yüksek ülkelerin aynı zamanda mülteci

entegrasyon skorlarının da yüksek ve iltica edenlerin daha güçlü bir şekilde entegre edildiği tezini çürütmektedir.

Mülteci sayısı en düşük olan ülkeler arasında Romanya, Slovakya, Portekiz, Hırvatistan ve Estonya yer almaktadır. Romanya'nın 49, Slovakya'nın 39, Portekiz'in 81, Hırvatistan'ın 39 ve Estonya'nın 50 MIPEX puanına sahip oldukları görülmektedir. Bu noktada mülteci oranı düşük olan ülkelerin mülteci entegrasyonunda daha başarılı olmadıkları görülmektedir (MIPEX, 2020; MPG, 2025).

Grafik 3'te görüldüğü üzere, MIPEX puanları en yüksek olan ülkeler (İsveç-86, Finlandiya-85, Portekiz-81, Belçika-69 ve İrlanda-64) incelendiğinde; İsveç'in toplam nüfusa oranla mülteci nüfusunun %2,48, Finlandiya'nın %0,43, Portekiz'in %0,02, Belçika'nın %0,53 ve İrlanda'nın da %0,15 olduğu görülmektedir (MIPEX, 2020; MPG, 2025). Bu durumda mülteci entegrasyonunda en başarılı olan 5 ülkenin nüfusa dayalı mülteci entegrasyon puanlarında kayda değer farklılıklar görülmekle birlikte mülteci entegrasyonundaki başarısının yüksekliği ile mülteci oranı bağlantısının bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Grafik 3 ve Grafik 1'de görüldüğü üzere, mülteci entegrasyon puanı en yüksek olan İsveç ile en düşük olan Litvanya kıyaslandığında; İsveç hem mülteci oranı hem de MIPEX entegrasyon puanı en yüksek olan ülke konumunda iken Litvanya ise 37 puanla AB üyesi ülkeler arasında mülteci entegrasyonu konusunda en düşük puana sahip olan ülke olarak görülmekle birlikte nüfusunun da sadece %0,07'sinin mülteci olduğu hesaplanmaktadır (MIPEX, 2020; MPG, 2025). İstatistiklere ve Grafik 4'te baktığımız zaman, İsveç ve Litvanya örneğinde gördüğümüz mülteci alımı rakamları ile entegrasyon puanları arasındaki paralellik ve korelasyonun diğer ülkelerin mülteci alım ve entegrasyon puanlarına yansımadağı görülmektedir.

AB üyesi ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılıklar, mülteci entegrasyonuna yönelik çabalara rağmen bu alanda hükümetler düzeyindeki politikaların farklı olması, ulusal düzeydeki siyasi farklılıklar ve ülkelerin sosyolojik yapılarındaki farklılıklar, AB'nin mülteci entegrasyonu konusunda tek vücut hareket etmesini zorlaştıran etkenler arasında sayılabilir. Bu farklılıklar, aynı zamanda AB'nin ortak bir politika oluşturma ve tüm üye ülkelerde bu politikayı aynı oranda uygulamada eksikleri olduğunu da gösterir niteliktedir. Bu bağlamda, grafikte diğer AB üyesi ülkelere kıyasla düşük puanlara sahip olan üye ülkelerin entegrasyon çalışmalarına birlik bazında ağırlık verilmesi, AB'nin mülteci entegrasyonu konusunda ortak politika oluşturmaya katkı sağlayacaktır (Wolffhardt, Conte ve Huddleston, 2019; Taş, 2023).

AVRUPA BİRLİĞİ MÜLTECİ ENTEGRASYONUNUN HUKUKİ BOYUTU

AB mülteci entegrasyonunun hukuki boyutu, hukukun üstünlüğünü birliğin en önemli değerleri olarak gören bir anlayış için oldukça önemlidir. Bu araştırmanın giriş bölümünde bahsedildiği üzere, mültecilerin yerel topluma entegrasyonunu ölçen MIPEX endeks puanlarının oluşturulmasında kullanılan 8 kriterden birisinin hukuki düzenlemelerin yapılması olması, bu konunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan birliğin temel amacının ortak bir göç, sığınma ve mülteci politikası oluşturulması olduğu görülebilmektedir. Bu politikaların oluşturulmasında da hukuki düzenlemelerin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir (Ruedin, 2015; Klarsfeld, Traavik ve Van Dijk, 2021). Bu yüzden 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde mülteci hakları ile ilgili normlar hazırlanmış, mülteci statüsü için olması gereken kriterler belirlenmiş ve mülteciler için büyük bir önem arz eden geri göndermeme ilkesi kabul edilerek mültecilerin güvenliği garanti altına alınmıştır (Klarsfeld, Traavik ve Van Dijk, 2021; Kurter ve Balun 2022). Bu sözleşmeye göre, mültecilerin zulüm göreceği bir ülkeye geri gönderilmemesi durumunun yasal bir zemine oturtulduğu görülmektedir. Bu ilke, mültecilerin sığındıkları ülke içerisinde geri gönderilmeme ve bunun sonucunda zulüm görme kaygısı gütmenden yaşamalarını sağlamayı garanti altına almaya

çalışmaktadır. Bu durumun, mültecilerin daha huzurlu yaşamalarını sağlarken, onların içinde bulundukları topluma daha kolay entegre olmalarına katkıda bulunması öngörülmektedir (Hailbronner, 2000; Byrne, Noll ve Vedsted-Hansen, 2017).

1993 tarihli Maastricht Anlaşması ile AB ülkeleri göç konusunda ortak politikalar oluşturma adımlarını atarken, Dublin Anlaşması, Amsterdam Anlaşması, Tampere Zirvesi ve Avrupa Göç ve Mülteci Paktı ile de ortak bir mülteci entegrasyonu, göç, sığınma ve mülteci politikaları oluşturulması konusunda çaba içerisine girdiği görülmektedir (Hailbronner, 2000; Bulut, 2022). Ayrıca Sığınma, Sınırlar ve Göç ile İlgili Avrupa Hukuku El Kitabı'nda, AB'nin mülteciler için sağladığı hukuki haklar açık bir şekilde kayda alınmaktadır. Bu el kitabında, mültecilere yönelik eğitim, barınma, istihdam, aile birleşimi, kadın ve çocuk hakları gibi farklı haklar bulunmasının yanında AB'nin sığınma, sınırlar, yasal ve düzenli göç, mülteci ve sığınmacı hakları gibi konular, hukuki kurallar ve düzenlemeler de yer almaktadır (Avrupa Hukuku El Kitabı, 2016).

Tüm bu hukuki düzenlemelere ve çabalara rağmen, AB mülteci entegrasyonunda zorluklarla karşılaşılmalıdır. Hukuki boyutta, AB üye ülkelerinin bireysel devletler düzeyinde politikalar uygulaması, mültecilerin genellikle Ortadoğu bölgesinden gelmesi nedeniyle sığınma talebi olan bireylerin Avrupa'nın güney ve doğusundaki ülkeleri tercih etmesi sonucunda bazı ülkelerin mülteci kabulü konusundaki sorumluluğunun diğerlerine nazaran daha yüksek olması ve AB üyesi ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar sebepleriyle, AB mülteci entegrasyonunun hukuki boyutta ortak bir zemine oturtulması daha da zorlaşmaktadır (Karakaş, 2016).

AVRUPA BİRLİĞİ'NDEKİ MÜLTECİLERİN ÜLKE POLİTİKALARINA ETKİLERİ

AB üyesi ülkelerin geçmiş yıllara oranla daha fazla sayıda sığınmacıya ev sahipliği yapması ve mülteci statüsü vermesinin bir sonucu olarak mülteci akınının, AB üyesi devletlerin politikalarını, siyasetini ve güvenlik yaklaşımlarını derinden etkilediği bilinmektedir (Niemann ve Zaun, 2018).

Mülteci krizinden doğan göçün sonucunda bir bütün olarak Avrupa Birliği'nin ve üye devletlerin temel kaygılarından biri sınır güvenliği olmuştur. Bu noktada Avrupa Birliği'nin hem hukuki hem de siyasi boyutta sınır güvenliğini ve yasal göçü güvence altına alan çabalarına yönelik önlemler alması elzemdir (İşçi, 2023).

Mülteci krizinin tam anlamıyla politik boyutu incelendiğinde görülen en önemli olgulardan birisi, kriz sonrası AB üyesi ülkelerde aşırı sağ ve milliyetçi parti eğilimlerinin artması olarak görülmektedir. Bu bahsettiğimiz ülkelerde siyasi partiler, iktidarlarını pekiştirmek veya iktidara gelebilmek için mülteci karşıtlarının oyuna talip olma yoluna gidebilmektedirler (Levy, 2010). Bu yeni durum, aynı zamanda mültecilerin ülkeye gelmesini istemeyen partilerin oylarının artmasına imkân sağlayabilmekte ve onları iktidara taşıyabilmektedir. Son dönemlerde birçok AB ülkesinde liberallerin iktidarı kaybetmesi ve sağcı, popülist ve milliyetçi partilerin iktidara gelmesinin arkasındaki sebep olarak bu görülmektedir (Akdoğan ve Atalay, 2017; Levy, 2010). Akdoğan ve Atalay (2017) gibi birçok araştırmacı, tabii olarak bazı durumlarda liberal veya ilticaya sıcak bakan partilerin bu gelişen yeni polarizasyon durumundan fayda sağlayabilmek için siyasi tercih ve parti politikalarını popülist eğilimler yüzünden daha da sola veya liberal eğilime itme durumu ile karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedirler. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin, mülteciler konusunda genel bir siyasi yol izlemesi, devletlerin hükümet yapılarındaki çeşitlilik ve halklarının demokratik yollarla oluşan siyasi yansımalarındaki farklılıklardan dolayı zorlaşmakta ve hatta imkansızlaşmaktadır (Akdoğan ve Atalay, 2017).

Tüm zorluklara rağmen mülteci krizi sonrası dönemde oluşan aşırı sağ ve milliyetçi tutumları daha ılımlı hale getirmek adına mülteci entegrasyonu kilit bir rol oynamaktadır. Mültecilerin

sığındıkları devlete, ülkenin diline, sosyolojik, hukuki ve kültürel yapısına uyum sağlayarak topluma kazandırılması hem mülteciler hem de üçüncü ülke vatandaşlarını kabul eden devletin ve toplumun siyasi yöneliminin ılımlı bir hale gelmesi için gerekli bir durum olarak görölmektedir (Akdoğan ve Atalay, 2017).

AVRUPA BİRLİĞİ MÜLTECİ ENTEGRASYONUNUN EKONOMİK BOYUTU

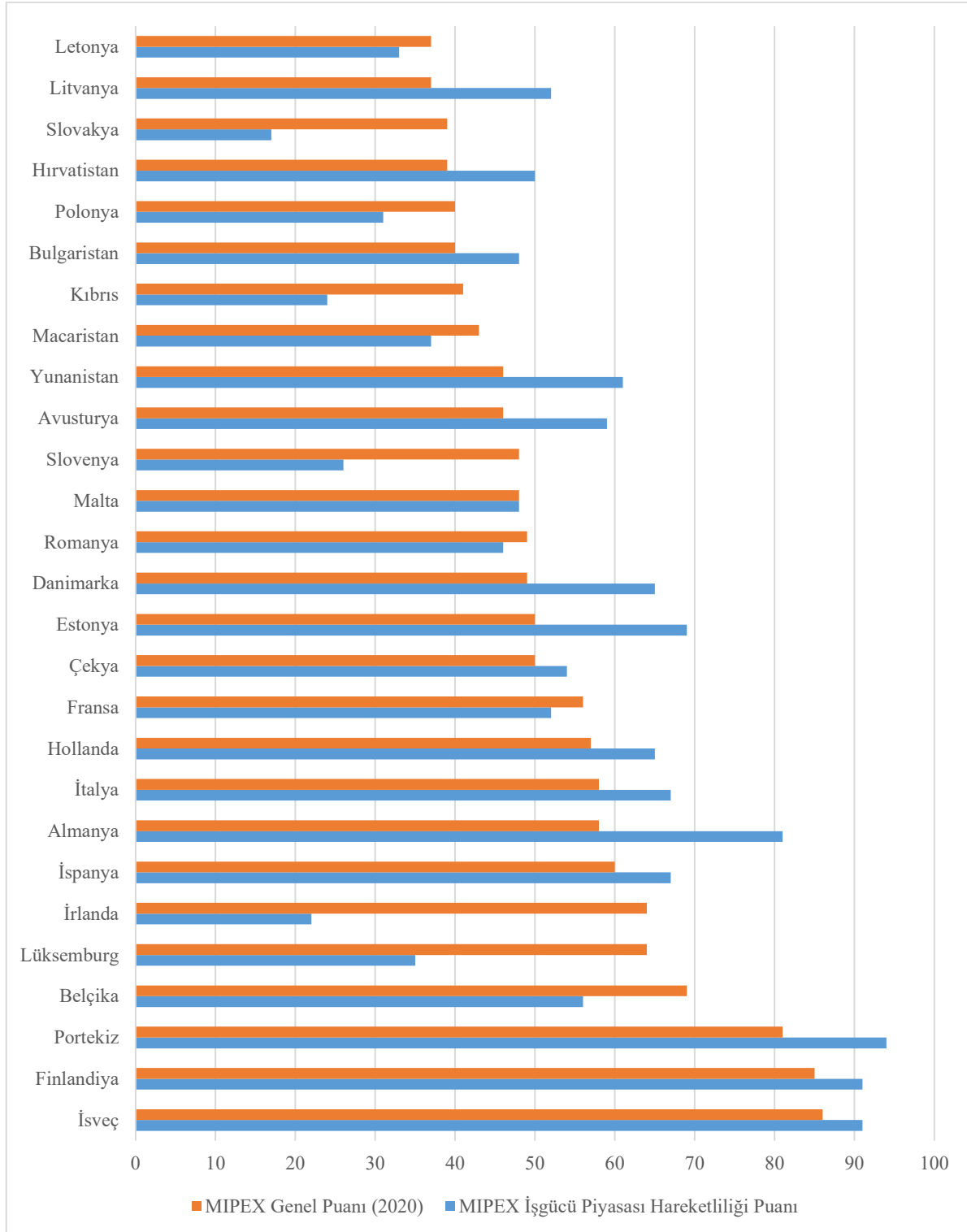
Avrupa Birliği mülteci entegrasyonunu etkileyen en önemli faktörlerin başında ekonomi gelmektedir. İlticacıların entegrasyonunun ekonomik boyutunda, AB üyesi ülkelerin bir yandan ev sahipliği yaptığı mültecilerin barınma, eğitim, güvenlik ve sağlık gibi birçok alandaki mali yükümlölüklerini karşılar, diğer yandan işgücü piyasalarını aktif tutarak mültecilerin istihdamına katkıda bulunmak için çaba göstermesi gerekmektedir (European Commission, 2025a).

Yaşanan ekonomik krizler ve devamında süregelen yavaş toparlanmalar, göç dalgaları ve ayrıca bunlarla beraber birliğe karşı yapılan eleştiriler sonucunda göç ve iltica programlarını yeniden düzenlemek için AB yeni bir aşamaya geçmiş ve 2014'ten bu yana hem kısa hem de uzun vadeli hedeflemelere ve eylem planlarına başvurmuştur (Collett, 2014).

Bu durumda, sığınmacıları ülkesine kabul eden ve mülteci statüsü veren AB üyesi ülkelere ekonomik anlamda ciddi sorumluluklar düştüğü görölmektedir. AB üye ülkelerin ev sahipliği yaptığı mültecilerin kısa vadede ekonomik sorumluluğunu alması gerekirken, uzun vadede işgücü piyasalarını aktif tutarak mültecilerin istihdamına uygun hale getirmesi gerekmektedir. Bu nedenle mülteci kabul eden AB ülkelerinin hem ekonomik sorumluluk alması hem de işgücü kapasitesi açısından yeterli ve istekli olması beklenmektedir. Bu noktada işgücü piyasalarının hareketliliği ve AB ülkelerinin ekonomik katkıları, mülteci entegrasyonu için gerekli etkenler arasında görölmektedir (European Commission, 2025a).

Yukarıda bahsedilen düzenleme ve planlamaları yapmayan üye ülkelerin mültecilerin yaşam, barınma, eğitim ve diğer tüm masraflarını ülke bütçesinden karşılamak zorunda kalacakları öngörülmektedir. Onların uzun vadede işgücüne entegre edilmesi ve üretime katılımları, o ülkelerin milli ekonomilerine katkı sağlarken, öte yandan onların barınma ve diğer masrafları için bütçeden yapılacak harcamalardan da tasarruf edilmesine imkan sağlayacaktır (Collett, 2014; Kaptaner, 2020).

Bu nedenle, özellikle ekonomik açıdan mülteci entegrasyonunun kolaylaştırılması için, AB üyesi ülkelerin AB stratejilerine uyumlu olmaları beklenmektedir. Nihayetinde, hem AB üyesi ülkelerin mültecilerin ekonomik yükünü daha verimli ve sürdürülebilir bir şekilde alabileceği hem de mültecilerin entegrasyonunun kolaylaşabileceği düşünölmektedir. Onların uzun vadede işgücüne entegre olmaları ve üretime katkı sunmaları, bulundukları ülkelerin ekonomik sağlığına katkı sağlarken, diğer yandan da onların barınma ve diğer masrafları için bütçeden yapılacak harcamalardan tasarruf edilmesi imkanını sağlayacaktır (Collett, 2014; Dikkaya ve Dinçer, 2023; Demirbağ, 2019)

Grafik 4: MIPEX İşgücü Piyasası Hareketliliği Alt Puanı MIPEX Genel Puan İlişkisi

Kaynak: (MIPEX, 2020; MPG, 2025) verilerine göre araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 4'te, AB üyesi ülkelerin MIPEX puanları ile MIPEX işgücü hareketliliği puanları karşılaştırılmaktadır. Göç ve entegrasyon politika indeksi en yüksek üç ülke olan İsveç, Finlandiya ve Portekiz'in işgücü hareketliliğinde de ilk üç sırayı aldıkları görülmektedir. Bunun yanında Slovakya, İrlanda ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi işgücü piyasası hareketliliği puanı en düşük olan ülkeler olurken, göç ve entegrasyon politika indeksinde 27 ülke arasında Slovakya'nın 25., İrlanda'nın 5. ve Kıbrıs Rum Yönetimi'nin ise 21. sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca işgücü

piyasası hareketliliği puanı en yüksek ilk beş ülkenin göç ve entegrasyon politika indeksi puan ortalaması 72 iken en düşük beş ülkenin puan ortalaması ise 46,4 olarak hesaplanmaktadır. Bu durumda işgücü piyasası hareketliliği puanı yüksek olan ülkelerin genel entegrasyon ortalamasının da yüksek olduğu görülmektedir. Ancak Almanya, Estonya ve İrlanda örneklerinde bu durumun değiştiği ve bu iddianın doğrulanmadığı görülmektedir. İşgücü piyasası hareketliliğinde Almanya'nın puanı 81 iken, göç entegrasyon puanının 58 ve Estonya'nın işgücü piyasasındaki puanının 69 olmasına rağmen, göç entegrasyon puanının 50 olduğu görülmektedir. Buna karşılık işgücü piyasası hareketliliği sıralamasında Slovakya'dan sonra 22 puan ile en düşük puana sahip olan İrlanda'nın, 64 göç entegrasyonu puanıyla göç ve entegrasyon politika indeksinde Almanya ve Estonya'dan daha başarılı olduğu görülmektedir (MIPEX, 2020; MPG, 2025). Bu durum genel entegrasyonu etkileyen faktörlerin çokluğu ile açıklanabilmekle beraber, genel ortalamada işgücü puanı en yüksek ülkelerin en düşük ülkelere kıyasla göç entegrasyon puanının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Mültecilerin birçok alana entegre olabilmeleri için, işgücü piyasalarına aktif katılımlarının gerekli olduğu düşünülmektedir (Drysdale, 2025). AB, mültecilerin istihdamını sağlamak ve bu şekilde entegrasyonu kolaylaştırmak amacıyla "Entegrasyon ve Katılım Eylem Planı" adı altında mültecilerin AB işgücü piyasasına entegre olmasını destekleme faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. AB'nin işgücü entegrasyonu noktasında temel odaklarından birisi olan göçmenlerin yetenek, beceri ve niteliklerinin değerlendirilmesi ve tanınması olarak düşünülmektedir (EU, 2020). İşgücü piyasası aktörleri arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesinin Avrupa Komisyonu'nun temel önceliği olduğu bilinmektedir (EU, 2020; European Agency, 2020). Ayrıca AB'nin sağladığı entegrasyon ve eylem planı üçüncü ülke vatandaşlarının istihdamının sağlanması dışında; sağlık, konut, eğitim ve dil öğrenimi konularına da ağırlık vermektedir (European Commission, 2025a; Yılmaz, 2021; EU Commission, 2025b).

Mültecilerin, içinde bulundukları topluma entegrasyon sürecinde, yaşadıkları ülkenin ekonomisine ve kendi bütçelerine işgücü yoluyla katkıda bulunmaları ve mültecilerin iltica ettikleri ülke vatandaşları ile temas halinde olması toplumsal entegrasyonu kolaylaştırmanın yanında, ülkenin ekonomisine katkıda bulunan mülteci profilinin, mülteci kabul eden ve özellikle aşırı sağ eğilimleri olan ülkelerin mülteci karşıtı tutumlarını yumuşatarak mülteciler konusunda ılımlı bir siyasi ortam oluşmasını sağlayabileceği bilinmektedir (Koçak ve Gündüz, 2016). Irk, ırkçılık ve milliyetçilik üzerine yapılan sosyolojik çalışmalarda, genellikle bilinmeyen veya tanış olunmayan insanlara karşı korku ve negatif önyargıların olduğu bilinmektedir. Bu yüzden, gelişmiş ve çok kültürlü toplumlarda farklı etnik, din ve ırklardan gelen grupların, birbirilerini kendilerine özgü bayram ve festivallerine davet ederek, var olan veya olması beklenen önyargıları kırmaları siyasi otoriteler tarafından teşvik edilmektedir (Koçak ve Gündüz, 2016). Bununla birlikte, mültecilerin iş hayatında olması, doğal olarak onlara bulundukları ülkenin dilini ve kültürünü öğrenmesinde kolaylaştırıcı bir faktör olarak tavsiye edilmektedir. İltica ettiği ülkenin dilini ve kültürünü öğrenen mültecilerin, öğrenmeyenlere nazaran daha kolay entegrasyon sağladığı bilinmektedir. Nihayetinde, mültecilerin istihdam yoluyla ekonomiye katkıda bulunması; ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel entegrasyonun sağlanması açısından kilit rol alan faktörler olarak görülmektedir (UNHCR, 2007).

Mülteci entegrasyonunun ekonomik boyutunun diğer yönü de ülkelerin mülteci statüsü verdikleri bireyler için aldıkları ekonomik sorumluluklardır. Bu noktada AB, göçten kaynaklanan entegrasyonun ekonomik sorumluluğunu üye ülkelere dağıttığı fonlarla yönetmektedir. İltica, Göç ve Entegrasyon Fonu (AMIF), göç konusunda ortak politikalar belirlenmesi, yasadışı göçe karşı mücadele edilmesi, göç konusunda üçüncü ülke vatandaşlarına sığınma sağlayan AB üyesi ülkeler arasındaki iş birliğinin ve sorumluluk paylaşımının sağlanması ve üçüncü ülke vatandaşlarının sığındıkları ülkeye entegre olması hususlarını amaçlayan AB ekonomik fonudur (European Commission, 2025b).

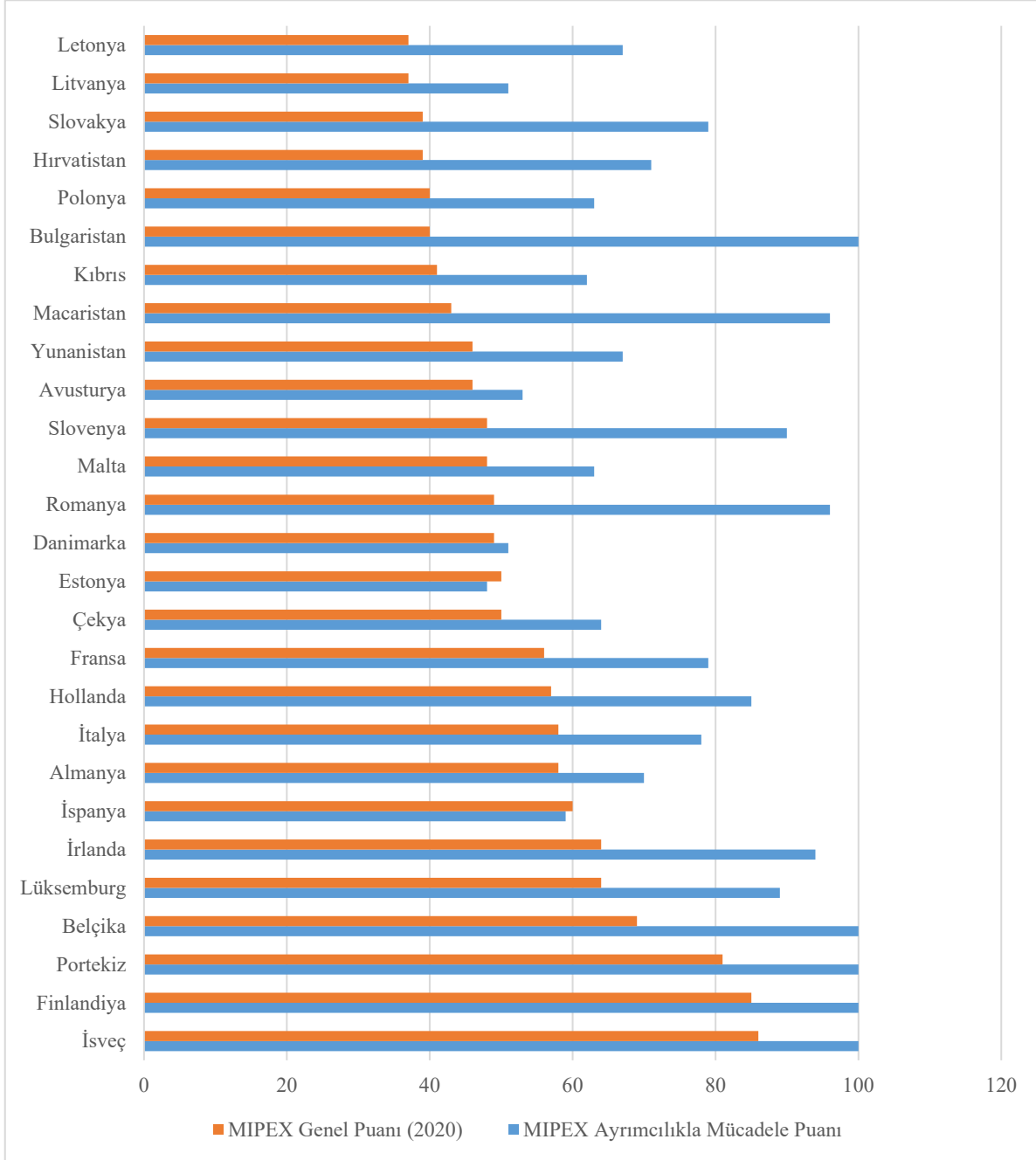
“BMMYK’nın Küresel eğilimler raporuna göre 2023 yılının sonunda dünya çapında 43,4 milyon mülteci bulunmaktadır ve dünyadaki mülteci sayısı son on yılda 3 katına çıkmıştır” (UNHCR, 2024). Mülteci sayısındaki artışın da etkisiyle Avrupa Birliği 2021-2027 yılları arasındaki AMIF bütçesini 2014-2020 dönemine kıyasla 6.743 milyar Euro artırmıştır (European Commission, 2025b). Fon’un, özellikle üçüncü ülke vatandaşlarına sağladığı eğitim, dil ve topluma uyum sağlamaya yönelik çabalarıyla mülteci entegrasyonu konusunda önem arz eden girişimler arasında yer aldığı bilinmektedir (European Commission, 2025b).

İltica, Göç ve Entegrasyon Fonu’nun üçüncü ülke vatandaşlarının entegrasyonuna katkı sağlamasının yanı sıra göç ve üçüncü ülke vatandaşlarının entegrasyonu alanlarında üye ülkeler arasındaki sorumluluk paylaşımının desteklenmesi, AB üyesi ülkelerin göç ve mülteci konularında üzerlerine düşen sorumlulukların ve AB üyesi ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin farklı olduğu gerçeği ele alındığında, AB üyesi ülkelerin mülteci entegrasyonu konusunda ulusüstü bir kuruluş olan Avrupa Birliği olarak ekonomik açıdan daha adil bir şekilde entegre olmalarına katkıda bulunduğu bilinmektedir (European Commission, 2025b).

AYRIMCILIKLA MÜCADELE VE ÇİFT YÖNLÜ ENTEGRASYON BOYUTU

Gerek AB üyesi olup mülteci kabul eden ülkelerde, gerekse AB üyesi olmayan diğer mülteci kabul eden ülkelerde, mülteci entegrasyonunun çift yönlü olduğu bilinmektedir. Bu çift yönlülük; mültecilerin sığındıkları ülkeye entegre olma ve mülteci kabul eden ülkenin vatandaşlarının mültecileri entegre etme gerekliliğidir (European Agency, 2020). Bu noktada entegrasyonun çift yönlülüğu durumu gözlemlenmektedir.

Birçok farklı kültürden mülteci kabul eden ülkeler başta olmak üzere, genel anlamda mültecileri kabul eden AB üyesi ülkelerin vatandaşlarının çokkültürlü yapıya uyum sağlaması önem arz etmektedir. Savaş, çatışma, zulüm görme veya zulüm görme kaygısı yaşama gibi sebeplerle ülkesinden ayrılmak zorunda kalan bireylerin yeni bir ülkeye göç ettiklerinde karşılaşabilecekleri en önemli olumsuzluklardan birisi ayrımcılıktır. Mültecilerin, farklı ülke, kültür ve topluma entegre olmaya çalışırken ayrımcılığa maruz kalmamalarının oldukça önemli olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle mülteciler geldikleri ülkeye entegre olurken ev sahibi ülkenin de mültecilerle güçlü bir entegrasyon sağlaması beklenmektedir. Ayrımcılık ve ırkçılığın oluşmaması için hem mültecilerin sığındıkları ülkeye uyum sağlamaları hem de mültecilerin sığındıkları ülkenin vatandaşlarının mültecileri kabul etmeleri ve tolerans göstermeleri beklenmektedir. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin, ayrımcılığı yasaklarken, sağlık, eğitim ve istihdam gibi alanlarda mültecilere bir dizi hak tanıdığı da bilinmektedir. Entegrasyonun çift yönlü şekilde sağlandığı durumların, iki tarafın da entegrasyonu için kolaylaştırıcı işlev gördüğü bilinmektedir. Yapılan birçok ampirik çalışmada, ayrımcılıkla mücadele konusunda adımlar atan devletlerin mültecilerin sığındıkları ülkeye entegre olmasını kolaylaştırdığı görülmektedir (Taş, 2023).

Grafik 5: MIPEX Ayrımcılıkla Mücadele Alt Alanı Puanı ve MIPEX Puan İlişkisi (2020)

Kaynak: (MIPEX, 2020 ve MPG, 2025) verilerine göre araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 5'te ülkelerin ayrımcılıkla mücadele puanı ile mülteci entegrasyonunu yansıtan MIPEX puanı arasındaki bağlantı incelenerek analiz edilmiştir. Ayrımcılıkla mücadele konusunda 100 puan alarak en yüksek puana sahip ülkeler; İsveç, Finlandiya, Portekiz, Belçika ve Bulgaristan'dır. Bununla birlikte, İsveç, Finlandiya, Portekiz ve Belçika mülteci entegrasyon puanı en yüksek ilk dört AB üyesi ülke arasında yer almaktadır. Bulgaristan'ın ise ayrımcılıkla mücadele puanının 100 olmasına rağmen mülteci entegrasyon puanının 40 olduğu grafiğe yansımaktadır (MIPEX, 2020; MPG, 2025).

Aynı grafiğe bakıldığında, ayrımcılıkla mücadele puanı en düşük ülkeler arasında Estonya, Litvanya, Danimarka, Avusturya ve İspanya'nın yer aldığı görülebilir (MIPEX, 2020). Ayrımcılıkla mücadelede en başarılı ilk beş ülkenin mülteci entegrasyon puan ortalaması 72,2 iken, ayrımcılıkla mücadele puanı en düşük olan beş ülkenin mülteci entegrasyon puan ortalaması 48,4 olarak hesaplanmıştır. Grafikte ve hesaplamalarda istisnai olarak İspanya'nın ayrımcılıkla mücadelede en düşük puan alan 5. ülke olduğu gözlemlenirken, mülteci entegrasyon puanının ise 60 olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Bulgaristan'ın 100 ayrımcılıkla mücadele puanına sahip iken, mülteci entegrasyonunda 40 puanla İspanya'nın gerisinde kaldığı görülmektedir (MIPEX, 2020; MPG, 2025).

Ancak duruma genel çerçevede bakıldığında, ayrımcılıkla mücadele puanı en yüksek olan 5 ülkenin mülteci entegrasyon puan ortalamasının, ayrımcılıkla mücadele puanı en düşük beş ülkeye göre oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bu durum, ülkelerin ayrımcılıkla mücadele çabalarının mülteci entegrasyonu başarısını artırdığını göstermekle beraber, ayrımcılıkla mücadele ile mülteci entegrasyonu arasında, istisnai ülkeler dışında, doğrudan bir bağlantı olduğunu açıklamaktadır. Elbette ayrımcılıkla mücadele dışında mülteci entegrasyonunu etkileyen birçok başka etken vardır; ancak ayrımcılıkla mücadele, mülteci entegrasyonunun temel yapı taşlarından birisi olarak bilinmektedir.

Bu nedenle başta ayrımcılıkla mücadele alanında zayıf olan AB üyesi ülkeler olmak üzere, mülteci kabul eden tüm AB ülkeleri, ayrımcılığa karşı sıkı mücadele vererek AB mülteci entegrasyonunun başarısını hem mülteci bireylerin geldikleri ülkeye uyumu açısından hem de AB üyesi ülkelerin vatandaşlarının mültecileri hoşgörülü olarak kabul etmesi açısından artırılması gerektiği belirtilmektedir (MIPEX, 2020; MPG, 2025).

MÜLTECİLERİN EV SAHİBİ TOPLUMA ENTEGRE OLAMAMA DURUMUNDA YAŞANABİLECEK SENARYOLAR

Ülkesine diğer ülke vatandaşlarını kabul edip mülteci statüsü veren AB üyelerinin, mülteci entegrasyonunu sağlayamaması veya mültecilerin kültür, din, eğitim ve ideolojik farklılıklarından dolayı entegre olamaması durumunda birçok ekonomik, kültürel, sosyal, güvenlik ve diğer sorunlar yaşanması beklenebilmektedir.

Öncelikle ekonomik entegrasyonun sağlanamadığı durumlarda mültecilerin ekonomik açıdan yetersizliği su yüzüne çıkabilmektedir. Ekonomik entegrasyonun en önemli ölçütü mültecilerin istihdamıdır. İş hayatına atılamamış mültecilerin, ekonomik yetersizliklerin etkisiyle suç işlemeye daha eğilimli olabilmektedir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan mültecilerin, ne yazık ki içinde bulundukları topluma hukuki entegrasyonları da zarar görebilmektedir. Hukuki entegrasyonun en önemli boyutu ise mültecilerin, sığındıkları ülkenin hukuk kurallarına olan uyumu ve hukuk sistemlerini anlamalarıdır. Sığındıkları ülkenin hukuki düzenine ve hukuki gerekliliklerine hakim olmayan bir mülteci, hukuka aykırı davranışlarda bulunabilmektedir. Bu nedenle mültecilerin, sığındıkları ülkenin adalet sistemini ve kanunlarını iyi bilmeleri onların hukuki entegrasyonlarının daha kolay sağlanmasını mümkün kılacaktır.

Entegrasyonun diğer bir boyutu ise kültürel bütünleşmedir. Özellikle kültürel açıdan muhafazakâr olan ülkelerde, mültecilerin bulundukları ülkelerin kültürlerini bilmeleri, bu kültüre saygı göstermeleri ve uyum sağlamaları önemlidir. Kültürel uyumun etkili bir şekilde sağlanabilmesi için ekonomik entegrasyonun, istihdamın ve eğitim kurumlarının mülteciler tarafından etkili bir şekilde kullanılmasının sağlanması beklenmektedir (MIPEX, 2020; MPG, 2025). Bu noktada başta ekonomik entegrasyon olmak üzere, entegrasyonun bir alanının diğer alanlarını ciddi bir şekilde etkilediği görülmektedir. Bu nedenle mülteci entegrasyonunun tüm boyutlarının, bir bütün olarak sağlanması gerekliliği önem arz etmektedir.

SONUÇ

Dünyadaki birçok ülkeyi etkileyen mülteci krizi, AB'yi hem uluslararası bir organizasyon bazında bütün olarak hem de AB üyesi devletleri ayrı ayrı etkilemektedir. Göç ekonomik boyutta incelendiğinde, en küçük birim olan bireylerden başlayıp toplumlarda ve devletlerde oluşan ekonomik maliyet, göç olgusunun bir tehdit unsuru olarak görülmesine yönelik farklı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Büyük, 2023).

Küresel krizler ve savaşlara paralel olarak artan mülteci hareketliliği, ekonomik boyutta Avrupa Birliği'ne maddi anlamda ciddi külfetler yüklemiş ve AB fonlarının tükenmesine ve ek bütçe oluşturulmasına sebep olarak, entegrasyon, ortak politikalar ve güvenlik alanlarında ekonomik anlamda harcamaları hızlandırmıştır (European Commission, 2025b).

Siyasi boyutta ise, AB üyesi ülkelerin siyasi eğilimlerini etkileyerek hükümet ve muhalefet noktalarında aşırı sağ ve milliyetçi görüş eksenlerine doğru kayma oluşmasında temel etkenlerden biri haline gelmiştir (Koçak ve Gündüz, 2016). Bu yüzden son dönemlerde aşırı sağ ve milliyetçi partilerin iktidara gelmelerine sebebiyet vermiştir.

Mülteci entegrasyonunun ekonomik ve siyasi boyutlarının yanı sıra, AB göç, sığınmacı ve mülteci alanlarında hukuki entegrasyonu sağlayabilmek veya kolaylaştırabilmek için reform çalışmaları yapmaya zorlanmıştır. AB ülkelerinin farklı yasalar yerine ortak bir hukuki zeminde buluşabilmesi için yürürlüğe konan yasalar hem AB üyesi ülkeleri hem de mültecileri çift taraflı olarak kanun önünde güvence altına alması gerekmektedir. Mülteci Entegrasyonu, AB'nin mülteci krizinden doğan sorunlarını yerine getirme ve çözümler sunabilme çalışmalarının başında gelmektedir. Bu noktada ampirik çalışmalar bağlamında ve farklı alanlardaki veriler, AB üyesi ülkelerin mülteci entegrasyonu konusundaki durumunu göstermektedir.

Çalışmada, AB mülteci entegrasyonunun MIPEX verilerine dayalı analizi sonucunda; İsveç, Finlandiya ve Portekiz'in göç ve entegrasyon politika indeksinde, MIPEX ayrımcılıkla mücadele verilerinde, işgücü piyasası hareketliliği grafiklerinde en yüksek puanlara sahip üç ülke olduğu gözlemlenmektedir. Bu noktada mülteci entegrasyonunda birçok alanda başarı yakaladıkları istatistiklerle desteklenmektedir. Genel bağlamda ise, Bulgaristan'ın ayrımcılıkla mücadele puanı 100 olmasına rağmen göç ve entegrasyon politika indeksi puanının 40 olması, İrlanda'nın entegrasyon politika indeksinde 5. sırada yer almasına rağmen, işgücü hareketliliğinde 26. sırada bulunması, İspanya'nın ayrımcılıkla mücadelede düşük puan aldığı gözlemlenirken, entegrasyon indeksinde 7. sırada yer alması gibi örnekler ülkelerin genelde entegrasyonu güçlendiren bazı konularda güçlü performans sergilerken, bazı konularda zayıf olduklarını göstermektedir. Genel entegrasyon puanının birçok değişkeni olduğu, bu değişkenler arasında her zaman doğrusal bir bağlantı olmadığı, ülkelerinin güçlü, zayıf ve farklı yönleri olduğu gözlemlenmiştir (MIPEX, 2020; MPG, 2025).

Grafiklerde, özellikle en yukarıda ve en aşağıdaki ülke grupları arasında bu kadar fark olması, AB'nin kendi içinde mülteci entegrasyonu konusunda başarısını sorgulamaya açık hale getirmektedir. Bu durum aynı zamanda, ülkelerin mülteci entegrasyonunu etkileyen programlardaki eksiklerini yansıtıcı mahiyettedir. Bu nedenle AB'nin ve üye ülkelerin eksik bulundukları alanlarda gelişme sağlayabilmesi hem AB üyesi ülkelerin mültecilerle entegre olması hem de mültecilerin göç ettikleri ülkeye entegre olması açısından önem arz etmektedir.

Mültecilerin bulundukları AB üyesi ülkelere çok yönlü entegrasyonu sonucunda başta siyasi olmak üzere, AB'nin mülteci krizi etkisiyle yaşadığı birçok alandaki sorunların daha çözülebilir hale geleceğine yönelik umutlar güçlenmiştir. Mültecilerin bulundukları ülkeye maksimum seviyede

entegre olmasının sonucunda, gç ve mülteci konularında AB'nin kendi iç entegrasyonu da kolaylaşacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, E., & Atalay, M. (2017). Avrupa Birliği'ni değişime zorlayan güç: Göç. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Kayfor 15 Özel Sayısı), 2437-2454.
- Avrupa Konseyi. (2016). *Sığınma, sınırlar ve göç ile ilgili Avrupa hukuku el kitabı*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/handbook-law-asylum-migration-borders-1_tr.pdf
- Balun, B., Kurter, O., & Dinçay, İ. H. (2024) Göç yönetimi ve göçlerin Türkiye'deki sosyoekonomik yaşama etkilerine ilişkin akademisyen görüşleri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(2), 877-900.
- Bauböck, R. (2018). Refugee protection and burden-sharing in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 56(1), 141-156.
- Byrne, R., Noll, G., & Vedsted-Hansen, J. (2017). Understanding refugee law in an enlarged European Union. H. Lambert (Ed.) *International refugee law* içinde (ss. 357-381). Routledge.
- Bulut, I. C. (2022). Avrupa Birliği Hukuku kapsamında yasal göç yönetimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(2), 243-257.
- Büyük, B. (2023). *Avrupa Birliği için bir güvenlik tehdidi olarak göç sorunu: Tehdit algısı, önlemler ve sonuçları*. TASAM-Türk Asya Stratejiler Araştırma Merkezi. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70295/ab_icin_bir_guvenlik_tehdidi_olarak_goc_sorunu_tehdid_algisi_onlemler_ve_sonuc_lari
- Collett, E. (2014). Future EU policy development on immigration and asylum: Understanding the challenge. *MPI Policy Brief Series*, (4).
- Demirbağ, S. (2019). *Avrupa Birliği göç politikalarının ekonomik ve mali boyutu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Dikkaya, M., & Dinçer, S. (2023). Avrupa Birliği göç politikaları üzerine ekonomi politik bir inceleme. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 31(2), 195-219.
- Drysdale, I. (2025). Benefits of refugees in the workforce. *Refugee Empowerment International*. <https://rei-npo.org/en/2025/05/benefits-of-refugees-in-the-workforce/>
- EU. (2020). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020DC0758>
- European Agency. (2020). *Action Plan on integration and inclusion 2021-2027*. <https://www.european-agency.org/news/action-plan-integration-inclusion>
- European Commission. (2025a). *Statistics on migration to Europe*. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/statistics-migration-europe_en#reasons-to-stay-in-europe
- European Commission. (2025b). *Migration and home affairs-asylum, migration and integration fund (2021-2027)*. https://home-affairs.ec.europa.eu/funding/asylum-migration-and-integration-funds/asylum-migration-and-integration-fund-2021-2027_en
- Eurostat. (2019). *Newsrelease 114/2019. First population estimates EU population up to over 513 million on 1 January 2019*. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9967985/3-10072019-BP-EN.pdf/e152399b-cb9e-4a42-a155-c5de6dfe25d1>

- Hailbronner, K. (2000). *Immigration and asylum law and policy of the European Union* (Vol. 400). The Hague: Kluwer Law International.
- İşçi, A. (2023). Avrupa Birliği'nin güvenlikçi göç politikaları: Sosyal politika açısından bir değerlendirme. *TAM Akademi Dergisi*, 2(1) 84-100.
- Kaptaner A. S. (2020, Nisan 1). Mültecilerin entegrasyonu ve ekonomik etkileri üzerine yeniden düşünme. *Business Diplomacy*. <https://businessdiplomacy.net/tr/multecilerin-entegrasyonu-ve-ekonomik-etkileri-uzerine-yeniden-dusunme/>
- Karakaş, D. (2016). Mülteci sorunu çerçevesinde Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri. *ORMER Perspektif Serileri*, 16, 1-8.
- Koçak, O., & Gündüz, D. R. (2016). Avrupa Birliği göç politikaları ve göçmenlerin sosyal olarak içermelerine etkisi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 66-91.
- Klarsfeld, A., Traavik, L. E. ve Van Dijk, H. (2021). MIPEX: from a European index, to an international database. E. S. Ng, C. L. Stamper, A. Klarsfeld ve Y. J. Han (Eds.) *Handbook on diversity and inclusion indices* içinde (ss. 252-269). Edward Elgar Publishing.
- Kurter, O., & Balun, B. (2022). Migration and perception of refugees: Management of migration from the scale of perceptions and attitudes of university students. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1296-1312.
- Levy, C. (2010). Refugees, Europe, camps/state of exception: “into the zone”, the European Union and extraterritorial processing of migrants, refugees, and asylum-seekers (theories and practice). *Refugee Survey Quarterly*, 29(1), 92-119.
- MPG (Migration Policy Group). (2025). *Migrant integration policy index*. https://www.migpolgroup.com/_old/diversity-integration/migrant-integration-policy-index/
- MIPEX (Migrant Integration Policy Index). (2020). *Main Findings, Policy indicators: Key Findings*. <https://www.mipex.eu/key-findings>
- Niemann, A., & Zaun, N. (2018). EU refugee policies and politics in times of crisis: Theoretical and empirical perspectives. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 56(1), 3-22.
- Ruedin, D. (2015). Increasing validity by recombining existing indices: MIPEX as a measure of citizenship models. *Social Science Quarterly*, 96(2), 629-638.
- Taş, G. (2023). Avrupa Birliğinde azınlıkların entegrasyonu ve boyutları. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 166-201.
- UNHCR. (2007). *Note on the integration of refugees in the European Union*. <https://www.refworld.org/policy/legalguidance/unhcr/2007/en/41624>
- UNHCR. (2024, Haziran 1). *Global trends report 2023*. UNHCR – The UN Refugee Agency <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023>
- UNHCR. (2025). *Who is a Refugee?* <https://www.unrefugees.org/refugee-facts/what-is-a-refugee/#:~:text=Who%20is%20a%20refugee%3F,in%20a%20particular%20social%20group>
- Yilmaz, S. (2021). Europe's Patchwork of Refugee Integration Policies. CIDOB. *Niem Policy Brief*. <https://www.cidob.org/en/publications/europes-patchwork-refugee-integration-policies>
- Wolffhardt, A., Conte, C., & Huddleston, T. (2019). The European benchmark for refugee integration. *Migration Policy Group and in Warsaw by Institute of Public Affairs*. <https://www.clovektisni.cz/media/publications/1840/file/the-european-benchmark-for-refugee-integration--evaluation-2-comprehensive-report.pdf>

BOSNA HERSEK'TE YABANCI SAVAŞÇILAR VE RADİKALLEŞME EKSENİNDE GÜVENLİK TARTIŞMALARI¹

İbrahim Fevzi GÜVEN²

Öz

Tarih boyunca farklı örneklerine rastlanan yabancı savaşçı olgusu, 1980'lerde Afganistan Savaşıyla birlikte “küresel cihat” bağlamında yeni bir boyut kazanmıştır. Afganistan Savaşının ardından yeni ‘cihat sahaları’ arayan yabancı savaşçılar, 1992-1995 yılları arasında Bosna Savaşına katılmışlardır. Savaş döneminde Bosna Hersek'e gelen yabancı savaşçıların bir kısmının savaş sonrası dönemde ülkede kalmaya devam etmesi güvenlik kaygılarına neden olmuştur. Bu bağlamda, yabancı savaşçıların Boşnak Müslümanlar arasında radikal fikirler yaymasından ve ülkenin “Afganistanlaşmasından” duyulan endişeler dile getirilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Bosna Hersek'teki yabancı savaşçı olgusu ile ilgili ortaya konulan güvenlik kaygılarının Boşnakların dini kimliği çerçevesinde analiz edilmesidir. Araştırmada tarihsel olayların anlatımı üzerine kurulu betimsel bir yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın verileri nitel araştırma teknikleri kullanılarak elde edilmiş, veri toplama aşamasında konu ile ilgili literatürde yer alan kitaplar, makaleler, raporlar ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında, Bosna Hersek 'te yabancı savaşçılarla ilgili ortaya konulan güvenlik kaygıları kimlik bağlamında analiz edildiğinde, Boşnak toplumunun kimliğinin yabancı savaşçıların ülkede güvenlik tehdidi ortaya çıkaracak boyutta etkinlik kurmalarına izin vermeyeceği sonucuna varılmıştır. Boşnak Müslümanların Osmanlı döneminden miras kalan Hanefi-Maturidi anlayışa dayalı dini kimliği, ülkede bulunan yabancı savaşçıların sahip olduğu kimlik özelliklerinden oldukça farklıdır. Bu nedenle yabancı savaşçıların kimliğinin Bosna Hersek'te kabul görmesi ve topluma nüfuz etmesi olası gözükmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek, Yabancı Savaşçılar, Güvenlik, Kimlik.

SECURITY DEBATES ON FOREIGN FIGHTERS AND RADICALIZATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The phenomenon of foreign fighters, which has different examples throughout history, gained a new dimension in the context of “global jihad” with the Afghanistan War in the 1980s. After the Afghanistan War, foreign fighters, who were looking for new “jihad fields”, participated in the Bosnian War between 1992-1995. The fact that some of the foreign fighters who came to Bosnia and Herzegovina during the war period continued to stay in the country in the post-war period caused security concerns. In this context, concerns were expressed about the spread of radical ideas among Bosniak Muslims and the “Afghanisation” of the country. The main purpose of this study is to analyze the security concerns about the foreign fighter phenomenon in Bosnia and Herzegovina within the framework of the religious identity of Bosniaks. In the research, a descriptive method based on the narration of historical events was used. The data of the research was obtained by using qualitative research techniques, and books, articles, reports, and internet sources in the literature on the subject were utilized in the data collection phase. Considering the findings, when the security concerns about foreign fighters in Bosnia and Herzegovina were analyzed in the context of identity, it was concluded that the identity of the Bosniak society would not allow foreign fighters to establish activities that would pose a security threat in the country. The religious identity of Bosniak Muslims based on the Hanafi-Maturidi understanding inherited from the Ottoman period is quite different from the identity characteristics of foreign fighters in the country. Therefore, it seems unlikely that the identity of foreign fighters will be accepted in Bosnia and Herzegovina and penetrate the society

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Foreign Fighters, Security, Identity.

¹ Bu makale, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda tamamlanan “Sosyal İnşacılık Bağlamında Bosna Hersek'te Yabancı Savaşçılar ve Güvenlik Tartışmaları” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ibrahimguven@karabuk.edu.tr, ORCID:0000-0001-8616-947X.

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin: Güven, İ. F. (2025). Bosna Hersek'te yabancı savaşçılar ve radikalleşme ekseninde güvenlik tartışmaları. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 111-132.

DOI: 10.63233/kbuiibfdergisi.1698134

GİRİŞ

Aradan yaklaşık 30 yıla yakın zaman geçmesine rağmen Bosna Hersek'te 1992-1995 yılları arasında yaşanan savaşın etkileri günümüzde devam etmektedir. Savaş döneminde Bosna Hersek'e gelen yabancı savaşçılar hakkında ortaya konulan güvenlik tartışmaları bu bağlamda değerlendirilebilir. Arap Baharı sonrasında DAEŞ gibi terör örgütlerinin etkinliğini artırdığı bir dönemde Bosna Hersek'ten Suriye ve Irak'taki çatışmalara giden yabancı savaşçıların bulunması Bosna Hersek'teki yabancı savaşçılarla ilgili güvenlik tartışmalarını tekrar gündeme getirmiştir.

Bosna Hersek'e savaş döneminde gelen yabancı savaşçıların bir kısmı savaş sonrasında ülkede kalmaya devam etmiş, bu durum bazı kesimlerde Bosna Hersek'in 'Afganistanlaşacağı', bir başka deyişle yabancı savaşçıların ülkeyi radikalleştireceği ve 'küresel cihadın'³ bir üssü haline getireceği yönünde güvenlik endişelerine neden olmuştur. Bosna Hersek'in Suriye ve Irak'taki çatışma bölgelerine yabancı savaşçı gönderen bir ülke haline gelmesiyle Bosna Hersek'te yabancı savaşçılarla ilgili güvenlik tartışmalarına yeni bir boyut eklenmiştir. Böylece ülkede yabancı savaşçılar ile ilgili güvenlik kaygıları, Suriye ve Irak'a giden ve DAEŞ gibi terör örgütlerine katılan yabancı savaşçıların ülkeye dönmeleri durumunda oluşturacakları terör tehlikesi üzerinden yeniden tartışmaya açılmıştır.

Bosna Hersek'te Boşnaklara yönelik soykırım, etnik temizlik, tecavüz, işkence, zorla yerinden etme, toplama kamplarına hapsedilme gibi insanlık dışı uygulamalar karşısında uluslararası toplumun duruma müdahale etmekte isteksiz/yetersiz kalması, krizin uzun süre çözümsüz kalmasına neden olmuştur. Uluslararası toplumun bu çözümsüzlük ortamını sonlandıracak adımları atmakta gecikmesi üzerine, tüm dünyanın gözleri önünde Sırp ve yer yer Hırvatlar tarafından etnik temizliğe tabi tutulan ve kendini savunabilecek gücü bulunmayan Boşnak halkına dünyanın dört bir yanından, özellikle Müslüman dünyasından yardımların sağlanmasını beraberinde getirmiştir. Bu yardımlar finansal desteği ve gıda, giyim vb. temel ihtiyaçları kapsadığı gibi, silah ve askeri yardımı da içermiştir. Bunun yanında, 1980'lerde Afganistan Savaşı ile yeni bir boyut kazanan yabancı savaşçı fenomeni Bosna Hersek savaşında da görülmüş, Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı verilen mücadelenin sona ermesinin ardından Bosna Hersek, bölgedeki yabancı savaşçıların yeni adreslerinden olmuştur.

Literatürde 'İslami terörizm', 'radikal İslam' gibi kavramların objektif değerlendirmelerden uzak, çoğu zaman önyargılı şekilde kullanıldığı ve yanıltıcı genellemelere gidilerek tüm Selefilere, Vehhabilere ve hatta tüm İslam aleminin terörizm ve şiddet ile bir arada anılmasına neden olacak görüşlerin ve analizlerin ortaya konulduğu günümüzde, yabancı savaşçıların ve Selefi/Vehhabi grupların uluslararası ilişkiler perspektifinden incelenmesi önem taşımaktadır. Balkanlar ve Bosna Hersek özelinde bakıldığında, bölgedeki Müslüman toplumları zan altında bırakacak şekilde, Balkanların radikalizm tehlikesi altında olduğu, El-Kaide ve DAEŞ gibi örgütlerin Balkanlarda giderek etkinliğini artırdığı, bölgede bulunan Selefi/Vehhabi grupların yerel halka radikal fikirler aşıladığı gibi iddiaların doğruluğunun sınanması, genel olarak Balkanların ve bu çalışmanın kapsamı

³ Çalışmada Bosna Hersek'te yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar üzerinden Bosna Hersek'te radikalizm tartışmaları ele alınırken konuya din perspektifinde yaklaşılmaktan kaçınılmıştır. Bunun sebebi teolojik boyutun çalışmanın kapsamı dışında olması ve çalışmanın yazarının İslam dininde cihat ya da Selefilik, Vehhabilik gibi konularda tartışma yürütecek bir uzmanlığının olmamasıdır. Bununla birlikte gerek İslamiyet'in gerekse diğer dinlerin kendi başına radikalleştirici bir etkisinin olamadığı vurgulanmalıdır. Buna göre, radikalizm tartışmaları dinlerin ve dini öğretilerin üzerinden değil, bu dinleri siyasi ve ideolojik amaçları için kullanan kişi, grup ve örgütler bağlamında ele alınmalıdır. Bu nedenle yabancı savaşçıların dini motivasyonlarının ve dini kendilerince yorumlamalarının ayrı bir araştırma konusu olmasını reddetmemekle birlikte, yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi grupları ele alan bu çalışmada söz konusu olguların dini konular ile ilgili boyutu bilinçli bir şekilde ihmal edilmiş, konu yabancı savaşçıların ve Selefi/Vehhabi grupların siyasi, sosyo-kültürel ve uluslararası ilişkileri ilgilendiren kısmıyla sınırlandırılmıştır.

açısından Bosna Hersek'in doğru bir şekilde analiz edilmesi ve bölgenin geleceğine dair sağlam öngörüler ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, 1992-1995 Bosna Savaşı döneminde ülkeye gelen yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar ile başlayan, ardından 2010'lu yıllarda ülkeden Suriye ve Irak'a yabancı savaşçı olarak gidenlerin bulunmasıyla yeni bir boyut kazanan süreç ele alınmıştır. Buradan hareketle, Bosna Hersek'te bulunan yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar hakkında ortaya konulan güvenlik tartışmalarına değinilmiştir. Bu tartışmada söz konusu grupların Bosna Hersek ve genel anlamda Balkanlar için bir güvenlik tehdidi olduğunu iddia edenlerin ve bu iddialara karşı çıkıp Bosna Hersek 'te bu gruplar üzerinden bir güvenlik kaygısı oluşturmaya gerek olmadığını ileri sürenlerin iddiaları karşılaştırılmıştır. Son bölümde ise Bosna Hersek'teki yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar hakkında ortaya konulan güvenlik tartışmaları, Boşnakların sahip olduğu Müslüman kimliği bağlamında analiz edilmiştir. Boşnak toplumunun İslam anlayışı ile söz konusu yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi grupların benimsediği İslam yorumu karşılaştırılmış ve bu iki farklı İslam anlayışının birbirleri ile uyuşmadığı, Boşnak toplumunun ve Bosna Hersek Devleti'nin kimliğinin ülkede yabancı savaşçıların ve Selefi/Vehhabi grupların benimsediği tarzda bir İslam yorumunun yaygınlaşmasına uygun olmadığı savunulmuştur.

BOSNA HERSEK'TE YABANCI SAVAŞÇILAR

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, çok-etnikli bir toplumsal yapıya sahip olan Yugoslavya da aynı kaderi paylaşmıştır. 1991 yılında Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarını ilan edip Yugoslavya'dan ayrılmasıyla ülkenin dağılma süreci başlamıştır. Bu dönemde, Yugoslavya'yı oluşturan altı federe devletten biri olan Bosna Hersek de bağımsızlık yönünde adımlar atmaya başlamış ve 29 Şubat-1 Mart 1992 tarihleri arasında gerçekleştirilen bağımsızlık referandumu sonucunda 3 Mart 1992'de bağımsızlığını ilan etmiştir (Dalar, 2008: 95). Bosna Hersek 29 Şubat-1 Mart 1992 tarihleri arasında gerçekleştirilen referandum sonucunda bağımsızlığın ilan edilmesinin üzerine ülkede ayrılıkçı bir politika izlemeye başlayan Bosnalı Sırp gruplar, Sırbistan ile birleşme amacına yönelik faaliyetler yürütmeye başlamış, bir taraftan da ülkede özerk bölgeler (Srpska Autonomna Oblast) ilan etmeye başlamıştır (Telibecirovic ve Colakovic, 2016: 11; Dalar, 2008: 95). Miloseviç liderliğindeki Sırbistan ise bu gruplara dolaylı olarak silahlandırarak destek sağlamıştır. Böylece siyasi alanda Radovan Karadzic'in askeri olarak ise Ratko Mladić'in liderliğini üstlendiği bu paramiliter gruplar sivil Boşnak halkına yönelik saldırılar düzenlemeye başlamıştır (Yenigün ve Hacıoğlu, 2010: 676).

Yugoslavya'nın dağılma sürecinin başlamasıyla 25 Eylül 1991'de BM Güvenlik Konseyi aldığı 713 sayılı kararla Yugoslavya'nın tamamına silah ambargosu koymuştur (United Nations Security Council, 1991). Bu karar, Yugoslavya ordusunun silahlarını elinde bulunduran Sırlar karşısında kendini savunabilecek durumda olmayan, oldukça kısıtlı bir silahlı güce sahip Boşnakları savaşın en büyük mağduru haline getirmiştir (Yenigün ve Hacıoğlu, 2010: 679). Bunun sonucunda Bosna Savaşında büyük bir insanlık trajedisi yaşanmış, büyük çoğunluğu sivil yaklaşık 160 bin Boşnak hayatını kaybederken 1 milyona yakını da evlerini terk etmek zorunda kalmıştır (Dalar, 2008: 96).

Bosna'da silahsız bir halka karşı Yugoslavya ordusundan kalma güçlü bir askeri donanımına sahip olan Sırların gerçekleştirdiği saldırılar, Batılı ülkeler ve kurumlar tarafından kınansa da bir sonuç getirmemiştir. Bu koşullar altında insanlık dışı muameleye ve saldırılara maruz kalan Boşnak Müslümanlar, Müslüman dünyasının ilgisini çekmiştir. Böylece, savaşın başlamasıyla birlikte ülkedeki Boşnaklara yardım amacıyla ve Boşnakların saflarında savaşa katılmak amacıyla binlerce kişi bölgeye gelmiştir. Bu kişilerin arasında her ne kadar şiddet yöntemlerini benimseyen ve El-Kaide gibi terör örgütleri ile bağlantısı olan yabancı savaşçılar bulunsada herhangi bir radikal örgüt ile bağlantısı bulunmayan gönüllü savaşçılar da bu dönemde Bosna Hersek 'e gelmiştir. Bu nedenle söz

konusu gönüllü savaşçılar ile radikal örgütler aracılığıyla bölgeye gelen yabancı savaşçıları bir tutmamak gereklidir (Kohlmann, 2004: 15-16).

Yabancı savaşçıların Bosna Savaşına Katılımı

1990'ların başında Bosna Hersek yabancı savaşçılar için öne çıkan bir savaş sahası haline gelmiştir. Kızıl Ordu'nun Afganistan'dan çekilmesiyle kendilerine yeni 'cihat sahaları' aramaya başlayan yabancı savaşçıların önemli bir bölümü, kendi ülkeleri tarafından geri kabul edilmeyince gidecekleri ülkeleri olmayan, vatansız savaşçılar konumuna gelmişlerdir. Böylece Afganistan'daki savaştan sonra pek çoğu Keşmir, Bosna, Kosova, Çeçenistan gibi çatışma alanlarına gitmişlerdir (Wright, 2006: 163). 1992'de patlak veren Bosna savaşı yabancı savaşçılar için yeni hedef haline gelmiştir (Kohlmann, 2004: 11-16). Boşnakların saflarında savaşmak üzere çoğu Arap ülkelerinden olmak üzere 1000 ile 2000 arasında yabancı savaşçı Bosna Hersek 'e gelmiştir (Hegghammer, 2011: 61; Orton, 2014; Mulholland, 2016).

1992-1995 yılları arasında Bosna'da Sırlar tarafından gerçekleştirilen etnik temizlik, toplu katliamlar, toplama kamplarında Müslüman Boşnakların insanlık dışı şartlarda tutulması, Boşnak kadınlara tecavüz edilmesi -ki tecavüz ilk kez bu savaşla birlikte sistematik bir savaş yöntemi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Dalar, 2008: 96)- ve Boşnakların zorla yerlerinden edilmeleri gibi faaliyetlerin dini inanca dayalı nedenlerle yapıldığına inanılmıştır (Kepel, 2001: 273). Nitekim şiddet eylemlerini gerçekleştiren militan Sırlar, bu faaliyetlerini Müslüman Boşnaklar ile Hristiyan Sırlar arasındaki din farkı üzerinden meşrulaştırmışlardır. Çatışmanın din farkı üzerinden oldukça net bir tablo ortaya koyması, üstelik Kepel'in (2001: 274) ifadesiyle "insan hakları Batı'sının suç ortağı sessizliği ortasında yok olma tehdidi altında" bir Müslüman Boşnak halkının bulunması, Endonezya'dan Fas'a dünyadaki Müslümanların ilgisini Bosna'ya çekmiştir. Böylece henüz savaşın başlarında Bosna, İslami anlam zemininde bir hedef haline gelmiştir (Kepel, 2001: 274).

Savaşın başlarında bağımsız birimler olarak savaşa dahil olan yabancı savaşçılar, orta Bosna'da konuşlanmışlardır. Daha sonra sayıları gitgide artan bu savaşçılar, Bosna Hersek Ordusu Üçüncü Kolordusuna bağlı Yedinci Müslüman Dağ Tugayına dahil edilmişlerdir. 1993'te ise bu savaşçıları yönetmek ve kontrol etmek amacıyla Bosna Hersek hükümetinin resmi kararıyla, çoğunluğu bu savaşçılardan oluşan bağımsız bir birim olarak "Mücahit Birliği" kurulmuştur (Holman, 2014: 9; Büyükkara, 2016: 59-60). Bununla birlikte, bu birimin Bosna Hersek Ordusu ile ne derece koordineli hareket ettiği tartışmalıdır. Bosna Hersek Ordusu yetkilileri bu birimin keyfi hareket ettiğini, Bosna'nın askeri otoritelerinin emirlerine itaat etmediğini iddia etmiştir. Fakat yine de savaşın sonlarına doğru, bu birliğin operasyonları Bosna Hersek Ordusu ile koordineli şekilde yürütülmeye başlanmıştır (Mitchell, 2008: 812-813).

Savaşın başlarında yabancı savaşçıların Boşnakların saflarında çatışmalara katılması yerli halkı motive edici bir etkiye sahip olmuştur. Fakat savaşın ilerlemesiyle Boşnakların yanlarında savaşacak askerden ziyade silah yardımına ihtiyaç duymaya başlamaları sonucu yabancı savaşçıların Boşnaklar için önemi azalmıştır (Büyükkara, 2016: 59-60). Bu yabancı savaşçıların bir kısmının El-Kaide gibi terör örgütleriyle birlikte anılır olması (Kohlmann, 2004: 30) ve bu kişilerin Müslüman olmayan sivillere yönelik şiddet eylemlerine girişi (The Buffalo News, 02.07.2017) ise söz konusu grubun Boşnaklar nezdinde meşruiyetini kaybetmesine yol açmıştır.

DAYTON ANTLAŞMASI SONRASI YABANCI SAVAŞÇILARIN DURUMU

Bosna Savaşı 1995'te Dayton Barış Antlaşması ile sona erince yabancı savaşçıların bir kısmı ülkeden ayrılırken bir kısmı Bosna Hersek 'te kalmıştı. Bu savaşçıların El-Kaide gibi radikal örgütlerle bağlantıları olduğunu iddia eden Bardos'a göre (2014: 74-75), ülkede kalmayı tercih edenler, aşırılık yanlısı yerel müttefikleriyle birlikte bölgedeki 'militan İslamcı' grubu

oluşturmaktadır. Bardos bu grubun Balkanlardaki gözden uzak köylerde kendi saflarına geçen yerel unsurlarla birlikte, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen 'cihatçılara' güvenli bölge imkânı sağlayan bir ağ (network) oluşturduğunu iddia etmiştir. Benzer iddiaları gündeme getiren Hide'a (2014: 377-378) göre, Afganistan ve Ortadoğu'dan ülkeye savaşmaya gelen ve savaş sonrasında burada kalan kişilerin radikal örgütlerle bağlantıları söz konusudur. Bu gruplar Balkanlardaki 20 yıllık savaş ve çatışma döneminden yararlanarak bölgeye nüfuz etmeye çalışmışlardır. Özellikle Sırlar ile Boşnaklar ve Kosovalılar arasında yaşanan savaşlarda bu durumun örnekleri görülmüştür.

1995'te Bosna Savaşı'nı bitiren Dayton Antlaşması'nın öngördüğü düzenlemelerden bir tanesi, yabancı savaşçılardan oluşan Mücahit Birliği'nin dağıtılması ve savaş döneminde gelen yabancı savaşçıların ülkeyi terk etmesi olmuştur (Mitchell, 2008: 813; Büyükkara, 2016: 59-60; General Framework Agreement For Peace In Bosnia and Herzegovina, 1995). Fakat bu savaşçıların bir kısmı Boşnak kadınlarla evlenip bu yolla Bosna Hersek vatandaşlığı elde etmişler, genelde toplumdan izole şekilde Bosna Hersek'in çeşitli bölgelerinde yaşamaya devam etmişlerdir (Smith, 2000; Sito-Sucic, 2014; Petrović, 2016: 1).

Savaş sonrası dönemde ülkeyi terk etmeyen eski yabancı savaşçıların bir kısmının, özellikle gençlerin radikalleşmesinde, yeni yabancı savaşçıların kazanılmasında ve bunların savaş bölgelerine gidişinin koordine edilmesinde önemli bir rol oynadığı iddia edilmektedir. Örneğin terörizm uzmanı ve Saraybosna Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi öğretim üyesi olan Vlado Azinovic, radikalleşme eğilimini 1992-1995 savaşındaki yabancı savaşçıların bir mirası olarak görmektedir. Özellikle DAESH'in etkili olduğu çatışma alanlarına yabancı savaşçı gönderen bölgeler incelendiğinde buralara önceden yabancı savaşçı olarak gelen ve savaş sonrası bölgede kalan eski yabancı savaşçıların bulunması, bu savı destekler niteliktedir (Watts, 2008: 1-5). Azinovic, gönüllü savaşçı olarak Suriye ve Irak'a giden Bosnalıların büyük çoğunluğunun söz konusu yabancı savaşçıların 1990'lardaki savaşta ve savaş sonrasında Bosna Hersek'te yerleştiği bölgelerden olduğunu belirtmektedir (Sito-Sucic, 2014). Buna ek olarak Holman (2014: 9), Balkanlardan Suriye'ye giden yabancı savaşçıların arasında 1992-1995 Bosna savaşında aktif olan fakat daha sonra dağıtılan Mücahit Birliğinin eski üyelerinin bulunduğunu öne sürmüştür.

Malet (2015) de benzer şekilde eski yabancı savaşçıların ülkelerine döndüklerinde çevrelerindeki insanların yabancı savaşçı olarak yeni çatışmalara katılımlarında ve radikal fikirler edinmelerinde rol oynadıklarını iddia etmiştir. Örneğin Bosna Hersek özelinde, 1992-1995 savaşında bölgeye gelen ve savaş sonunda ülkesine dönmeyip Bosna Hersek'te kalan yabancı savaşçıların yaşadığı bölgeler, genellikle günümüzde Bosna Hersek'ten Suriye ve Irak'a yabancı savaşçı olarak gidenlerin yaşadığı ya da bir şekilde bağlantılar kurduğu bölgelerdir. Tüm bunları hesaba katmakla birlikte, günümüzde bu bölgelerden yeni yabancı savaşçıların çıkması ile buralarda eski yabancı savaşçıların yaşamaları arasında kesin bir ilişki kurmak zordur.

Watts (2008: 1-5), yaşadıkları cihat tecrübeleri ve maceraları ile hayata dair anlam arayışındaki gençleri etkileyen ve onları da çatışma bölgelerine davet eden eski yabancı savaşçıların, söz konusu gençler üzerinde sosyal medya gibi sanal propaganda ortamlarından çok daha büyük bir etki kapasitesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Bunlara ek olarak eski yabancı savaşçıların, çatışma bölgelerine gitmeye karar veren gençlere eski bağlantıları sayesinde lojistik konularında ve savaş tecrübeleri sayesinde askeri ve teknik konularda yardım edebilmektedir. Bu nedenle Bosna Hersek'te 1990'lardaki savaştan sonra ülkeden ayrılmayan yabancı savaşçıların, ülkede güvenlik eksenli kaygılara neden olmaktadır.

Bosnalı yetkililer, Bosna Hersek vatandaşlığı elde etmiş olan eski yabancı savaşçıların sınır dışı etmenin zorlaştığını ifade etmektedirler (Smith, 2000). 2000'li yıllarda, dönemin Üçlü Başkanlık Üyesi Süleyman Tihić tarafından çıkarılan yasayla, savaşmak için gelen mücahitler ülkeden sınır dışı edilmiştir. 2007 yılında toplumun huzurunu bozucu faaliyet içerisinde oldukları gerekçesiyle savaştan

sonra ülkede kalan yabancı savaşçıların vatandaşlık hakları ellerinden alınmıştır (Büyükkara, 2016: 59-60). Fakat yine de bu gruplarla birlikte anılan Vehhabi topluluğun ülkede sahip olduğu kurumlar sayesinde ve yerel unsurlardan da bu İslam anlayışını benimseyenlerin olması nedeniyle, söz konusu yabancı savaşçıların ve bunlarla bağlantılı olduğuna inanılan Vehhabi grupların ülkede varlığı devam etmektedir (Peker, 2011). Bu noktada Bosna'nın savaş dönemiyle birlikte tanıştığı bir diğer unsur olan Vehhabi İslam yorumunun ülkedeki varlığından söz edilmelidir.

SAVAŞ DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE BOSNA HERSEK'TE SELEFİ/VEHHABİ GRUPLAR

Selefi/Vehhabi İslam yorumu da tıpkı yabancı savaşçı olgusu gibi Bosna'ya 1992-1995 yılları arasında yaşanan savaş döneminde 'ithal' olarak gelmiştir. Suudi Arabistan kökenli Vehhabi mezhebi, Bosna Savaşı sırasında çeşitli ülkelere bölgeye savaşmaya gelen yabancı savaşçılarla birlikte varlık göstermeye başlamıştır. Savaşta Boşnakların safında yer alan Vehhabiler, savaştan sonra da Suudi Arabistan tarafından finanse edilen hayır kurumları, dernekler, vakıflar ve inşa edilen camiler aracılığıyla ülkede faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir (Peker, 2011). Her ne kadar Boşnak Müslümanların çoğu Osmanlı Devleti döneminde benimsedikleri geleneksel tasavvuf temelli ve Hanefi-Maturidi mezhebine dayalı din anlayışını sürdürseler de savaş döneminde ve savaş sonrası süreçte Vehhabi anlayışını benimseyen Boşnaklar olmuştur (Omerdic, 2018: 121-123). Özellikle kırsal alanlardaki bazı gençlerin son yıllarda söz konusu Vehhabi İslam anlayışını benimsemeye başlamaları dikkat çekmektedir (Sito-Sucic, 2014). Fakat yine de ülkedeki Vehhabilerin çoğunluğunu Boşnaklar değil, savaşla birlikte ülkeye gelen yabancı gruplar oluşturmaktadır (Schwartz, 2012).

Suudi Arabistan tarafından savaş döneminde ve savaş sonrasında Bosna Hersek 'e yapılan finansal yardımlar, kurulan dernekler, çeşitli yatırımlar, camii gibi tesislerin onarılması ve yenilerinin inşa edilmesi gibi faaliyetler Vehhabi İslam anlayışının ülkede varlık göstermesini sağlayan etkenlerden olmuştur. Vehhabi kuruluşları Bosna Hersek 'e yardım faaliyetlerinde bulunmuş, fakat bunun yanında Vehhabilerin kendi İslam anlayışlarını yayma faaliyetleri de beraberinde yürütülmüştür. Bu şekilde Vehhabiler, yardım ulaştırdıkları bölgeye ideolojilerini de ulaştırmak istemişlerdir (Delong-Bas, 2008: 4). Savaş döneminde sadece Suudi Arabistan tarafından değil, Fas'tan Malezya'ya kadar tüm Müslüman coğrafyasından Bosna Hersek 'e siyasi, maddi ve askeri yardım sağlanmış (İzzetbegović, 2003: 141; 223). Fakat Suudi Arabistan savaş sonrasında da ülkede faaliyetlerine devam etmiş, dernekler, camiiler, yardım kuruluşları yoluyla Vehhabi İslam anlayışının ülkeye nüfuz etmesini amaçlamıştır.

Bosna Savaşı 1995'te Dayton Barış Antlaşması ile sona erince ülkede bu kez yabancı savaşçılar tarafından 'yabancılaştırılan' yerli Müslüman halk sorunu gündeme gelmiştir. Ülkenin geleneksel İslam anlayışına uymayan Vehhabi/Selefi İslam yorumunu benimseyen bu gruplar, ülkede istikrarı bozan ve güvenlik tehdidi oluşturan bir unsur olarak görülmüştür (Büyükkara, 2016: 59-60). Günümüzde Boşnak güvenlik güçleri tarafından sıkı şekilde takip edilen bu gruplar arasında Vehhabi/Selefi İslam yorumunu kabul etmekle birlikte şiddet ve terör yöntemlerini benimsemeyen ve barışçıl bir tutum takınanlar olduğu gibi, yabancı savaşçı olmayı seçip Suriye ve Irak başta olmak üzere çeşitli çatışmalara katılan ve DAESH gibi terör örgütleriyle bağlantıları olanlar da mevcuttur.

Bosna Hersek hükümet yetkilileri 2016 verilerine göre ülkede yaklaşık 3000 Selefi/Vehhabi olduğu tahminini ortaya koymuştur (Mulholland, 2016). Fakat burada tekrar belirtilmesi gereken husus, bu rakamların İslamın Selefi/Vehhabi yorumunu benimseyenleri kastettiği ve bu kesimin büyük çoğunluğunun Bosna Hersek içinde herhangi bir terör eylemine karışmadan, terör örgütleri ile bağlantısı olmadan yaşamlarını sürdürdükleridir. Bununla birlikte, Suriye ve Irak'a yabancı savaşçı olarak giden Bosna Hersek vatandaşlarının büyük kısmının, Selefilerin yaşadığı Gornja Maoca ve Osve gibi ülkenin kuzeydoğusundaki köylerin sakinlerinden ya da bu köylerdeki Selefi gruplarla bağlantısı olan kişilerden olduğu hesaba katılmalıdır (Azinović ve Jusić, 2015: 40).

Selefi/Vehhabi grupların savaş döneminde ülkede etkili olmaya başlaması savaş sonrası döneme de yansımış, ülkede söz konusu grupların toplumdan izole şekilde yaşadığı bölgeler oluşmuştur. Bu grupların İslam anlayışı her ne kadar Boşnak toplumunun büyük çoğunluğu tarafından kabul görmese de toplumun özellikle gençlerden oluşan ufak bir kesimi söz konusu İslam anlayışını benimseyerek bu gruplara dahil olmuştur. Böylece Bosna Hersek 'te, zaman zaman basına da yansıyan şekilde adı Selefi/Vehhabi gruplar ile anılan şehirler ve köyler gündeme gelmeye başlamıştır. Bunlar arasında Gornja Maoca, Donja Bocinja ve Osve köyü ile Zenica şehri öne çıkmaktadır.

Selefi/Vehhabi gruplar, Bosna Hersek 'in kuzeydoğusunda, merkezden uzak kırsal kesiminde bulunan bir köy olan Gornja Maoca'ya, buradaki evleri ve arazileri satın almak suretiyle yerleşmişlerdir. Söz konusu gruplar köye yerleştikten sonra kapalı bir toplum özelliği göstererek burada kendi benimsedikleri İslam anlayışına göre yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır (Holman, 2014: 10). Bosna Hersek güvenlik güçleri söz konusu köye 2010 ve 2012 yıllarında operasyon düzenlemiştir (Holman, 2014: 10). Bosna Hersek 'te adı terör örgütleriyle anılanlar arasında öne çıkan Hüseyin Bilal Bosnic bir dönem bu köyün imamı olmuştur. Yine ABD Dışişleri Bakanlığının El-Kaide bağlantılı El Nusra örgütünün üyesi olduğu gerekçesiyle 'küresel teröristler' listesine aldığı Nusret Imamovic de bu köyün önde gelen isimlerinden olmuştur. Bu nedenle Gornja Maoca, Bosna Hersek terörle mücadele birimlerinin yakından takip ettiği yerleşim birimlerindendir (Mulholland, 2016). Son olarak 4 Şubat 2015'te köyde birkaç evde DAESH'in benimsediği bayrak ve amblem görülmüş, ancak bunlar hemen bir gün sonra, bu iddialar üzerine köye gelen güvenlik güçlerinin görmesine fırsat vermeden kaldırılmıştır (Ruvic, 2015). Öte yandan, Ekim 2011'de Saraybosna'daki ABD elçiliğine silahlı saldırıda bulunan Mevlid Yaşareviç'in köydeki söz konusu topluluğun eski sakinlerinden olduğu iddia edilmektedir (Holman, 2014: 10; Bardos, 2014: 75).

Bardos (2014: 75), Gornja Maoca köyündeki Selefi/Vehhabi grubun, Afganistan, Çeçenistan, Yemen ve dünyanın diğer bölgelerindeki cephelere giden ve bu bölgelerden gelen savaşçıları organize ettiğini öne sürmektedir. Örneğin Sefik Cufurovic, oğlu Ibro'nun evi terk edip Gornja Maoca'da silah eğitimi aldığını ve daha sonra savaşmak üzere ülkeden ayrıldığını iddia etmektedir. Cufurovic'in 21 yaşındaki oğlu İnterpol tarafından terörist gruplara katılmak suçundan aranmaktadır (Mulholland, 2016). Benzer şekilde, 2014 yılında Viyana'dan Suriye'ye giden Boşnak asıllı iki genç kızın, Gornja Maoca'daki Vehhabi topluluk ve bu topluluğun önde gelen isimlerinden Nusret İmamovic ile bağlantıları olduğu iddia edilmektedir (Holman, 2014: 12). Son olarak, bölgedeki çatışmalara katılmak üzere Gornja Maoca'dan 20'ye yakın yabancı savaşçının Suriye'ye gittiği ve 2014 yılında bölgeye geldiği düşünülen İmamovic önderliğinde gruplaştıkları iddia edilmektedir (Holman, 2014: 10).

Köyün önde gelen isimlerinden olan Nusret İmamovic, 1990'larda Bosna ordusunda savaşmış, aynı zamanda yabancı savaşçılar ile bağlantılar kurmuştur. Savaş sonrasında Viyana'ya giden İmamovic, buradan da Ürdün, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne gidip gelmiştir. 2005 yılında Viyana'dan Gornja Maoca'ya geçmiş, 2010 yılında Bosna Hersek güvenlik güçlerince köye yapılan baskında, Bugojno şehrinde bir kişinin ölümüyle sonuçlanan polis karakolunun patlatıldığı terör saldırısı ile ilgisi olduğu iddiaları üzerine ve 2012 yılında Saraybosna'daki ABD Büyükelçiliği saldırısını düzenleyen Yaşareviç ile bağlantıları sebebiyle tutuklanmış fakat daha sonra serbest bırakılmıştır (Holman, 2014: 10; Orton, 2014; Schwartz, 2012). İmamovic'in 2014 yazında eşi ve çocuklarıyla birlikte Suriye'ye gittiği düşünülmektedir (Orton, 2014).

Gornja Maoca ile birlikte anılan bir diğer önemli isim Hüseyin Bilal Bosnic'tir. Bosnic'in şiddet ve terör yöntemlerini meşru gören terör gruplarının Bosna Hersek 'teki önde gelen isimlerinden olduğu düşünülmektedir (Mejdini vd., 2017; Jukic, 2014). Orton (2014), Bosnic'in Bosna Hersek 'teki DAESH yanlısı kanadın, Nusret Imamovic'in ise El-Kaide bağlantılı El-Nusra Cephesi yanlısı

kesimin lideri olduğunu iddia etmektedir. Ülkede özellikle gençlerin radikalleşmesine neden olan propaganda faaliyetleriyle (Mulholland, 2016), internetteki DAESH'i destekleyen ve şiddet ve nefret söylemi içeren görüntüleriyle bilinen Bosnic (Jukic, 2014), 3 Eylül 2014'te Bosna Hersek 'te güvenlik birimlerince düzenlenen "Damascus Operasyonu" kapsamında Suriye ve Irak'taki terör faaliyetlerine finansal destek sağlamak, bu bölgelere savaşmaya gitmek ve içlerinde bulundukları topluluk üyelerini de savaşa katılmaya kışkırtmak gibi suçlardan tutuklanan 16 kişiden birisi olmuştur (Jukic, 2014; Independent Balkan News Agency, 2014). Bosnic, 2016 Haziran'ında Saraybosna'da mahkeme tarafından bölgeden savaşmak üzere militan toplaması ve bu doğrultuda propaganda yapması nedeniyle 7 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Mejdini vd., 2017).

Oldukça kötü bir şöhrete sahip olan ve sık sık terörle birlikte anılan Gornja Maoca'nın yeni imamı Edis Bosnic, buranın aşırılık yanlılarının yaşadığı bir yer olduğu iddialarını reddetmektedir. Bosnic, The Telegraph gazetesine verdiği röportajda, burada yaşayan Müslümanlar olarak yaptıklarının sadece insanları uyuşturucu, alkol gibi alışkanlıklardan uzaklaştırmaya çalışmak ve onları güzel ahlaki değerlere çağırmak olduğunu iddia etmiştir. DAESH'in faaliyetlerini gerçek İslam'dan sapma olarak değerlendiren Bosnic, köy sakinleri olarak DAESH sempatzanları tarafından Paris ve Brüksel'de gerçekleştirilen terör saldırılarını kınadıklarını, terör yanlısı olmadıklarını ve köylerinde terörist kampı bulunduğu iddialarının asılsız olduğunu öne sürmüştür (Mulholland, 2016).

Bosna Hersek 'te Gornja Maoca gibi Selefi/Vehhabi gruplara ev sahipliği yapmasıyla ön plana çıkan bir diğer köy Donja Bocinja'dır. Smith'in (2000) iddiasına göre burada Bosna Savaşı sırasında Ortadoğu'dan ülkeye gelen 60 ila 100 arasında eski yabancı savaşçı yaşamaktadır. Savaş sona erdikten sonra, bu kişiler aileleriyle beraber Müslümanlığın daha ılımlı bir yorumunun hâkim olduğu Boşnak toplumundan izole bir şekilde yaşamaya başlamışlardır (Smith, 2000). Bu köyün sakinlerinden olan Janes Kovac, söz konusu eski yabancı savaşçıların ve onlarla bağlantılı Selefi/Vehhabi grupların Donja Bocinja'da polisin veya devletin herhangi bir yetkili organının denetimi dışında kalan ayrı bir yaşam alanı oluşturduklarını iddia etmiştir (Bardos, 2014: 75).

Gornja Maoca'nın 50 mil batısında bulunan Osve köyü, Bosna Hersek 'te Selefi/Vehhabi grupların bulunduğu bir diğer yerleşim yeri olarak dikkat çekmektedir. Köyün imamı konumunda bulunan İzet Hadzic, eskiden "Black Lady" isimli bir heavy metal grubunun kurucusu olduğunu, daha sonra alkolü ve müziği bırakıp kendisini İslam'a adanmış ifade etmiş, ayrıca kendisi için Selefi ya da Vehhabi terimlerinin kullanılmasını reddetmiştir (Mulholland, 2016). Hadzic, köyün Müslüman sakinlerinin de kendisi gibi sadece benimsedikleri İslami yaşantıyı sürdürme çabasında, terör örgütleriyle herhangi bir bağlantısı bulunmayan kişiler olduklarını vurgulanmış, hatta kendisinin DAESH aleyhine konuştuğu için ölüm tehditleri aldığını belirtmiştir (Mulholland, 2016). Hadzic ayrıca, bu köyden terör örgütlerine katılmak üzere Suriye'ye giden iki ailenin köye sonradan geldiklerini ve sürekli sorun çıkaran insanlar olduklarını iddia etmiş, bu kişiler yüzünden Osve'nin terör grupları ile beraber anılır hale gelmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Mulholland'a (2016) göre, Köyün Sırp sakinlerinin Müslüman komşularını sıcak sözlerle anmaları, Hadzic'in bölgedeki Müslümanların terör ve şiddetten uzak oldukları iddialarını doğrular niteliktedir. Uluslararası ve yerel basında DAESH destekçilerini barındırdığı iddia edilen Osve'de Selvedin Dzanic'in liderliğini yaptığı bir cemaat/grup bulunmaktadır. Dzanic, köyde DAESH destekçileri ya da sempatzanları olduğunu reddetmekte ve kendilerinin herhangi bir örgüt bağlantısı olmadığını, sadece İslama uygun bir hayat yaşama amacında olduklarını iddia etmiştir. (Dzidic, 2016: 14-15).

Bosna Hersek 'in orta bölgesinde bulunan Zenica, Selefi/Vehhabi grupların yaşadığı bir diğer yerleşim yeri olarak dikkat çekmektedir. Bununla yanında Zenica, 1992-1995 savaşında yabancı savaşçıların toplanma noktalarından birisi olmasıyla da adından söz ettirmiştir (Orton, 2014). Bosna Savaşı'nın patlak vermesiyle dünyanın çeşitli yerlerinden gelen yabancı savaşçılar Zenica'da konuşlanmışlardır. Sadowski (1995: 12), savaşın başlarında yaklaşık 200 yabancı savaşçının

Zenica'ya geldiğini ve burada bir askeri birlik kurduklarını iddia etmiştir. Sadowski (1995: 12), savaş döneminde Zenica'da konuşlanan yabancı savaşçıların sivillere yönelik saldırılarının, burada yaşayan Sırp ve Hırvatlara yönelik tacizlerinin söz konusu olduğunu, ayrıca bu grupların şehirdeki manastırı tahrip ettiklerini, kendilerine muhalif olan Zenica imamını kaçırdıklarını iddia etmiştir. Bunlara ek olarak, Eylül 1993'te Zenica'daki yabancı savaşçılardan oluşan askeri birliğin Uzdal köyünde 35 Hırvat sivili katletmesi (Sadowski, 1995: 12), etnik temizliğe maruz kalan ve savaşın mağdur tarafı olan Boşnakları zor durumda bırakabilecek bir şiddet eylemi olarak tarihe geçmiştir. Zenica'nın yabancı savaşçılar ve 'radikal İslam' ile beraber anılmasının bir diğer sebebi, buradan gidip Suriye ve Irak'taki çatışmalara katılan Bosna Hersek 'lilerin tespit edilmesidir. Örneğin Derviş Halilović Ömer isimli Bosna Hersek vatandaşı, Zenica'dan yabancı savaşçı olarak gittiği Suriye'de çatışmalarda yaşamını yitirmiştir (Orton, 2014).

Bosna Hersek 'te Selefi/Vehhabi grupların yaşadığı yerler adı anılan köyler ve şehirlerle sınırlı değildir. Örneğin Holman (2014: 10), Bosna Hersek 'te Selefi/Vehhabi gruplara ev sahipliği yapan yaklaşık 10 adet köy bulunduğunu ileri sürmüştür. Fakat Selefi/Vehhabilere ve yabancı savaşçılara ev sahipliği yapmasıyla, bunun yanında Suriye ve Irak gibi çatışma bölgelerine yabancı savaşçı göndermesiyle ön plana çıkan başlıca bölgeler ele alınmaya çalışılmıştır.

Daha yakın tarihli verilere ve değerlendirmelere bakıldığında, Bosna Hersek'te Vehhabi-Selefi gruplar varlığını korusa da özellikle DAES'in etkisini yitirmesiyle birlikte yabancı savaşçılar temelli endişelerin giderek azaldığı görülmektedir. Örneğin Avrupa Birliği Kolluk İşbirliği Teşkilatı EUROPOL'un 2023 tarihli TE-SAT (Terrorism Situation and Trend Report) raporuna göre, 2022 yılında Bosna Hersek'i de kapsayan Batı Balkan ülkelerinde herhangi bir terör saldırısı gerçekleşmemiştir. Ancak raporda özellikle internet üzerinden çevrimiçi propagandanın yaygınlaştığı, propaganda yaymak ve savaşçı devşirmek amacıyla Facebook, Instagram, Telegram, Twitter ve Signal gibi sosyal medya platformlarının etkin biçimde kullanıldığı belirtilmiştir. Rapora göre bu faaliyetler bireysel radikalleşmeyi beslemekte; resmi olmayan dini yapılarda veya cezaevlerinde gerçekleşen toplantılar da devşirme faaliyetlerine zemin oluşturmaktadır. Fakat yine de Balkanlar genelinde büyük terör gruplarının faaliyetlerinin yok denecek kadar azaldığı, DAES ve El Kaide gibi terör örgütlerinden ziyade 10-20 kişilik küçük ve hiyerarşik olmayan yapılar hâlinde işleyen radikal grupların varlık gösterdiği görülmektedir. Bu grupların bazıları Avrupa'daki çeşitli ülkelerdeki benzer yapılarla dijital yollarla bağlantı hâlinindedir. Raporda ayrıca, 2022 yılında Batı Balkan ülkelerinden hiçbir vatandaşın Suriye, Irak ya da başka savaş bölgelerine gitmediği, yalnızca bir Arnavut vatandaşının Ukrayna'ya savaşa katılmak için gittiği kaydedilmiştir. Ancak, Suriye ve Irak gibi savaş bölgelerinden dönen savaşçıların oluşturduğu tehdidin tam olarak sona ermediği vurgulanmıştır. Bu kapsamda özellikle Bosna Hersek ve Kosova gibi ülkelerin, geçmişte daha fazla sayıda savaşçı göndermiş olmaları nedeniyle daha çok risk taşıdığı ifade edilmiştir. Son olarak, çatışma bölgelerinden Avrupa'ya ulaşan göç rotaları üzerinde terör unsurlarının sızma ihtimali ve cezaevlerinden salınan radikallerin oluşturduğu risk de bölge için ciddi güvenlik zorlukları arasında gösterilmiştir (EUROPOL, 2023: 37-38).

Söz konusu yerleşim bölgelerinde yaşayan Selefi/Vehhabi grupların arasından DAES gibi terör örgütü mensupları çıkmış olmasının ya da bu bölgelerden Suriye ve Irak gibi çatışma bölgelerine yabancı savaşçıların gidiyor olmasının burada yaşayan Selefi/Vehhabi grupları terör ile bağdaştırmayı beraberinde getirmemesi gerektiğinin altı çizilmedir. Her yabancı savaşçı terörist olarak nitelenemeyeceği gibi, Selefi/Vehhabiler de yanlış bir genellemeyle şiddet yöntemlerini meşru gören saldırgan gruplar ile bir tutulmamalıdır. Bosna'daki NATO operasyonlarından sorumlu İngiliz Orgeneral Michael Willcocks, herhangi bir terör faaliyetinde bulunmamış, yapılan gözlemlere göre bu yönde bir hazırlığı da olmayan ve diğer insanlara karşı radikal fikirler yayma uğraşı taşımayan Selefi/Vehhabi gruplara, uzun sakalları ve giydikleri kıyafetler nedeniyle önyargılı yaklaşılması gerektiğini ifade etmiştir (Smith, 2000). Bu bağlamda söz konusu yerleşim birimlerinin sakinlerinden

terörist gruplara katılıp Suriye ve Irak'a savaşmaya gitmek ve/veya gidilmesini teşvik etmek gibi suçlamalarla tutuklananların bazıları, bu suçlamaları reddedip herhangi bir terör faaliyetiyle ilgileri olmadığını, sadece benimsedikleri İslam yorumunu hayatlarına uygulamaya çalıştıkları için ve dış görünüşlerinden dolayı potansiyel terörist olarak değerlendirildiklerini öne sürmüşlerdir (Jukic, 2014).

Vurgulanması gereken bir diğer husus, bu yerleşim birimlerinde yaşayan eski yabancı savaşçıların potansiyel güvenlik tehlikesi olarak görülmesinin abartılı bir endişenin ve önyargılı bir tutumun yansıması olduğudur. Nitekim Mendelsohn (2011: 194), bazı durumlarda eski yabancı savaşçıların geçmiş yaşantılarını bir kenara bırakıp topluma uyum sağlamaya çalıştığını fakat devlet nezdinde bir güvenlik tehdidi olarak görülmeye devam etmelerinden dolayı bu kişilerin normalleşmesinin ve günlük yaşamlarına dönmelerinin zorlaştığını ileri sürmüştür.

Gerek Selefi/Vehhabi grupları, gerek yabancı savaşçıları belli genellemelere tabi tutup bu grupları homojen/tek tip insan profiline sahipmiş gibi ele almak mümkün değildir. Selefi/Vehhabiler ile yabancı savaşçılar arasında ve bu iki grup ile terör örgütü mensubu olanlar arasında bir geçişkenlik ve ilişki saptamak mümkündür. Fakat Selefilik/Vehhabiler arasından yabancı savaşçı ya da terör örgütü mensuplarının çıkması genel anlamda Selefi/Vehhabi anlayışın suçlu bulunmasını beraberinde getirmemelidir. Benimsediği ideolojilere ve yöntemlere göre pek çok farklı yabancı savaşçı kategorisi belirlemek mümkün olduğu gibi, tek bir Selefi/Vehhabi anlayıştan da söz etmek zordur. Nitekim Selefilik kelime anlamından ziyade Selefi olduğunu iddia eden gruplar üzerinden bir değerlendirme yapıldığında herkesçe kabul görmüş tek bir Selefilik anlayışının olmadığı görülür. İmanın ve ibadetlerin saflaştırılması üzerinde duran, genel itibarıyla yaşadıkları toplumlardaki egemen kültüre katılmayı reddeden ve kendi inançları doğrultusunda izole bir yaşam süren, yöntem olarak tebliğ ve davet çalışmalarını benimseyen ılımlı bir Selefilik anlayışı olduğu gibi, düşman gördüğü kesimlere karşı (genellikle Batı medeniyeti ve Batılı ülkeler) terör eylemlerine başvurmayı meşru gören Selefi gruplar da mevcuttur (Roy, 2003: 131). Bu nedenle Söz konusu yerleşim birimlerindeki Selefi/Vehhabi gruplar Bosna Hersek'in bir gerçeği olarak, nesnel bir değerlendirmeye tabi tutulmalı, bu gruplar hakkında önyargılı genellemelerden kaçınılmalıdır.

YABANCI SAVAŞÇILAR VE SELEFİ/VEHHABİLER ÜZERİNDEN GÜVENLİK TARTIŞMALARI

Bosna Hersek'te, savaş döneminde gelen ve sonrasında ülkede kalan yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar hakkında güvenlik bağlamında farklı görüşler ortaya konulmuştur. Özellikle söz konusu yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi grupların içerisinde ya da bunlarla bir şekilde bağlantılı olan kesimlerden Suriye ve Irak'taki çatışmalara katılanların olması,⁴ bir başka deyişle

⁴ Terörizm uzmanı ve Saraybosna Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi öğretim üyesi Vlado Azinovic, Bosna Hersek'te Müslümanların radikal örgütlere katılıp Suriye ve Irak'a savaşmaya gittiğini doğrularken, bu kişilerin sayılarının nispeten az olduğunu ileri sürmüştür (Jukic, 2014). Zelin (2013) tarafından hazırlanan ICSR (International Centre for the Study of Radicalization) raporuna göre, Bosna Hersek'ten yaklaşık 18 ila 60 kişi Suriye ve Irak'a yabancı savaşçı olarak gitmiştir. Bosna Hersek Savunma Bakanlığı'ndan Admir Malagic benzer rakamlardan bahsetmiş, istihbarat verilerine göre Bosna Hersek'ten yaklaşık 60 kişinin Suriye'de yabancı savaşçı olarak bulunduğunu iddia etmiştir. Bununla birlikte, bazı kaynaklarda bu sayının daha fazla olduğu iddia edilmiştir (Anadolu Ajansı, 27.02.2017). Örneğin Azinović ve Jusić (2015: 32) tarafından hazırlanan raporda, 2012'den 2014'ün sonuna kadar Bosna Hersek vatandaşı olan 156 erkek, 2013'ten itibaren 2014'ün sonuna kadar 36 kadın ve 25 çocuk Suriye'ye ve Irak'a gitmişlerdir. Bosna Hersek'in nüfusu hesaba katıldığında, ülkenin Avrupa'dan çatışma bölgelerine nüfusa göre en yüksek oranda yabancı savaşçı gönderen ülkelerden olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı rapora göre, 48 erkek ve 3 kadının Bosna Hersek topraklarına geri döndüğü, 83 erkek ve 32 kadının halen söz konusu bölgelerde bulunduğu, 25 erkek ve 1 kadının ise bölgede yaşamını yitirdiği tahmin edilmektedir. Sito-Sucic (2014) ise, yaklaşık 150 Bosna Hersek'linin Suriye'ye gönüllü savaşçı olarak gittiğini, bunlardan 15'inin çatışmalarda yaşamını yitirdiğini ileri sürmüştür. Ruvic'in (2015) aktardığı verilere göre ise polis yetkilileri tarafından son 3 yılda kadınlar ve çocuklar dahil yaklaşık 180 kadar Bosna Hersek vatandaşının DAES'e katılmak üzere Suriye'ye gittiği ileri sürülmüştür (Ruvic, 2015).

1990'larda yabancı savaşçı 'ithal eden' Bosna Hersek 'in artık yabancı savaşçı 'ihraç eder' duruma gelmesi (Dzidic, 2016: 10; Azinović ve Jusić, 2015: 50; Hide: 2014: 376-379) güvenlik tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Söz konusu güvenlik endişelerinin başında, Suriye ve Irak'a gidenlerin ülkelerine döndüklerinde, savaş bölgelerinde elde ettikleri tecrübelerin ve terör örgütleriyle kurdukları bağlantıların kendi ülkelerine "geri tepmesi" (blowback) korkusu gelmektedir (Malet, 2015). Ülkesine geri dönen her yabancı savaşçının terör eylemleri gerçekleştirmesi söz konusu olmasa da söz konusu güvenlik endişesini haklı çıkaran örnekler rastlamak mümkündür. Yalçinkaya (2015b: 36), yabancı savaşçıların yaklaşık üçte birinin katıldıkları çatışmalardan sonra ülkelerine dönme eğiliminde olduğunu ve geri dönenlerin yaklaşık dokuzda birinin terör eylemleri gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Suriye'de savaşa katıldıktan sonra Avrupa'ya dönen ve Belçika'daki Yahudi müzesine düzenlenen terör eylemini gerçekleştirme suçlamasıyla yargılanması devam eden Mehdi Nemmouche bu örneklerden birisidir (Penketh, 2014).

Bosna Hersek 'te yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar ile ilgili ortaya konulan güvenlik kaygıları ile ilgili farklı değerlendirmeler söz konusudur. Bu konuda ortaya konulan görüşlerden birisi, ülkeye 1990'larda gelmeye başlayan yabancı savaşçıların ve Selefi/Vehhabi grupların yerel halktan da destekçiler olarak önemli bir güvenlik tehdidi oluşturduğu yönündedir. Bu görüşü savunanlar, söz konusu grupların terör eylemleri gerçekleştirme potansiyelinin olduğunu ve bu tehlikeye karşı bölge ülkeleri ve uluslararası toplum tarafından daha kapsamlı bir mücadelenin yürütülmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bir diğer görüş, yabancı savaşçıların ve ülkede varlığını sürdüren Selefi/Vehhabi grupların Bosna Hersek 'teki geleneksel İslam anlayışından oldukça farklı bir İslam yorumunu benimsemeleri nedeniyle ülkede yerel unsurlarla yeterince kaynaşmadıkları, bu nedenle ülkede etkili olamadıklarını ileri sürenlere aittir. Bu görüşü paylaşanlara göre, Boşnak Müslümanların ve Bosna Hersek Devletinin kimlik özelliklerine oldukça 'yabancı' olan yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar üzerinden ülkede bir güvenlik tehdidinden söz etmek abartılı bir kaygı olacaktır.

Sadece Bosna Hersek için değil, genel anlamda Balkanlar hakkında güvenlik endişeleri ortaya koyan Petrović'e göre (2016: 1-2), Balkanlardaki İslam geleneğinin radikal eğilimlere müsaade etmeyeceği düşüncesi son zamanlardaki radikalleşme eğilimi ile sarsılmaktadır. Müslümanların yaşadığı diğer bölgelere kıyasla 'radikal İslam' Balkanlara daha az nüfuz etmiş olsa da bölgedeki radikalleşme tehlikesi göz ardı edilemeyecek büyüklüktedir. Benzer görüşlere sahip olan Deliso'ya göre (2013), Balkanlardaki 'radikal İslam' tehdidinde medyada ve siyasi söylemlerde gereken önem verilmemektedir. Mulholland'a göre (2016), İslam'ın radikal yorumlarını benimseyen gruplar Bosna Hersek 'te yayılmaktadır ve yüzlerce aile bu grupların çocuklarını DAESH saflarına katılmaya ve savaşmak üzere Ortadoğu'ya gitmeye ikna etmesinden şikayetçidir. Mulholland ayrıca, DAESH'in 2015 yazında yayınladığı, Balkanlardan gelen savaşçıların 'cihadı' Güneydoğu Avrupa'ya yayması hedefini içeren propaganda videosuna atıfta bulunarak bölgede konuyla ilgili güvenlik tehdidinin önemli boyutlara ulaştığını öne sürmüştür. Benzer şekilde Hide'a göre (2014: 379), beş Makedonya vatandaşının öldürülmesi, 2011'de Saraybosna'daki ABD elçiliğine düzenlenen saldırı, Burgas (Bulgaristan)'da İsrailli turistlere yönelik saldırı, bunların yanı sıra Güneydoğu Avrupa'da terör faaliyetlerinin artmasına ve yoğunlaştığına dair pek çok rapor, bölgede yabancı savaşçıların ve çeşitli radikal grupların oluşturduğu güvenlik tehdidinin göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaştığını göstermektedir.

Radikalleşmenin ideolojik boyutunun yayılmasında dini eğitim alanındaki faaliyetlere dikkat çeken Bardos (2014: 78), Balkan Müslümanlarının bir kısmının, Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır, Suriye gibi ülkelerde eğitim alıp söz konusu ülkelere daha 'radikal' İslam yorumlarını benimseyerek dönmelerinin, bunun yanında Ortadoğu ülkeleri tarafından Balkanlarda okullar ve

medreseler açmak için milyonlarca dolarlık yatırım yapılmasının, bölgede İslamın 'radikal' yorumlarının yayılmasına/ithal edilmesine neden olduğunu iddia etmiştir. Bardos, bölgede radikal İslam yorumlarının yayılma göstermesinin tesadüfi bir şey olmadığını, aşırılık yanlılarının yerel halkı radikalleştirmeye yönelik uzun süreli çabalarının bir sonucu olduğunu iddia etmiştir.

Balkanlardan yeni çatışma sahalarına giden ve buralardan tekrar ülkesine dönen yabancı savaşçılar nedeniyle özellikle 2010'dan sonra artan şekilde bölgenin güvenlik tehdidi ile karşı karşıya olduğunu savunan Hide (2014: 375), bölgenin Avrupa ülkelerine yönelik terör eylemi gerçekleştirmek isteyen gruplara barınma ve silah tedariki imkanları sağladığını iddia etmiştir. Deliso (2013), benzer şekilde Balkanların bu gruplar için güvenli bir lojistik üssü olduğunu ileri sürmüştür. Benzer görüşler ortaya koyan Bulgaristan eski müftüsü Nedim Gendzhev, Güneydoğu Avrupa'daki 'militan İslamcılar'ın Bosna Hersek, Makedonya ve Bulgaristan'ın Rodop Dağları arasında "köktendinci üçgen" yaratmaya çalıştıklarını iddia etmiştir (Bardos, 2014: 78). Gendzhev'e göre bu grupların amaçlarını gerçekleştirme şansları az olsa da bölgede güvenlik tehdidi oluşturmaları endişelere neden olmaktadır.

Woehrel (2010: 1), Ortadoğu, Kuzey Afrika, Güney ve Güneydoğu Asya ve Batı Avrupa ile kıyaslandığında radikalizm ve terör tehdidinin Balkanlarda düşük seviyede kaldığını belirtmiştir. Bununla birlikte Woehrel'e göre, bölge ülkelerinin var olan siyasi ve sosyo-ekonomik sorunları devam ettiği müddetçe bölgede güvenlik tehdidinin artma ihtimali söz konusudur. Balkanlarda siyasi ve ekonomik istikrarın bir türlü sağlanamaması, kolluk kuvvetlerinin ve diğer kamu kurumlarının etkin şekilde çalışacak kapasitede olmaması nedeniyle bölgede yabancı savaşçılar ve radikal örgütler ile ilgili güvenlik tehlikesinin gelecekte daha kritik seviyelere ulaşması ihtimali söz konusudur.

Güvenlik tehdidinden söz edenlerin karşısında, Bosna Hersek'teki yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi grupların ülkede oluşturduğu kayda değer bir güvenlik tehdidinden söz etmenin mümkün olmadığını savunanlara değinilmelidir. Yabancı savaşçıların katıldıkları çatışmalardan sonra ülkelere dönmelerinin bu ülkelerde güvenlik tehdidi olarak algılanmasını ele alan Malet (2015), bu konuda ortaya çıkan güvenlik tehdidinin istatistikler tarafından doğrulanmadığını ifade etmiştir. Yazar, yabancı savaşçıların büyük bir kısmının ülkelere döndükten sonra terör eylemlerine veya herhangi bir silahlı eyleme karışmadığını, sadece çok ufak bir kısmının ülkeleri için güvenlik tehdidi oluşturduğunu iddia etmiştir.

Sadowksi'nin (1995: 10) aktardığına göre, 1990'lardaki savaş döneminde bazı Sırp milliyetçileri, Boşnak Müslümanların İran tipi bir 'radikal İslam cumhuriyeti' kurma amacı taşıdıklarını iddia etmiştir. Buna iddiaya göre, Müslümanlar Bosna'da Sırlara karşı bir kutsal savaş yürütmektedir ve eğer bu savaşta başarılı olurlarsa Bosna'da Avrupa'nın diğer bölgelerini de tehdit edecek, Müslüman olmayanlara zulmedilen bir radikal devlet kurulacaktır. Avrupa devletlerinden kimi politikacılar da benzer endişeleri taşımışlardır. Örneğin bu dönemde Fransa'da bazı Gaullist liderler Bosna Hersek'e atıfla, Balkanların ortasında bir "Gazze Şeridi" oluşmasından duydukları endişeyi ifade etmişlerdir. Bosna ile ilgili bu dönemde Avrupa'da yaygın olan bir diğer endişe de, Avrupa'nın ortasında kurulacak bir Müslüman devleti'nin zamanla 'radikal İslam' politikalarına kayma ihtimali olmuştur. Fakat Sadowski'ye göre Avrupa devletlerinin ve genel anlamda Batı'nın bu dönemdeki endişeleri, Boşnakların kendine özgü kimlikleri ihmal edilerek Ortadoğu'daki tecrübeler üzerinden Bosna Hersek'in ele alınmasından kaynaklanmış, ülkeyi bu şekilde Ortadoğu dinamikleri ile değerlendirmek yanıltıcı bir sonuca varılmasına neden olmuştur.

Lederer (2005: 14), Bosna Hersek'te savaşı bitiren Dayton Antlaşması sonrasında ülkeyi terketmeyen yabancı savaşçılara dikkat çekenlerin, bu savaşçılar üzerinden Balkanlarda 'İslami radikalizm' tehlikesini gündeme getirdiklerini belirtmiştir. Fakat Lederer (2005: 3-4), 1992-1995 döneminde Bosna Savaşı'na katılan yabancı savaşçıların büyük çoğunluğunun savaş sonrasında ülkeyi terk ettiklerini, Bosna Hersek'te kalıp buraya yerleşen yabancı savaşçıların ise genellikle

gençler olmak üzere yerel halkın sadece ufak bir kısmını etkileyebildiğini ileri sürmüştür. Lederer (2005: 14) ayrıca, Bosna Hersek hükümeti tarafından yabancı savaşçılara dağıtılan pasaportların artık kullanılamaz halde olduğunu, savaş döneminde ülkede faaliyet gösteren İran ve Suudi Arabistan menşeli grupların günümüzde ilgisini başka bölgelere çevirdiğini ve bu nedenle bu konular üzerinden güvenlik endişeleri ileri sürmenin abartılı bir tepki olduğunu iddia etmiştir.

Öktem (2010: 2-4), 11 Eylül saldırılarının ardından Balkanlarda 'radikal İslam' tehdidi ve El-Kaide'nin Balkanlara nüfuz etmesi ile ilgili çalışmaların⁵ ortaya konulduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, bu çalışmaların akademik bir üsluptan ve teorik altyapıdan uzak olduğunu, daha çok ABD'nin 'teröre karşı savaş' (war on terror) perspektifi ve Batı medyasındaki popüler tartışmaların etkisinde kalınarak kaleme alındığını ileri sürmüştür. Öktem'e göre (2010: 18) Balkanlarda 'İslami radikalizm', 'Selefizim', 'Vehhabizm', 'militan cihatçılık', 'tekfircilik' gibi konular üzerine yapılan söz konusu çalışmalar ve tartışmalarda ileri sürülen görüşlerin aksine, bölgede radikalleşme sorunu oldukça marjinal kalmaktadır. Bir başka deyişle söz konusu sorun Balkanlarda mücadele edilebilir/yönetilebilir (manageable) bir düzeydedir. Güvenlik tehdidi olarak görülen az sayıdaki 'potansiyel' radikal grupların büyük bir kısmı savaş döneminden sonra silahlı mücadeleyi bırakmış ve muhafazakâr, toplumdaki izole bir hayat tarzını benimsemiştir. Üstelik bu gruplar istihbarat servisleri tarafından sıkı bir şekilde gözlemlenmektedir.

Öktem (2010: 18) ayrıca, Bosna Savaşına katılan yabancı savaşçılar üzerine yapılan çalışmalarda sadece Müslüman yabancı savaşçılara odaklanılıp Sırpların saflarında savaşmaya gelen ve Müslümanlara karşı savaş suçları işleyen Hristiyan yabancı savaşçıların görmezden gelinmesini çifte standart olarak değerlendirmiştir. Nitekim Bosna Savaşında Ortodoks kimliği üzerinden harekete geçen ve başta Rusya ve Yunanistan olmak üzere Ukrayna, Belarus ve Romanya gibi ülkelerden Sırpların yanında savaşmaya gelen yabancı savaşçılara (Baştuğ, 2017) pek fazla değinilmemesi, Öktem'in bu eleştirisini destekler niteliktedir.

Türkiye'nin Balkanlardaki faaliyetlerinin, önemli bir güvenlik tehdidi olarak ortaya konulan radikalleşme tehlikesini engelleyen rolüne değinen Öktem (2010: 4), Türkiye'nin Balkanlarda dış politikası, yumuşak güç unsurları ve bölgedeki Müslüman gruplarla bağlantıları ile önemli bir aktör olarak ön plana çıktığını, böylece 1990'larda bölgede adından söz edilir olan Vehhabi etkisinin yerini Türkiye'nin doldurduğunu ileri sürmüştür. Öktem'e göre (2010: 22) bölgede, geleneksel İslam anlayışına ve kurumlarına, bir başka deyişle bölgeye Osmanlı Devleti döneminden miras kalan Hanefi-Maturidi İslam anlayışına karşı olan ve İslam'ın farklı bir yorumunu bölgede etkin kılmak isteyen Vehhabi/Selefi gruplar Türkiye'nin bölgeye etkin bir şekilde dönmesiyle etkilerini kaybetmişlerdir ve muhtemelen gelecekte de etkili olamayacaklardır. Bölgenin Müslüman halkları genel itibarıyla, Türkiye'nin politikalarıyla desteklediği, Osmanlı'dan miras kalan geleneksel İslam anlayışını benimsemiş bulunmaktadır. Buna ek olarak, Boşnakların Müslüman kimliği ile Avrupalı kimliğini bir arada taşınmaktan memnuniyet duyduğu, kendilerini Avrupalı Müslümanlar olarak tanımladıkları görülmektedir. Tüm bu etkenler, Boşnak Müslümanlığının genel anlamda Selefi/Vehhabi anlayıştan uzak bir yerde konumlandığını göstermektedir.

Balkanlarda TİKA'nın yürüttüğü altyapı çalışmaları, tarımsal üretimi geliştirmeye yönelik projeler, camilerin ve diğer mimari eserlerin restore edilmesi ve yenilerinin yapılması gibi faaliyetlere dikkat çeken Öktem (2010: 29), TİKA ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumları aracılığıyla

⁵ Öktem (2010: 3) bu çalışmalara; John Schindler'in 2007 yılında çıkan "Unholy Terror. Bosnia, Al-Qaida and the Rise of Global Jihad" adlı kitabını, Evan Kohlman'ın 2004 tarihli "Al-Qaida's Jihad in Europe: The Afghan-Bosnian Network" kitabını, Lorenzo Vidino'nun 2006 yılında yayınlanan "Al Qaeda in Europe: the New Battleground of International Jihad" adlı kitabını ve Christopher Deliso'nun 2007 tarihli "The Coming Balkan Caliphate: the Threat of Islam to Europe and the West" isimli kitabını örnek göstermiştir.

Türkiye'nin bölgedeki Osmanlı mirası geleneksel İslam yorumunu desteklediğini ifade etmiştir. Suudi Arabistan ve diğer bazı Arap ülkelerinin savaşta tahrip olmuş Osmanlı mirası camileri Vehhabi anlayışına göre restore ettikleri ve yeni Vehhabi camileri ve dini yapılar inşa ettikleri hesaba katıldığında, Türkiye'nin bu faaliyetleri daha çok önem kazanmaktadır (Öktem, 2010: 20). Benzer şekilde Ekinci (2017: 12) de Türkiye'nin bölgede yürütmekte olduğu dini eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri ile Balkan ülkelerinde ortaya çıkan/çıkarılabilecek aşırılık eğilimlerini engelleyen bir aktör olduğunu öne sürmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncülüğünde yürütülen ve TİKA tarafından desteklenen dini hizmetlerin sağlanması, camii restorasyonları, eğitim bursları gibi faaliyetler sayesinde bölgede özellikle din alanında Türkiye'nin etkinliği artarken, Vehhabi/Selefi kurum ve grupların etkileri azalmaktadır (Öktem, 2010: 32-34).

Ross Solberg (2007), 1990'lardan beri Batı Balkanlarda etkinlik kurmaya çalışan "neo-Selefi" ve Vehhabi gruplarla ilgili çalışmaların ortaya konulduğunu fakat Türkiye'nin bölgedeki dini ve kültürel faaliyetlerinin yeteri kadar ele alınmadığını ileri sürmüştür. Ekinci (2017) ve Öktem (2010) ile benzer görüşleri taşıyan Ross Solberg'e (2007) göre, Türkiye Balkanlarda özellikle TİKA ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kuruluşlar, bunun yanında Sufi cemaatler ve İslami sivil toplum örgütleri aracılığıyla bölgenin geleneksel İslam anlayışı olan Türk-İslam geleneğini yaşatmaya yönelik faaliyetler yürütmektedir. Türkiye'nin Balkanlardaki ve Bosna Hersek özelindeki bu faaliyetleri yerel halk tarafından memnuniyetle karşılanmakta ve bölgede yayılmaya çalışan "neo-Selefi" ve Vehhabi grupların aksine bölge Müslümanlarının dini kimliği ile uyumaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin resmi kurumları, sivil toplum örgütleri ve cemaatleri aracılığıyla Bosna Hersek 'te ülkeye savaş döneminde gelen "neo-Selefi" ve Vehhabi grupların yerini alması, ülkede radikalleşme tehlikesini büyük oranda ortadan kaldırmaktadır (Tabak ve Bozkurt, 2022).

BOŞNAK KİMLİĞİNE 'YABANCI' BİR UNSUR OLAN YABANCI SAVAŞÇILAR VE SELEFİ/VEHHABİ KİMLİĞİ

Yabancı savaşçıların çatışmalara katıldığı bölgelere başarılı bir şekilde nüfuz edebilmesi, yerel direniş unsurları ile kurdukları bağlara ve bölge halkı ile uyumlarına bağlıdır. Bölge halkı ile iyi ilişkiler kurabilen ve sıkı bağlar oluşturabilen yabancı savaşçı hareketleri söz konusu bölgeye nüfuz edebilmektedir (Moore ve Tumelty, 2008: 413). Bu nedenle, 1990'larda savaş döneminde Bosna Hersek 'e gelen yabancı savaşçıların ve El-Kaide gibi çeşitli terör örgütlerinin bölgeye etkili şekilde nüfuz edememesinde, yerel unsurlar ile kimlik bağlamında uyumunun payı büyüktür. Bununla birlikte, savaşın ağır şartları altında Boşnak toplumunun gelecek yardımlara muhtaç bir durumda olması, söz konusu yabancı savaşçıların ve bunların yanında çeşitli Selefi/Vehhabi grupların geçici bir dönem için de olsa Bosna Hersek 'te kısmi bir nüfuz alanı oluşturmaya neden olmuştur.

Bosna Savaşı'nda yaşanan katliamlar, işkenceler, tecavüzler, soykırım vb. olaylar Vehhabi/Selefi görüşteki yabancı savaşçıların çaresiz ve yardıma muhtaç Bosna halkının yanında bölgedeki savaşa dahil olmasını kolaylaştırmıştır. Bu gruplar, Körfez ülkelerinin de desteğini arkalarına alarak savaş döneminin zor şartlarında ve savaş sonrasındaki toparlanma aşamasında oluşan fırsattan yararlanarak kendi dini yorumlarını ülkede yaymak istemişlerdir. Bu dönemde, yıkıcı bir savaşı henüz yeni atlatmış olan ve sosyo-ekonomik olarak zor şartlar ile mücadele eden Boşnak halkı Körfez ülkelerinin ekonomik yardım, savaşın tahribatını giderme, restorasyon, yeni camiler inşa etme gibi faaliyetlerini kabul etmiştir. Fakat 1990'larda ülkenin geçirdiği zor dönemde etkisini artıran Vehhabi/Selefi kuruluşlar, 2000'li yıllarla birlikte ABD'nin bölgede El-Kaide yapılanması oluşmasına yönelik uygulamaya başladığı tedbirler ile ve daha önemlisi Türkiye'nin önemli bir aktör olarak bölgede etkinliğini artırmasıyla etkinliklerini kaybetmişlerdir. Bununla birlikte, bölgede Vehhabi/Selefi etkisi ve bunlarla bağlantılı radikal dini yorumlar şartların en çok zorlaştığı dönemlerde bile geleneksel İslam kimliğinin yerini alamamıştır. Boşnaklar bu zor dönemlerde dahi

yardımları hoş karşılamış fakat bu yardımların arkasından gelen endoktrinasyon faaliyetlerine karşı çıkmıştır (Öktem, 2010: 21; 43).

Malet (2010: 114), yabancı savaşçıların genellikle ortaya çıkan çatışmadan kendi imkanları ile galip gelemeyecek durumda olan ülkelere yöneldiğini ileri sürmektedir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden birisi Bosna Savaşı'nda yaşanmış, Yugoslavya'dan kalma güçlü bir ordu ile çarpışan silahsız bir halk olan Boşnaklar, BM kararı ile uygulanan silah ambargosu ile iyice çaresiz kalınca yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar Boşnaklara yardım etme amacıyla/bahanesiyle ülkeye nüfuz etmeye başlamışlardır. Böylece kriz anında Boşnak toplumu için ortaya çıkan maddi ihtiyaçların uluslararası toplum tarafından karşılanmadığı ve bu ihtiyaçları karşılayacak iç mekanizmaların yetersiz olduğu Bosna Hersek 'te, yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplara kapılar açılmıştır. Woehrel'e (2010: 3) göre, savaş döneminde BM Güvenlik Konseyi kararı ile Yugoslavya'ya uygulanan silah ambargosu nedeniyle Boşnakların söz konusu yabancı savaşçıların yardımını kabul etmekten başka çaresi kalmamıştır. Bu dönemde sadece yabancı savaşçıların değil, çoğu Suudi Arabistan menşeli çeşitli kuruluşların da Boşnak Müslümanlara yardımı söz konusu olmuştur. Woehrel, bu kuruluşların ülkede El-Kaide örgütünün faaliyetleri için bir maske işlevi gördüğünü iddia etmiştir. Böylece söz konusu kuruluşlar, Bosna Hersek 'e yardım ulaştırırken aynı zamanda kendi İslam anlayışını da ülkede yaymak üzere faaliyet göstermiş, hatta Woehrel'in iddialarına göre kimi kuruluşlar El-Kaide gibi terör örgütleri ile iş birliği içerisinde hareket etmiştir.

Bu noktada önemli bir hatırlatma yapmak yerinde olacaktır. Her ne kadar Müslüman Boşnak toplumu savaş döneminde çok zor şartlar altında varoluş mücadelesi vermek zorunda kalsa da dünyanın çeşitli yerlerinden yabancı savaşçıların Bosna Savaşı'na katılması Boşnakların bu yöndeki bir çağrısıyla olmamıştır. Bu nedenle söz konusu yabancı savaşçı hareketinden ve bu gruplar arasında adı terör ile anılan kişilerin bulunmasından ulusal bir kurtuluş mücadelesi veren Boşnakları sorumlu tutmak mümkün değildir (Lederer, 2005: 3). Yukarıda belirtilen şartlarda sadece radikal grupların değil, Müslüman dünyanın neredeyse tümünün ilgisini çeken Bosna Savaşı'na yabancı savaşçıların katılımı Boşnakların kontrolü dışında gelişmiştir.

Yine bu yabancı savaşçıların bazıları tarafından ortaya konulan davranışlar da Boşnakların kontrolü dışında gelişmiş ve Boşnak yetkililerin ve toplumunun tepkisini çekmiştir. Bu duruma örnek vermek gerekirse, Bosna Savaşı'na katılan kimi yabancı savaşçıların kendilerine saldırmayan sivilleri hedef almak, masum insanları öldürmek, yağmacılık, şiddet gibi eylemlerde bulunması, savaşta Boşnakların elini zayıflatan bir etkiye sahip olmuştur. Bosna Hersek Ordusu'nun tüm engelleme çabalarına karşın gerçekleştirilen bu eylemler, uluslararası toplum nezdinde Boşnak Müslümanların savaşta saldıran değil mağdur taraf olduğu tezlerini zedelemiştir. Bu nedenle Boşnaklar yabancı savaşçıları bölgedeki Müslümanların çıkarları aleyhine hareket etmekle suçlamış, bu eylemler nedeniyle Boşnakları 'Avrupa'nın ortasında bir köktendinci devlet kurmak isteyen fanatik barbarlar' olarak göstermek isteyen Sırp propagandasına malzeme sağladıklarını öne sürmüşlerdir (Mitchell, 2008, 822).

Yabancı savaşçıların yoğun şekilde dâhil olduğu Afganistan, Bosna, Çeçenistan, Suriye, Irak savaşlarının ortak noktası, Müslümanların bir dış tehdide karşı varoluş mücadelesi vermesidir (Hegghammer, 2011: 73). Söz konusu dış tehdit farklı bir dini gruptan geldiği için sözü edilen varoluş mücadelesi kimlik temelinde gerçekleşmektedir. Müslümanların katledildiği, kadınların tecavüze uğradığı, camiler gibi Müslüman kimliğinin sembollerinin tahrip edildiği, kısacası Müslüman kimliğinin saldırıya uğradığı bir ortamda, yabancı savaşçılar ortak kimlik (Müslümanlık) faktörü ile harekete geçip söz konusu bölgelerdeki çatışmalara dâhil olmuştur. Bölgeye gelen yabancı savaşçılar veya daha genel bir ifade ile yabancı unsurların savaşta zulüm gören bölge Müslümanları için kardeşlerimiz, çocuklarımız, annelerimiz gibi ifadeler kullanmaları kimlik temelli yakınlık algısının örnekleridir. Fakat Bosna Hersek örneğinde görüldüğü üzere, her ne kadar ortak kimlik faktörü söz

konusu unsurları harekete geçirirse de bir sonraki aşamada bu unsurların Müslümanlık anlayışları ile bölge halkının Müslümanlık anlayışı arasındaki farklılık, bu kez Müslüman kimliği içerisinde yeni bir uyumsuzluk ortaya çıkarmıştır. Böylece savaş ve diğer kriz anlarında bölgeye gelen yabancı unsurlar, bölgenin Müslüman toplumuna kendi kimliklerini benimsetmeye çalışmışlardır. Zamanla, Boşnak Müslümanlar bu durumdan rahatsızlık duymaya başlamıştır. Bu durum Bosnalı Müslümanların kimliğinde yer edinmiş olan geleneksel İslam kimliği ile daha sonradan bölgede varlık göstermeye başlayan İslam anlayışı arasındaki bir kimlik çatışmasını gözler önüne sermiştir.

Bosna Hersek 'in savaş dönemiyle birlikte tanıştığı yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar, Boşnak Müslümanların büyük çoğunluğunun benimsemiş olduğu geleneksel İslam anlayışını İslam'dan sapma olarak görmekte ve benimsedikleri ulus-ötesi dini kimliği Batı yaşıntısı ve değerlerine olduğu kadar söz konusu geleneksel İslam kimliğine de alternatif olarak sunmaktadır (Malet, 2010: 109). Bu gruplar, Osmanlı'dan miras kalan din algısı nedeniyle kendi İslam yorumlarına uzak bir tutum sergileyen Boşnak Müslümanları saflarına çekebilmek için Osmanlı'nın miras bıraktığı din anlayışını İslam'ın özünden uzaklaşmış bir dini anlayış olarak göstermek istemektedir. Bu nedenle söz konusu gruplar, ülkenin geleneksel İslam anlayışına sahip, İslam'ın tasavvuf yorumunu benimsemiş kesim ile bir anlaşmazlık içerisine girmiş, ülkede Osmanlı'dan miras kalan din algısına, kültürüne ve hatta mimarisine karşı propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir (Peker, 2011). Bu bağlamda söz konusu grupların 'şirk' olarak yorumlayıp mezar taşlarını yıkmaları, Osmanlı mimari geleneğinin aksine Vehhabi inanışına uygun tarzda camiler inşa etmeleri, ülkedeki tasavvuf ekollerine, bunun yanında kadın hak ve özgürlüklerine karşı Boşnakların benimsediğinden farklı bir anlayışa sahip olmaları, Boşnak Müslümanların tepkisini çekmiştir (Lederer, 2005: 15).

Peker (2011), Bosna Hersek 'te faaliyet gösteren Selefi/Vehhabi gruplar ile ülkenin özellikle şehirli Müslüman elitleri arasında bir gerilim bulunduğunu belirtmiştir. Peker söz konusu gerilimin sebeplerini, Selefi/Vehhabi grupların sert dini yorumlarının Osmanlı'nın din anlayışını benimseyen Boşnakların ılımlı ve barışçıl İslam yorumlarına uzak olması ve Boşnak Müslümanların Selefi/Vehhabi İslam yorumunu benimseyen kişilerin ve örgütlerin gerçekleştirdiği silahlı eylemleri meşru görmemeleri olarak sıralamıştır. Bu nedenle Peker, söz konusu İslam yorumunun Bosna Hersek 'te yönetici elitler ve genel itibarıyla halk tarafından benimsenmediğini iddia etmiştir. Özetle, savaş döneminde ülkeye nüfuz etmeye başlayan ve savaş sonrasında da yardım kuruluşları, sivil toplum örgütleri gibi kurumlar aracılığıyla ülkede kendi İslam anlayışını yaymaya çalışan gruplar bu çabalarında başarısız olmuşlardır (Lederer, 2005: 4).

Malet (2015), tarih boyunca ortaya çıkmış pek çok yabancı savaşçı dalgasının ortak noktalarından birisi olarak, yabancı savaşçıların katıldıkları savaşta bir süre sonra aynı saflarda savaştıkları yerel unsurlar ile uyumsuzluklar yaşamalarına işaret etmiştir. Bu durum, yabancı savaşçı olgusunun kriz anında hızlı bir şekilde ortaya çıktığını fakat yabancı savaşçıların ülkelerinden uzakta, yabancı oldukları topraklarda savaşa katılmalarının o bölgede uzun vadeli kabul görecekları anlamına gelmediğini gösterir niteliktedir. Yabancı savaşçılar ile yerli halk arasındaki doku uyumsuzluğu, bir başka deyişle yabancı savaşçıların ve yerel halkın dini kimliğinin birbiriyle uyumlu olmaması nedeniyle yabancı savaşçılar zamanla söz konusu ülkede istenmemeye başlamaktadır (Büyükkara, 2016: 59).

Konuyla ilgili kimlik temelli analiz ortaya koyan isimlerden olan Mitchell (2008: 821), Boşnak Müslümanların söz konusu yabancı savaşçıların dini kimliği ile uyumlayan, Sünni İslam anlayışının Hanefi ekolüne bağlı bir dini kimliğe sahip olduklarını ifade etmiştir. Bunun yanında, 50 yıllık Komünizm dönemi, Boşnak Müslümanlarda sekülerleşme eğilimine ve Arap Yarımadası gibi diğer İslam coğrafyalarında örnekleri görülen katı ve muhafazakâr anlayıştan oldukça farklı bir İslam yorumunun gelişmesine neden olmuştur (Petrović, 2016: 1). Bu nedenle yabancı savaşçıların dini anlayışı savaş döneminde Bosna Hersek 'e dışarıdan gelen 'ithal' bir İslam yorumu olarak kalmış ve

her ne kadar zamanla yerel unsurlardan bu anlayışı benimseyenler çıkmışsa da söz konusu İslam yorumu Boşnak Müslümanlar için halen 'yabancı' bir İslam anlayışı olmaya devam etmektedir (Orton, 2014).

1990'larda Bosna Savaşı'na katılan yabancı savaşçılar, bu savaşı istedikleri biçimde bir 'cihada' dönüştürememiştir (Mitchell, 2008: 808-809; 813). Yabancı savaşçıların öne sürdüğü 'cihadın' Bosna Hersek 'te yerel Müslüman halkta pek yankı uyandırmaması, Boşnakların büyük çoğunluğunun yabancı savaşçıların sahip olduğu cihat anlayışına yönelik olumsuz bir yaklaşımının olması bu ihtimali henüz başından ortadan kaldırmıştır (Mitchell, 2008: 825). Zira Boşnak Müslümanlar genel itibarıyla, kendilerini Sırp ya da Hırvat komşularıyla karşı karşıya getiren çatışmanın doğasını başka terimlerle algılamaktadırlar (Kepel, 2001: 275). Bununla birlikte, yabancı savaşçılar Boşnak toplumunda kendilerinden farklı bir cihat anlayışı ortaya koyan yerel unsurlar ile de uyuşmamış ve her ne kadar savaş döneminde aynı düşmana karşı mücadele vermiş olsalar da bu gruplarla aralarında bir bağlılık oluşmamıştır (Mitchell, 2008: 819). Böylece Afganistan'ın aksine Bosna Hersek 'te savaş sonrası dönemde yabancı savaşçıların ülke yönetimine ve topluma nüfuz etmesi söz konusu olmamış, bu manada El-Kaide benzeri radikal örgütlerin amaçladığı 'cihat' ülkede başarılı olmamıştır.⁶

Kepel (2001: 276), İslam devleti kurma ya da şeriat kurallarının uygulandığı bir hukuk sistemi benimseme yönünde politikalar ortaya koymayan dönemin iktidar partisi SDA'nın bu tutumuyla yabancı savaşçıların Bosna Hersek'i 'Afganistanlaştırma' umutlarının suya düşürüldüğünü ileri sürmüştür. Bunun yanında ülkedeki savaşın sona ermesinin ABD ve bir ölçüde Batı Avrupa aracılığıyla olması, Bosna Hersek 'i Batı dünyasına yakınlaştırmış, bu durum yabancı savaşçıların ülkede istenmeyen gruplar konumuna getirmiştir.

Bosna Hersek Müslümanları için yabancı savaşçılar nasıl yabancı bir kimlik özelliğine sahipseler, bu gruplar için de Boşnak Müslümanlar yabancı bir kimliğe sahiptir. Nitekim bölgeye yabancı savaşçı olarak gelen kimi Afgan-Araplar arasında, burada ne kadar Müslümanın yaşadığı ve İslam'ın buraya nasıl geldiğini dahi bilmeyenler söz konusu olmuştur (Kohlmann, 2004: 18). Yabancı savaşçıların bir kısmı, savaşın başlamasıyla birlikte, Müslüman bir Avrupa ülkesi olan Bosna Hersek hakkında pek az fikre sahip olarak ülkenin yolunu tutmuştur. Kısacası, Boşnakların ve Bosna Hersek devletinin kimliği söz konusu yabancı savaşçılara uzak olması gibi, yabancı savaşçılar da Bosna Hersek ve Boşnak toplumuna oldukça 'yabancı' unsurlardır (Kepel, 2001: 286). Böylece Bosna Savaşı döneminde birbirlerinden oldukça farklı kimliklere sahip iki topluluk karşı karşıya gelmiş, savaş sonrası dönemde bu kimliklerin birbirleri ile uyuşmaması sonucu yabancı savaşçıların bölgedeki etkinliği azalmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Boşnakların ve Bosna Hersek Devleti'nin ülkedeki yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi grupların etkisine ne derece açık olduğu ve bu çerçevede ortaya konulan güvenlik temelli tartışmalar ele alınmıştır. Bosna Savaşı döneminde ülkeye gelen yabancı savaşçıların Arap Baharı sonrası dönemde Bosna Hersek'te radikalleşme eğilimleri oluşturup bir güvenlik riski yaratması endişesi, Bosna Hersek 'in ve Boşnak toplumunun İslami kimliğine yakından bakılarak analiz edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Boşnak toplumunun kimlik bağlamında yabancı savaşçılar

⁶ Bu noktada yabancı savaşçıların Afganistan'a nüfuz edebilmesinde tek belirleyici etkenin kimlik olmadığı belirtilmelidir. Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi ABD ve Sovyetler Birliği arasında bir vekalet savaşının yaşandığı ve bulunduğu bölge itibarıyla bu devletlerin ve diğer önemli bölgesel güçlerin nüfuz mücadelesi verdiği Afganistan'da yıllar süren çatışma ve kriz ortamı ve söz konusu devletlerin jeopolitik çıkar mücadelesi yabancı savaşçıların ülkeye nüfuz edebilmesini kolaylaştıran bir ortam oluşturmuştur. Afgan toplumu da tıpkı Boşnaklar gibi bir zamanlar kimlik bağlamında yabancı savaşçıların nüfuz etmekte zorlanacağı bir durumdayken iç politika ve dış politikada oluşan şartlar zamanla Afgan kimliğinin dönüşmesine neden olmuştur.

ve Selefi/Vehhabi gruplardan oldukça farklı olması, hatta bu grupların kimliklerinin Boşnak kimliği ile çatışır bir pozisyonda olması, yabancı savaşçıların ve Selefi/Vehhabi grupların Bosna Hersek 'te 'yabancı' bir unsur olarak kalmasına, bu grupların az sayıdaki istisna haricinde Boşnak toplumunda karşılık bulamamasına neden olduğu sonucuna varılmıştır. Kimlik faktörü hesaba katıldığında, Boşnakların yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar ile iş birliği geliştirme ve bu gruplarla kaynaşma yönünde bir davranış tercihinde bulunmayacağı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'i fethiyle birlikte başlayan İslamlaşma süreciyle birlikte Osmanlı tipi, tasavvuf temelli ve Hanefi-Maturidi ekolüne bağlı bir İslam kimliği edinen Boşnaklar, bu kimliklerini günümüzde de büyük ölçüde korumaktadırlar. Bunun yanında, coğrafi konum olarak Avrupa'nın içerisinde bulunan Bosna Hersek'te gerek siyasi elitlerin gerekse Boşnak toplumunun Batılılaşma yanlısı bir eğilime sahip olması, Boşnak Müslümanların kendilerini aynı zamanda Avrupalı kimliği ile tanımlaması, Batılılaşma ve genel anlamda Batı değerlerine oldukça mesafeli yaklaşan, hatta Batılılaşmayı mücadele edilmesi gereken sorunlar olarak gören Selefi/Vehhabi düşüncenin Bosna Hersek 'te yaygınlık kazanamayacağını ortaya koymaktadır. Bosna Hersek'in devlet kimliği ve toplumsal kimliği incelendiğinde, söz konusu güvenlik tartışmalarına konu olan yabancı savaşçıların sahip olduğu kimlik özelliklerinin Bosna Hersek'te kabul görmediği, Boşnak kimliği ile yabancı savaşçı kimliğinin uyuşmadığı görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada yabancı savaşçıların Boşnak toplumuna nüfuz ederek bir güvenlik tehdidi haline gelmesi söz konusu kimlik uyuşmazlığı nedeniyle uzak bir ihtimal olarak değerlendirilmiştir.

Yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplar Bosna Hersek'e, ülkenin devlet ve toplum bazında büyük bir krizin içine girdiği savaş döneminde gelmiştir. Bu grupların savaş döneminde ülkeye nüfuz etmesi Boşnak toplumunun kimlik özellikleri ile açıklanamayacak istisnai bir duruma işaret etmektedir. Zira bu dönemde Boşnaklar söz konusu kimlik özelliklerini doğrular şekilde Batı dünyasından yardım beklemiş, demokratik Batı dünyasının 21.yüzyılda Avrupa'nın ortasında kendilerinin katledilmesine izin vermeyeceğini düşünmüş, fakat Batı dünyası Boşnakların beklentilerini boşa çıkararak krizi çözmekte isteksiz ve başarısız olmuştur. Oluşan bu konjonktürde Boşnaklar, kimliklerinden ziyade kriz anındaki çaresizlik nedeniyle kendilerine gelecek her türlü yardıma açık bir tutum sergilemek zorunda kalmıştır. Böylece perde arkasında başka amaçları olup olmadığı sorgulanmaksızın bu dönemde ülkeye gelen yabancı savaşçılara ve Selefi/Vehhabi gruplara kapılar açılmıştır.

Boşnakların 1990'larda savaş döneminde tanıştıkları, ülkeye 'ithal olarak' gelen yabancı savaşçıların ve Selefi/Vehhabi grupların sahip olduğu kimlik özellikleri, Boşnak toplumunun kimliğinden oldukça farklı özelliklere sahiptir. Bu nedenle Boşnakların Müslümanlığı benimsemeye başladıkları 15.yüzyıldan beri korudukları köklü İslam kimliğinin yerini Boşnakların 1990'lar gibi oldukça geç bir tarihte tanıştığı söz konusu yabancı savaşçı ve Selefi/Vehhabi kimliğine bırakmasını beklemek güçtür. Birbirleriyle uyuşmayan bu iki kimlik özelliğinin Boşnaklarda bir arada var olması düşünülemeyeceğinden, Boşnakların geleneksel İslam kimliğinin ülkede yabancı savaşçıların ve Selefi/Vehhabi grupların sahip olduğu kimliğin yayılmasına izin vermeyeceği yorumu yapılabilir.

Bosna Hersek 'in tarihsel ve kültürel pek çok ortak noktaya ve ortak kimlik özelliklerine sahip olduğu Türkiye ile yakın ilişkileri, radikalizmin Bosna Hersek 'te etkili olmasını engelleyen bir başka faktördür. Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanlığı ve TİKA gibi kurumları aracılığıyla Bosna Hersek'te faaliyet göstermesi, ülkede Osmanlı'dan miras kalan geleneksel Hanefi-Maturidi ve tasavvufi İslam anlayışının yaşatılmasına katkı sağlamaktadır. Çeşitli Vehhabi kuruluşların Bosna Hersek 'teki gençlere Arap ülkelerinde dini eğitim görme imkânı sunup söz konusu gençlerin Vehhabi ideolojisini benimseyip ülkelerine dönmelerini hedeflemesi karşısında, Türkiye de Diyanet İşleri Başkanlığı ve TİKA gibi kurumları aracılığıyla ve Türkiye'den gelip bölgede faaliyet yürüten çeşitli cemaatler aracılığıyla Boşnak gençlere çeşitli burs ve eğitim imkanları sunmaktadır. Böylece bu gençler

Türkiye’de ya da Bosna Hersek ’te bölgenin geleneksel İslam anlayışına uygun bir eğitim alıp Boşnakların bu kimliğini yaşatan din alimleri olarak yetişmektedirler. Özetle, Bosna Hersek ile Türkiye arasındaki yakın ilişkiler ve Türkiye’nin Bosna Hersek’te resmi kurumları ve cemaatler gibi sivil toplum organları aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler, yabancı savaşçıların ve Selefi/Vehhabi grupların dini ve siyasi ideolojisinin ülkeye nüfuz etmesini engelleyen faktörlerdendir.

Son olarak, Boşnak Müslümanların günümüzdeki kimlik özelliklerini hatırd tutmakla birlikte, Kimliklerin değişmez/sabit veriler olarak kabul edilemeyeceğini vurgulamak gereklidir. Buna göre, Bosna Hersek Devleti’nin ve Boşnak toplumunun günümüzde sahip olduğu kimliğin gelecekte değişime uğramadan aynı şekilde kalacağını iddia etmek mümkün değildir. Bunun en çarpıcı örneği Afganistan’da görülmüştür. Bir zamanlar Bosna Hersek’tekine benzer tasavvufi bir İslam anlayışının yaygın olduğu Afganistan, yıllar süren kargaşa ve savaş dönemlerinden sonra yabancı savaşçıların bölgeye getirdiği Selefi/Vehhabi anlayışın toplum tarafından da önemli oranda benimsendiği bir ülke haline gelmiştir. Bosna Hersek’te 1990’larda yaşanan savaş ve kargaşa dönemine rağmen benzer bir durum ortaya çıkmamış, savaş döneminde yabancı savaşçılar ve Selefi/Vehhabi gruplarla birlikte ülkeye gelen ve Boşnak toplumunun kimliğine uymayan farklı İslam yorumları ülkede kabul görmemiştir. Fakat bu durumun, Bosna Hersek ve Boşnak toplumu için gelecekte de tamamen aynı kalacağını iddia etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, kimlikler her ne kadar değişmez veriler olmasalar da değişimleri kolay gerçekleşmemektedir. Nitekim Boşnak toplumunun kimlik özelliklerinin Osmanlı Devleti dönemi öncesine kadar dayanan derin köklere sahip olması, bu kimlik özelliklerinin sağlam temellerini ve değişime karşı dayanıklılığını gösterir niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Azinović, V., & Jusić, M. (2015). *The lure of the Syrian war: the foreign fighters' Bosnian contingent*. Sarajevo: Atlantic Initiative.
- Büyükkara, M. A. (2016). Ahrar-Aksa çatışması vesilesiyle yabancı savaşçıları yeniden konuşmak. *Ortadoğu Analiz*, 8(77), 59–62.
- Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in geleceği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(16), 91–123.
- Deliso, C. (2007). *The Coming Balkan Caliphate: the threat of radical Islam to Europe and the West*. Westport: Praeger Security International.
- Delong-Bas, N. J. (2008). *Wahhabi Islam: from revival and reform to global jihad*. New York: Oxford University Press.
- Dzidic, D. (2016). Bosnia 'failing to share terror threat intelligence'. İçinde *Balkan Jihadists: The Radicalisation and Recruitment of Fighters in Syria and Iraq*. Sarajevo: BIRN (Balkan Investigative Reporting Network).
- Ekinci, M. U. (2017). *Türkiye – Balkanlar ilişkileri*. İstanbul: SETA.
- EUROPOL (2023). *European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT)*. <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/European%20Union%20Terrorism%20Situation%20and%20Trend%20report%202023.pdf>
- Hegghammer, T. (2011). The rise of Muslim foreign fighters: Islam and the globalization of jihad. *International Security*, 35(3), 53–94.
- Holman, T. (2014). Foreign fighters from the Western Balkans in Syria. *Combating Terrorism Center (CTC) Sentinel*, 7(6), 8–13.
- Independent Balkan News Agency. (2014). *Sixteen suspects arrested in anti-terrorist operation in Bosnia and Herzegovina*. <http://www.balkan.eu.com/sixteen-suspects-arrested-anti-terrorist-operation-bosnia-herzegovina/>
- İzzetbegović, A. (2014). *Tarihe tanıklığım* (A. Erkilet, A. Demirhan & H. Öz, Çev.). İstanbul: Klasik.
- Jukic, E. M. (2014). *Bosnia steps up crackdown on Islamic militants*. <http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-steps-up-crackdown-on-islamic-militants>
- Kepel, G. (2001). *Cihat: İslamcılığın yükselişi ve gerilemesi* (H. Bayrı, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Kohlmann, E. (2004). *Al-Qaida's jihad in Europe: the Afghan-Bosnian Network*. Oxford: Berg Publishers.
- Lederer, G. (2005). *Countering Islamist radicals in Eastern Europe*. CSRC discussion paper (05/42). <https://www.investigativeproject.org/documents/testimony/33.pdf>
- Malet, D. (2015). *What does the evidence tell us about the impact of foreign fighters on homegrown radicalization?* *Radicalization Research*. <http://www.radicalisationresearch.org/debate/malet-foreign-fighters-home-grown-radicalization/>
- Malet, D. (2010). Why foreign fighters? Historical perspectives and solutions. *Orbis*, 54(1), 97–114.
- Mendelsohn, B. (2011). Foreign fighters: Recent trends. *Orbis*, 55(2), 189–202.
- Mejdini, F., Ristic, M., Dzidic, D., Qafmolla, E., Marusic, S. J., & Zaba, N. (2017). *Balkan jihadi warriors remain safe on the net*. <http://www.balkaninsight.com/en/article/balkan-jihadi-warriors-remain-safe-on-the-netj-01-27-2017>

- Mitchell, J. (2008). The contradictory effects of ideology on jihadist war-fighting: The Bosnia precedent. *Studies in Conflict & Terrorism*, 31(9), 808–828.
- Moore, C., & Tumelty, P. (2008). Foreign fighters and the case of Chechnya: A critical assessment. *Studies in Conflict & Terrorism*, 31(5), 412–433.
- Mulholland, R. (2016). *Muslim radicals in mountain villages spark fears in Bosnia*. <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/04/30/muslim-radicals-in-mountain-villages-spark-fears-in-bosnia/>
- Omerdic, S. (2018). 21. asırda Bosna Hersek'te İslami gündem. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 115–134.
- Orton, K. (2014). *The Balkan front of the jihad in the Fertile Crescent*. <https://kyleorton1991.wordpress.com/2014/10/14/the-balkan-front-of-the-jihad-in-the-fertile-crescent/>
- Öktem, K. (2010). *New Islamic actors after the Wahhabi intermezzo: Turkey's return to the Muslim Balkans*. European Studies Centre, University of Oxford.
- Peker, A. F. (2011). Bosna'daki ABD elçiliği saldırısı Vahhabi eylemi mi? <http://www.usasabah.com/Guncel/2011/10/29/bosnadaki-abd-elciligi-saldirisi-vahhabi-eylemi-mi>
- Penketh, A. (2014). *French suspect in Brussels Jewish museum attack spent year in Syria*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/01/french-suspect-brussels-jewish-museum-attack-syria>
- Petrović, P. (2016). *Islamic radicalism in the Balkans*. European Union Institute for Security Studies (EUISS).
- Ruvic, D. (2015). *Islamic State flags appear, then disappear, in Bosnian village*. <http://www.reuters.com/article/us-bosnia-islamicstate-idUSKBN0L920720150205>
- Ross Solberg, A. (2007). The role of Turkish Islamic networks in the Western Balkans. *Südosteuropa*, 55(4), 429–462.
- Roy, O. (2003). *Küreselleşen İslam* (H. Bayrı, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sadowski, Y. M. (1995). Bosnia's Muslims: A fundamentalist threat? *The Brookings Review*, 13(1), 10–15.
- Schwartz, S. (2012). *Bosnia re-arrests top Wahhabi plotter after U.S. embassy attacked*. <http://www.weeklystandard.com/bosnia-re-arrests-top-wahhabi-plotter-after-us-embassy-attacked/article/620840?nopager=1>
- Smith, R. J. (2000). *A Bosnian Village's Terrorist Ties*. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2000/03/11/a-bosnian-villages-terrorist-ties/8e467a35-c407-44a0-ab15-432a7bc7bf36/>
- Tabak, H., & Bozkurt, A. (2022). Turkish Islam and Turkey's Battle for Influence in the Western Balkans. *İçinde Turkey's Return to the Western Balkans* (ss.115-140). London: Springer.
- Telibecirovic, A., & Colakovic, S. (2016). *Saraybosna Kuşatması 1992-1996* (M. Bal, Çev.). Zenica: Vrijeme.
- The Buffalo News. (1995). *Croat teen flees terror of Bosnia boy, family trying to adjust to new life in Lackawanna*. <http://buffalonews.com/1995/07/17/croat-teen-flees-terror-of-bosnia-boy-family-trying-to-adjust-to-new-life-in-lackawanna/>

- United Nations Security Council. (1991). *Resolution 713 (S/RES/713)*. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/49/IMG/NR059649.pdf?OpenElement>
- Watts, C. (2008). Foreign fighters: How are they being recruited? Two imperfect recruitment models. *Small Wars Journal*, 1–10.
- Wright, L. (2006). *The looming tower: Al-Qaeda and the road to 9/11*. New York: Alfred A. Knopf.
- Woehrel, S. (2010). *Islamic terrorism and the Balkans*. Pennsylvania: Diane Publishing.
- Yalçınkaya, H. (2015). IŞİD ve yabancı terörist savaşçılar. *Ortadoğu Analiz*, 7(66), 34–36.
- Yenigün, C., & Hacıoğlu, Ü. (2010). Bosna-Hersek: Batı'nın güvenini kaybettiği medeniyet. İçinde K. İnat, B. Duran, & M. Ataman (Ed.), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları* (ss. 671–689). Ankara: Nobel.

MUSLIM MINORITY GROUPS IN TÜRKİYE WITHIN THE FRAMEWORK OF MULTICULTURALISM: A STUDY ON THE LAZ COMMUNITY¹

Ayşe Hilal TANIŞ²
Can KAKIŞIM³

Abstract

This study analyzes the effects of multiculturalist processes in Türkiye on the Laz who are Muslim ethnic minority. Multiculturalist policies carried out in Turkish Republic have had an impact upon both religious and ethnic minorities to some extent. This issue has been frequently discussed in academic and political circles, especially since the 2000s. This article, prepared to contribute to this field, touches on the difficulties that the Laz people had in preserving their own culture in the past, and also describes the multiculturalist movements that have developed in the last twenty years. On the other hand, it justifies that compared to the other minorities, the Laz have not been able to benefit from multicultural progress sufficiently and puts forward a proposal to be able to enhance this situation. In the frame of the Laz's historical improvement application of minority rights, the effectiveness of these rights starting from Ottoman Empire, establishment of Turkish Republic until today are tried to be examined by comparing to the other minorities. In this sense, the article attempts to provide a theoretical and practical summary of multiculturalism and is both a global and local analysis of the subject.

Keywords: Minorities, Laz Community, Türkiye, Nation-state, Multiculturalism.

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DEKİ MÜSLÜMAN AZINLIK GRUPLARI: LAZ TOPLULUĞU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de çokkültürcülük sürecinin Müslüman azınlıklar olan Lazlar üzerindeki etkisini incelemektedir. Ülkemizde uygulanan çokkültürcülük politikaları hem dinsel hem de etnik azınlıklar üzerinde belli oranda etkili olmuştur. Özellikle 2000'lerden başlayarak bu konu akademik ve siyasi çevrelerde sıklıkla tartışılmıştır. Bu alana katkı sağlamak amacıyla hazırlanan bu makale Lazların geçmişte kendi kültürlerini yaşatmadaki zorluklarına değinirken son yirmi yıldır gelişen çokkültürcülük hareketlerini de anlatmaktadır. Diğer yandan Lazların diğer azınlıklara göre çokkültürcülük çalışmalarından yeterince faydalanmadığını da savunmakta bu durumun düzeltilmesi için de öneriler sunmaktadır. Lazların tarihsel gelişimi çerçevesinde azınlık haklarının uygulanması, bu hakların Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve günümüzdeki etkililiği, diğer azınlıklarla Lazlar karşılaştırılarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda makale, çokkültürlülükle ilgili teorik ve pratik bir özet sunmaya çalıştığı gibi konuya yönelik olarak hem küresel hem de yerel bir analiz niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Azınlıklar, Laz Topluluğu, Türkiye, Ulus-devlet, Çokkültürlülük.

¹ Bu makale 2017 yılında Doç. Dr. Can KAKIŞIM danışmanlığında Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı'nda hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Öğr. Gör., Karabük Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ahyilmaz@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4012-1918

³ Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, c.kakisim@iku.du.tr, ORCID: 0000-0001-8818-979X

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin: Yılmaz, A. H. ve Kakişım, C. (2025). Muslim minority groups in Türkiye within the framework of multiculturalism: a study on the Laz community. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 133-146.

DOI: 10.63233/kbuiibfdergisi.1681385.

INTRODUCTION

Culture, which includes criteria such as a society's lifestyle, language or norms, appears as an important criterion for defining identity. Culture, whose static structure has become variable over time with the passage of time, has created a field of study under the name of multiculturalism in societies containing different identities. Multiculturalism, which advocates creating appropriate policies for disadvantaged groups in terms of racial, structural or ethnic origin, is a particular philosophy that, unlike universalism, also takes into account the impact of local conditions (Halse, 2021). In societies where the nation-state approach is adopted, the survival of different cultures becomes controversial issues in some cases. In this study, the policies applied to minority groups in the context of multiculturalism, which aims at the continuity of different cultures, will be evaluated and the ethnic and religious situations of these groups in Türkiye will be analyzed, especially the transformation of the Laz identity will be emphasized.

In order to achieve the goals of study, the literature on the subject was carefully scanned. In the theoretical section, references were made to the most fundamental works and contemporary articles in the field of multiculturalism and minority rights. In the section related to Türkiye, studies focusing on minorities in Türkiye were discussed and programs and declarations of different civil society organizations were used. In the article, firstly a theoretical framework was created to prepare a substructure for the following parts, based on the leading theses in the field. In the next section, an introduction to Turkish case was made by touching on ethnic minorities in Türkiye and the legal regulations related to them. Then, information was given about the history of the Laz community, their living conditions in Türkiye, their population and the places where they live densely. In the next part, in the light of all this information, the situation of the Laz people in Türkiye in the context of multiculturalism theory was analyzed and current developments on this subject were discussed. And in the final section, a summary of the findings presented in the study were made and a general assessment was made.

THEORETICAL FRAMEWORK OF MULTICULTURALISM

Culture has been defined in different ways from past to present due to its dynamic structure. While for many years it was seen as representative of society's highest intellectual achievements, with industrialization and modernization, this definition was not limited to the access of only the elite, but began to include fields such as music, publishing, art and design, which were adopted by society in general. The anthropological definition of culture as a group's lifestyle and shared values dates back to the second half of the 20th century. In the postmodern period, the dynamic structure of cultures was emphasized and the idea that cultures were shaped not only by shared values or lifestyles but also by power relations and identity politics was adopted (Hall, 2011).

Culture is created by people and shaped by social interaction. Therefore, it has a dynamic structure, not a static one. Culture can be reinterpreted, developed and edited by individuals (Ballard, 2002). Mats Alvesson (2001) states that culture is a collective phenomenon expressed with meaning and symbols within society, rather than individual perceptions in the minds of individuals, and that it can adapt to changing conditions. With a similar approach, Kymlicka (2015) focuses on the social dimension of culture and says that individuals who have a common language and territory have a certain culture in both their daily and official lives. However, here we should not reduce the concept of "common culture" to a single culture; On the contrary, common culture is a structure that brings different cultures together, but at the same time it is necessary to consider the boundaries and the power of expansion.

Multiculturalism, another concept close to the concept of common culture, emphasizes cultural diversity in society. However, multiculturalism should not be evaluated only on the basis of

ethnic differences. This concept has an abstract structure and sharp definitions such as “racist” or “postmodernist” should be avoided (Meien, 2006). Unlike multiculturalism, multiculturalist is a belief and behavior system that accepts the existence of groups with different cultures and supports social integration by preserving the identities of these groups (Rosado, 1997). Ruth Lea (2004) discusses multiculturalism from two different perspectives. According to the first view, each culture should have the right to exist, but their complete independence from each other could lead to social divisions. According to the second and positive approach, different cultures can live together and be part of a common structure while preserving their own identities. Lea supports the latter.

Seyla Benhabib argues that in the era of globalization, where nation-states remain too small to cope with global problems but too large to meet the expectations and demands of identity-based movements, national borders are no longer sufficient for subcultural identities (Benhabib, 2002). This way of thinking can be accepted as the underlying logic for the increasing demands for multiculturalism. Similarly, Bhiku Parekh asserts that if the idea of equality is grounded in human uniformity, it becomes an ideological device to mould humankind in a certain direction. Such an approach would be both philosophically incoherent and morally problematic (Parekh, 2006). Therefore, a truly democratic society could be founded on freedom and recognition of cultural differences.

In order for a society to be described as multicultural, the existence of minorities with different ethnic, religious and linguistic identities must be accepted in that society. The concept of “minority” in the modern sense emerged in the 17th century and was historically formalized for the first time with the Edict of Nantes (1598). This edict, declared by Henry IV, King of France, granted certain rights to Protestants in France, which was governed by the Catholic majority, and was the first official document to protect the rights of religious minorities. Classifying minorities as religious, linguistic and national is considered a critical element in determining the rights granted to them (Tunç, 2004).

Baskin Oran discusses the concept of minority from two basic perspectives. From a sociological perspective, minorities defined as groups that are smaller in number, are not in a socially and politically dominant position, and have an ethnic, religious or linguistic identity different from the majority. From a legal perspective, communities that do not constitute the majority of the state’s population, have ethnic, linguistic and religious differences, and are not dominant in their geography are considered as minorities. These communities generally have a desire to preserve their own identities and cultures (Oran, 2001).

The concept of national minority emerged after the Peace of Westphalia in 1648, with the strengthening of the nationalism movement (Altunpolat, 2005). Institutional minority rights were first emphasized in 1848, with the speech made by Hungarian Prime Minister Bertalan Szemere to the National Assembly. In this speech, Szemere introduced the parliamentary system, stated that personal rights should be guaranteed, and emphasized the free development of nations and ethnic communities (Katus, 2002).

After the First and Second World Wars, the protection of minorities began to be addressed at the international level and became an issue discussed by the United Nations and the Organization for Security and Co-operation in Europe (Çavuşoğlu, 2001). According to Hakan Taşdemir and Murat Saraçlı (2007), minority rights in Europe were addressed from a human rights perspective until 1990, and the basis of this situation lies in the concern of states to protect their national integrity. Between 1945 and 1989, minorities were protected by the principles of “equality” and “non-discrimination”, and as long as these principles were fulfilled, minority communities were not expected to make additional demands. However, after 1990, this understanding underwent a radical change and minority rights began to come into the agenda of international law increasingly.

The “Declaration of the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities”, adopted on 18 December 1992, officially defined minority rights on international legal grounds for the first time and gave these communities the right to freely live their own identities in public and private spaces (Çavuşoğlu, 2001). One of the most important legal steps towards the protection of minorities was taken at the Vienna Summit, where it was decided to prepare a protocol complementary to the European Convention on Human Rights. As a result, the “Framework Convention for the Protection of National Minorities” signed by the member states of the Council of Europe is the most comprehensive international document that imposes legal obligations on states to protect minority rights (Özdek, 1994).

However, Taşdemir and Saraçlı (2007) state that this agreement does not create a common minority policy within the European Union, and that each country follows different policies according to its own conditions. Kymlicka (2002), on the other hand, criticizes the imposition of the Western European model of minority rights on the states in Central and Eastern Europe.

ETHNIC MINORITIES AND LEGAL SITUATION IN TÜRKİYE

Since Anatolia has hosted many civilizations throughout history, the existence of ethnic, linguistic and religious diversity in today’s Türkiye is inevitable. According to the research conducted by KONDA in 2007, 39 different identity categories were identified in Türkiye. While 81% of the participants identified themselves as Turkish, local identities such as Manav, Laz, Turkmen, Yoruk and other Anatolian Turkish tribes constituted a rate of 1.5%. After Turkish identity, the highest rate belongs to Kurdish-Zaza identity with 9%. In addition, 4.45% define themselves only as citizens of the Republic of Türkiye, while non-Muslim communities (Armenian, Greek, Assyrian, Jewish, etc.) constitute 0.10%. Arab identity is represented by 0.75% (KONDA, 2007: 16-17).

The mother tongue-based findings of the research are also largely parallel to the identity distribution. While 84% of Türkiye’s population declares their mother tongue as Turkish, 12% speaks Kurdish, 1% speaks Zazaki and 1.38% speaks Arabic. However, there is no complete overlap between mother tongue and ethnic identity. For example, while there are individuals whose native language is Kurdish or Zazaki and define themselves as Turkish, there are also individuals whose native language is Turkish and who adopt the Kurdish identity. In this context, KONDA rearranged the data in order to evaluate the identity-native language relationship more accurately. Accordingly, while 90% of native speakers of Turkish define themselves as Turks, the majority of individuals whose native language is Kurdish or Zazaki identify with the Kurdish-Zaza identity. 41% of native Arabic speakers express themselves as Turkish and 44.67% as Arab (KONDA, 2007: 21). The research also examined religious and sectarian differences in Türkiye. 82% of the participants stated that they were Sunni-Hanafi, 9% Sunni-Shafi’i, 5% Alevi, 0.71% Shiite, 0.1% Nusayri, 0.06% Orthodox, 0.01% Catholic, 0.057% Protestant, 0.013% Jewish and 0.047% stated that they did not belong to any religion (KONDA, 2007: 24). However, the bond between religious identity and ethnic identity is not as strong as the mother tongue-identity relationship. For example, 43% of Alevi are of Turkish origin, 42% are of Kurdish and 7% are of Arab origin. On the other hand, 76% of individuals belonging to the Shafii sect have Kurdish identity (KONDA, 2007: 27-28). In conclusion, KONDA’s research shows that ethnic, linguistic and religious diversity in Türkiye spans a wide range. However, officially, minority status in Türkiye is only granted to non-Muslim communities.

Muslim minorities in Türkiye are diverse in terms of ethnicity, language and belief differences. This diversity is one of the important elements affecting the social structure of society. Below are the characteristics of the main Muslim minority groups in Türkiye:

1. Alevi and Sunni Arabs: Their number is estimated to be around 1,000,000. While Sunni Arabs show ethnic and linguistic differences, Alevi Arabs show religious and linguistic differences (Oran, 2004).

2. Alevis: The number of Alevi community is estimated to be close to 12,000,000. The Alevi community is mostly of Turkish origin; However, there are also Alevis of Arab or Kurdish-Zaza origin who speak Azerbaijani Turkish. Alevis, who speak Turkish and are ethnically Turkish or Turkmen, are the most active group within the community. Alevi Kurds are a minority among Alevis, both ethnically and religiously. However, there are also some political and ideological views that do not reconcile Alevism with Islam. According to these views, Alevism is not a religion or does not have a relationship with Hazrat Ali (Oran, 2004).

3. Communities of Balkan and Caucasian Origin: Balkan origin groups such as Bosnians, Torbesh, Pomaks, Albanians and Roma and Caucasian communities such as Circassians, Georgians and Laz constitute a significant minority in Türkiye. These groups tend to maintain their cultural identity and are mostly Sunni Muslim. These groups, which do not question the Turkish super-identity, generally settled in Türkiye through migration and integrated into Turkish society (Oran, 2004).

4. Kurds: Their number is estimated to be between 12,000,000 and 15,000,000. Kurds are concentrated in southeastern Türkiye and are largely Sunni Muslim; However, there are also Alevi Kurds. While Sunni Kurds generally speak the Kurmanji dialect of Kurdish, Alevi Kurds use Zazaki. Debates continue as to whether Zazaki is a dialect of Kurdish or a separate language. Kurds, unlike other Muslim minorities, question the Turkish super-identity, the reasons for this are their large population, living in geographical isolation, maintaining their traditional forms of production, and most importantly, being an autochthonous people (Oran, 2004).

According to the Treaty of Lausanne, minorities in Türkiye were accepted only as non-Muslims, and Muslim groups that were different in terms of language, race and religion were not recognized as minorities. After the First World War, the League of Nations stated that racial, linguistic and religious minorities should be accepted as an international issue; However, Türkiye has internationally secured non-Muslim minorities with the Treaty of Lausanne. This regulation aimed to secure the rights of non-Muslims after the victorious emergence of Türkiye. The provisions of the treaty narrowed minority rights and provided rights only for non-Muslims (Tunç, 2004; Oran, 2002). While Article 37 of the Treaty of Lausanne states that minority rights are unchangeable, Article 38 states that everyone residing in Türkiye has negative rights and non-Muslims have the right to free movement. Article 39 regulates that Turkish citizens can use their own language except in official institutions and can defend themselves in languages other than Turkish in courts. In addition, the right of non-Muslims to establish their own schools and receive education according to their own traditions is also guaranteed in Article 40. Article 44 states that the rights of non-Muslims in Türkiye will also be granted to Muslims in Greece (Oran, 2002; Uçarol, 2010).

The Treaty of Lausanne grants various rights to non-Muslim Turkish nationals in Türkiye. These rights include free movement, migration, civil and political rights. In addition, these minorities had the right to establish structures such as educational and religious institutions, provided that they covered their expenses, and they were able to manage and supervise these institutions themselves. The Treaty of Lausanne also allowed minorities to use their own languages. Minorities will be able to receive certain financial support from local budgets to receive education in their own language. In addition, their right to practice and spread their own beliefs is also guaranteed. Respect for their family and personal cultures is an important right granted to minorities (Duman, 2005: 309).

However, only three non-Muslim groups were able to benefit from the Treaty of Lausanne, and one of the reasons why other groups could not benefit from these rights was that there was no kin state that could follow these minorities, or they could not make their voices heard due to the geographical conditions of the places where they lived. In addition, the fact that the Nation System consisted only of Armenian, Greek and Jewish nations also affected this situation (Oran, 2004: 70). In Lausanne, rights were not recognized only for non-Muslims. In the 3rd and 4th paragraphs of Article 39, it is stated that all Turkish nationals should not be discriminated against in terms of religion, belief or sect and that these people should be able to use the language they want in any meeting. In the 5th paragraph of Article 39, it is stated that, regarding Turkish nationals who speak a language other than Turkish, these people can make oral defense in courts in their own language (Duman, 2005: 309). In addition, the Treaty of Lausanne granted everyone living in Türkiye the right to life, freedom and equality before the law (Quoted by: Oran, 2004: 73).

The War of Independence period included a multi-ethnic structure rather than a mono-religious structure. Different ethnic groups such as Laz, Kurdish, Circassian and Tatar fought against the British, French and Greek armies. This struggle has turned into a struggle between Muslims and non-Muslims. Because the word “national” had a religious meaning at that time, as in the nation system (Aktürk, 2010: 87-88). In the early years of the Republic, ethnic minorities were considered Muslims and therefore seen as Turks. Because the Treaty of Lausanne only accepted non-Muslims as a minority. Although the existence of other ethnic groups was accepted by the 1924 Constitution, these groups were not legally recognized. Therefore, “the state could not recognize any nation other than Turkish” (Yeğen, 2006: 52-53, 125).

THE HISTORICAL AND CULTURAL IDENTITY OF LAZ PEOPLE

According to recent research, the origin of the Laz people dates back to 8th century B.C. Colchis, citizens of the Kingdom of Kolchida, were known as the Laz people’s name before the Byzantine (Greek) occupation. The Laz, who became Christians together with the Byzantines, established the Kingdom of Lazica under Byzantine rule. Lazica was destroyed in the 8th century after Persian-Byzantine conflicts, and after this date, the name Abkhazia began to be mentioned, and Lazica fell into oblivion. The territorial integrity of Lazica was disrupted, but most of these lands came under Byzantine rule. After Georgia became stronger and took almost the entire Caucasus under its rule, the Kingdom of Trebizond was established and joined the Ottoman Empire in 1461. During the reign of Yavuz Sultan Selim, the Laz people began to be Islamized under Ottoman rule. After the 93 War, the territorial integrity of Lazistan was disrupted again and the Ottomans and Russians tried to instill their own culture in the Laz people. With the outbreak of the First World War, the Greeks withdrew from the Eastern Black Sea region, and this enabled the Laz in the region to live their own culture more easily. The Transcaucasian Federation, covering Lazistan, was established in 1917, but collapsed after a short time. After the establishment of the Republic of Türkiye, Laz people began to be perceived as local differences rather than as an ethnic group. In Georgia, although the Laz people were able to preserve their cultural identity during the Soviet period, they were forced to be recognized as Georgians and were exiled in later years.

Language is an important part of culture, and ethnologist and linguist Edward Sapir argued that there is a connection between language and culture and stated that the elements that make up culture should have a place in the language. Therefore, culture and language follow each other in parallel (Sapir, 1921: 104). Laz people have been able to preserve their language orally until today. South Caucasian language family is divided into three main language groups: Mingrelian-Laz, Svanish and Georgian. Over time, Laz and Mingrelian were separated into two branches of the Zan language family. However, Laz-Megrelian is considered a separate language from Georgian (Dzhodzhua, 2014: 181-183). Encyclopædia Britannica defines Laz as an unwritten language spoken

on the Black Sea coast of Georgia and in the regions of Türkiye adjacent to Georgia (The editors of Encyclopædia Britannica). While Silvia Kutscher defined Laz as a member of the South Caucasian (Kartveli) language family, she stated that the main feature that distinguishes Laz from other South Caucasian languages is that this language is spoken predominantly in Türkiye, not Georgia. Although Laz has several different dialects, it does not have a distinct written or spoken form. While almost all Laz people are fluent in Turkish, the older generation knows both Laz and Turkish. However, there is a great decrease in the number of people who can speak Laz in the younger generations. External reasons for the extinction of Laz include economic and educational factors, denial of the language and political factors such as the language law in Türkiye. While many parents want their children to receive a good education, they think that learning a second language besides Turkish will have negative effects. For this reason, most parents prefer to speak only Turkish with their children. Additionally, some academics and even Laz people deny Laz ethnic identity. Strict laws applied to minority languages in Türkiye until the end of the 90s caused Laz to face the danger of extinction. For example, with the law enacted in 1934, it was made mandatory for children's names and surnames to be Turkish, and in the 1950s, it was decided to change the names of villages and towns (Kutscher, 2008: 82-88).

According to Vanilişi and Tandilava, Niko Maar went to Lazistan in Türkiye and studied the grammar of Laz language. These studies have revealed that Laz and Mingrelian have great similarities. Laz language in Türkiye is largely influenced by Ottoman Turkish. It is possible to see traces of both Turkish and Greek in these languages. However, the Laz language spoken in Fırtına Valley can be considered the purest Laz language (Vanilişi & Tandilava, 2005: 87-88). Laz language is generally spoken between Rize and Hopa, as well as in Akçakoca and Sapanca regions in Türkiye (Aksamaz, 2014: 213). One of the common features between Turkish and Laz is the absence of masculine and feminine features and the placement of prepositions at the end of nouns. However, verb systems differ greatly from each other. For example, the passive voice in Turkish does not exist in Laz (Haig, 2001: 199). There are a total of 35 letters in Laz, 5 vowels and 30 consonants (Aksamaz, 2014: 217). The word order of Laz language is generally in the form of subject-object-predicate. Laz language has suffered great losses, especially among the younger generations, and is spoken almost exclusively at home and within the family. Among Laz speakers, only 5% or 10% are competent native speakers, while the rest use Laz incorrectly and cannot fully master it (Kutscher, 2008: 94-99). Laz is spoken by approximately 22,000 people of the Laz population in Türkiye (Ethnologue, 2016). In the past, the majority of people who knew Laz were between Rize and Borçka, but over time, the number of people who did not speak Laz increased with migration to this region. Seasonal workers came to this region from the inner parts of Anatolia or neighboring coastal regions. Except for seasonal workers, most of them settled in small towns. Except for Arhavi, the number of non-Laz people in the rural parts of this region is quite high and they see themselves as the autochthonous people of the region. The majority of them are Georgians and Hemshinlis. The old language spoken by the Hemshinli people is included in the Armenian subclass by linguists. Hemshinlis have the second largest population in the region where Laz people live. There is competition between these two peoples, and both sides see themselves as the most open-minded and forward-thinking society. However, over time, Laz-Hemşinli marriages are viewed more positively (Hann, 1995: 127-128; Yılmaz, 2013).

In addition to history, language and culture, belief is also an important factor in the social structure of the Laz people. It is thought that the Laz people believed in Paganism, a polytheistic religion, before embracing Christianity. In this belief, celebrations were held to regard natural events as sacred and to glorify concepts such as the moon, the sun and the world. The influence of the pagan belief on the Laz can also be understood from the fact that in Laz, "Sunday" is called "Sun day" and "Monday" is called "Moon day" (Aksamaz, 2014: 51). At that time, the Laz, who believed that every event in nature was governed by a god, wanted to get the consent of the gods in their actions in order

to avoid the curse of the gods. For this purpose, ceremonies were held where sacrifices were made (Sarı, 2007). In addition, the belief in Mazdeism, which advocates social equality (Yıldırım, 2010: 15), is among the religions that the Laz believed in before Christianity (Vanilişi & Tandilava, 2005: 7). It is stated in some sources that in the early 4th century, while they were dependent on Byzantium, the Laz people began to adopt Christianity. However, Christianity began to be abandoned in Lazica, which came under the rule of the Persians in the 5th century, and with the change of power in 522, Christianity became the official religion in Lazica. Lazican nobles received the title of Byzantine ruler by marrying Byzantine heirs (Sinclair, 1989: 169). Some sources state that after Trabzon joined the Ottoman administration in 1461, the Laz people were forcibly converted to Islam (Vanilişi & Tandilava, 2005: 50-51). However, "Is This the History of the Laz?" Mehmet Bilgin, the author of the work titled, opposes this view and states, based on the Land Registry Books of 1486-1523, that the Christian population in the region is much more than the Muslim population. According to Bilgin, the Laz people did not accept Islam immediately when they came under Ottoman rule, and this process took about 200 years. Even during this period, 30% of the region's population was Christians. After the Treaty of Lausanne in 1923, the region completely adopted Islam as Christians in this region migrated to Greece (Bilgin, 2008).

It should not be thought that the Laz live only in the lands of the Eastern Black Sea region that were under Ottoman rule and later joined to Türkiye. The existence of Laz people outside Türkiye who have different beliefs other than Islam should also be taken into consideration.

LAZ IDENTITY AND MULTICULTURALISM IN TÜRKİYE

The policies pursued by Türkiye towards being a nation-state became evident especially after the 1930s. In this period, with the construction of the modern nation-state, population and settlement policies began to be implemented, and ethnic identities were mostly ignored (Serdar, 2015: 96). In the understanding of the nation-state, ethnic identities appear to have an important role in determining the hierarchy within society. Whether ethnic identity is distinct or not is related to the national policies of the state. In this context, Laz people in Türkiye have set limits on living their ethnic identity (Serdar, 2015: 93). Although Laz people see themselves as having a different ethnic identity from their neighbors, they define themselves as Turks at the national level (Taşkın, 2016: 63). Many Laz people accept the Laz identity as a local culture and think that this culture is complete when combined with Turkishness (Yılmaz, 2013). Ayşe Serdar (2015) stated that Laz people want to achieve integration at the national level by depoliticizing their identities. However, this does not mean that the Laz people do not make any efforts to keep their language and culture alive. On the contrary, Laz people have carried out various works since the Ottoman period to keep the Laz language and culture alive (Yılmaz, 2015).

The first important studies on Laz language were made in the reign of Abdulhamid II. The book called Nananena, written by Faik Efendi and published in Laz, is one of the first works on Laz language, but the book dates back to World War II. It is claimed that it was burned by the order of Abdulhamid II (Yılmaz, 2015). During the Ottoman period, Laz people took important steps to defend their identity. In this process, between 1914 and 1920, Laz Ahmet Tevfik emphasized the need to fight for the rights of the Laz and published the brochure titled *My Dear Citizens, Ricâ-yı Mahsûsum* to the Laz and *Târîhten Şanlı İki Sahîfe* in 1918 (Bucaklışi, 2015). In addition, the Laz National Development Society, founded in 1918, emphasized the importance of the Laz language to the Laz people and advocated establishing a semi-independent homeland (Bucaklışi, 2015).

In the Soviet Union, it was easier to preserve local culture. In 1929, they published the newspaper *Mchita Murutsxi* (Red Star) under the leadership of Iskender Tzitashi of Laz origin. This newspaper, published with the support of Lenin, encouraged the Laz people to write in their native language and also explained the achievements of the Soviet Revolution (Aksamaz, 2014). However,

in 1930, the Council of Ministers of the Republic of Türkiye banned the entry of this newspaper into the country (İlk Laz Gazetesi: Kızıl Yıldız). In the Soviet Union, Laz people were given language and cultural rights, and Laz language began to be used in education. Tzitaşı wrote textbooks such as Alboni (Laz Alphabet), Okitxuşeni Supara (Reading Book) and Çkuni Ç'ara (Our Writing) to improve the Laz language (Aksamaz, 2014). However, after the death of the President of Abkhazia in 1936, Tzitashi was accused of being a Turkish agent and the rights of the Laz people were taken away and they were recorded as Georgians (Aksamaz, 2014: 133-134).

In Türkiye, during the single-party period, it was aimed for minority languages to remain only as domestic languages, so that these languages would be forgotten over time. In 1938, a draft law was prepared to establish a Struggle Against Laz Speakers in schools and pressure was put on students who spoke Laz in schools (Aksamaz, 2008: 924). In a report prepared by The Republican People's Party (CHP) in the 1940s, concerns were expressed that the preservation of the cultures of small communities whose mother tongue was different from Turkish posed a threat to the integrity of the nation-state, so it was recommended to settle the Turkish population in the Laz settlements (Aksamaz, 2014: 123).

The development of tea agriculture and the acceleration of economic activities after the 1950s strengthened the connection with the center of the region, and this caused the Laz culture to slowly become involved in the nationalization process (Taşkın, 2016: 46-47). The 1980s were the years when multiculturalist movements rose and ethnic identity awareness increased (Kakışım, 2016: 15-16). The privatization policies carried out during the Özal period also affected the tea industry and the survival of the Laz language and culture was prevented. However, the working group called Lazebura, founded in Germany in 1983, has carried out various studies on the Laz language and culture. The 1990s mark a period when the Laz identity movement was revived and important steps were taken both in Türkiye and abroad. Initiatives such as the Laz Institute and the Laz Foundation, published in 1992, reinforced efforts to keep the Laz identity alive (Yılmaz, 2015). In addition, Ogni Magazine, published in 1993, defended the existence of the Laz identity and saw speaking Laz as a condition for keeping this identity alive (Aksamaz, 2008: 116).

In 1997, Birol Toplaoğlu modernized Laz music by presenting Laz songs and epics in his album Heyamo (Taşkın, 2016: 123-125). In the same years, the rock band named Zuğaşı Berepe broke the perception of Laz as a traditional peasant language and showed that Laz was a language compatible with the city. In 1998, the Abkhazian Parliament requested the return of the identities of the Laz people (Aksamaz, 2014: 134). In the 2000s, studies on Laz language and identity continued to increase, and Laz publications and academic research gained momentum (Kavaklı, 2015).

Istanbul-based Laz Cultural Association (LKD) was founded in 2008 and aims to keep Laz culture alive in many areas such as literature, economy, education, culture and art (Laz Cultural Association). The association started publishing the magazine Skani Nena in 2009 but could only publish four issues. As a result of the divisions that occurred within LKD in 2010, one group continued its activities in Ankara, while the other group continued its activities in Istanbul under the name of Lazika Publishing Collective (Yılmaz, 2015). Established in 2010, Lazika Publishing Collective published the book Daçxuri (Fire), written by Murat Ercan Murğulişi, which is the first novel written in Laz language, and published the Laz translation of the novel The Little Prince (Tuzcuoğlu, 2014). In the same year, Lazika Publishing Collective published the magazine called Tanura, and the first issue of the magazine included Helimişi Xasani, who made a great contribution to Laz literature. The slogan of the magazine is "This is a study for enlightenment. "A collective effort to keep the Laz language alive." (Lazika Yayın Kolektifi, 2011). However, Tanura has only been able to publish three magazines. Following Tanura magazine, Lazika Publishing Collective published the

essay book *Si Giçkin* written by Osman Şafak Büyüklü. The book contains more than 70 essays, generally evaluating Laz culture and current events in Arhavi (Tanura, 2011: 5-6).

In 2011, at Boğaziçi University, Department of Western Languages and Literatures, under the guidance of İsmail Avcı Bucaklı, Laz language beginner, intermediate and advanced level courses started to be taught as electives (Tanura, 2011: 1).

Although the first Laz newspaper published in Sukhumi, *Mchita Murutsxi*, could only publish two issues, it has an important place in terms of Laz language and Laz culture. After 84 years, the newspaper called *Ağani Murutsxi*, published in Laz language for the first time in Türkiye, started to be printed (Yılmaz, 2013). In the same year, the local channel named *Gelişim TV* started broadcasting programs in Laz language, based on the law on broadcasting in different languages and dialects (Kavaklı, 2015: 141). 2013 was a productive year for Laz studies. The Laz Institute was established in 2013 and stated its purpose as follows:

The language of the Laz people (Laz and Mingrelian) and all their cultural elements: history, tales, epics, literature, folklore, beliefs and values; geography, ethnography and archaeology; architectural understanding and practices; their traditions and customs; handicrafts; livelihoods and modes of production; family and other social structures; their understanding of nature and environment and their behavior in this regard; their relations with other peoples, their interactions, their awareness and practice of living together; understanding of human and animal rights; their interest in science and technology and their habits of using them; all kinds of consumption concepts; their proximity to education, sports and art; world realities and understandings of modernity; their approach to not damaging the environment and nature and leaving a livable world to future generations its closeness to the fact that women are the basis of society, its awareness of positive discrimination towards women, children, disabled people and the elderly; traditional Laz cuisine; Laz collective work and solidarity habits; To examine, research and promote all other areas related to Laz culture, to produce projects to develop all these and to strive for the implementation of these projects (Laz Institute).

In 2013, the curriculum prepared for the Laz language course, under the coordination of the Institute President İsmail Avcı Bucaklı, was accepted by the Board of Education and Discipline of the Ministry of National Education. This curriculum, under the name of Living Languages and Dialects Course, allows Laz language to be taught as an elective course in primary schools, as well as Kurmanci, Zazaki, Abaza and Adyghe languages (Kural, 2013). In 2015, the Laz language teaching material written by İsmail Avcı Bucaklı, Ömer Faruk Demirok, Özlem Yazıcı Dalbeler and Ömer Eren was published by the Ministry of National Education (MEB) publishing house. This textbook consists of 11 units, and the first unit is determined as Lazuri Albani (Laz alphabet). In the second unit, the subject of Xela Üaoba (meeting and greeting) is covered, and the last unit of the book is a small dictionary (Avcı, Demirok, Dalbeler Yazıcı, & Eren, 2015).

The year 2015 also witnessed another important development in terms of Laz culture. Laz language elective courses, which started at Boğaziçi University, were taught by İsmail Avcı Bucaklı at Bilgi University in the same year. Again in 2015, in Murat Village of Çamlıhemşin, the villagers applied to Çamlıhemşin District Governorship with the signatures of 140 out of 200 voters to change the name of the village to Komilo, which means goddess in Laz, and with the decision taken by the Ministry of Internal Affairs, the name of the village was changed to Komilo. This is the first village with a Laz name (Cumhuriyet Gazetesi, 2015).

In 2016, the e-magazine called *Kiana*, which aims to keep Laz culture alive, started to be published on *Lazca.org*. In the first issue of the magazine, Ramazan Kosanoğlu, in his article titled “My Mother and the Laz Language”, emphasized that the Laz language began to disappear with

globalization (Kosanoğlu, 2016: 3). Additionally, in the magazine, classroom teacher Ali Gümüş was thanked for driving to a distant school to teach Laz language, since Laz language lessons could not be offered in his own school (Kiana Dergisi, 2016: 5). In his article in the magazine, Kosanoğlu stated that the name of Mekaleskirit Village was changed to Dikkaya in 1958 and that such place name changes indicate assimilation (Kosanoğlu, 2016: 10). The magazine also featured an exchange of views on the protection of the Laz language with the Mayor of Arhavi in an interview conducted in Laz language. Previously, an interview was held in Laz with Ardeşen Mayor Hakan Gültekin, and in this interview it was emphasized that the Laz language should be protected.

In 2017, Klemurişi Ramazan Kosanoğlu started writing articles about Laz culture in the Ardeşen'in Sesi newspaper and also wrote articles in Laz (Lazca.org, 2017). In the same year, GOLLA, the culture, arts and ecology association, published calendars in Laz language and these calendars were distributed free of charge (GOLLA, 2017).

CONCLUSION

Although the history of the Laz people cannot be fully elucidated through written sources, it can be said that it dates back to a very ancient past, in line with the works of the Roman and Persian Empires. In the last periods of the Ottoman Empire, Hopalı Faik Efendi, who worked on Laz language, and later Laz Ahmet Tefik Bey, made various efforts to keep the Laz identity alive. However, these efforts were prevented and failed due to the social and political conditions of the period.

During the nation-state building process, the Laz people could not make their voices heard enough to protect their identity. In areas where Laz people live collectively, practices such as migrating to the interior or settling Turks in Laz villages have come to the fore. Speaking Laz language was banned in schools and efforts to keep their cultural heritage alive were weakened. During the Democratic Party period, cash flow was provided to the region with statist policies and the work done through collective labor began to be forgotten. With infrastructure investments, the region's connection with the center has been facilitated, and this has made the use of Laz language no longer mandatory, causing the language to be less preferred. With the influence of the media, Laz people became more familiar with Turkish and Laz language began to be perceived as a language spoken by low-income segments.

During the 1960s and 1970s, when ethnic identities began to revive, there was no significant development in keeping the Laz identity alive. In the 1980s, a working group called Lazebura, established in Germany, started to conduct research and studies on Laz identity, and these studies also resonated in Türkiye. Lazebura's activities gained significant momentum regarding Laz culture and identity in Türkiye in the 1990s, and these years were the peak periods for Laz studies. During this period, magazines such as Ogni, Mjora, Skani Nena and Tanura were published to keep the Laz culture alive and made significant contributions to the preservation of the Laz language.

In the 2000s, publications on Laz language increased and Laz language began to be taught as an elective course. However, although there is not enough perception about Laz language and Laz culture in Türkiye, the developments made since the establishment of the Republic have been an important step towards the recognition and protection of this culture.

REFERENCES

- Aksamaz, A. İ. (2008). Laz kültürel kimliğini yaşatma çabaları. T. Bora, içinde *Modern Türkiye’de siyasi düşünce cilt 4: Milliyetçilik* (s. 924-926). İstanbul: İletişim.
- Aksamaz, A. İ. (2014). *Dil, tarih, kültür ve gelenekleriyle Lazlar*. İstanbul: Belge.
- Aktürk, Ş. (2010). Türkiye’de Kürt kimliğinin siyasallaşma süreci: 1918-2008. R. Ö. Dönmez, P. Enneli, & N. Altuntaş içinde, *Türkiye’de kesişen çatışan dinsel ve etnik kimlikler* (s. 83-11). İstanbul: Say.
- Altunpolat, R. (2005). *Uluslararası hukuk açısından Lozan Barış Anlaşması’nın siyasal hükümleri ışığında Türkiye’de azınlıklar sorunu: tarihten güncelliğe*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı.
- Alvesson, M. (2001). Knowledge work: ambiguity, image and identity. *Human Relations*, 54(7), 863-86.
- Avcı, İ., Demirok, Ö. F., Dalbeler Yazıcı, Ö., & Eren, Ö. (2015). *Ortamektebepe Şeni Lazuri 5*. İstanbul: MEB.
- Ballard, R. (2002). Race, ethnicity and culture. M. Holborn içinde, *New directions sociology*. Ormskirk.
- Benhabib, S. (2002). *The claims of culture: equality and diversity in the global era*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bilgin, M. (2008). Mehmet Bilgin’in kaleminden: Lazların tarihi bu mu? <http://www.serander.net/karadeniz-kulturu/karadeniz-tarihi/633-lazlarin-tarihi-bu-mu.html>
- Bucaklışı, İ. A. (2015). Lazika: bir yayın kolektifi. <http://www.jinepsgazetesi.com/makale/lazika-bir-yayin-kolektifi-1490>
- Cumhuriyet Gazetesi. (2015, 30 Aralık). İlk Lazca Köy Adı Verildi.
- Çavuşoğlu, N. (2001). *Uluslararası insan hakları hukukunda azınlık hakları*. İstanbul: Su.
- Duman, İ. H. (2005). Azınlık hakları ve Lozan Antlaşması. *TBMM Dergisi* (57), 307-321.
- Dzhodzhuha, N. (2014). Ben bir Megrel'im. A. İ. Aksamaz, içinde *Dil, tarih, kültür ve gelenekleriyle Lazlar* (s. 181-185). İstanbul: Belge.
- Ethnologue. (2016). *Laz*. <https://www.ethnologue.com/language/lzz>
- GOLA. (2017). Gola'nın Lazca 2017 takvimi hazır. <http://www.golader.org/golanin-lazca-2017-takvimi-hazir/>
- Haig, G. (2001). Linguistic diffusion in present-day East Anatolia: from top to bottom. A. Y. Aikhenvald, & R. Dixon içinde *Areal diffusion and genetic inheritance: problems in comparative linguistics* (s. 195-224). New York: Oxford University Press.
- Hall, S. (1997). *Representation cultural representations and signifying practices*. London: Sage.
- Halse, C. (2021). Theories and theorising multiculturalism. C. Halse & K. J. Kenedy içinde *Multiculturalism in turbulent times* (s. 1-17). London: Routledge.
- Hann, C. (1995). Intellectuals, ethnic groups and nations. S. Periwal içinde *Notion of nationalism* (s. 116-124). Budapest: Central European University Press.
- İlk Laz Gazetesi: Kızıl Yıldız. <http://www.kolkhoba.org/turha721.htm>
- Kakışım, C. (2016). *Sınıf, etnisite ve kimlik: sosyal paradigmanın evrimi*. İstanbul: İletişim.

- Katus, L. (2002). Nationality question and policy towards. *Minorities Research*, 152-166.
- Kavaklı, N. (2015). Novus ortus: the awakening of Laz language in Türkiye. *İdil Dergisi*, 4(16), 133-146.
- Kiana Dergisi. (2016, Temmuz-Ağustos). Vefalı bir Lazca Öğretmeni.
- Kosanoğlu, R. (2016). Annem ve Lazca. *Kiana e-dergisi*, 1, 3.
- Kosanoğlu, R. (2016). Mek'aleskiriti. *Laz Kültür Dergisi Kiana*.
- Kural, B. (2013, Sept. 03). Lazca ders müfredatı hazır! <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/149618-lazca-ders-mufredati-hazir>
- Kutscher, S. (2008). The language of the Laz in Türkiye: Contact-induced change or gradual language loss?. *Turkic Languages*, 82-102.
- Kymlicka, W. (2002). Multiculturalism and minority rights: West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 1-27.
- Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü yurttaşlık, azınlık haklarının liberal teorisi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Laz Enstitüsü. Yaşayanlazca. http://yasayanlazca.org/?page_id=7016
- Lazca.org. (2017). Rize'nin yerel gazetesi sayfalarına Lazcayı taşıdı. <http://www.lazca.org/yayin-kitap-dergi-sozluk/739-rizenin-yerel-gazetesi-sayfalarina-lazcayi-tasidi.html#.WNodd9KLTIV>
- Lazika Yayın Kolektifi. (2011). Tanura, Laz kültürünü aydınlatacak. http://www.lazuri.com/tkvani_ncarepe2/lazuri_ambari_01072011_tanura_01.html
- Lea, R. (2004). So what exactly is multiculturalism? *BBC News*. http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/3600791.stm
- Meien, J. v. (2006). *The multiculturalism vs. integration debate in Great Britain*. München: GRIN Verlag.
- Milliyet KONDA. (2006). Biz kimiz? http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/2006_09_KONDA_Toplumsal_Yapi.pdf
- Oran, B. (2001). *Küreselleşme ve azınlıklar*. Ankara: İmaj.
- Oran, B. (2002). 1919-1923 Lausanne Barış Antlaşması. B. Oran, içinde *Türk dış politikası, kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar Cilt I*. İstanbul: İletişim.
- Oran, B. (2004). *Türkiye'de azınlıklar: kavramlar, teori, Lozan, iç mevzuat, içtihat, uygulama*. İstanbul: İletişim.
- Özdek, Y. (1994). İnsan haklarında gelişmeler: Avrupa insan hakları sözleşmesine ilişkin 11 nolu protokol ve ulusal azınlıkların korunması üzerine çerçeve sözleşme. *İnsan Hakları Yıllığı*, 137-154.
- Parekh, B. (2006). *Rethinking multiculturalism: cultural diversity and political theory*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rosado, C. (1997). Towards a definition of multiculturalism, *rosado consulting*. [http://www.rosado.net/pdf/def of multiculturalism.pdf](http://www.rosado.net/pdf/def%20of%20multiculturalism.pdf)
- Sapir, E. (1921). *Language: an introduction to the study of speech*. New York: Harcourt, Brace company.
- Sarı, E. (2007). Laz halk inançları ve söylenceler üzerine araştırma notları. http://www.lazuri.com/tkvani_ncarepe/e_s_laz_halk_inanclari.html

- Serdar, A. (2015). Yerel ve ulusal ölçekte Lazlığın etnik sınırlarının yeniden inşası: dil, hafıza, kültür. *Mülkiye Dergisi*, 93-134.
- Sinclair, T. A. (1989). *Eastern Türkiye: an architectural and archaeological survey (Volume II)*. London: The Pindar Press.
- Tanura. (2011). Lazca üniversiteye girdi. *Tanura Dergisi*, 2, 1.
- Taşdemir, H., & Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(8), 25-35.
- Taşkın, N. (2016). *Bu bir isyan şarkısı değil! Lazlar, kimlik, müzik*. İstanbul: İletişim.
- Tunç, H. (2004). Uluslararası sözleşmelerde azınlık hakları sorunu ve Türkiye. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi*.
- Tuzcuoğlu, M. (2014). Lazca kitap almadan gitmeyin. <https://www.evrensel.net/haber/96992/lazca-kitap-almadan-gitmeyin>
- Uçarol, R. (2010). *Siyasi tarih*. İstanbul: Der.
- Vanilişi, M., & Tandilava, A. (2005). *Lazlar'ın tarihi*. İstanbul: Etik.
- Yeğen, M. (2006). *Müstakbel Türk'ten sözde vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler*. İstanbul: İletişim.
- Yıldırım, N. (2010). Eski İran'da dinler ve dinsel inanışlar-11. *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 5-26.
- Yılmaz, İ. G. (2013). Ağani Murutsxi: Lazca anlatır. <http://bianet.org/bianet/medya/149856-agani-murutsxi-lazca-anlatir>
- Yılmaz, İ. G. (2015). Modern Laz edebiyatı üzerine bir deneme. *Papirüs İki Aylık Edebiyat Seçkisi*, 14, 57-67.

ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ VE ÇEVRE SORUNLARI¹

Turan YÖRÜK²
Kemal YAMAN³

Öz

Bu çalışmanın amacı, Organize Sanayi Bölgelerinin (OSB) çevre sorunları bağlamında yol açtığı etkileri, buna yönelik önleyici tedbirleri ve çalışmaları araştırmaktır. Bu amaçla öncelikle dünyada ve Türkiye’de OSB’lerinin tarihsel gelişimi, kuruluş süreci ve bu süreci oluşturan yasal dayanak incelenmiştir. Daha sonra OSB’lerden kaynaklanan atıksu, hava kirliliği, katı atık ve gürültü sorunları incelenmiştir. Ayrıca OSB’lerde çevre yönetimi konusu da tartışılmıştır. OSB’ler, sanayinin kontrollü ve planlı gelişimini sağlamak, çevresel etkileri azaltmak ve altyapı maliyetlerini düşürmek amacıyla, küçük ve orta ölçekli işletmelere odaklanan sanayi alanları olarak kurulmuştur. Bu kuruluşlar, çeşitli sanayi sektörlerini barındırmakta olup, bu sektörlerden kaynaklanan farklı çevre sorunlarına yol açmaktadır. Bu sorunlarla mücadele için işletmeler çevre yönetim planları hazırlanmakta ve uygulamaya koymaktadır. Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında, OSB’lerin kurulduğu bölgelerin ekonomisine katkısı kadar çevresel etkilerinin de bulunduğu ve gerekli tedbirlerin alınmaması halinde, bu etkilerin çevre sorunlarına yol açtığı gözlenmiştir. OSB’lerin neden olduğu çevre sorunlarının önlenmesi için hazırlanan çevre yönetimi planları ve bu planlar doğrultusunda yapılan uygulamalar bulunduğu görülmüştür. Çevresel etkilerin asgari seviyede tutulması ve hazırlanan projelerin uygulamaya konulması ile birlikte OSB’lerin çevre sorunu oluşturan etkilerinin büyük oranda önlenerek, çevre sorunlarının azaltılması bağlamında hedeflenen başarıya ulaşılabileceği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Etki, Çevre Politikası, Çevre Yönetimi, Organize Sanayi Bölgesi

ORGANIZED INDUSTRIAL ZONES AND ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Abstract

The aim of this study is to investigate the effects of Organized Industrial Zones (OIZs) in the context of environmental problems, preventive measures and studies regarding this issue. For this purpose, first of all, the historical development of OIZs in the world and in Turkey, the establishment process and the legal basis that constitute this process were examined. Then, the wastewater, air pollution, solid waste and noise problems originating from OIZs were examined. In addition, the issue of environmental management in OIZs was discussed. OIZs were established as industrial areas focusing on small and medium-sized enterprises in order to ensure the controlled and planned development of the industry, reduce environmental impacts and reduce infrastructure costs. These establishments host various industrial sectors and cause different environmental problems originating from these sectors. In order to combat these problems, enterprises prepare and implement environmental management plans. In this study, the literature review technique, one of the qualitative research methods, was used as a research method. Within the scope of the research, it was observed that OIZs have environmental effects as well as their contribution to the economy of the regions where they are established and that these effects lead to environmental problems if the necessary measures are not taken. It has been observed that there are environmental management plans prepared to prevent environmental problems caused by OIZs and practices carried out in line with these plans. It has been understood that by keeping environmental impacts at a minimum level and putting the prepared projects into practice, the environmental impacts of OIZs will be greatly reduced and the targeted success in reducing environmental problems will be achieved.

Keywords: Environmental Impact, Environmental Policy, Organized Industrial Zone, Environmental Management

¹ Bu çalışma Güney Kore’nin Seul kentinde düzenlenen “Fareast 4TH International Conference on Social Sciences” isimli kongrede sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

² Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, 2328213504@ogrenci.karabuk.edu.tr, ORCID: 0009-0008-8115-5608

³ Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, kyaman@karabuk.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-9844-4264

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin: Yörük, T. ve Yaman, K. (2025), Organize sanayi bölgeleri ve çevre sorunları. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 147-162.

DOI: 10.63233/kbuiibfdergisi.1677543

GİRİŞ

Organize sanayi bölgeleri (OSB) kavramı, 19. yüzyılın sonlarında sanayileşmeyi teşvik etmek ve şehirlerin sağlıklı gelişimini sağlamak amacıyla İngiltere ve ABD’de ortaya çıkmıştır. Türkiye’de OSB’lerin kurulması ise 1960’larda "Planlı Kalkınma" çerçevesinde başlamıştır. Sanayileşmenin toplumun yapısını, şehirleşme dinamiklerini ve yaşam standartlarını değiştirdiği dikkate alındığında, bu sürecin planlı bir şekilde ilerlemesinin önemi büyüktür. Türkiye, Cumhuriyet döneminde hızlı bir sanayileşme sürecine girmiş, fakat siyasi çalkantılar ve sürekli değişen politikalar sebebiyle çarpık ve plansız bir sanayileşme süreci yaşamıştır. Kamu sektörü verimsizliğe yol açarken, özel teşebbüs teknolojik ilerlemelerle gelişmiş, OSB’ler gibi düzenli üretim ortamlarına ihtiyaç duyulmuştur.

OSB’ler, küçük sanayi siteleri gibi sanayiye merkezden uzaklaştırarak şehirlerin daha düzenli gelişimini sağlamayı ve sanayinin ülke genelinde dengeli yayılımını amaçlamaktadır. Aynı zamanda, sanayi işletmelerinin altyapı, sosyal tesis ve enerji gibi ihtiyaçlarının merkezi olarak karşılanmasıyla maliyet avantajı sağlayarak verimliliği ve karlılığı artırmaktadır. Ancak OSB’lerin kuruluş süreci yer seçimi, kaynak yetersizliği ve yönetim gibi birçok sorunla karşı karşıyadır. Türkiye, sanayi toplumu olma yolunda ilerlerken Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerini rekabete hazırlamak durumundadır. OSB’lerin temel hedefleri arasında işletmelerin altyapı maliyetlerini düşürmek, kârlılığını artırmak, dış pazarlara erişimi kolaylaştırmak ve çevreye duyarlı kalkınmayı teşvik etmek bulunmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’deki OSB’lerin gelişimi, kalkınma planlarındaki yeri, sanayi bölgelerinin teşvik edilme yolları ve OSB’lerin çevre sorunları ele alınmıştır. Çalışma; OSB’lerin yapısı, kuruluş amacı ve ürettiği çevre sorunlarına yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak; OSB’lerin tanımı, tarihsel gelişimi ve kuruluş amacı genel olarak ele alınmıştır. İkinci olarak, OSB’lerin yasal çerçevesi ve çalışma esaslarına vurgu yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise OSB’lerin çevre sorunları bağlamında ürettiği etkiler ve buna yönelik önleyici tedbir ve çalışmalara yer verilmiştir.

YÖNTEM ve LİTERATÜR

Bu çalışmada, araştırmada yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması tekniğinden yararlanılmıştır. Literatür taraması, araştırma probleminin sınırlarının tanımlanması, yeni araştırma konularının yakalanabilmesi, daha önce denenmiş fakat işe yaramayan yöntemlerin elenmesi ve gelecek çalışmaların neler olabileceğinin belirlenmesi konularında araştırmacılara yol gösteren bir yöntemdir (Gall, Borg ve Gall, 1996’dan aktaran Köroğlu, 2015). Temel doküman olarak Dergipark makale veri tabanındaki yayınlar, lisansüstü tezler, kitaplar ve resmi kurumların web siteleri incelenmiştir. OSB’lerin kuruluşu, gelişmesi ve yol açtığı çevresel sorunlar konusunda çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunların arasından bu araştırma konusu ile ilgili olanların kısa bir özeti aşağıda sunulmuştur.

Yavan (2006), araştırmasında OSB’ler sanayileşmenin planlı bir şekilde gerçekleştirildiğini, çevre kirliliğinin önlenmesi ve altyapı hizmetlerinin verimli şekilde sunulması amacıyla oluşturulmuş planlı sanayi alanları olduğunu ve Türkiye’de OSB uygulamalarının 1960’lı yıllarda başladığını bildirmektedir. Eraydın (2002) ve TÜSİAD (2002), OSB’lerin özellikle kümelenme yoluyla rekabet güçlerini artırdıklarını ve bölgesel kalkınmaya katkı sağladıkları vurgulamaktadır. Keleş (2013), OSB’lerin performansının bölgelere göre değişiklik gösterdiğini, bazı bölgelerde altyapı yetersizlikleri, yer seçimi sorunları ve düşük doluluk oranları gibi problemlerin OSB’lerin etkinliğini azalttığını ifade etmektedir. Öz (2011), OSB’lerin planlama süreçlerinde katılımcı mekanizmaların eksikliğini, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri açısından eleştirilere yol açtığını savunmaktadır. OSB’lerin çevresel etkileri konusunda Yıldız ve Tatar (2017) ise entegre çevre

yönetim sistemlerinin kurulması ve çevre dostu üretim yöntemlerinin teşvik edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Literatürde OSB’lerin ekonomik gelişme üzerindeki etkileri sıklıkla incelenmiştir. OSB’lerin özellikle yerel istihdam yaratma, sanayi kümelenmesini teşvik etme ve altyapı maliyetlerini azaltma konularında yerel ekonomiye olumlu katkılar sunduğu vurgulanmaktadır (Çetin ve Demirtaş, 2010). OSB’lerin bölgesel kalkınmadaki rolü, düşük gelişmişlik düzeyine sahip bölgelerde sanayi faaliyetlerinin teşvik edilmesi yoluyla ekonomik dengesizliklerin azaltılmasına yönelik stratejik araçlar arasında değerlendirilmektedir (Yıldırım ve Öcal, 2015). Gündüz ve Yılmaz (2014), OSB’lerine yönelik eleştirel bir yaklaşımda bulunmuş ve özellikle planlama süreçlerinin merkeziyetçi olması, çevresel etki değerlendirmelerinin yeterince etkin yürütülememesi ve bazı bölgelerde atıl kapasite sorununun yaşanması gibi sorunların varlığından bahsetmiştir. Ayrıca, bu eleştirilere ilave olarak OSB’lerin sanayi politikalarıyla yeterince entegre olamamaları nedeniyle uzun vadeli stratejik hedeflere ulaşmada sınırlılıklar barındırdıkları da belirtilmektedir (Karadağ, 2018).

Çolak ve Bilen (2020) son yıllarda gündeme gelen “Yeşil OSB” kavramı üzerinde durmuş ve sürdürülebilir üretim, enerji verimliliği, çevre dostu teknolojilerin kullanımıyla OSB’lerin ekolojik etkilerinin azaltılabileceğini savunmuştur. Gündüz ve Yılmaz (2014), OSB’lerin sanayi tesislerini belli bölgelerde toplayarak plansız sanayileşmenin önüne geçilmesini sağlamış olmasına rağmen uygulamada birçok çevresel sorunun yaşandığını belirtmektedir. Çetin ve Demirtaş (2010), OSB’lerde karşılaşılan en yaygın çevresel sorunlardan birinin endüstriyel atıklar olduğunu, özellikle ortak arıtma tesislerinin yetersizliğinin yeraltı ve yüzey sularının kirlenmesine yol açtığını, bazı OSB’lerde atık suların doğrudan doğaya bırakıldığının tespit edildiğini ifade etmiştir. Sakarya OSB üzerine Özkan (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, OSB içerisinde yer alan bazı işletmelerin arıtma yükümlülüklerini yerine getirmediği, bu durumun Sakarya Nehri’nde ağır metal birikimine neden olduğu rapor edilmiştir. Gürbüz ve Eren (2019) ise özellikle yoğun kimyasal üretim ya da enerji tüketimi gerektiren sektörlerin yer aldığı OSB’lerde hava kirliliğinin önemli bir sorun olduğunu savunmaktadır. Tümer (2020), OSB’lerin kurulumu çoğunlukla tarım arazilerinin veya doğal alanların dönüştürülmesiyle gerçekleştiği için OSB’lerin biyolojik çeşitliliğin azalması, toprak erozyonu ve doğal su döngüsünün bozulması gibi sorunlara yol açtığını tespit etmiştir.

Tulu ve Ceyhan (2020), Bartın’daki organize sanayi bölgelerinin avantaj ve dezavantajlarını SWOT analizi yöntemiyle araştırmıştır. Esenlikci (2023), Türkiye Organize Sanayi Bölgeleri Projesinin Dünya Bankası tarafından finanse edildiğini, proje ile organize sanayi bölgelerine yeşil yatırımlar için kredi imkânı sağlandığını, Uluçay ve Saygın (2021) ise Silifke Organize Sanayi Bölgesi’nde yaptıkları araştırma sonucunda, çevresel sorun olarak atık toplama alanının bulunmadığı ve uygulama alanında çevre düzenlemelerin eksik olduğu sonucuna varmışlardır.

ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ

OSB’ler, sanayinin gelişimini desteklemek, çevresel etkileri denetlemek, daha verimli ve kaliteli üretimi düşük maliyetli altyapı olanaklarıyla sağlamak amacıyla oluşturulmuş, küçük ve orta ölçekli işletmelere odaklanan sanayileşme araçlarıdır. Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) OSB’leri, bir grup üretici tarafından, bazen ortak tesislerle birlikte kullanılmak üzere, yolların, ulaşımın ve kamu hizmetlerinin sağlanmasıyla kapsamlı bir plana göre geliştirilmiş ve parsellere bölünmüş bir arazi parçası şeklinde tanımlanmaktadır. (UNIDO, 2019’dan aktaran Esenlikci, 2023) Türkiye’de OSB’ler, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nca, orta ve küçük ölçekli sanayilerin gelişimini destekleyen, gerekli altyapı ve ortak hizmetleri sunarak belli standartlarda organize edilen bölgeler olarak kabul görmektedir.

OSB'lerde beş temel özellik öne çıkar: Birincisi, aynı üretim dalında veya tamamlayıcı alanlarda faaliyet gösteren işletmeleri barındırmaları; ikincisi, büyük ölçekli sanayi komplekslerine değil, küçük ve orta ölçekli işletmelere odaklanmaları; üçüncüsü, plansız sanayileşmenin ekonomik ve çevresel sorunlarını önlemek için planlı bir yerleşim alanı sunmaları; dördüncüsü, ulaştırma, haberleşme, su, elektrik ve sosyal tesis gibi altyapı hizmetlerini karşılamaları; beşincisi ise sanayilerin standart fabrika binalarında yer almalarıdır. (Çezik ve Eraydın, 1982), OSB, sanayi işletmelerinin belirli standartlarla, uygun bir plan çerçevesinde geliştirilmesini sağlamak amacıyla, gerekli altyapı ve hizmet tesislerinin tamamlanarak hayata geçirildiği organize edilmiş bir sanayi alanıdır. “Organize” kelimesi, sanayinin kurulmasına uygun koşulları sağlamak amacıyla bölgenin düzenlenmesini ifade etmektedir. Bölgenin organizasyonunda, fiziki altyapı unsurları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmakta, genel hizmet tesisleri ihtiyaçlar gözetilerek oluşturularak girişimcilere ekonomik, teknik, idari destek ile danışma hizmetleri sağlanmaktadır. (Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu, 1982, madde 3)

Türkiye’de OSB’ler genel olarak “ Karma ekonomi şartları altında küçük ve orta ölçekli endüstrilerin geliştirilmesi için gerekli olan planlı yerleşme alanlarının, altyapı ve ortak hizmet ihtiyaçlarının inşa edilerek sağlanması yoluyla belli standartlarda geliştirilmesi ve organize edilmesidir” şeklindeki tanımıdır. (Yücel, 1986) OSB’ler, sanayinin tek merkezden karşılanan hizmetlerle daha verimli çalışmasını sağlarken, altyapı maliyetlerini düşürerek yeni yatırımlar için cazip hale getirir. Aynı zamanda, çevre kirliliğini önlemek amacıyla arıtma şartlarının yerine getirildiği kontrollü üretim alanları sunar ve düzenli şehirleşmeyi teşvik eder. Bu nedenlerle birçok ülke, kalkınma ve yatırım planlarına OSB'leri dahil etmiştir.

OSB’nin Tarihsel Gelişimi

OSB’lerin dünyada ortaya çıkışı, 19. yüzyılın ilk yarısında sanayi faaliyetlerinin doğal bir şekilde belirli bölgelerde toplanmasıyla ABD’de başlamıştır. Özellikle tekstil imalathanelerinin mekânsal olarak bir araya gelmesi, sanayi bölgelerinin temellerini atmıştır. Ekonomik büyümeye katkı sağlamak amacıyla planlı sanayi bölgeleri oluşturulmasının gerekliliği ilk olarak 1885 yılında ABD’de hazırlanan bir raporda yer almıştır. Raporda, sanayi alanlarının belirlenmesinin sanayileşmeyi teşvik edici bir unsur olduğu belirtilmiştir. OSB’lerin bilinçli ve sistematik ilk uygulaması ise 1896 yılında İngiltere’nin Manchester kenti yakınlarında kurulan ‘Trafford Park’ ile gerçekleşmiştir (Onat, 1969). ABD’de ise organize sanayi bölgesi kavramının uygulamaya geçirilmesi 1899 yılında başlamış, ancak bu modelin yaygınlaşması belirli bir zaman almıştır. 1905 ve 1909 yıllarında Chicago’da özel girişimciler tarafından ‘Central Manufacturing’ ve ‘Clearing’ adında iki sanayi bölgesi kurulmuş olup, bu bölgeler modern OSB modelinin öncülerinden sayılmaktadır. Bu uygulamalar, sanayicilere gerekli altyapının sağlandığı sanayi alanlarının, özel sektör yatırımları ile kar elde etmek amacıyla geliştirildiğini göstermektedir. ABD’deki ilk OSB’ler, kamu destekli projelerden ziyade, özel sektör tarafından ekonomik kazanç sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (Eyüboğlu, 2005).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde OSB’ler, gelişmekte olan ülkelerde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) gelişimini destekleyen devlet yatırımları olarak kabul edilmiştir. Ancak sanayileşme süreçleri geç tamamlanan ülkelerde sanayi bölgeleri oluşturulması 1950’lerde başlamıştır. Örneğin, İngiltere’de OSB’ler, ekonomik açıdan geri kalmış bölgelerde istihdamı artırmak ve işsizlik sorununu azaltmak amacıyla oluşturulmuştur. İlk uygulamalar Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşmış; 1929 Buhranı sırasında işsiz kalan işgücünün göçünü önlemek için 1936 yılında, sanayinin belirli bölgelerde teşvik edilmesini amaçlayan Özel Gelişme Alanları Yasası yürürlüğe girmiştir. Bu yasa kapsamında, 1936-1938 yılları arasında İskoçya ve Galler’de toplam altı sanayi bölgesi oluşturulmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ise, sanayi merkezlerinin büyümesini dengelemek amacıyla 1945’te Sanayinin Dağılımı yasası çıkarılmış ve

devlet, sanayi projelerini finanse ederek geri kalmış bölgelere yönlendirmiştir. Bu politikalarla İngiltere, sanayileşme politikalarını istikrarlı bir şekilde sürdürerek uzun yıllar boyunca başarılı bir endüstriyel gelişim gerçekleştirmiştir.

ABD’de OSB uygulamaları "sanayi parkı" adıyla anılmakta ve bu parkların amacı, belirli bölgelerde sanayiye bir araya toplayarak dışsal ekonomiler yaratmaktır. Bu amaç doğrultusunda sanayi parklarının çevresi koruma altına alınmış, finansman ve mühendislik gibi alanlarda çeşitli teşvikler sağlanmıştır. Sanayi parklarının gelişimi özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra federal politikalarla hızlanmış ve ülke genelinde sanayi dağılımında stratejik bir rol oynamıştır. Hindistan ise ekonomik büyümesini küçük ölçekli işletmeler üzerinden gerçekleştirmiştir; ancak bu işletmeler sermaye, teknoloji, pazarlama yöntemleri ve nitelikli iş gücü gibi eksikliklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu darboğazları aşmak için devlet desteği sağlanmış, OSB’lerin ise çalışma koşullarını iyileştirerek verimliliği artırması, küçük işletmeler arası iş birliğini teşvik etmesi, kooperatifleşmeyi desteklemesi ve sanayiye kırsal alanlarda geliştirmesi hedeflenmiştir. Emsallerinde olduğu gibi, Hindistan’da sanayi bölgelerinin kurulumu, genellikle ilgili planlama ajanslarının tavsiyeleri dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir (Eyüboğlu, 2005).

OSB’nin Amaçları ve Sağlayacağı Yararlar

OSB’ler, sanayi kuruluşlarını modernleştirerek maliyetleri azaltan, verimliliği ve kârı artıran bir sanayileşme yöntemidir. OSB’ler, bünyelerindeki idari ve sosyo-kültürel tesislerle sanayinin ihtiyaçlarına ekonomik çözümler sunar; sanayi birimlerine toplu üretim yapma, düşük maliyetli altyapı hizmetlerinden yararlanma imkânı tanır. Ayrıca, uygun arazi, ekonomik su ve enerji dağıtım, haberleşme ve arıtma tesisleri gibi olanaklar sağlar. OSB’ler, geri kalmış bölgelerde sanayiye canlandırmak, bölgesel gelişim farklarını azaltmak ve dengeli ekonomik büyümeye katkı sağlamak için önemli bir araçtır. Plansız şekilde şehir içinde yığılan sanayi işletmeleri, çevre düzenini bozarak yerleşim alanlarında olumsuz etkilere yol açmaktadır. Kirli ve düzensiz görüntüleriyle toplumda sanayi, duman, koku ve kirlilik ile özdeşleşmiştir. Bu nedenle, sanayi kuruluşlarının yerleşim merkezlerine yakın kurulmasına karşı bir tepki gelişmiş; bu da sanayi bölgelerinin organize edilmesini zorunlu kılmıştır. OSB’lerde ise çevre estetiğini korumak amacıyla yüksek standartlar uygulanmakta, işletmeler fiziki açıdan sıkı denetim altına alınmaktadır (Onat, 1969). Ayrıca, altyapı olanakları yetersiz yerleşimlerdeki sanayi işletmeleri verimli çalışmamaktadır.

Hızla değişen yerleşim alanlarında şehirleşmeyi planlı bir şekilde yönlendirmek ve sanayinin sürdürülebilir ve düzenli bir biçimde gelişimini sağlamak amacıyla OSB’ler kurulmaktadır. Sanayi merkezleri, şehirlerin gelişim yönünü belirleyen önemli çekim alanlarıdır. Dağınık sanayi kuruluşları, şehir planlamasında sorunlar yaratırken, düzensiz sanayi alanları çevre sorunlarına neden olmaktadır. OSB’ler, sanayi birimlerine topluca yer alarak daha düşük maliyetle üretim yapma ve uygun altyapı olanaklarından yararlanma imkânı sunmaktadır (Çezik ve Eraydın, 1982).

OSB’lerin amaçları şöyle sıralanabilir: sanayiye disipline etmek, kentlerin planlı gelişimine katkıda bulunmak, verimlilik ve kârlılığı artırmak, sanayiye az gelişmiş bölgelere yaymak, tarım alanlarını korumak, sağlam altyapı ve ortak sosyal olanaklar sunmak, standardizasyonu teşvik etmek ve çevre kirliliğini önlemektir. Özetle, OSB’ler aracılığıyla organize sanayileşme, disiplinli kentleşme ve çevre kirliliğinin önlenmesi hedeflenmekte; KOBİ’lere üretim desteği verilmesi, bölgeler arası dengeli gelişme sağlanması ve sanayinin şehir dışına planlı şekilde taşınması hedeflenmektedir (Eyüboğlu, 2005).

OSB’ler, sosyal tesis, enerji ve altyapı hizmetlerinin bir arada sağlanmasıyla maliyetleri düşürüp verimliliği artırarak yeni yatırımları teşvik etmektedir. OSB’ler, sanayinin düzenli bir

yerleşme içinde toplanmasını, şehir merkezlerinin dışında sağlıklı gelişimini ve bölgeler arası kalkınma farklarının giderilmesini sağlamaktadır. Doğru yer seçimiyle tarım alanları korunur, üretim ve kâr artışı sağlanır. OSB'lerde su ve elektrik daha ekonomik sunulurken, hazır altyapıdan yararlanma imkânı sunulmaktadır. İşletmelerin bir arada bulunması, teknik bilgi paylaşımı ve çevre kirliliğinin önlenmesini de kolaylaştırır.

TÜRKİYE'DE OSB'LER

Türkiye'de Cumhuriyet öncesinde sanayileşme girişimleri olsa da ülkenin içinde olduğu siyasal, ekonomik ve sosyal koşullar nedeniyle beklenen başarı elde edilememiştir. Cumhuriyet sonrası dönemde ise sanayi hamlesi devlet eliyle başlatılmış olup bu uygulama 1950'den sonra daha da hızlanmıştır (Özdemir, 1990). Türkiye'de OSB kavramının ilk defa ele alınması Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) ile gerçekleşmiştir. Bu planda, sanayi kuruluşlarını şehirlerden uzaklaştırarak dengeli kalkınmayı sağlamak ve küçük sanayileri desteklemek hedeflenmiştir. İkinci Beş Yıllık Plan'da (1968-1972), sanayileşme daha çok önem kazanmış, OSB'lerin ham madde alışverişi yapabilen sanayilerle desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu dönemde Bursa ve Manisa OSB'lerinin kurulmasına karar verilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1967). Üçüncü Plan (1973-1977) döneminde OSB'lerin kentleşmeye katkı sağlayacağı öngörülmüş (Devlet Planlama Teşkilatı, 1972), Dördüncü Plan (1978-1983) döneminde ise OSB'lerin sanayi kompleksleri olarak ağır sanayi ile entegre edilmesi önerilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1984). Beşinci Plan (1985-1989) döneminde OSB yer seçimi, konut alanları, kuruluş ve yetkiler konularında politikalar geliştirilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1984). Altıncı Plan (1990-1995) ile OSB'lerin dengeli sanayi dağılımı için yapımına devam edilmiş, işçi eğitim merkezleri kurulması planlanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1990). Yedinci Beş Yıllık Planda (1996-2000) KOBİ'lerin rekabet gücünü artırmak, ihracata yönelik üretim yapmalarını sağlamak benimsenmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1995). Sekizinci Kalkınma Planında; KOBİ ile girişimcilere yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanacağı belirtilmiş; özellikle az gelişmiş bölgeler başta olmak üzere, büyüme potansiyeli yüksek cazibe merkezlerinin belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, öncelikli olarak söz konusu merkezlerin ulaşılabilirliğinin artırılması, fiziki ve sosyal altyapılarının güçlendirilmesi hedeflenmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000). Dokuzuncu Kalkınma Planında (2007-2013), OSB'lerin bölgesel kalkınmaya ve istihdama katkısı vurgulanmış, KOBİ politikalarının çeşitlendirilmesi öngörülmüştür (Devlet Planlama Teşkilatı, 2006). Onuncu Kalkınma Planında (2014-2018) OSB uygulamalarının geliştirileceği, daha nitelikli hizmet verebilmeleri için kurumsallaşmaları ve etkin bir biçimde yönetilmelerinin sağlanacağı (Kalkınma Bakanlığı, 2013), On birinci Kalkınma Planında (2019-2023) ise sanayi ve teknoloji bölgelerinde sunulan hizmetler geliştirileceği, bu bölgelerin sanayinin rekabetçiliğine ve verimliliğine daha etkin katkı vermesinin sağlanacağı belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Türkiye'deki OSB'ler, Batı'daki örneklerden farklı olarak kentsel alanlarda, karışık sanayi yapısında ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak gelişmiştir. Türkiye'de OSB uygulaması Bursa'da başlamış, sonrasında hızla yayılmıştır (Özdemir, 1990). 1983 sonuna kadar altı OSB tamamlanmış, 2003 yılı itibarıyla 70 OSB faaliyete geçmiştir. Faaliyette olan OSB'lerin yarısının son beş yıl içinde faaliyete geçmesi, uygulamaların belirli bir hız kazandığını göstermektedir. Bu süreçte yatırım programlarına çok sayıda proje alınmış, ancak kaynak yetersizliği nedeniyle bu projelerin uygulamaya geçmesi gecikmiştir (Eyüboğlu, 2005). Türkiye'de OSB'lerde genellikle otomotiv, kimya, savunma sanayi, havacılık, enerji, bilişim, lojistik, makine, gıda, madencilik gibi çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren firmalar yer almaktadır (Organize Sanayi Bölgeleri: 2024).

Türkiye'de OSB'lerin Yasal Çerçevesi

OSB'lerin kuruluş süreçlerinde yetkili kurum ve kuruluşlar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin, İngiltere'de OSB'ler genellikle kamu kuruluşları tarafından planlanıp

işletilirken, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu süreç daha çok özel kuruluşlar tarafından yürütülmektedir. Bu durum, ülkelerin ekonomik politikaları ve sanayi teşvik sistemlerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. İtalya, Fransa, Belçika ve Hollanda gibi ülkelerde ise, kimi zaman yerel yönetimler tek başına kimi zaman da sanayi ve ticaret odaları gibi girişimci organizasyonlarla birlikte çalışmaktadır. (Özdemir, 1990)

4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu'nda, OSB'lerin kuruluş, yapım ve işletme esasları düzenlenmiştir. Bu kanun, OSB'lerin oluşumu, yönetimi ve denetimini kapsamaktadır. Türkiye'de üç tür OSB bulunur: Bakanlık destekli OSB'ler, destek almayan OSB'ler ve özel OSB'ler. OSB'ler faaliyet alanına göre karma (farklı sanayi kollarında) veya ihtisas (aynı sanayi kolunda) olarak sınıflandırılmaktadır. OSB kurulmak istenen yerler, valiliğin önerisi ve Bakanlığın onayı ile belirlenir. Yer seçimi komisyonu tarafından detaylı değerlendirme yapılır ve OSB'lerin kamu yararı adına kamulaştırma yapabilme yetkisi vardır. OSB kuruluş protokolü, bakanlık onayıyla hazırlanır ve kurucuların pay oranları, yetkilileri ve gerekli diğer bilgiler içerir. Özel OSB'ler arsa tapusu ve uygunluk belgesi ile tüzel kişilik kazanır. OSB'lerde ihaleler bakanlık usul ve esaslarına göre yürütülür. OSB üretime geçince ilk genel kurul toplantısı yapılır ve yönetim görevi genel kurula devredilir.

OSB yer seçiminde tarım alanları, deprem ve fay hatlarından uzaklık, ulaşım akslarına yakınlık, çevresel etkiler ve yeterli altyapı gibi kriterlere dikkat edilir. İhtisas OSB'ler için ÇED raporu gereklidir ve turizm, doğal veya arkeolojik sit alanlarından uzaklık sağlanmalı, enerji ve su altyapısının kurulmasının daha kolay olduğu bölgeler tercih edilmelidir. (Eyüboğlu, 2005)

OSB'lerin gelir kaynakları, katılım payları başta olmak üzere kuruluş masraflarına katılma taahhütleri ve bakanlıkça sağlanan kredilerden oluşur. Katılım paylarının miktarı bakanlıkça belirlenir ve kuruluş protokolünde ödeme şartları yer alır. OSB yetkilileri, proje keşif bedeline göre bakanlıktan kredi talep edebilir; bu kredi kullanım ve geri ödeme esasları yine bakanlıkça düzenlenir ve denetlenir. OSB'lerin doğalgaz, elektrik, su, yol, arıtma tesisleri ve haberleşme gibi altyapı hizmetlerini kurma, işletme ve dağıtım yapma yetkisi sadece OSB yönetimine verilmiştir. OSB içindeki kuruluşlar, altyapı ihtiyaçlarını OSB'nin sağladığı tesislerden karşılamak zorundadır.

OSB Organları

Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu'na göre OSB'nin dört ana organı bulunur: Müteşebbis Heyet veya işletme aşamasında Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetim Kurulu ve Bölge Müdürlüğü. (Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu, 1982, madde 6) Her bir organ, OSB'nin yönetimi, denetimi ve gelişimi için belirli sorumluluklar taşır. Müteşebbis Heyet, OSB'nin kuruluşuna katılan kurumların belirlediği 11-15 asıl ve yedek üyeden oluşmaktadır. Üyeler iki yıllık süreyle seçilmekte ve temsil ettikleri kurumlardaki görevleri sona erdiğinde üyelikleri düşmektedir. Heyetin görev süresi, OSB'deki işletmelerin üçte ikisinin üretime geçtiği veya kredi borcunun ödendiği bir genel kurul toplantısıyla son bulur. OSB'nin kuruluşuna ve gelişimine yönelik kararları almak, yönetim ve denetim kurullarını oluşturmak, altyapı tesislerinin kurulması ve gayrimenkul işlemlerini yönetmek, bütçeyi onaylamak gibi önemli sorumlulukları vardır. Yönetim Kurulu, müteşebbis heyet tarafından seçilen üyelerden oluşur ve OSB'nin günlük yönetim işlerini yürütür. Yönetim, OSB'nin faaliyetleri için gerekli kararları alarak bölgenin sağlıklı bir şekilde işlemlerini sağlar. Denetim Kurulu ise müteşebbis heyet tarafından seçilen iki asıl ve iki yedek üyeden müteşekkildir. Görevleri arasında, OSB'nin defterlerini, mali durumunu denetlemek ve katılımcıların yönetim kurulu ve personel hakkındaki şikayetlerini incelemek bulunur. Bölge Müdürlüğü ise OSB'nin günlük sevk ve idaresini üstlenir. Bölge müdürü müteşebbis heyet tarafından atanırken, diğer personel yönetim kurulu kararı ile atanır. Görevliler, görevlerini ihmal ettiklerinde devlet memurları gibi sorumlu tutulurlar ve bu statüde cezalandırılırlar.

OSB'lerde Yatırımlara Sağlanan Vergisel Teşvikler ve Muafiyetler

OSB'lerde faaliyet gösteren gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerine çeşitli teşvikler sağlanmaktadır. 5084 sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki Kanunu kapsamında sunulan bu destekler; gelir vergisi stopajı indirimi, sigorta primi işveren payı desteği, bedelsiz yatırım yeri tahsisi ve enerji desteğini içermektedir (Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2003, madde 2). Bu teşviklerden biri olan gelir vergisi stopajı indirimi kapsamında, 1 Nisan 2005 tarihinden sonra faaliyete geçen ve en az otuz işçi istihdam eden mükellefler, OSB sınırları içinde tam muafiyet, diğer bölgelerde ise %80 oranında gelir vergisi indiriminden yararlanabilmektedir. Sigorta primi işveren teşviki olarak, OSB'lerde çalıştırılan işçilerin işveren hissesine ait primlerin tamamı Hazinece karşılanır. Bu primlerin Hazinece karşılanabilmesi için işverenlerin sigorta primlerini yasal sürede ödemesi gerekmektedir. Bedelsiz yatırım yeri tahsisi kapsamında, 5084 sayılı Kanun'a göre 30 kişi istihdam eden yatırımcılara ait arsalar, OSB'de boş parsel yoksa bedelsiz tahsis edilebilir. Bu arazi beş yıl boyunca istihdam şartlarına uyulması koşuluyla yatırımcıya devredilir. Enerji desteği olarak, OSB'lerde faaliyete geçen belirli işletmelerin elektrik harcamalarının %20'si Hazine tarafından karşılanır ve destek oranı OSB'lerde %50'yi geçemez. OSB'lerde ayrıca gayrimenkul vergisi, atık su ücreti, bina inşaat harcı ve yapı kullanma izin ücretinden istisna olması sağlanır. Teşvik belgesi olan yatırımlar ise gümrük vergisi ve KDV istisnasından yararlanır. OSB tüzel kişilikleri 4562 sayılı Kanun kapsamında her türlü resim, vergi ve harçtan muaftır. Bu muafiyetler, OSB'lerde düzenli yatırım ortamı yaratarak maliyetleri azaltmak ve yeni yatırımları teşvik etmek amacıyla taşımaktadır. Ayrıca, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), OSB'lerde faaliyet gösteren yatırımcıların yatırım projelerine yönelik olarak uyguladığı proje destekleri mevcuttur. (Organize Sanayi Bölgeleri, 2024).

OSB KAYNAKLI ÇEVRE SORUNLARI VE ÇEVRE YÖNETİMİ

Planlı kalkınma anlayışının bir sonucu olarak oluşturulan OSB'ler, sanayileşmenin çevresel etkilerini en aza indirmeyi amaçlayan en uygun modellerden biridir. Merkezi bir yönetim yapısına sahip olmaları, bölge genelinde uyumlu ve etkin bir çevre yönetim sisteminin uygulanmasını mümkün kılmaktadır. Bu avantajdan yararlanılarak, her OSB için özel olarak tasarlanmış çevre yönetim sistemleri ve atık azaltımı stratejileri geliştirilmelidir.

OSB modeli, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde planlı kalkınma yaklaşımı doğrultusunda benimsenmiş bir model olup, sanayi bölgeleri genel olarak belirli bir coğrafi alanda faaliyet gösteren işletmelere yönelik düzenleyici yetkilere sahip tek bir otorite tarafından yönetilmektedir. Bu bölgeler, sanayinin belirli bir alanda toplanmasını sağlayarak altyapı maliyetlerini düşürmekte ve yerel ile bölgesel ekonomilerin gelişmesine katkı sunmaktadır.

Sanayi bölgeleri ekonomik ve sosyal faydalar sağlarken, çevre üzerinde olumsuz etkiler de yaratabilmektedir. Hava ve su kirliliği, gürültü kirliliği ve sanayi kazaları gibi riskler, etkili bir çevre yönetimi sağlanmadığında ciddi çevresel ve sağlık problemlerine yol açabilmektedir. Bu nedenle, OSB'lerde çevresel etkilerin hem planlama aşamasında hem de işletme döneminde dikkatle ele alınması gerekmektedir. Uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda, çevre yatırımlarına öncelik verilmeli ve sanayi faaliyetlerinin çevreye uyumlu bir şekilde sürdürülmesi için gerekli politikalar uygulanmalıdır.

OSB Kaynaklı Çevre Sorunları ve Önleyici Uygulamalar

OSB'lerde karşılaşılan çevresel sorunlar, bireysel işletmelerin yol açtığı çevre problemleriyle benzer nitelikler taşımaktadır. OSB'lerde hizmet veren ve üretim yapan sanayi tesislerinin üretimlerinden kaynaklı oluşturdukları atıkların kullanıma yönelik değerlendirilmediği

ya da geri dönüşümünün yapılmadığı durumlar çevre sorunlarına yol açmaya devam edecektir. (Çinier, 1991) Ancak kirlilikler ve atıklar hem miktar hem de tür açısından çeşitlilik göstermektedir.

Atıksu Sorunu

Farklı sektörleri bünyesinde barındıran OSB'lerden kaynaklanan atık sular, alıcı ortamlar olan dere ve nehirlerde hızla kirliliğe yol açarak, bu suların geçtiği bölgelerdeki tarım arazilerine zarar verebilmektedir (Kınık ve Aykaç, 2021). Bu durum, hem ekosistem üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta hem de su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını tehdit etmektedir.

Bu olumsuz etkilerin önlenmesi için, OSB'lerde sektör bazlı detaylı araştırmalar yapılmalı ve elde edilen veriler doğrultusunda uygun arıtma sistemleri devreye alınmalıdır. Özellikle farklı endüstriyel süreçlerden kaynaklanan atık suların özellikleri dikkate alınarak, ön arıtma sistemleri ile kirlilik yükü azaltılmalı ve ardından nihai ortak arıtma tesislerinde etkin bir şekilde arıtılmalıdır. Böylece, OSB kaynaklı su kirliliği en aza indirgenerek hem çevresel sürdürülebilirlik sağlanabilir hem de tarım arazilerinin korunması mümkün hale gelebilir.

Hava Kirliliği Sorunu

Türkiye'de hava kirliliğinin en önemli nedenleri arasında kentleşme ve sanayileşme yer almaktadır (Sümer, 2014). Sanayi faaliyetleri kapsamında, OSB'lerdeki tesislerde proses ısı ihtiyacını karşılamak ve ısınma gereksinimlerini gidermek amacıyla genellikle yakma sistemleri kullanılmaktadır. Bu sistemlerde yaygın olarak kömür, fueloil ve doğalgaz gibi fosil yakıtlar tercih edilmektedir. Ancak bu yakıtların yanma süreci sonucunda atmosfere çeşitli kirletici gazlar salınmakta, bu da hava kirliliğini artırmaktadır. Yakma sistemlerinden kaynaklanan kirletici emisyonlar, kullanılan sistemlerin teknolojik durumu, yakıt türü ve işletme verimliliği gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Eski veya düşük verimli sistemlerde kirletici gaz salınımı daha yüksek olabilmekte, bu da çevre ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Bu nedenle, OSB yönetimlerinin Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği çerçevesinde düzenli denetimler gerçekleştirmesi gerekmektedir. Ayrıca, gerekli görülen durumlarda fabrikalar yakıt değişimi, kazan sistemlerinin modernizasyonu, ısı yalıtımı ve bakım çalışmaları gibi önlemler olarak hava kirliliğini en aza indirecek tedbirleri hayata geçirmelidir.

Katı Atık Sorunu

OSB'lerde farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin bulunması, üretilen atık türlerinde çeşitliliğe yol açmaktadır. Bu bağlamda, OSB'lerde yalnızca evsel nitelikli atıklar değil, aynı zamanda kaplama ve metal işleme atıkları, reaktif atıklar, tekstil atıkları, boyalar, reçineler, atık yağlar, kirlenmiş kaplar ve organik kimyasallar gibi endüstriyel nitelikli atıklar da ortaya çıkmaktadır. Çevre ve insan sağlığına yönelik potansiyel riskler taşıyan bu atıklar, tehlikeli atık kategorisinde değerlendirilmekte olup özel yöntemlerle bertaraf edilmesi gerekmektedir (Bilgili, 2020).

Katı atık yönetiminde etkin bir kontrol mekanizmasının oluşturulması için, öncelikle OSB'de faaliyet gösteren işletmelerin ürettiği atıkların özellikleri belirlenmeli ve üretim süreçlerinin tüm aşamaları, hammaddeden nihai ürüne kadar detaylı bir şekilde analiz edilmelidir. Gereksiz atık üretiminin önlenmesi, atık yönetim stratejilerinin temel hedeflerinden biri olmalıdır. Bunun yanı sıra, toplanan atıkların güvenli bir şekilde muhafaza edilebileceği depolama alanlarının oluşturulması gerekmektedir. Özellikle tehlikeli atıkların uygun koşullarda depolanmasını sağlamak amacıyla, yalnızca yetkili işletmelerin erişimine açık, güvenlik standartlarına uygun özel bölgeler kurulmalı ve işletmelerin atıkları belirlenen alanlara taşınmaları için gerekli lojistik altyapı sağlanmalıdır.

Gürültü Sorunu

Sanayi Devrimi ile daha çok sanayi bölgelerinde etkili olan ve bir çevre kirlilik türü olan gürültü sorunu OSB’lerde öne çıkan bir çevre sorunudur (Sezgin ve Mutlu, 2017). OSB’lerden kaynaklanan gürültü genellikle işletmelerde kullanılan makinelerden meydana gelmektedir. Her bir tesisin oluşturduğu gürültü genellikle kendi sınırları içerisinde kalmasına rağmen, OSB genelinde bu durum birleşerek sürekli bir uğultu etkisi meydana getirmektedir.

Gürültü sorunu ile mücadele edebilmek ya da gürültüden kaynaklı sorunları önleyebilmek için, yoğun kara ve demiryolu hatları ve havaalanlarına yakınında konut alanları açılmaması, gürültünün kaynağında önlenmesini sağlayacak teknolojilerin geliştirilmesi, yasal gürültü limitlerini aşan gürültü kaynağını anında tespit ederek cezai işlem uygulanması, yoğun ve dikey kentleşme politikasından vazgeçilmesi, yoğun karayolu trafiğinin olduğu yollarda gürültü önleyici bariyer uygulamalarının yapılması (Yaman, 2021), fabrika kapalı alanlarında yankılanan sesleri azaltmak için ortamın yüzeyleri ses emici malzemelerle kaplanması, çalışanların gürültü önleyici ekipmanların kullanması gerektiği önerilmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2024).

OSB’LERDE ÇEVRE YÖNETİMİ

Organize Sanayi Bölgelerinde (OSB) çevre yönetim sistemlerinin oluşturulmasına yönelik çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bölge yönetimlerinin işletmeleri çevresel açıdan doğrudan denetleme yetkisinin bulunmadığı durumlarda, üç temel model öne çıkmaktadır: işletmelerin kendi bünyelerinde bağımsız olarak uyguladığı çevre yönetim sistemleri, yalnızca OSB yönetiminin kendi tesisleri ve sunduğu hizmetler için geliştirdiği çevre yönetim sistemleri ve hem OSB yönetiminin tesis ve hizmetlerini hem de bölgede faaliyet gösteren tüm işletmeleri kapsayan bütüncül bir çevre yönetim sistemi (Aydın, 2019).

Geçmiş uygulamalar değerlendirildiğinde, işletmelerin bireysel olarak çevre yönetim sistemi kurmalarının zorunlu hale getirilmesinin sürdürülebilir ve etkili bir yöntem olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, OSB’nin tesis ve hizmetlerini kapsayan merkezi bir çevre yönetim sisteminin daha uygun bir model sunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, OSB yönetimlerinin atıksu arıtımı ve katı atık bertarafı gibi hizmetler için entegre bir çevre yönetim sistemi geliştirmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, bölgede faaliyet gösteren işletmelerin de çevresel yönetim sistemlerini hayata geçirmeleri teşvik edilmelidir. Anacak uygulamada işletmelerin çevre yönetim sistemleri konusunda pek istekli olmadıkları görülmektedir. Sakarya OSB’de yapılan bir araştırmada incelenen 112 işletmeden 64’ünün yazılı çevre politikasının olmadığı, ISO14001 standardına sahip işletme sayısının ise sadece 17 olduğu görülmüştür (Kırlioğlu, 2010). Silifke OSB’de yapılan araştırma sonuçları ise ankete katılanla işletmelerin sadece %3’ünün çevresel düzenlemeleri bir sorun olarak algıladığını göstermektedir (Uluçay ve Saygın, 2021).

OSB yönetimleri tarafından işletilen tesislerde çevre yönetim sistemlerinin (ÇYS) oluşturulması, çevresel performansın iyileştirilmesi açısından kritik bir gerekliliktir. Bu sistemlerin uygulanması, işletmelerin faaliyetleri sırasında kullandıkları hammaddelerin ve ortaya çıkan atık miktarının sistematik bir şekilde ölçülmesini sağlayarak çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir. OSB’lerindeki ÇYS Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO) tarafından 1996 yılında yayımlanan bir çevre yönetim standardı olan ISO 14000’e uygun olması gerekmektedir. Bu standart, organizasyonların çevre yönetim sistemi oluşturması, prosedürlerin belgelendirilmesi ve olası bir çevre yaşanmadan önce harekete geçilmesi üzerinde odaklanmış bir sistemdir (Nagel, 2002; Quazi vd. 2001; Jansson vd, 2000; Reith, 2001’dan aktaran Cengiz vd. 2010). Ayrıca, detaylı belgelendirme süreçlerinin geliştirilmesi ve ilgili personelin etkin bir şekilde sürece dâhil edilmesi, çevresel yönetim açısından kurumsal düzeyde önemli iyileştirmeler sunacaktır. Bunun yanı sıra,

OSB bünyesinde bir çevre yönetim sistemi kurulması, bölgedeki işletmeler için örnek teşkil edecek ve sürdürülebilir üretim hedefleri doğrultusunda bir yol haritası oluşturacaktır.

ÇYS, işletmelerin kurumsal yapılarının gelişimine katkı sağlarken aynı zamanda hammadde kullanımı, enerji tasarrufu ve atık yönetimi gibi alanlarda iyileştirmeler sunmaktadır. Bu sistemlerin uygulanması, işletmelerin çevresel etkilerini minimize ederken operasyonel maliyetleri düşürmelerine ve sürdürülebilirlik performanslarını sürekli olarak geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bunun yanında ÇY, firmaların çevre mevzuatına uyum sağlanması, çevresel kirliliğin azaltılması, kaynakların etkin kullanımının sağlanması, işletmenin gelecekteki çevre sorumluluklarının çerçevesinin belirlenmesi, tüm çalışanların işletmenin çevre üzerindeki olumsuz etkisini azaltıcı yönde davranış kazanması gibi faydalar sağlamaktadır (Korul, 2003'den aktaran Ertuğrul ve Şavlı, 2013)

Sanayi tesislerinde enerji tüketimi, hammadde kullanımı ve ortaya çıkan atıkların (hava emisyonları, atık su, katı atık vb.) ölçülmesini sağlayacak sistemlerin oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu tür ölçüm sistemleri, ÇYS'nin gerekliliklerinden biri olarak işletmelere raporlama altyapısı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, işletmeler için çevresel performanslarını değerlendirmeye yönelik zorunlu raporlama sistemlerinin geliştirilmesi, çevresel denetim süreçlerinin daha verimli yürütülmesine olanak tanıyacaktır. ÇYS işletmelere çevre kirliliğinin azalması, kaynakların etkin kullanımı, pozitif bir imaj edinme, bertaraf maliyetlerini azaltma gibi katkılar sağlamaktadır (Ankaya vd., 2018).

OSB'deki işletmelerin kendi çevresel performanslarını izleyebilmeleri için raporlama sistemlerinin oluşturulması gerekmektedir. Bu kapsamda hazırlanacak raporların enerji tüketimi, su kullanımı, ortaya çıkan atık su miktarı ve atık bertarafı gibi temel çevresel verileri içermesi önem arz etmektedir. OSB yönetimleri, bu raporların toplanması, analiz edilmesi ve değerlendirilmesinden sorumlu olmalıdır. Böylelikle, çevresel verilerin merkezi bir sistemde toplanarak bütüncül bir analiz yapılması mümkün olacaktır. Sürdürülebilir çevre ve işletme yönetimi için çevresel raporlamaların düzenli aralıklarla yapılması ve böylece çevre yönetimi anlayışına yön verilmesi mümkün olacaktır (Aksoy ve Demirci, 2023).

Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla, OSB yönetimlerinin gelişmiş çevre dostu teknolojiler konusunda işletmeleri bilgilendirmesi gerekmektedir. Bu bilgilendirme faaliyetleri, özellikle Avrupa Birliği (AB) standartlarına uygun, çevresel zararları minimize eden ve kalite standartlarını yükselten tekniklerin tanıtımı üzerine yoğunlaşmalıdır. Çevresel sürdürülebilirlik, Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin birçoğunun yer almış olup günümüz dünyasının karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biridir (Esin ve Bayköse, 2024). Bu bağlamda, işletmelerin yenilikçi teknolojileri benimsemesi teşvik edilmeli ve çevresel etkileri azaltmaya yönelik iyi uygulama örnekleri yaygınlaştırılmalıdır.

İlgili tarafların sorumluluklarının belirlenmesi: çevre yönetiminin etkin bir şekilde sağlanabilmesi için sorumlulukların net bir biçimde tanımlanması gerekmektedir. Çevre ile ilgili görevlerin farklı birimler arasında dağınık bir şekilde yürütülmesi, çevresel yönetim süreçlerinde beklenen verimi sağlamamaktadır. Bu nedenle, çevresel performansın değerlendirilmesi, denetlenmesi ve kontrol edilmesinden sorumlu kurumların yetki ve görev alanlarının açıkça belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, yazılı prosedürlerin oluşturulması ve ilgili düzenlemelerin kurumsal düzeyde hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Altyapının güçlendirilmesi:

OSB yönetimleri, sanayi kuruluşlarına sundukları hizmetlerin yanı sıra çevresel performansın artırılması konusunda da önemli bir role sahiptir. Örneğin, sera gazı emisyonlarını

azaltmak amacıyla atık ısıdan yararlanılarak elektrik üretimi sağlayan santraller tasarlanabilir. Bunun yanı sıra, atıkların kaynağında azaltılması ve çevreye duyarlı atık yönetimi stratejilerinin benimsenmesi hususunda işletmelere rehberlik edilebilir. Ayrıca, OSB'lerin bulunduğu bölgelerde hava kalitesinin düzenli olarak izlenmesi için hava kalitesi ölçüm istasyonlarının kurulması çevresel sürdürülebilirliği destekleyici bir adım olacaktır.

Çevre yönetimi için finansal kaynakların sağlanması:

Çevresel yönetim sistemlerinin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için mali desteklerin sağlanması kritik bir faktördür. Devlet teşvikleri, bu alandaki uygulamaların yaygınlaştırılması açısından önemli bir motivasyon kaynağıdır. Bu kapsamda, ÇYS geliştiren işletmelere yönelik özel fonlar tahsis edilebilir veya vergi teşvikleri sunulabilir. Bununla birlikte, çevresel performansını artıran şirketlere yönelik ulusal düzeyde çevre ödülleri verilerek bu alanda farkındalık oluşturulabilir. Kamu tarafından sağlanan bu tür ödüller, yalnızca şirketlerin teşvik edilmesini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda çevresel sorumluluğun rekabet avantajı olarak değerlendirilmesine de katkı sunacaktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

OSB'ler, Türkiye'de 1961'de Bursa'da kurulmaya başlanmış, sanayinin gelişimine katkı sağlasa da tam anlamıyla hedeflerine ulaşamamıştır. OSB'ler, sanayicinin yer sorununu çözmeyi ve uluslararası düzeyde rekabet avantajını güçlendirmek amacıyla teknik destek sağlamayı hedefler. Ancak, altyapı yetersizlikleri, uzun inşaat süreleri ve bürokratik engeller, OSB'lerin cazibesini azaltmakta ve bölgesel sanayi yatırımlarındaki eşitsizlik sorununu çözmede yetersiz kalmaktadır.

Yer seçiminin yanlış yapılması, tarım ve turizm alanlarına zarar vermekte ve kentleşmeye katkı sağlayamamasına yol açmaktadır. Bu sorunların çözümü için sanayiciler üniversitelerin ihtiyaç duyduğu maddi kaynakları desteklemeli; sanayi-üniversite iş birliği ve AR-GE faaliyetleri artırılmalıdır. Ayrıca, OSB, endüstri ve teknoloji geliştirme bölgeleri gibi yasal yapıların birleştirilerek teknopark anlayışını içerecek bir düzenleme yapılması dikkate alınması gereken bir öneri olarak kabul edilebilir.

Çevre kirliliği sorununu çözmek için arıtma tesislerinin kurulması zorunlu olup, devlet ve sanayi iş birliğiyle kaynak ayrılması sürecin başarısı için dikkate alınmalıdır. Ulaşım ve sosyal alan altyapısı da planlanmalı, ekonomik ve bölgesel gereksinimler göz önüne alınarak yalnızca uygun illerde OSB kurulması daha verimli bir yaklaşım olacaktır. Sanayi-üniversite iş birliği aracılığıyla AR-GE'yi destekleyici önlemler alınmalı, sanayinin teknoloji ihtiyaçları karşılanarak bütçe yükü hafifletilmelidir. Ulaşım ve sosyal alan altyapısının yetersiz olduğu durumlarda sanayi ve sosyal birimlerin entegre bir biçimde planlanması gerekmektedir. Ekonomik ve bölgesel gereksinimler göz önüne alınarak, OSB'lerin kuruluşunda her ilin değil, sadece uygun illerin seçilmesi daha verimli bir yaklaşım olacaktır.

Mikro düzey analizlerde, işletmelerdeki verimliliği artırmak için planlamanın önemi ortaya çıkmaktadır; bu bağlamda arazi kullanım haritasının çıkarılması zorunludur. Böylece, yatırımlar arasında uyum sağlanacak ve imar planlarından kaynaklanan sorunlar çözülebilecektir. OSB'lerin başlıca sorunlarından olan kaynak yetersizliği, sanayicilere hizmet sunma sürecini geciktirmektedir. Çevre düzenlemeleri de kaynak yetersizliği nedeniyle aksamakta, elektrik temini ve yönetim sorunları yasal uyumsuzluklardan kaynaklanmaktadır.

OSB'ler teşvik uygulamalarında da sıkıntılar yaşamaktadır. Geri kalmış bölgeler için düzenli teşvikler önerilirken, bazı OSB'ler gelişmiş yörelerin kaynak aktarımı açısından önemini vurgulamaktadır. Arsa tahsisinde yaşanan güçlüklerin çözümü için takas düzenlemeleri ve arsa

kredisi önerilmektedir. Planlama ve uygun yer seçimi sürecinde, fizibilite etüdüyle altyapı ve zemin etüdü yapılmalı; sosyoekonomik gelişmişlik, işgücü gibi faktörler dikkate alınmalıdır.

Kamulaştırma sorunları, yer seçimi sırasında hazine arazilerine öncelik verilerek çözülebilir. Sanayi Bakanlığı OSB’lerde yetkili kuruluş olarak tanımlanmışsa da kurumlar arası iş birliği yetersizdir. Yatırımların özendirilmesi ile yeni kapasite yaratılmalı, üretim maliyetini düşüren önlemlerle daha fazla üretim sağlanarak, Türkiye’nin sahip olduğu doğal kaynaklarıyla sanayileşme potansiyeli etkin kullanılmalı, OSB’lerin gelişimine yönelik çözüm önerileri de dikkate alınarak çevre sorunlarının engellenmesi mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Albayrak Aksoy L., & Demirci, Ş., D., (2023). ISO 14001 çevre yönetim sertifikasının çevre yönetimine etkisi: Otel işletmeleri üzerine bir araştırma, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*(69), 207-228.
- Ankaya, F. Ü., Yazıcı, K., & Aslan, B. G. (2018). Havaalanlarının çevreye olan etkilerinde çevre yönetim sisteminin önemi. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(4), 162-169.
- Aydın, Ö. (2019). *Organize sanayi bölgelerinde çevresel bilgi sistemlerinin uygulanabilirliği: İstanbul Tuzla Organize Sanayi Bölgesi web tabanlı çevresel bilgi sistemi örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Bilişim Enstitüsü.
- Bilgili, M.Y. (2020). Katı atık yönetiminde kullanılan bazı kavramlar ve açıklamaları. *Avrasya Terim Dergisi*, 8(2), 88-97.
- Cengiz, E., Baki, B., & Acuner, T. (2010). Bütünleşik kalite-çevre yönetim sistemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 247-264.
- Ceyhan, M. S. & Tulu, M. (2020). Bartın Merkez I. Organize Sanayi Bölgesi üzerine SWOT analizi. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 5(1), 75-89.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2024). *Çalışma yaşamında gürültü ile mücadele rehberi*. Bakanlık Yayınları.
- Çetin, M., & Demirtaş, B. (2010). Organize sanayi bölgelerinin yerel ekonomik gelişme üzerindeki etkileri: Bursa OSB örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 11-30.
- Çezik, A., & Eraydın, A. (1982). *Türkiye’de organize sanayi bölgeleri*. DPT: Ankara.
- Çinier, G. (1991). *Organize sanayi bölgesi ve çevre sorunlarının ekonomik yönden incelenmesi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çolak, M., & Bilen, M. (2020). Türkiye’de yeşil OSB uygulamaları: Sürdürülebilirlik açısından bir değerlendirme. *Çevre Bilimleri Dergisi*, 41(2), 87–105.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1972). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Eraydın, A. (2002). Küreselleşme sürecinde değişen sanayi politikaları ve Türkiye’de organize sanayi bölgeleri. *METU Studies in Development*, 29(1), 61-90.
- Ertuğrul, İ. & Şavlı, A. (2013). ISO 14001 çevre yönetim sistemi ve bakır mamulleri sanayine uyarlanması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 223-238.
- Esenlikci, A. C. (2023). Türkiye’de organize sanayi bölgelerinin yeşil dönüşümü: yeşil organize sanayi bölgesi projesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(1), 337-357.

- Esin, İ., & Bayköse, N. (2024). Sporda sürdürülebilirlik: Çevresel Sürdürülebilirlik hakkında bir derleme. *Uluslararası Türk Spor ve Egzersiz Psikolojisi Dergisi*, 4(1), 30-45.
- Eyüboğlu, D. (2005). 2000’li yıllarda organize sanayi bölgelerimiz. *Verimlilik Dergisi*, 3, 49-79.
- Gall, M. D., Borg, W. R., & Gall, J. P. (1996), *Education research: An introduction*. NY: Longman White Plains.
- Gündüz, M., & Yılmaz, B. (2014). Organize sanayi bölgeleri ve çevresel sürdürülebilirlik: Türkiye’deki uygulamaların değerlendirilmesi. *Planlama*, 24(1), 43-58
- Gürbüz, A., & Eren, N. (2019). Organize sanayi bölgelerinde hava kalitesi sorunları ve emisyon kontrolü. *TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Yayını*, 12(2), 60-74.
- Kalkınma Bakanlığı, (2013), *Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı, (2018), *Onbirinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı. (2011). *9. Kalkınma Planı (2007–2013): OSB’lerin Değerlendirilmesi Raporu*. Ankara.
- Karadağ, M. (2018). Türkiye’de organize sanayi bölgeleri politikalarının analizi: Kurumsal ve stratejik yaklaşım. *İktisat ve Toplum*, 8(91), 35-44.
- Keleş, R. (2013). *Kentleşme Politikası*. İmge Kitabevi.
- Kınık, Z., & Aykaç, Z. (2021). Atıksu arıtma tesislerinde karşılaşılan problemler ve çözüm önerileri. *Türk Hidrolik Dergisi*, 5(1), 60.
- Kırlıoğlu, H., & Fidan, M. E. (2010). Organize sanayi bölgeleri içinde ve dışında faaliyet gösteren işletmelerin çevre-atık yönetimi ve muhasebesi konularında mevcut durum ve farklılıkları Sakarya İlinde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*(32), 1-28.
- Köroğlu, S. A. (2015). Literatür taraması üzerine notlar ve bir tarama tekniği. *GİDB Dergi*(01), 61-69.
- Onat, E. (1969). *Organize sanayi bölgelerinin fiziki planlama esasları*. TOBB: Ankara.
- Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu. 2000. *Resmi Gazete*, 24021.
- Organize Sanayi Bölgeleri. (2024). *Invest.gov.tr*. <https://www.invest.gov.tr>.
- Öz, Ö. (2011). Türkiye’de planlı sanayileşme sürecinde organize sanayi bölgeleri ve planlama sorunları. *Planlama Dergisi*, 3, 45-58
- Özdemir, M. (1990). *Türkiye’de organize sanayi bölgeleri*. Ankara: TOBB.
- Özkan, G. (2017). Sakarya OSB’nin çevresel etkilerinin değerlendirilmesi: Su ve toprak kalitesi üzerine bir araştırma. *Çevre ve Ekoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 45-59.
- Sezgin, S., & Mutlu, A. (2017). Ülkemizde gürültü farkındalığı sorunu: Şişli örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 676-700.
- Sümer, G. Ç. (2014). Hava kirliliği kontrolü: Türkiye’de hava kirliliğini önlemeye yönelik yasal düzenlemelerin ve örgütlenmelerin incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(13), 37-56.
- Tümer, T. (2020). Organize Sanayi Bölgelerinin Ekolojik Ayak İzi: Arazi Kullanımı ve Doğal Kaynaklar Açısından Bir İnceleme. *Ekolojik Yaklaşımlar Dergisi*, 3(1), 15-30.
- TÜSİAD (2002). *Kümelenme Politikaları ve Organize Sanayi Bölgeleri Raporu*. Yayın No: T/2002-11/343.

- Uluçay, B. & Saygın, M. (2021). Silifke organize sanayi bölgesi işletmelerinin bölgesel ve sektörel sorunları üzerine bir araştırma. *International Journal of New Approaches in Social Studies*, 5(2), 366-380.
- Uluçay, B., & Saygın, M. (2021). Silifke Organize Sanayi Bölgesi işletmelerinin bölgesel ve sektörel sorunları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 366-380.
- UNIDO. (2019). *International guidelines for industrial parks*. UNIDO Press.
- Yaman, K. (2021). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Gürültü Kirliliği Sorunu. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 12-17.
- Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2004. *Resmî Gazete*, 25365.
- Yavan, N. (2006). Türkiye’de sanayi kümelenmeleri ve organize sanayi bölgeleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 229-250.
- Yıldırım, D., & Öcal, O. (2015). Organize sanayi bölgelerinin bölgesel kalkınma açısından değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(14), 25-40.
- Yıldız, S. & Tatar, H. (2017). OSB’lerin çevresel etkileri ve sürdürülebilirlik bağlamında değerlendirilmesi. *Çevre Bilimleri Dergisi*, 12(2), 67-78
- Yücel, A. (1986). *Türkiye’de organize sanayi bölgeleri uygulaması*. Ankara: DPT Yayınları.